

Національна академія педагогічних наук України
Інститут соціальної та політичної психології

На правах рукопису

Климчук Віталій Олександрович

УДК 159.923

**МОТИВАЦІЙНИЙ ДИСКУРС ОСОБИСТОСТІ
В ІНТЕРАКЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ**

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук за спеціальністю
19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Науковий консультант:
член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
завідувачка лабораторії соціальної
психології особистості
Титаренко Тетяна Михайлівна

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ПОСТНЕКЛАСИЧНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ МОТИВАЦІЇ	5
1.1. Філософсько-психологічні засади постнекласичної раціональності у сучасній науці	15
1.1.1. Історіогенез і методологічні засади постнекласичної психологічної науки	15
1.1.2. Методологічні ознаки постнекласичної раціональності у психології: парадигмальна толерантність, надрефлексивність та соціальне конструювання	24
1.1.3. Концепція конструювання реальності у сучасному науковому дискурсі	31
1.2. Соціально-психологічне конструювання життєвого світу особистості та його мотиваційного виміру	45
1.2.1. Підходи до розуміння процесів соціального конструювання дійсності	45
1.2.2. «Я», ідентичність, автентичність і особистість у соціально- сконструйованому світі та об'єктно-предметне поле дослідження мотиваційного дискурсу	49
1.2.3. Життєвий світ особистості: інтеракційний простір, дискурсивна природа та мотиваційний вимір	59
Висновки до першого розділу	74
РОЗДІЛ II. СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ МОТИВАЦІЇ У СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСИВНОМУ КОНТЕКСТІ	76
2.1. Мотивація у соціально-психологічному контексті та постнекласичній перспективі	76
2.1.1. Категоріально-термінологічний генезис психології мотивації: від есенції до екзистенції	76
2.1.2. Дискурси автентичності, оцінювання, експансії та конструювання у сучасних теоріях мотивації: перехід від метафори «відповідності» до метафори «становлення»	88
2.1.3. Соціальне та культурно-історичне конструювання мотивації. Мотиваційний дискурс як предмет психологічного дослідження	95

2.2. Соціальне конструювання мотиваційного дискурсу особистості у інтеракційному просторі	110
2.2.1. Мотиваційний дискурс у інтеракційному просторі: означення, структурні та змістові характеристики	110
2.2.2. Генезис і трансформація мотиваційного дискурсу у полярностях вчинок/практика і наратив/ментатив.	116
2.2.3. Варіації інтеракційного простору і мотиваційно-дискурсивна феноменологія	124
Висновки до другого розділу	130
РОЗДІЛ III. СТРУКТУРА ТА ПРАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕРАКЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ	133
3.1. Характеристики мотиваційного дискурсу особистості, сконструйованого за ментативним типом	133
3.1.1. Структура дослідження мотиваційного дискурсу особистості на основі інтеграції методів наративного аналізу та психосемантичного моделювання	133
3.1.2. Характеристики ментативного типу конструювання мотиваційного дискурсу: порівняльний аналіз і типологія	143
3.1.3. Тематика мотиваційного дискурсу особистості у контексті її життєвого шляху	157
3.2. Наративно-ментативні осциляції мотиваційного дискурсу та практики його конструювання	168
3.2.1. Характеристики мотиваційного дискурсу, сконструйованого за наративний типом	168
3.2.2. Порівняльний аналіз мотиваційних дискурсів наративного типу та їх характеристик, типологія	174
3.2.3. Практики конструювання мотиваційного дискурсу: конструктивно-осциляторний, темпоральний, структурний і тематичний виміри	183
Висновки до третього розділу	191
РОЗДІЛ IV. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ МОТИВАЦІЙНІ ДИСКУРСИ: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ	195
4.1. Соціокультурний дискурс: аналіз мотиваційного компоненту.	195
4.1.1. Мотиваційний дискурс-аналіз: засади, орієнтири, організація досліджень	195
4.1.2. Мотиваційний дискурс інтеракційного простору соціальних мереж: аналіз мотиваційних проблем та конфліктів	204

4.1.3. Конструювання мотиваційного дискурсу в сучасному рекламному просторі (на прикладі рекламних слоганів) ...	215
4.2. Феноменологія взаємодії та взаємопроникнення соціокультурного та особистісного мотиваційних дискурсів....	236
4.2.1. Мотиваційна грамотність особистості: інтеракційний вимір	236
4.2.2. Трансформація мотиваційного дискурсу особистості в інтеракційному просторі	255
4.2.3. Мотиваційна експансія в контексті владно-підвладних стосунків	281
Висновки до четвертого розділу.....	294
РОЗДІЛ V. СТРУКТУРОВАНІ ПРАКТИКИ МОТИВАЦІЙНО- ДИСКУРСИВНОГО АНАЛІЗУ ТА ФАСИЛІТАЦІЇ МОТИВАЦІЙНО- ДИСКУРСИВНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	297
5.1. Мотиваційний дискурс особистості у онтогенетичному вимірі	297
5.1.1. Математичне моделювання життєвого шляху як базис мотиваційно-дискурсивної картографії.....	297
5.1.2. Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія подієвого простору особистості.....	304
5.1.3. Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія діяльнісного та інтеракційного простору особистості.....	312
5.2. Мотиваційно-дискурсивна фасилітація як практика сприяння тематичній та структурній трансформації мотиваційного дискурсу особистості.....	321
5.2.1. Соціально-психологічне конструювання та наративний підхід у контексті психологічної допомоги	321
5.2.2. Мотиваційно-дискурсивна фасилітація: засади, структура, методики	338
5.2.3. Застосування мотиваційно-дискурсивної фасилітації та аналіз її ефективності	350
Висновки до п'ятого розділу	361
ВИСНОВКИ.....	363
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	363
ДОДАТКИ.....	418

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний світ з багатьох причин (економічних, соціальних, інформаційних) дестабілізується і набуває таких ознак, як мінливість, динамічність, до певної міри – хаотичність. Уявлення про людину, яка здатна жити у такому постмодерному світі, теж набувають нових ознак – відбувається відхід від сприймання особистості як стабільної та структурованої системи з конкретним механізмом розвитку і взаємодії зі світом та наближення до розуміння того, що світ конструюється тут-і-тепер, і «Я» конструюється разом зі світом. Витоки його містяться у концепції символічного інтеракціонізму Дж. Міда, теорії особистісних конструктів Дж. Келлі, ідеях соціального конструкціонізму (К. Джерджен, Дж. Шоттер), наративної психології (Й. Брокхеймер, Дж. Брунер, Д. Епстон, Т. Сарбін, М. Уайт, Ч. Уайт, Р. Харре), філософії нестабільності І. Пригожина, теоріях дискурсу у постмодерній філософії, лінгвістиці та семіотиці (Р. Барт, Е. Бенвеніст, Ж. Бодріяр, Р. Водак, Ж. Дерріда, Т. ван Дейк, У. Еко, М. Йоргенсен, Г. Кресс, Е. Лакло, Ш. Муфф, М. Пешо, П. Серіо, Я. Торфінг, Н. Феркло, Л. Дж. Філліпс, Дж. Фіске, М. Фуко, Ю. Хабермас). Дослідники все більше говорять про дискурсивні моделі «Я», зміщуючи акценти із питань природи «Я» на питання про те, які дискурси використовуються для вибудови «Я-теорії» (М. Везеррел, Дж. Поттер).

У зв'язку із означеними процесами, які відбуваються у суспільстві в цілому та в психологічній науці зокрема, по-новому переосмислюються психологічні категорії і поняття, переглядаються уявлення про особистість і психіку (так, приміром, К. Джердженом показано, як у постмодерному світі розпадається відчуття центрального «Я», натомість з'являється «мульти-буття»), відповідно, змінюється розуміння феномену ідентичності та поняття «Я-концепції» (П. Бергер, Т. Лукман,

Д. МакАдамс, Р. Харре, Г. Херманс). На теренах вітчизняної психології концептуалізовано феномен постмодерної особистості (Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева) та пост-постмодерної суб'єктності у контексті принципу ієрархічно-ціннісної самоорганізації (З.С. Карпенко); переглянуто поняття автентичності особистості (О.М. Кочубейник); вивчаються субкультури як дискурсивні простори конструювання моделей світу (Л.Д. Заграй); розглянуто мотиваційно-сміслову структурування майбутнього як механізм наративної ідентичності (К.О. Черемних); вивчаються процеси культуротворчості та культуроспоживання (О.І. Жорнова); досліджується специфіка наративного конструювання спільного майбутнього сімейних пар (О.Я. Кляпець). У межах психологічної герменевтики вивчається питання розуміння та інтерпретації соціокультурного досвіду (Н.В. Чепелева). У руслі постнекласичної раціональності особистість уявляється як текст, що неможливо прочитати поза контекстом, у який він «вращений» і по суті створений цим контекстом (М.С. Гусельцева, В.С. Стьопін, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева).

Разом із тим, одна з основних категорій психології – мотивація – ще не знайшла свого відображення у постнекласичному науковому дискурсі. Ключовим при цьому є те, що психологія мотивації по суті є соціальною психологією мотивації, і вивчення її можливе із врахуванням включення людини у інтеракційний простір.

Проблематика мотивації розглядається у роботі виходячи із розуміння її соціальної природи і в контексті соціальної психології як фундаментальної соціогуманітарної дисципліни (М.М. Слюсаревський). Розуміння дискурсивного характеру мотивації ґрунтується на ідеях соціального конструкціонізму та постнекласичної раціональності (К. Джерджен, Н.В. Чепелева, В.С. Стьопін, М.С. Гусельцева, В.О. Татенко), концепції самоконструювання особистості Т.М. Титаренко, основних положеннях культурно-історичної теорії Л.С. Виготського та

уявленні про діалогічність і поліфонічність дискурсу М.М. Бахтіна. Дискурс як інтеракційний соціально-психологічний феномен аналізується в руслі ідей постмодерної філософії, лінгвістики, антропології (Е. Бенвеніст, Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда, Т. ван Дейк, М. Йоргенсен, Л. Філліпс, Дж. Фіске, М. Фуко, Ю. Хабермас) та вітчизняної психології (В.В. Андрієвська, О.М. Кочубейник, Л.А. Найдьонова, М.І. Найдьонов, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелєва). Наративний підхід реалізується із опорою на роботи у царині наративної психології (Дж. Брунер, Й. Брокхеймер, М. Везеррел, Д. Епстон, Дж. Поттер, М. Уайт, Ч. Уайт, Р. Харре). Робота також ведеться із опорою на основні мотиваційні теорії, розглянуті через призму постнекласичної раціональності: теорія самоактуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс), теорія самодетермінації (Е. Дісі, Р. Раян), концепції мотивації досягнення (Дж. Аткинсон, Д. МакКлеланд) та мотивації влади (Дж. Верроф, Д. Вінтер, Д. МакКлеланд), теорії мотивації афіляції (Н. Бішоф, С. Ксьонзскі, А. Меграбян), моделі мотивації Г. Гекгаузена та Ж. Ньюттена, мотиваційна концепція С.Д. Максименка, концепція особистісного і мотиваційного розвитку управлінців (О.І. Бондарчук), психологічна теорія владної мотивації (В.О. Васютинський).

Відтак, потреба у розробці цілісного, системного, методологічно виваженого соціально-психологічного дискурсивного підходу до вивчення мотивації зумовила вибір теми дисертаційного дослідження «Мотиваційний дискурс особистості в інтеракційному просторі».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Окремі аспекти проблематики дисертаційного дослідження розроблялися у відповідності із комплексним планом наукової роботи кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка; у межах наукового проекту Державного фонду фундаментальних досліджень: “Творчість як засіб особистісного росту та

гармонізації людських стосунків” (07.07.00092); наукового проекту МОН України “Ціннісна підтримка особистості при переході до кредитно-модульної системи навчання” (№1043), в процесі виконання гранту Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених “Внутрішня мотивація як чинник особистісного розвитку молоді” (GP/F27/0189).

Дисертація виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, які здійснювалися в межах НДР «Соціально-психологічні практики особистісного життєконструювання у сучасному світі» (№ держреєстрації 0111U001266).

Об’єкт дослідження: мотивація особистості як соціально-психологічний процес.

Предмет дослідження: конструювання мотиваційного дискурсу особистості в інтеракційному просторі.

Мета дослідження полягає у розбудові соціально-психологічного дискурсивного підходу до психології мотивації: розробці концепції мотиваційного дискурсу особистості та його соціально-психологічного конструювання у інтеракційному просторі, розробці наукового підґрунтя та практичній апробації комплексу методик мотиваційно-дискурсивної фасилітації.

Завдання дослідження:

1. Розробити методологічний базис для вивчення мотивації особистості як дискурсивного соціально-психологічного феномену та підстави для розгляду особистості в цілому, її життєвого світу та мотиваційної сфери зокрема, як процесу і результату дискурсивного конструювання, що розгортається у інтеракційному просторі.

2. Обґрунтувати поняття мотиваційного дискурсу як події, продукту, типу, жанру, соціальної формації та створити теоретичну модель

конструювання мотиваційного дискурсу особистості у інтеракційному просторі, його трансформацій та мотиваційно-дискурсивної феноменології.

3. Дослідити наративно-ментативну будову мотиваційного дискурсу особистості, проаналізувати його характеристики, здійснити типологізацію та порівняльний аналіз мотиваційних дискурсів різних типів. Дослідити тематику особистісних мотиваційних дискурсів та виявити практики їхнього конструювання, типологію та індивідуальну специфіку використання.

4. Проаналізувати особливості конструювання соціокультурного мотиваційного дискурсу у контексті його взаємодії із особистісним дискурсом. Дослідити феномени, які виникають у інтеракційному просторі різних типів: мотиваційна грамотність (простір монологу та діалогу), трансформація мотиваційного дискурсу (простір діалогу та полілогу), мотиваційна експансія (простір полілогу у системі владно-підвладних стосунків).

5. Розробити структуровану процедуру мотиваційно-дискурсивного аналізу (мотиваційно-дискурсивну тематичну картографію). З урахуванням результатів попередніх досліджень, виявлених феноменів та закономірностей, розробити та дослідити ефективність практики індивідуальної психологічної допомоги особистості (комплекс методик мотиваційно-дискурсивної фасилітації).

Методи дослідження. *Загальнологічні методи та прийоми теоретичного пізнання* – аналіз, синтез, зіставлення, порівняння, узагальнення, систематизація даних філософських, культурологічних, соціологічних та психологічних джерел, теоретичне моделювання як спосіб концептуалізації теоретико-методологічних засад дослідження. *Методи та процедури емпіричного дослідження* – наративне інтерв'ю Ф. Шюце із авторськими модифікаціями, мотиваційний дискурс-аналіз (авторська розробка на базі методів критичного дискурс-аналізу та

дискурсивної психології), методика математичного моделювання життєвого шляху особистості (авторська розробка на базі каузометрії Є.І. Головахи, О.О. Кроніка та методів багатовимірної статистики), мотиваційно-дискурсивна тематична картографія (авторська розробка на базі модифікації МВДЗ О.Л. Музики та авторської «Методики вивчення внутрішньої мотивації»), психосемантичний аналіз, констатувальний та формувальний експерименти. *Методи аналізу даних* – графічне моделювання, частотний аналіз, методи описової статистики, кореляційний аналіз (коефіцієнти кореляції Спірмена та Пірсона), методи статистичного висновку (критерій знаків, U-критерій Манна-Уїтні), однофакторний дисперсійний аналіз, методи багатомірної статистики (багатомірне шкалювання, факторний аналіз методом головних компонент, ієрархічний факторний аналіз).

Дослідженнями, які проводилися протягом 2010-2015 років, було охоплено 563 особи (273 чоловіки, 290 жінок) віком від 18 до 52 років. Охоплено людей різного фаху, у т.ч. студентів різних спеціальностей, працівників приватних та державних установ тощо. Вибірки формувалися методом рандомізації. Матеріалами для дослідження також слугували рекламні слогани (109 рекламних роликів, телеканали «5», «1+1», «K1», «M1», «НТН», «СТБ», «ТВі»).

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні дискурсивного соціально-психологічного підходу до психології мотивації та розбудові в його межах концепції соціально-психологічного конструювання мотиваційного дискурсу особистості в інтеракційному просторі.

Уперше:

– розроблено модель мотиваційного дискурсу особистості, у межах якої мотиваційний вимір життєвого світу розглядається як такий, що має дискурсивну природу та конструюється у інтеракційному просторі, а наратив та ментатив, як жанри дискурсу, є базисними практиками такого

конструювання й виконують різні ролі: фіксація мотиваційних конструкцій у дискурсі або його трансформація;

- виявлено специфічні кількісні та змістові характеристики мотиваційних дискурсів особистості наративного та ментативного жанру: ментативну часову асиметрію (домінування орієнтації дискурсу у минуле) та його фрагментованість, вищий ступінь зв'язаності його у чоловіків, та її зростання у віці середньої дорослості; домінування у наративах фрагментів без очевидного мотиваційного навантаження, але при цьому переважання мотиваційно-навантажених фрагментів у чоловіків;

- з'ясовано, що змістовий бік мотиваційного дискурсу представлено мотиваційними темами, які розподілилися на 26 груп (серед них теми значущих стосунків, визнання, залежності, стабільності, самодетермінованості, досягнення успіху тощо);

- досліджено практики конструювання мотиваційного дискурсу та створено їх типологію у осциляторно-конструктивному (практики ментативної компенсації, переважно наративного конструювання, ментативного підсилення), структурному (одинична, множинна, ланцюгова, колова, структуроморфна та ризоморфна практики) та темпоральному вимірах (тому-що, для-того-щоб практики, темпоральні оксюмори);

- вивчено специфіку конструювання соціокультурного мотиваційного дискурсу у контексті його взаємодії із дискурсом особистості, зокрема, з'ясовано, що мотиваційний дискурс простору соціальних мереж характеризується низкою конфліктів, серед яких складнощі вибору ідентичності у контексті потенційної можливості множинної ідентичності, іманентна мотивація членства у соціальній мережі, перманентний мотиваційний конфлікт і домінування стратегії його уникання;

- з'ясовано сукупність граматично-лінгвістичних механізмів, які слугують впливові мотиваційного дискурсу макро-рівня, на особистісний

дискурс (релевантність тематики, інтеракційний контроль, конструюванню ідентичності, транзитивність, модальність істини і категоричності);

– виявлено феномени інтердискурсивної взаємодії (мотиваційна грамотність як уміння прочитати мотиваційний дискурс партнера по інтеракції; трансформації мотиваційного дискурсу як тематична, структурна зміна дискурсів та зміни у практиках конструювання мотиваційного дискурсу при зміні інтеракційного простору; мотиваційна експансія як вбудовування тематики мотиваційного дискурсу особистості, яка займає владну позицію, у дискурси інших осіб), характеристики та фактори, що сприяють їхній появі.

Практичне значення дослідження. Розроблені та апробовані структуровані практики мотиваційно-дискурсивного аналізу призначені для широкого застосування фахівцями у сферах науки, освіти, бізнесу, політики тощо. Процедура «Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія», орієнтована на вивчення тематики мотиваційного дискурсу особистості у зв'язку із життєвими подіями, її діяльностями та значущими особами, може застосовуватися у системі профорієнтації в закладах освіти, при організації професійного розвитку персоналу в приватних, державних та громадських організаціях психологами, тренерами, hr-фахівцями; також використовуватися для діагностики у системі індивідуальної психологічної допомоги. Методика «Мотиваційно-дискурсивна фасилітація», розроблена для сприяння мотиваційним трансформаціям особистості у ситуаціях криз, конфліктів, в станах амотивації, розрахована на впровадження фахівцями-психологами у практику індивідуальної та групової психологічної допомоги як така, що фасилітує збагачення мотиваційного дискурсу кількісно, тематично й структурно.

За проблемою дисертаційного дослідження розроблено, забезпечено інструктивно-методичними матеріалами і впроваджено у навчальний процес соціально-психологічного факультету Житомирського державного

університету імені Івана Франка курс «Інтеракційна психологія мотивації» та удосконалено такі курси: «Історія психології», «Математичні методи у психології», «Психологія реклами» (довідка про впровадження № 310 від 08.06.2015). Впровадження мотиваційно-дискурсивної картографії та мотиваційно-дискурсивної фасилітації здійснювалося в організаціях м. Києва та м. Житомира, зокрема в ТОВ «ОС Україна» (довідка про впровадження № 142 від 09.06.2015), ДП «Грінмаш» (довідка про впровадження № 01065 від 10.06.2015), ПП «ІСІ» (довідка про впровадження № 5 від 10.06.2015).

Апробація результатів дослідження. Концептуальні положення та результати емпіричних досліджень, здійснених у ході роботи над дисертацією, доповідалися у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Теоретико-методичні засади креативної освіти обдарованих дітей» (Кривий Ріг, 2011), «Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи» (Житомир, 2011), «20 років Позитивної Психотерапії: Наука, Професія, Місія» (Ніжин, 2012), «Роль арт-терапії та художньої педагогіки у реабілітації людей з проблемами психічного здоров'я, особливостями розвитку та функціональними обмеженнями» (Київ, 2012), «Проблеми та перспективи педагогіки і психології у сучасному суспільстві» (Київ, 2013), «Педагогіка та психологія: традиції та інновації» (Львів, 2013), «Соціальна політика щодо тяжкохворих (невиліковних)» (Київ, 2013), «Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми» (Київ, 2013), «Психологічні проблеми творчості» (Київ, 2014), «Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави» (Київ, 2014), «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі» (Київ, 2015), «Актуальні проблеми психології малих груп» (Київ, 2015); на I Всеукраїнському конгресі із соціальної психології «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи»

(Київ, 2010), Міжнародному конгресі «Психотерапія, практична і консультативна психологія – сплетіння доль» (Київ, 2012) та III Всеукраїнському психологічному конгресі з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі» (Київ, 2014); на всеукраїнських і регіональних наукових семінарах: «Теорія і практика креативного навчання обдарованих дітей» (Київ, 2011), «Особистість у викликах сучасності: досвід та практики» (Київ, 2012), «Впровадження програми ціннісної підтримки розвитку здібностей та обдарованості «Три кроки» (Житомир, 2013), «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 2013), «Концептуальні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів» (Київ, 2014). Основні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданнях лабораторії психології особистості, звітних наукових сесіях та засіданнях вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (Київ, 2012, 2014, 2015).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження представлено у 35 публікаціях автора: в 1-й монографії «Мотиваційний дискурс особистості: на шляху до соціальної психології мотивації», у 6-ти статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, у 18 статтях у наукових фахових виданнях, включених до списку МОН України (з них 1 стаття у виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз), та у 10 статтях та тезах у інших виданнях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, а також списку використаних джерел, що налічує 416 найменування, з них 171 – іноземною мовою. Загальний обсяг дисертації становить 417 сторінок, основний зміст викладено на 373 сторінках, робота містить 29 таблиць і 38 рисунків, які займають 36 сторінок.

РОЗДІЛ I. ПОСТНЕКЛАСИЧНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ МОТИВАЦІЇ

1.1. Філософсько-психологічні засади постнекласичної раціональності у сучасній науці

1.1.1. Історіогенез і методологічні засади постнекласичної психологічної науки

Психологія XXI століття: кризи і шанси. Сучасна техногенна цивілізація породила три головні проблеми, які ставлять під загрозу існування людства: 1) проблема виживання в умовах постійного удосконалення зброї масового знищення; 2) наростання екологічної кризи у глобальних масштабах; 3) проблема збереження людської особистості, людини як біосоціальної структури в умовах наростаючого й усестороннього відчуження [199, С. 15]. У контексті третьої зі згаданих проблем, яка має прямий стосунок до психологічної науки та практики, В.С. Стьопін зазначає, що «...світ, який постійно змінюється, обриває коріння, традиції, змушуючи людину одночасно жити у різних традиціях, в різних культурах, пристосовуватися до різних обставин, які постійно змінюються. Зв'язки людини стають спорадичними, вони, з одного боку, стягують усіх індивідуумів у єдине людство, а з іншого – ізолюють, атомізують людей» (там само, с. 15). Подібну думку висловлює і К. Джерджен у контексті насиченості сучасного світу засобами віртуальної комунікації [61].

Вирішення цих трьох проблем не є задачею винятково однієї наукової галузі – психології, фізики або ін., і в принципі – не є задачею лише науки. Як стверджує В.С. Стьопін, мета науки – передбачати процеси перетворення об'єктів із вихідного стану у стан кінцевий; більше того, її завдання – виявляти і бачити закони, за якими розвиваються і змінюються ці об'єкти. Дослідник зазначає, що не всі стани буття можуть бути

вичерпані науковим знанням, оскільки людина – не лише об’єкт, але й суб’єкт активності, відповідно – вона має свободу волі. Тому наука не може замінити собою усі форми пізнання світу, усю культуру, хоча й може впливати на них (див. [416]).

Усвідомлюючи важливість комплексних зусиль усіх наук і практик, не-наукових форм пізнання з відвернення зазначених загроз, також не слід відкидати і локальних зусиль, адже кожна така спроба вступає в діалог зі світом, включається у мережу інтеракцій, і в кінцевому результаті сприяє нарощуванню «критичної маси» зусиль і переходу кількості у нову якість.

Кожна із виділених проблем знаходить своє віддзеркалення у людській психіці. Загрози існування людства (зброя масового знищення, глобальна екологічна катастрофа) мало представлені на рівні свідомості, разом із тим на глибинному рівні вони провокують руйнацію почуття базової довіри до світу, і відповідно – довіри до інших людей, довіри до себе, ведуть до ізоляції і відсутності надії. Відчуження і глибинна самотність при зовнішній перевантаженості інтеракцією провокує неможливість / небажання відкриття свого життєвого світу іншій людині, як результат – блокує можливість вступати у діалог зі світом. Життя починає розгортатися у жорстко обмеженому дискурсі разом із неможливістю / небажанням / страхом трансдискурсивного позиціонування.

Розширення переліку проблем, виявлених В.С. Стьопіним, можна знайти у А.В. Юревича: ірраціоналізація суспільного життя, відсутність у психології адекватної методології, яка б робила її стійкою до зовнішніх соціальних впливів, позитивістське перенапруження, яке породжує розчарування в позитивізмі і проектується на раціоналізм в цілому [240]. Психологічна наука/практика відчуває ці виклики, наслідком яких є виникнення кризових явищ через неспроможність відповісти на них у межах існуючих парадигм. Симптомами такого кризового стану А.В. Юревич називає «розриви»: а) між дослідженнями і психологічною

практикою; б) між минулим і теперішнім; в) між окремими фрагментами знання; г) конкуренція з боку паранауки і виникнення гібридів науки і не-науки [241]. В.А. Мазілов говорить про «дисоціації» як ознаки кризи: а) традиційна для психології відсутність єдиного підходу; б) протиставлення академічної та практичної психології; в) розрив між науковою психологією і практиками самопізнання; г) оголення протиріч між західною і східною психологіями, які часто сходяться на практичному рівні, однак, віддалені на рівні академічному [131].

М.С. Гусельцева систематизує «виклики», які ставить перед психологією сучасність: виклик постмодернізму (принципи «методологічного сумніву» та «множинності інтерпретацій», вибухові процеси у культурі, мережева організація знання, міждисциплінарні дискурси, герменевтична логіка, методологічні повороти – наративний, культурологічний, дискурсивний, перший і другий когнітивний, ризик перетворення множинності в хаос); виклик постпозитивізму (неможливість вирішення проблеми об'єктивного знання через усвідомлення залежності істини від контексту і перспективи, які, у свою чергу, є продуктами соціально-залежними, комунікативно-залежними і інтеракційно-залежними; проникнення до академічної психології буденності); виклик переходу до інформаційного суспільства (потреба вирішення антиномії методологічної єдності-різноманіття шляхом діалогу, використання метафори «павутини концепцій» та розуміння того, що наукові теорії є ідеальними моделями, які дозволяють наблизитися до розуміння світу, але повнота картини може проявитися лиш у мережі знань) [58].

Відповідно, виникають потреби у спробах створення нової наукової парадигми (див. [109]), яка б дозволила не лише рухатися у напрямку відповідей на виклики сучасності і вирішення зазначених глобальних і локальних проблем, але й передбачати їх; а також у нових підходах до практики (приміром, виникнення ряду нових терапевтичних напрямків і

педагогічних практик). А.В. Юревич говорить, відповідно, про пошук нової парадигми, яка не була б ні позитивістською, ні феноменологічною, а також, слідом за С.Московічі, про нагальну потребу у підвищенні соціальної релевантності психологічної науки, яка покликана виконувати світоглядну функцію (конструювати образ людини, на основі якого потому до-конструйовуються образи суспільства і пояснення суспільно-економіко-політичних процесів іншими науками) та функцію конструювання соціальних практик (мінімальний варіант – вбудовування психологічного знання у соціальні практики, приміром – психологічної діагностики у систему найму персоналу) [241].

Як зазначає М.С. Гусельцева, представники різних сфер знання (П.Т. де Шерден, В.І. Вернадський, В.С. Стьопін, Ф. Капра, К. Глой, Л. Агассіо, Д. Белл, О. Тоффлер, О.М. Лобок, А.В. Цирульников) передбачали, що ХХІ століття вимагатиме зміни парадигм: холістична, органічна, екологічна, мережева парадигми, психозойська ера, інформаційна культура, постнекласична раціональність [58].

Типи наукової раціональності та історіогенез психологічної науки. Аналізуючи історіогенез сучасної науки, В.С. Стьопін говорить про: 1) до-науку, науку яка зароджується; 2) науку у власному значенні цього слова [199, С. 28]. До-наука тримає у полі зору предмети і способи їх зміни, з якими людина багаторазово стикалася у своєму житті. Первинною є певна матеріальна практика, і відповідно, така наука є ідеалізованою схемою практичного перетворення матеріальних предметів. Власне науковий спосіб побудови знань виникає в процесі накопичення таких ідеалізацій, схематизацій і практик – з’являється змога їх комбінування, порівняння, і як результат – новий спосіб здобування знань: побудова його «згори», а відтак – зіставлення отриманих моделей із практикою. Ідеться про зародження мережевої форми побудови знань, адже саме із мережі ідеалізованих відношень виводяться нові ідеальні об’єкти, які знову ж таки

в цю мережу занурюються (якщо комплементарні їй і перевіряються практикою), або відкидаються (якщо не комплементарні і не підтверджуються практикою), або ж створюють у мережі певні «лінії напруги», провокуючи її видозміну (якщо не комплементарні з мережею, але практикою підтверджуються). При цьому, додається соціальний фактор – а саме, можливість матеріальних практик увійти до мережі практик соціальних (релігійні, світоглядні установки, традиційність мислення тощо). Відтак, сучасні уявлення про мережеву природу знань, їх дискурсивні характеристики є не стільки революційним, скільки еволюційним наслідком генези системи наукового пізнання світу.

Надалі, слідом за В.С. Стьопіним, можна простежити три етапи розвитку науки, які відповідають трьом типам наукової раціональності, кожен із яких не заперечує попередній, а лиш обмежує зону його дії (як квантово-релятивістська фізика не заперечує класичну механіку, а лиш обмежує її сферу застосування малими швидкостями): класична, некласична і постнекласична раціональності. В основі: 1) поняття про «дисциплінарні онтології» як спеціальні наукові картини світу, які описуються у вигляді певних принципів (як правило, наукових, але не завжди явно презентованих, частіше – імпліцитних) і передують теоретичним знанням (в якості прикладу В.С. Стьопін наводить механістичну картину світу, принципи якої спочатку забезпечили її побудову, потому – стали її філософським обґрунтуванням: принцип матеріальної єдності світу, принцип причинності і закономірності природних процесів, принцип експериментального обґрунтування знання та установка на опис законів природи математичною мовою); 2) ступінь наукової рефлексії взаємодії цих картин світу із широким соціокультурним контекстом і вузьким об'єктно-предметним полем наукового дослідження.

Отже, класичний тип наукової раціональності (XVII ст. – кін. XIX ст.) centruє свою увагу на об'єкті і намагається всіляко елімінувати усе,

що відноситься до суб'єкта, засобів його діяльності і його операцій. Цінності, цілі науки, наукова картина світу детермінуються суб'єктом пізнання та культурою, домінуючими у ній світоглядними тенденціями (у термінології М. Фуко [219] – дискурсами), але класична наука не осмислює їх, виносить за дужки, разом із усім, що не має стосунку до об'єкта дослідження.

Некласичний тип раціональності (кін. XIX ст. – сер. XX ст.) враховує зв'язки між знаннями про об'єкт і характером засобів і операцій діяльності, і їх експлікація розглядається як необхідна умова об'єктивно-істинного опису і пояснення світу. Разом із тим лишається за дужками сам суб'єкт пізнання разом із культурно-дискурсивними факторами, хоча саме вони імпліцитно визначають, що саме і яким способом ми осмислюємо у світі.

Постнекласичний тип наукової раціональності (кін. XX ст.) розширює поле своєї рефлексії. Він враховує співвідношення отриманих знань про об'єкт не лише із засобами і операціями, але й із ціннісно-цільовими структурами, дискурсом, у рамках якого ці знання породжені (В.С. Стьопін говорить про експлікацію зв'язку внутрішньо-наукових цілей із поза-науковими, соціальними цінностями і цілями).

У контексті цих форм наукової раціональності аналізують історіогенез психологічної науки М.С. Гусельцева та В.О. Татенко. При цьому В.О. Татенко наголошує, що хоч історично ці три форми раціональності з'являлися послідовно, на сучасному етапі розвитку психології вони можуть існувати у вигляді тріади: класична психологія вивчає прості системи, некласична – складні системи, що саморегулюються, постнекласична – складні системи, що саморозвиваються і самоорганізуються [200]. Також надалі варто врахувати аналіз розвитку теоретико-методологічних принципів, які здійснив М.Й. Боришевський [26].

До-науку, або допарадигмальний стан психології М.С. Гусельцева пов'язує із її розвитком у межах філософії. У цей період відбувався пошук

власного предмета, апробувалися різні методи дослідження і шукався універсальний механізм психічних процесів. Завершився цей період становленням асоціативної психології (Д. Локк, Д. Гартлі, Дж. Берклі, Д. Юм, Т. Браун, Дж. Мілль, Дж. Ст. Мілль, О. Бен, Г. Спенсер), у надрах якої виникла перша системна психологічна термінологія та введений єдиний пояснювальний принцип психічного – механізм асоціацій, кін. XIX ст. [58].

Класична раціональність пов'язана зі становленням психології як самостійної науки і завершується «відкритою кризою», або першою кризою психології (кін. XIX – поч. XX ст.). Цей період у психології характеризується орієнтацією на природничі науки, розгортанням дискусій щодо предмета і методів науки, а також виникненням комплексу меншовартості і кризовим станом на початку XX століття (як наслідок намагань стати в один ряд із природничими науками за рахунок строгості й точності). О.Г. Асмолов, описуючи класичну психологію, виділяє декілька характерних для неї парадигмальних установок (елементів дисциплінарної онтології): розуміння неадаптивної поведінки як патології, обговорення проблем у рамках логічних дихотомій, ідеальний образ людини – раціональність плюс адаптивність, антропоцентризм, європоцентризм, еволюціонізм, постулати «безпосередності» (уявлення про те, що об'єктивний світ прямо і безпосередньо впливає на зміст свідомості; введено Д.М. Узнадзе) та «відповідності» (уявлення про те, що всі без винятку активності людини визначаються існуванням внутрішньої мети, яка відпочатку властива індивіду; введено А.В. Петровським) [9, 10]. В.О. Татенко, аналізуючи класичну науку, відпочатковує її від В. Вундта і виділяє такі ознаки: а) психічна реальність існує як окрема сутність і має якісну своєрідність; б) психічна реальність існує незалежно від того, пізнаємо ми її чи ні; в) психічна реальність може бути пізнана у її власних законах, а отже, спроектована, сформована, вдосконалена і розвинута у відповідності до зразка. Предметний інтерес класичної психології –

відображення з його можливістю досягати свідомості і самосвідомості. В.О. Татенко говорить, що для цієї раціональності характерна суб'єктивна методологічна парадигма – поєднання інтроспекції, ретроспекції, інтуїції [200, С. 263-264].

Некласична раціональність у психології виникла на початку ХХ століття з появою великої кількості нових психологічних шкіл (як результат «відкритої» кризи психології). Серед тих, з кого почався цей етап – З. Фройд, К. Левін, Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн. Одне із основних завдань, яке виникає на початку цього періоду – подолання постулату безпосередності і пошук «опосередковуючої» ланки, а також зняття «психофізіологічної проблеми» (це вдалося С.Л. Рубінштейну завдяки введенню принципу єдності свідомості і діяльності). Кульмінацією некласичної раціональності М.С. Гусельцева називає 60-80 рр., а вже 90-ті рр. стали кризою некласичної психології, яка мала «м'який» характер. Її ознаки: наявність величезної кількості неузгоджених між собою теорій та різне трактування психологічної термінології.

Д.О. Леонтьєв говорить про «некласичний прорив» у психології і пов'язує його із іменами К. Левіна, М. Бахтіна, А. Адлера, Л. Бісвагнера, Л.С. Виготського [119]. Дослідник виділяє некласичну психологію у вузькому й у широкому сенсі. У вузькому – розуміння того, що психічні змісти і процеси існують не лише в інтраіндивідуальній, але й у об'єктивованій опредмеченій формі, у культурних артефактах, і можуть транслюватися від індивіда до індивіда; у процесі розвитку ми засвоюємо ці змісти із навколишнього культурного світу через взаємодію із ним (у дитинстві – через опосередковану взаємодію із дорослим). У широкому сенсі некласична психологія – це способи побудови психологічного знання і психологічні практики, які відрізняються від класичного способу, описаного вище.

Дисциплінарну онтологію некласичної психології (за Д.О. Леонтьєвим) можна охарактеризувати у вигляді векторів: 1) від пошуку знань до

соціального конструювання (детальний опис ідеї соціального конструювання реальності – див. п. 1.2); 2) від монологізму до діалогізму (діалог як особлива смисло-породжувальна реальність, яка не зводиться до передача інформації – М.М. Бахтін, Л.С. Виготський, Дж.Г. Мід, Г. Хабермас); 3) від ізольованого індивіда до життєвого світу (людина і світ є взаємодоповнюючими елементами єдиної системи, з якої не можна виокремити людину і вивчати її без зв'язків із цим світом – Ф.Ю. Василюк, Т.М. Титаренко, Ж. Ньюттен, Дж. Шоттер); 4) від детермінізму до самодетермінації (ключову роль тут відіграє рефлексивна свідомість; людина здатна вводити і переглядати принципи регуляції власної поведінки, не підкорюючись автоматично заданим принципам – Р. Мей, Е. Дісі, Р. Раян); 5) від потенціалізму до екзистенціалізму (ніякий розвиток наперед не заданий і не гарантований, людина сама обирає, ким стане у процесі життя, проектуючи і будуючи себе); 6) від кількісного підходу до якісного (зростання кількості якісних досліджень, нова постановка проблем валідності і надійності висновків); 7) від констатуючої стратегії до діючої (будь-яке дослідження змінює реальність або породжує нову, неможливо вивчити свідомість людини, не змінюючи її; способом існування об'єкта вивчення є неперервні трансформації, які і слугують ключем до пізнання).

Принцип втручання у реальність О.Г. Асмолов називає головним у неklasичній психології і говорить про психологізацію – проникнення психології у інші сфери і науки, у соціальні практики [9]. Також він виділяє 5 ключових тез із прогнозів розвитку психології О.М. Леонтьєва: 1) психологія лише тоді стане наукою про людину, коли проникне у світ і почне розуміти, що в ньому відбувається; 2) розвиток психології відбуватиметься не окремими сферами, а проблемами; 3) поєднання психології із етикою та історичною психологією, увага до ціннісних проблем; 4) пошук особистістю свого «Я» не в собі, а із-зовні – в іншій людині, у природі, в суспільстві – психологія як соціальне конструювання світів; 5) організація системи шкільного навчання як такої, що вирощує особистість [120].

Аналізуючи специфіку неklasичної психології, В.О. Татенко

зазначає, що вона доповнює уявлення про об'єкт психології розумінням, що це саме уявлення сформоване не абстрактним, а конкретним суб'єктом за допомогою певного методу. Суб'єкт пізнання уже не протиставляється об'єкту; визнається роль випадковості у детермінації психічного. Предмет психології тепер визначається з огляду на регулятивні функції психічного, відтак, розвиваються напрямки, які намагаються розкрити можливості психіки у досягнення рівноваги і гармонії із світом та собою. Відповідно, виникає об'єктивна методологічна парадигма, як можливість вивчення природи психічного без звернення до інтроспекції [200].

Постнекласична раціональність презентується М.С. Гусельцевою як сучасний етап розвитку психології, до особливостей якого відноситься критичне самоосмислення дисципліни, міждисциплінарний дискурс, перехід від предметів до проблем, мережевий принцип організації знання і герменевтична орієнтація досліджень. Це стан знань, при якому різні наукові теорії (як моделі, що описують окремі аспекти психічної дійсності) складають взаємоузгоджену мережу. Таким чином, виникає загальнонаукова мета-мова, міждисциплінарний дискурс, який робить вибір єдиної методології неактуальним у психології.

1.1.2. Методологічні ознаки постнекласичної раціональності у психології: парадигмальна толерантність, надрефлексивність та соціальне конструювання

Принципові відмінності постнекласичної раціональності від некласичної у психології М.С. Гусельцевою описуються за рядом параметрів: джерело натхнення, методологія, уявлення про розвиток, відношення людини і світу, інтелектуальний стиль, соціокультурний контекст, перевірка істинності теорії, організаційний аспект, див. табл. 1.1 [58]. М.М. Слюсаревський пише про принцип методологічного плюралізму, який поступово бере гору, й полягає у переході від протистояння різних теорій до виявлення точок дотику й зон релевантності [196]. Важливі у цьому контексті міркування Г.О. Балла про значущість

органічних поєднань методологічних надбань науково-раціоналістичних підходів та гуманістичної світоглядної орієнтації [11] (див. також [34, 180]).

Таблиця 1.1.

Порівняльний аналіз постнекласичної і некласичної раціональності
(за М.С. Гусельцевою)

Некласична психологія	Постнекласична раціональність у психології
Джерело натхнення	
Натхненниця – теоретична фізика і її принцип невизначеності Гейзенберга.	Суттєвий вплив культурології як зразка мультипарадигмальності.
Методологія	
Єдина, чітко визначена методологія. Потреба зміни методології виникає лиш у виключних випадках – при зміні парадигм (наукових революціях за Т. Куном).	Можливість вибору філософії і відповідної методології залежно від задач дослідження і особистих інтересів дослідника. Надрефлексивність як здатність критичного самоосмислення науки у мінливих дослідницьких контекстах. Парадигмальна толерантність.
Об'єктивність світу і дослідника	
Припущення об'єктивності світу і не допущення суб'єктивності дослідника.	Відкритість новому досвіду, соціальне конструювання дійсності, креативність суб'єктивного досвіду, зміни дослідника разом із учасником дослідження.
Уявлення про розвиток	
Еволюційний механізм розвитку, пошук універсальних законів.	Уявлення про розвиток у категоріях «вибуху», «біфуркацій», «сенситивних періодів». Основний принцип – «благоговіння перед розвитком».
Людина і світ	
Оволодіння людиною своєю поведінкою. Основний принцип – втручання у дійсність.	Пошук засобів захисту людини від експансії влади і ідеології.
Інтелектуальний стиль	
Об'єктивізм. Поняття – логічні абстракції. Об'єкт – складні системи.	Культурна аналітика. Поняття – не стільки логічні абстракції, скільки типологічні риси чи ідеальні моделі. Об'єкт – система, що саморозвивається. Предмет – часто постає як текст.
Соціокультурний контекст	
Індустріальне суспільство. Модерн.	Інформаційне суспільство. Постмодерна культура.
Перевірка істинності теорії	
Перевірка істинності теорії шляхом її співвіднесення із практикою.	Істинність віднаходиться в узгодженості теорії і практики як синхронних ліній розвитку. Соціально-конструкціоністський підхід до розуміння істинності наукового знання.
Організаційний аспект	
Переважно моно-дисциплінарні дослідження.	Бурхливий ріст міждисциплінарних досліджень.

Постнекласична психологія у роботах В.О. Татенко зображується як така, що «...визначає своїм об'єктом не психічну реальність як абстракцію, як щось існуюче саме по собі, і не її методичну проекцію, а цілісну систему реальної живої психіки, що охоплює як саме психічне..., так і його носія, суб'єкта, який «має» цю психіку як свою і водночас є її невід'ємною частиною» [200, С. 265].

Предмет – виявлення можливостей досягнення людиною рівня її автентичного буття. Щодо методології – то, як зазначає автор, вона починається там, де «...руйнується тотальність і уніфікація, строгий детермінізм і нормативність, та заявляють про себе поліваріативність, багатоальтернативний «сценарний» підхід, установка на індивідуацію». Специфічна особливість застосування методології постнекласики – це: «...щоб у дослідженні реальності психічної максимально наблизитися до неї, аби побачити усю палітру її кольорів із їхніми відтінками, відчутти її дихання, живе пульсування, почути її справжні й найтихіші голоси, не приглушені і не спотворені гучними маршами відірваних від життя та байдужих до нього абстрактних конструктів» [200, С. 265-268].

На основі проведеного методологічного огляду можемо зробити перший висновок, який стосується прогнозів О.М. Леонтьєва. Зіставивши їх із загальною картиною некласичної і постнекласичної науки, бачимо, що сутність цих прогнозів ближча до постнекласичного етапу розвитку психології: це і взаємопроникнення психології і світу, і ціннісно-психологічні аспекти, і психологія як соціальне конструювання світів. Другий висновок – прагнення психологічної науки будуватися за зразком природничих наук, яке породжене ще у класичний період її розвитку, органічно й непомітно було включене до дисциплінарної онтології постнекласичної науки, що найяскравіше проявляється: а) в аналізі загальної логіки історіогенезу психології на основі поділу раціональностей на класичну-некласичну-постнекласичну, який був здійснений В.С. Стюпіним на базі вивчення історії природничих наук, передусім –

фізики; б) у помітному зсуві по фазі між тривалістю і динамікою змін раціональностей у природничих науках та у психології (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Концептуальні узагальнення динаміки дисциплінарної онтології
психологічної науки

Типи наукової раціональності та їх основні риси			Культурологічний підхід до тлумачення історії психології (В.А. Роменець)
Зміна наукових раціональностей у природничих науках (В.С. Стьопін)	Характеристика етапів розвитку психології (М.С. Гусельцева, О.Г. Асмолов, Д.О. Леонтьєв)	Тріада психологічних раціональностей у психології (В.О. Татенко)	
Допарадигмальний стан			Ситуаційний принцип до XV ст.
			Домінування ідеї фатуму, при якій кожен наступний компонент учинку визначався фатумом ситуації без можливості виходу за її рамки.
			Мотиваційний принцип кін. XV ст. - XVIII ст.
			Звернення уваги на мотиваційний бік учинку, на боротьбу мотивів, прийняття рішень, формування мотиву як такого.
			Принцип дії XIX ст
до XVII ст.			
До-наука включає до свого поля зору предмети і способи їх зміни, з якими людина багаторазово стикалася у своєму досвіді. Первинною є певна матеріальна практика, і відповідно, така наука є ідеалізованою схемою практичного перетворення матеріальних предметів.			
Класична наука			
XVII ст. – кін. XIX ст.			
Центрує свою увагу на об'єкті і намагається всіляко елімінувати усе, що відноситься до суб'єкта, засобів його діяльності і його операцій. Цінності, цілі науки, наукова картина світу детермінуються суб'єктом пізнання та культурою, домінуючими у ній світоглядними тенденціями, але класична наука не осмислює їх, начебто виносить за дужки, разом із усім, що не має стосунку до об'єкта дослідження.	Відбувається пошук психологією свого предмету, апробуються різні методи дослідження і шукається універсальний механізм психічних процесів.		Вивчення дії як ґрунту, на якому виникають психічні здатності людини. Виникає дві психології – про психіку, яка чомусь слугує (адаптація, побудова психології за зразком природничих наук) та психіка, яка існує (творчість, психологія у екзистенційно-гуманістичному тлумаченні)

Таблиця 1.2. (продовження)

Типи наукової раціональності та їх основні риси			Культурологічний підхід до тлумачення історії психології (В.А. Роменець)
Зміна наукових раціональностей у природничих науках (В.С. Стьопін)	Характеристика етапів розвитку психології (М.С. Гусельцева, О.Г. Асмолов, Д.О. Леонтьєв)	Тріада психологічних раціональностей у психології (В.О. Татенко)	
Некласична наука	Класична наука		
кін. XIX ст. – сер. XX ст.	кін. XIX ст. – поч. XX ст.	кін. XIX ст. – ...	
	Розуміння неадаптивної поведінки як патології, обговорення проблем в рамках логічних дихотомій, ідеальний образ людини – раціональність плюс адаптивність, антропоцентризм, європоцентризм, еволюціонізм, постулати «безпосередності» та «відповідності».	Психічна реальність: а) існує як окрема сутність і має якісну своєрідність; б) існує незалежно від того, пізнаємо її чи ні; в) може бути пізнана у її власних законах, а отже, спроектована, сформована, вдосконалена. Предметний інтерес – функції відображення з його можливістю досягати свідомості і самосвідомості. Суб'єктивна методологічна парадигма.	
Враховує зв'язки між знаннями про об'єкт і характером засобів і операцій діяльності, їх експлікація розглядається як необхідна умова об'єктивно-істинного опису і пояснення світу. Разом із тим, лишається за дужками сам суб'єкт пізнання разом із культурно-дискурсивними факторами, хоча саме вони імпліцитно визначають, що саме і яким способом ми осмислюємо у світі.	Некласична наука		
	поч. XX ст. – кін. XX ст.	поч. XX ст. – ...	
	Розуміння того, що психічні змісти і процеси існують не лише в інтраіндивідуальній, але й у об'єктивованій, опредмеченій формі, в культурних артефактах, і можуть транслюватися від індивіда до індивіда; по мірі розвитку ми засвоюємо ці змісти із навколишнього культурного світу через взаємодію.	Доповнюється уявлення про об'єкт психології розумінням, що це уявлення сформовано не абстрактним, а конкретним суб'єктом за допомогою певного методу. Визначається роль випадковості у детермінації психічного. Предмет психології тепер визначається з огляду на регулятивні функції психічного. Виникає об'єктивна методологічна парадигма.	
Постнекласична наука			Рефлексія й установка на наступну дію у формі смислу життя і життєвої стратегії. Відбувається осягнення вчинкової дії, акт самоогляду. Дві площини застосування принципу – у науковому пізнанні дійсності і рефлексії щодо цього пізнання, та у буденному житті, як принцип життєвої психології.
кін. XX ст. – ...			
Розширюється поле рефлексії. Враховується співвідношення отриманих знань про об'єкт не лише із засобами і операціями, але й із ціннісно-цільовими структурами, дискурсом, в рамках якого ці знання породжені (відбувається експлікація зв'язку внутрішньо-наукових цілей із поза-науковими, соціальними цінностями і цілями).	Критичне самоосмислення дисципліни, міждисциплінарний дискурс, рух від предметів до проблем, мережевий принцип організації знання і герменевтична орієнтація; соціальне конструювання дійсності.	Визначення як об'єкта цілісної системи реальної живої психіки, що охоплює як саме психічне..., так і його носія, суб'єкта, який «має» цю психіку як свою і водночас є її невід'ємною частиною. Предмет – виявлення можливостей досягнення людиною рівня її автентичного буття.	

Можна стверджувати, що це одна із ознак сучасної постнекласичної науки – міждисциплінарний дискурс, однак – картина буде неповною без включення до цього дискурсу іще одного підходу, побудованого на принципово інших засадах, набагато ближчих до постнекласичної раціональності. Це підхід до історіогенезу психології на засадах культурології та вчинковості В.А. Роменця [182]. Учений, розглядаючи вчинок як вихідний пункт у тлумаченні історико-психологічних знань, вибудовує цілісну періодизацію їх розвитку, беручи до розгляду не лише суто філософсько-психологічні аспекти, але й культурний текст-контекст їх появи і оформлення.

Структура вчинку (ситуація, мотивація, дія, післядія) й акценти у його тлумаченні визначають характер психологічних теорій: у різні історичні періоди спостерігається зміщення акцентів на різних структурних компонентах вчинку, при збереженні його цілісного бачення. Відповідно, міфологічний період, доба Стародавнього світу і Середні віки характеризуються домінуючим ситуаційним принципом; епохи Відродження, Бароко, Просвітництва – мотиваційним; ХІХ ст. – принципом дії; ХХ ст. – принципом післядії (наразі можна констатувати, що дія цього принципу поширюється й на початок ХХІ ст.).

Ситуаційний принцип – домінування ідеї фатуму, згідно з якою кожен наступний компонент учинку визначався фатумом ситуації без можливості виходу за її рамки. Генезис ситуаційного принципу відбувається від ситуації значень (взаємодія фатуму і магії у міфологічний період породжують значення як свідчення взаємозв'язку всього із усім у світі) через ситуацію конфліктну (виокремлення у навколишньому світі поляризованих сутностей і необхідність вибору полярності, підтримуваної ритуалом) до ситуації колізійної (колізійна непримиренність ситуації стає вихідним пунктом поглиблення уваги до внутрішнього світу людини).

Мотиваційний принцип – характеризується зверненням уваги людей

на мотиваційний бік учинку, на боротьбу мотивів, прийняття рішень, формування мотиву як такого. Тут ключовою є поява уявлення про усвідомлену і неусвідомлену мотивацію, що відповідає принципу залежності-незалежності ситуації від людини. Двоїстий характер рішення – чинити-не чинити – і людині доводиться обирати, займати позицію, що означає появу дискурсу боротьби мотивів і самовизначення. Принцип дії – установка на вивчення дії як ґрунту, на якому виникають психічні здатності людини. Виникає дві психології – про психіку, яка чомусь слугує (адаптація, побудова психології за зразком природничих наук) та психіку, яка існує (творчість, психологія у екзистенційно-гуманістичному тлумаченні). Принцип післядії – рефлексія й установка на наступну дію у формі смислу життя і життєвої стратегії. Відбувається досягнення вчинкової дії, акт самоогляду. Рефлексія – це «...насамперед повернення суб'єкта до самого себе після виходу із себе – у свою протилежність» [182, С. 73]. Структура післядії – інтеріоризація (самозаглиблення «субстанції» у свою внутрішню суть; постачання суб'єкту його суперечливого змісту, вселення неспокою), катарсис (звільнення від неспокою, очищення від трагедійних очікувань), екстаз або преображення (вихід за межі себе і повернення до себе після пошуків себе).

Аналізуючи методологічні принципи соціальної психології, М.М. Слюсаревський розглядає принцип рефлексивності як логічне продовження принципу об'єктивності і пов'язує його із визнанням неможливості усунення із дослідницького процесу суб'єктивного фактора, а відтак – із необхідністю усвідомлення дослідником своєї суб'єктивності, визначення меж впливу на отримані знання, посідання ролі спостерігача за самим собою [196].

Отже, у модель В.А. Роменця закладено дві площини розгортання вчинку: вчинок як щось особистісне, і вчинок як глобальний принцип наукової рефлексії. Характеристика принципу післядії В.А. Роменця і його

втілення у генезі психологічної науки і практики XX-XXI ст. дотична до картини постнекласичної психологічної раціональності, зображеної В.С. Стюпіним, М.С. Гусельцевою, а особливо – В.О. Татенко, який крім сутнісних ознак виокремив специфіку об'єкта, предмета та методології цього боку тріади наукових раціональностей.

1.1.3. Концепція конструювання реальності у сучасному науковому дискурсі

Основні риси постнекласичної раціональності (врахування співвідношень отриманих знань не лише із засобами і операціями, за допомогою яких вони були отримані, але й із дискурсом, у якому ці знання були отримані; міждисциплінарний дискурс, перехід від предметів до проблем, мережевий принцип організації знання, парадигмальна толерантність, герменевтична орієнтація досліджень, вивчення систем, що саморозвиваються і самоорганізуються; «над-рефлексивність», принцип післядії) є тим методологічним базисом, на основі якого вибудовані ідеї соціального конструювання дійсності. Однак, самі ці ідеї далеко не однорідні, а тому для методологічної визначеності подальшої дослідницької роботи важливим є розмежування різних підходів до розуміння суті соціального конструювання дійсності.

Зародження і основні характеристики ідеї конструювання дійсності. Передусім слід зважити на історично-культурологічні джерела конструктивістського підходу до розуміння соціально-психологічних феноменів. У такому розвитковому сенсі Т. Секстон виділяє три культурно-історичні етапи, які йдуть у паралелі з етапами розвитку наукового світогляду (класичний, некласичний, постнекласичний): пре-модерн, модерн і постмодерн [380]. У кожен із цих періодів люди специфічним чином сприймають події, проблеми і шукають їх вирішення. Пре-модерн (б ст. до н.е. – Середні Віки) – доба дуалізму, ідеалізму і раціоналізму. Віра та релігія відігравали центральну роль у цих процесах,

чинниками, які сприяли змінам, були: молитва, віра, розмірковування. Доба модерну (Відродження – кінець 19 ст.) навантажена емпіризмом, логічним позитивізмом, науковою методологією, пошуками об'єктивної істини і її обґрунтуванням. Одним із наслідків доби модерну було утвердження наукового і професійного знання як легітимного джерела розуміння світу: через наукове пізнання ми можемо дізнатися істину; наукове знання – як віддзеркалення образу об'єктивної дійсності. Третя доба (триває до сьогодні) – постмодерн. Т. Секстон називає її добою конструктивізму і описує її як таку, в якій більша увага приділяється творенню, а не вивченню особистісної й соціальної реальності. Із валідності знань увага зміщується у бік їх життєздатності. Дослідників цікавить не лише питання про те, що люди знають, але й про те, як вони про це дізнаються, при цьому підкреслюється роль самої людини у конструюванні знань: об'єкт спостереження і спостерігач нерозривні; природа смислів відносна; феномени є контекстно-ґрунтованими (context-based), процес пізнання і розуміння є соціальним, індуктивним, герменевтичним і якісним [380, С. 8]. Оскільки конструктивізм фокусується на способах, якими люди і спільноти створюють конструкції реальності, у ньому присутня доля скепсису щодо розуміння людини як такої, що має прямий і точний доступ до зовнішнього світу.

Щодо джерел конструктивізму, то М. Махоні вбачає їх у філософських роботах Дж. Віко (1668-1744), І. Канта (1724-1804), А. Шопенгауера (1788-1860), Г. Файхінгера (1852-1933) [339]. Дж. Віко підкреслює роль фантазії і міфів у людській адаптації. І. Кант акцентує увагу на владі паттернів мислення і визнає ідеї регуляторними принципами нашого досвіду; його «категорії» були попередниками того, що ми сьогодні називаємо «конструктами» і «схемами». Г. Файхінгер доводить, що первинною метою розуму і процесів мислення є не зображення чи віддзеркалення реальності, а навігація у життєвих ситуаціях – ми

проживаємо наші життя за допомогою «функціональних фікцій» або «гіпотетичних фікцій». Також знаковою фігурою для конструктивістів став Ж. Піаже зі своєю моделлю когнітивного розвитку (генетичною епістемологією), у якій пізнання розглядається як пошук динамічного балансу між тим, що ми знаємо, і тим, що для нас є новим: ми організовуємо наші світи, організовуючи самих себе (див. роботу Е. фон Глазерсфельда, присвячену аналізу конструктивізму Ж. Піаже [310]).

Шукаючи спільне між різними напрямками і течіями конструктивізму, який став однією з визначальних рис доби постмодерну, Дж. Раскін описує конструктивізм як ноуменальний погляд на реальність, «який назавжди відмовляє нам у безпеці виправдання наших вірувань, страхів, ідеологій простим відсиланням до «об'єктивних зовнішніх обставин» [366]. Щодо конструктивістської психології – дослідник описує її як напрям, який вивчає процес та спосіб створення людськими істотами систем для осмисленого розуміння свого світу і досвіду. Представники цього напрямку поділяють переконання, що жоден зі способів розуміння, створений людьми, не може претендувати на домінування і чисту об'єктивність; усі смисли відображають лише певну точку зору. Разом із тим існують розходження у поглядах на імплікацію цієї позиції, особливо щодо природи реальності, походження конструйованих значень, способів організації психологічного дослідження. Зокрема, у класифікації В. Ліддона [337] здійснюється розподіл цих підходів на основі виділених С. Пеппером [358] «кореневих метафор» і типів причинності Арістотеля (формальний, матеріальний, діючий та фінальний конструктивізм). Про «конструктивістську метапарадигмальну карту соціально-психологічного знання» говорить А.В. Фурман. Він виділяє у ній 4 сегменти: міждисциплінарну концепцію соціального конструктивізму; радикальний конструктивізм як окрему методологію дослідження культури; бінарну (соціологічну і психологічну) теорію, яка вивчає процеси

психосоціального конструювання реальності суспільного повсякдення; «методологічно відрефлексоване», як сегмент, що пропонує самобутню метапарадигмальну знаннєву карту, яка інтегрує попередні 3 сегменти [220, С. 94-97].

Дослідники конструктивізму Дж. Чіарі та М. Нуццо, ґрунтуючись на ідеї про покликання конструктивістських підходів подолати дихотомію реалізму-ідеалізму, виділяють епістемологічний та герменевтичний конструктивізми (табл. 1.3) [275].

Таблиця 1.3.

Напрямки конструктивізму
(на основі ідей Дж. Чіарі, М. Нуццо, Дж. Раскіна)

(на основі ідей Дж. Келлі, М. Пірса, Дж. Гаскінса)		
Епістемологічний конструктивізм	Обмежений реалізм	Герменевтичний конструктивізм
Загальна характеристика		
Визнання існування об'єктивної реальності, яка незалежна від спостерігача, але разом із тим – визнання неможливості пізнання спостерігачем реальності іншим способом, аніж через його конструкції цієї реальності.	Існує незалежна реальність, яку можна пізнати. Однак, через недосконалість людського сприймання, недосконалою є відповідність між знаннями і дійсністю.	Не існує реальності, незалежної від спостерігача. Знання – продукт лінгвістичної активності спільноти спостерігачів: може бути стільки систем знань, скільки є груп, які перебувають у спільному дискурсі.
Представники		
	Конструктивізм М. Махоні	
Психології особистісних конструктів Дж. Келлі		
Радикальний конструктивізм (Е. фон Глазерсфельд); епістемологічно-нейробіологічний конструктивізм Г. Рота	Раціонально-емоційна поведінкова терапія А. Елліса	комунікаційний конструктивізм П. Вацлавіка; кібернетичний конструктивізм Г. фон Фйорстера; радикальний конструктивізм У. Матурани, Ф. Варели; соціальний конструкціонізм (П. Бергер, Т. Лукман, К. Джерджен)

Епістемологічний конструктивізм не є ідеалістичним у чистому вигляді, оскільки його представники визнають існування об'єктивної реальності, яка не залежить від спостерігача, але разом із тим вказують на

неможливість пізнання спостерігачем цієї реальності іншим способом, аніж через її конструкції. Відповідно, знання є компіляцією створених людьми конструкцій, які краще можна оцінити з точки зору їх життєспроможності, аніж із точки зору їх правильності – все, що люди можуть знати, то це наскільки добре ці конструкції працюють для них. До цього ж різновиду конструктивізму Дж. Раскін [366] відносить радикальний конструктивізм Е. фон Глазерсфельда [311, 312]. Сюди ж можна включити епістемологічно-нейробіологічний конструктивізм Г. Рота [369].

Герменевтичний конструктивізм об'єднує підходи, в яких відсутня віра у реальність, «незалежну-від-спостерігача». Знання розглядаються тут як продукт лінгвістичної активності спільноти спостерігачів: може бути стільки систем знань, скільки є груп, які дискурсивно домовляються щодо них. У герменевтичному конструктивізмі роль мови, дискурсу і комунікації стає центральною у розумінні того, як системи знань розвиваються й існують. У цьому підході підтримується погляд на знання і правду як інтерпретацію, яка має історичний, а не позачасовий, характер; яка постійно піддається контекстуальній перевірці, а не є універсально валідною; яка є лінгвістично згенерованою і соціально-домовленою (*socially negotiated*), а не створеною індивідуально і когнітивно [275, С. 174]. Дж. Раскін [366] відносить до області герменевтичного конструктивізму соціальний конструкціонізм К. Джерджена [305] та радикальний конструктивізм У. Матурани, Ф. Варели [138]. Сюди ж можна віднести і комунікаційний конструктивізм П. Вацлавіка [41] та кібернетичний конструктивізм Г. фон Фйорстера [214]. Елементи цього підходу Дж. Раскін простежує також у Дж. Келлі [88].

Дж. Чіарі та М. Нуззо додатково вводять поняття **«обмеженого реалізму»** для позначення підходів, які займають межову позицію. Для таких підходів характерна віра в існування зовнішньої незалежної реальності, яку можливо пізнати безпосередньо. Однак, через те, що

людське сприймання недосконале, так само недосконалою є відповідність між знаннями і дійсністю. Дж. Раскін відносить до цього напрямку роботи М. Махоні [339], знаходить його риси у психології особистісних конструктів Дж. Келлі [88], а також когнітивній психології і раціонально-емоційній поведінковій терапії А. Елліса (хоч А. Елліс із пересторогою ставився до спроб віднести його до табору конструктивістів) [238].

Радикальний конструктивізм (Е. фон Глазерсфельд). Ідея відповідності реальності (а отже, і Істини) замінюється ідеєю придатності, життєздатності (viability, fitness) знань: «Знання є хорошим знанням, якщо вписується в рамки експерієнтальної дійсності, не вступаючи з нею у протиріччя» [312, С. 156]. Вчинки, поняття, усвідомлення є життєздатними, якщо вписуються у цільові чи дескриптивні контексти, у яких використовуються. Як відмічає С. Цоколов, «у процесі пізнання той, хто пізнає, не видобуває позитивне знання про явища із зовнішнього світу, як вони є, а організовує у ту чи іншу зв'язну картину той негативний досвід від невдалих дій, який сам же рекурсивно ці перешкоди зовнішнього середовища когнітивно визначає» [227, С. 63]. Дослідник пише, що досвід – це єдина реальність, про яку конструктивісти говорять, як про щось зовнішнє у стосунку суб'єкта, до внутрішнього знання: це єдина реальність, доступна нашій свідомості [227, С. 68]. Також слід відмітити ставлення Е. фон Глазерсфельда до онтології: конструктивізм є теорією пізнання, а не учіння про буття; він не займається вирішенням метафізичних проблем і нічого не говорить про те, що може чи не може існувати (світу, інших людей тощо) – у його рамках лише визнається, що, наскільки нам відомо, і світ, і інші люди – моделі, які ми конструємо; таким чином, конструктивізм не є онтологічним соліпсизмом, однак є соліпсизмом епістемологічним [312].

Епістемологічно-нейробіологічний конструктивізм (Г. Рот). Г. Рот висуває базову методологічну тезу: епістемологічний конструктивізм є

невідворотнім наслідком конструктивної особливості нашого мозку, який принципово не в змозі відображати світ. Для Г. Рота мозок є конструктором дійсності, оскільки значення сигналів конструюються винятково мозком, тому мозок являє собою систему породження інформації, а не її споживання [369, С. 360]. Нейронним механізмом, який робить можливими процеси конструювання смислів, є нейрофізіологічний постулат Д. Хебба [322], із якого Г. Рот виводить принцип самореферентності мозку: критерії, за якими мозок оцінює свою власну активність, повинні виробитися ним же самим на основі більш ранніх внутрішніх оцінок власної активності.

Важливою ідеєю для конструктивізму стало розмежування Г. Ротом понять «реальність» і «дійсність». Дійсність за Г. Ротом є тим, що створено у межах реальності реальним мозком. Відповідно, є світ феноменальний і трансфеноменальний, світ свідомості та світ по-той-бік свідомості. Звідси випливає важливий висновок – дійсність не є функцією мого «Я», оскільки «Я» теж є конструкцією, яка створена мозком відповідно до власних принципів, які виникли у філогенезі-онтогенезі, і походять від досвіду взаємодії мозку із оточуючим світом.

Дійсність Г. Рот ділить на три сфери: світ, який переживається як зовнішній (Umwelt); світ нашого тіла (Körperwelt); світ, який переживається як ментальні стани нашого Я (Ich-Welt) [188]. Опираючись на роботи М. Штадлера та П. Крузе [388], він виокремлює критерії дійсності: синтаксичні, які мають справу із сенсорними процесами (об'єкти тим переконливіше сприймаються існуючими у дійсності, чим вони світліші порівняно із фоном, чим чіткіші їх контури, чим вони контрастніші, чим багатші їх структурні деталі), семантичні (осмисленість об'єктів і подій, контекстна узгодженість, валентність), прагматичні (реактивність об'єктів і подій, передбачуваність, міжсуб'єктна узгодженість).

Конструктивізм М. Махоні. У підході М. Махоні Дж. Раскін вбачає як риси обмеженого реалізму, так і герменевтичного конструктивізму. У варіанті М. Махоні, який сконцентований на проблемах психотерапії та психологічного консультування, конструктивізм містить п'ять домінуючих тем: 1) активна діяльність (active agency – люди є активними учасниками свого життя, роблять вибори, які змінюють їх життя); 2) впорядкування (order – ми потребуємо порядку, тому формуємо наш світ, знаходимо паттерни і творимо смисли); 3) самість (self – ми організуємо світ, організовуючи себе; особистість – це процес, причому, процес самореферентний, або ж рекурсивний, а самість – це когерентність поглядів у розвитку, з яких людина черпає досвід і які змінюються у ході інтеракції); 4) соціально-символічна зв'язаність (social-symbolic relatedness – ми народжуємося у стосунках, у них живемо – активна організація самості відбувається одночасно і «з» і «через» соціальні зв'язки і системи символів); 5) розвиток упродовж життя (lifespan development) [339].

Зарахування Дж. Раскіном *Раціонально-Емоційної Поведінкової Терапії* А. Елліса до табору конструктивістів, зокрема, у рамки обмеженого реалізму (незважаючи на дискусії із А. Еллісом) зумовлене постмодерною та конструктивістською по суті ідеєю РЕПТ: показати клієнтові, що це його власна свідома та несвідома абсолютистська філософія призводить до більшості дисфункційних почуттів і вчинків, і що він може зробити для того, щоб його свідомість стала більш відкритою та гнучкою у внутрішньо-та міжособистісних стосунках. Так, сам А. Елліс говорить про роботу із абсолютною впевненістю про реальність, ідентифікацію та роботу із універсальними істинами, вплив культурного фактору на людську поведінку [295, 296].

Психологія особистісних конструктів Дж. Келлі. Дж. Раскін називає психологію особистісних конструктів одним із класичних наукових конструктивістських підходів, знаходячи у ньому ознаки обмеженого

реалізму та епістемологічного конструктивізму [366]. Такої ж думки, тільки у прикладному, терапевтичному сенсі, дотримується і Р. Неймеєр [356]. Дослідник посилається на Дж. Келлі як автора одного з перших конструктивістських підходів у психотерапії зі своєю терапією фіксованої ролі (див. [226]). В основі психології персональних конструктів лежить уявлення про організацію людського досвіду у формі системи взаємопов'язаних біполярних конструктів, або смислових вимірів. Саме їх використовує людина з метою оцінки та прогнозування поведінки інших, самих себе і світу вцілому. Люди винаходять ці «виміри», спираючись на власний досвід та постійно перебувають у процесі перевірки їх якості, з'ясовують наскільки добре вони відповідають життєвим обставинам. Філософія, створена Дж. Келлі, отримала назву «конструктивного альтернативізму». В її основі лежить постулат про те, що існує нескінченна кількість способів концептуалізації подій, кожна з яких оцінюється з точки зору своєї «життєздатності». Ще одне важливе поняття, введене Дж. Келлі – «центральна структура», або «ядерні конструкти» (core constructs) як глибинна внутрішня конструкція себе, «самість», яка твориться у ранньому віці, можливо – навіть раніше, ніж розвивається мова, і стає непроникною для рефлексії і змін. Основна мета розробленого Дж. Келлі методу психотерапії – терапії фіксованої ролі – це реконструкція системи конструктів особистості та розвиток її гнучкості. Технологічно в метод закладено практику конструювання клієнтом (спільно із терапевтом) нової системи конструктів у формі «нарису фіксованої ролі» та спонукання й надихання клієнта на «вихід у світ» із цієї новою системою, програвання у житті написаної ролі, експериментування із новими моделями поведінки. Відмітимо, що Ф. Франселла висловлює занепокоєння щодо віднесення теорії Дж. Келлі під парасольку конструктивізму, зазначаючи, що в цьому випадку філософія Дж. Келлі можливо і матиме продовження, а теорія – зникне без сліду, оскільки конструктивізм – це чергова наукова забавка і

тимчасове явище [300, С. 131].

Радикальний конструктивізм У. Матурани. Концепцію У. Матурани і Ф. Варели називають біологічним підґрунтям конструктивізму, і разом з тим – самодостатньою міждисциплінарною концепцією [227, С. 185]. Центральною для цього варіанту конструктивізму є поняття «автопоезису» – самовідтворення, породження живою системою самої себе. Автопоезні системи визначаються як мережі виробництва компонентів, які: 1) рекурсивно, через свої інтеракції генерують і реалізують мережу, яка їх виробляє, і 2) конституюються границі цих мереж як компоненти, які беруть участь у реалізації мережі [346]. У. Матурана зазначає, що будь-які зміни в організмі детерміновані його власною структурою, оскільки будь-яка жива система є когнітивно закритою. Як зазначає Дж. Раскін «коли жива система думає, що вона відображує зовнішній світ, насправді вона лише переживає і обробляє свої власні структурно детерміновані реакції... оточуючий світ ніколи не дає системі прямих інструкцій щодо того, як їй поводитися. Зважаючи на відмінності у структурі, організми є унікально чутливими, або ж зовсім нечутливими до певних стимуляцій середовища» [366, С. 11]. Дослідник, здійснюючи аналіз системи поглядів У. Матурани, Ф. Варели, відмічає їх важливість для конструктивістської психології через створення підґрунтя для вивчення процесів людської інтеракції з використанням мови, завдяки якій відбувається конструювання і підтримка специфічних форм пізнання – пояснювальних доменів. Різні пояснювальні домени легітимізують різні способи валідизації досвіду. У. Матурана такими доменами називає ігри, науку, політичні доктрини чи філософські системи.

Також варто виділити ще кілька важливих з цієї точки зору понять і феноменів: 1) ототожнення У. Матураною процесів життя і процесів пізнання через ототожнення когнітивних процесів і процесу автопоезису: знання є областю допустимих взаємодій системи, а пізнання – процесом

розширення цієї області; 2) поняття «структурної зчепленості», яке У. Матурана описує як відповідність між певною цілісністю і середовищем, у якому вона себе реалізує, і яка виникає як результат послідовності впливів середовища на систему і відповідних змін у системі. Якщо йдеться саме про середовище і організм – ми говоримо про онтогенетичну адаптацію, якщо ж про два організми як автопоетичні системи – про виникнення консенсуальної області як певної області поведінки, в якій структурно детерміновані зміни станів зчеплених організмів послідовно взаємокоординуються один із одним [138].

У. Матурана зазначає: «Нервова система здатна рекурсивно взаємодіяти зі своїми власними станами, наче вони незалежні сутності... Мовна сфера, спостерігач і самосвідомість – усі вони можливі, оскільки всі вони виникають як різні сфери взаємодії нервової системи зі своїми власними станами, які репрезентують різні модальності взаємодії організму... ніякої передачі думки між тим, хто говорить, і тим, хто слухає, не відбувається. Слухач сам створює інформацію, зменшуючи невизначеність шляхом взаємодій у власній когнітивній області...» [139].

Кібернетичний конструктивізм Г. фон Фйорстера. Г. фон Фйорстер разом із Е. фон Глазерсфельдом та У. Матураною, вважається одним із засновників конструктивістської парадигми, і батьком кібернетичного напрямку [227]. Його ідея – когнітивна неподільність людини і середовища. Етичний аспект конструктивізму, як і кібернетичний, потужно звучить у роботах Г. фон Фйорстера, оскільки з його позиції випливає, що спостерігач стає відповідальним за свої спостереження, висловлювання і вчинки, він зв'язаний із об'єктами, які описує. Оскільки усі якості і характеристику світу сконструйовані нами – не існує жодних об'єктивних детермінант нашої поведінки, і вся відповідальність лягає на нас.

Ключовою тезою епістемології Г. фон Фйорстера є теза про організаційну замкнутість нервової системи та її самореферентність, яка

лежить також в основі подальших розробок У. Матурани. Відповідно, будь-яке знання, уявлення про світ і речі в ньому є суб'єктивними конструкціями. При цьому він визначає самі когнітивні процеси як неперервні рекурсивні процеси обчислення, які здійснюються нервовою системою, яка організована таким чином, що результатом цих обчислень стає певна стабільна дійсність.

Цінним для психологічної науки є положення Г. фон Фйорстера про роль спостерігача, який одночасно є як частиною, так і співучасником світу, який він спостерігає; спостерігач і те, що спостерігається, пов'язані між собою нерозривно. Дійсність породжується нашими спільними зусиллями в якості зовнішніх спостерігачів. Логічним продовженням світоглядних принципів, які витікають із цього постулата, є позиція «омніпсихізму»: суб'єкт, який живе в якійсь дійсності, породжує цю дійсність тільки спільно з іншими суб'єктами. У цьому контексті позицію Г. фон Фйорстера інколи формулюють як «комунікативний соліпсизм»: «цей світ суть не більше, ніж наша уява, а єдиною реальністю є фантазуючі «ми» [299, С. 41], або, інакше: «Реальність = Спільнота».

Комунікаційний конструктивізм П. Вацлавіка. Особливого значення поміж інших посідає варіант конструктивізму П. Вацлавіка, який отримав назву «комунікаційного», і який, власне, був першим, хто запропонував використання терміну «конструктивізм» у його теперішньому значенні [405]. Назву «комунікаційного» конструктивізм П. Вацлавіка отримав через те, що усе, що він говорить про реальність, стосується винятково «комунікативної реальності»: реальність є продуктом людського спілкування; реальність тому має багато «версій»; така багатоверсійна реальність як продукт спілкування не є репрезентацією об'єктивної реальності (за [227]). У процесі нашої комунікації часто відбуваються процеси змішування: а) «дійсності» із «уявленням про дійсність»; б) дійсності «першого» та «другого порядку». Дійсність першого порядку, за

П. Вацлавіком, це, по суті – простір «фактів», встановлених у певних рамках спостереження чи експерименту і визнаних об'єктивними за критерієм повторюваності (практичного досвіду, результатів вчинків тощо). Типовий приклад – фізичні властивості предметів – колір, форма. Дійсність другого порядку – це простір присвоєних об'єктам значень, смислів і цінностей, в якому не існує жодних об'єктивних критеріїв, і яка є результатом комунікаційних процесів. Ця дійсність немислима поза контекстом спілкування двох істот, які мають когнітивні здібності [40].

Щодо нашого сприймання дійсності як чогось зовнішнього і впорядкованого, то тут П. Вацлавік пропонує 3 варіанти, з яких доводиться обирати: 1) порядку не існує, є лише хаос; 2) ми долаємо наш стан екзистенційного незнання, винаходячи і вигадуючи порядок, забуваємо про це і тому переживаємо його як щось зовнішнє, щось «по-той-бік», називаючи це «реальністю»; 3) порядок існує і є творінням якогось Вищого Розуму. Як зазначає автор, більшість із нас можуть легко відкинути варіант 1, але нікому не вдається уникнути прийняття рішення щодо варіантів 2 або 3 [405, С. 212].

Останній розглянутий нами варіант конструктивізму – *соціальний конструкціонізм*, який є на сьогодні однією із найбільш помітних течій у соціально-психологічній науці. У найбільш загальному вигляді Дж. Грабі характеризує соціальний конструкціонізм як напрям, який, на відміну від конструктивізму, зосереджений, передусім, на соціальних процесах самих по собі, і культурних артефактах, які вони продукують і які визначають їх [328]. Ці соціальні процеси включають ідентифікацію, класифікацію і легітимізацію знання як такого; присвоєння ідентичності; інституалізацію, збереження і поширення знань. Артефакти – то книги, бібліотеки, школи, університети, професійні організації тощо. Короткий огляд основних течій соціального конструкціонізму буде здійснено із акцентом на варіант К. Джерджена, через його динамічний розвиток та вихід із епістемологічно-

філософських рамок на рівень вивчення особистості, соціально-психологічних феноменів, проблем комунікації та міжгрупових стосунків.

Зазначимо, що в українському науково-психологічному світі все частіше йде мова про пост-постмодерн. Так, А.В. Фурман говорить про «пост-постмодернізм», головною ознакою якого є «квазіуніверсалізм як набір інноваційних паростків майбутньої культурно-наукової традиції» [220, С. 96]. З.С. Карпенко розробляє пост-постмодерністський проект інтегральної суб'єктності, відмічаючи, що постмодерністи, здійснивши лінгвістичний поворот, потому набули екстремістських рис: «Замість розглядати індивідуальну інтенціональність, уведено у фонові культурні контексти, вони намагалися її виключити. Суб'єкту (автору) передрікали смерть» [85, С. 166]. На сьогодні З.С. Карпенко констатує відновлення інтересу до класичних інтерпретаційних моделей у поєднанні з успіхами соціально-конструктивістських ідей, і пов'язує це з появою переосмисленого принципу системності – принципу ієрархічно-ціннісної самоорганізації [86, С. 69]. У контексті цього принципу показовим є дослідження, здійснене В.В. Горбуновою, яка, ґрунтуючись на ідеях конструювання життєсвіту, аксіопсихології, рольового підходу до особистості, розробила ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд [53].

Підсумовуючи, варто відмітити, що радикальна конструктивістська парадигма, будучи рушієм епістемологічних перетворень і стимулюючи науковий пошук, водночас, із соціально-психологічної точки зору, замикає психіку на самій собі, ставить під сумнів саме поняття «особистість» та можливість розвитку її пізнання. У той же час ідеї соціального конструкціонізму дають дослідникам і практикам більше можливостей, акцентуючи увагу на нових підходах до розуміння особистості.

1.2. Соціально-психологічне конструювання життєвого світу особистості та його мотиваційного виміру

1.2.1. Підходи до розуміння процесів соціального конструювання дійсності

Підходи до розуміння процесів соціального конструювання дійсності. Аналіз підходів до розуміння процесів соціального конструювання дійсності, здійснений Дж. Грабі [328], Н. Смітом [198], К. Данцингером [281], Є.В. Якимовою [242] показує, що серед цих них є ряд спільних точок дотику, і в той же час – ряд розходжень за такими параметрами, як ступінь радикальності (по суті, йдеться про жорсткість межі між людиною і об’єктивним світом) та ступінь узагальнення поглядів (зосередження на матеріальній, науковій, соціальній чи психічній реальності, і відповідно, претензія на вирішення проблем різного рівня глобальності) (див. також [192, 279, 386]). Подальший аналіз зосередимо у об’єктно-предметному полі нашого дослідження: а) **об’єктному** – на центральних методологічних положеннях, що складають підвалини розуміння особистості, і відповідно, її мотивації; б) **предметному** – на їх наслідках, важливих для розуміння окремих процесів особистості, зокрема – розгортання мотиваційного дискурсу в інтеракційному просторі. Ця робота буде здійснена у два етапи: етап **першого наближення**, який стосуватиметься широкого контексту розуміння особистості, її розвитку і соціального контексту (це, власне, і є задачею цього параграфу) та етап **другого наближення**, безпосередньо присвячений розумінню соціально-психологічної природи мотиваційно-дискурсивних процесів особистості.

Класифікації підходів. Наразі, крім різноманіття варіантів розуміння соціального конструювання, можна простежити і різноманіття спроб класифікації та узагальнення цих варіантів. Це: 1) класифікація Дж. Грабі [328], в основі якої лежить параметр «межа соціального конструювання знань»: соціологічно-емпіричний [14], соціально-психологічний,

постмодерний [60], неореалізм [266, 315, 365], 2) розгляд Н. Смітом [198, С. 217] двох версій *соціального конструкціонізму* на основі наявності у їхніх основах визнання знань, які належать не-соціальному світу і виходять за межі соціальних конструкцій – строгий (відсутність таких знань, К. Джерджен) та контекстуальний (наявність, Т. Сарбін та Дж. Кітсас [377], Дж. Бест [], М. Андерсен [252], Р. Харре [319]) конструкціонізми, 3) виділення істориком психології К. Данцингером [281] «світлої» і «похмурої» версій *соціального конструкціонізму* (на основі їх ставлення до локальних соціальних процесів як джерела глобальних соціальних змін), 4) розмежування, яке здійснили К. Бервельдт і П. Вестерманс [258] на основі поглядів на співвідношення фізіологічних і психічних емоційних процесів – *слабкий* соціальний конструкціонізм (який стверджує, що існують природні емоційні реакції, які, однак, можуть ув'язуватися із власним «Я» лише в контексті культурних систем, вірувань та цінностей) та *сильний* (який заперечує значення фізіологічних процесів в цілому, вважаючи стани і функції тіла кластером не природних, а культурних конструкцій), 5) виокремлення Є.В. Якимовою [242] трьох варіантів *соціального конструкціонізму* на основі їх значущості для психологічної науки та авторства теорій (соціальний конструкціонізм К. Джерджена, дискурсивна психологія Р. Харре, теорія соціальних уявлень С. Московічі).

Конструкціонізм і конструктивізм. Для визначеності у подальшому аналізі слід ввести *розмежування* між конструктивізмом та соціальним конструкціонізмом. Аналіз робіт, присвячених аналізу цієї проблеми, зокрема, К. Джерджена [305-309], Н. Сміта [198], Дж. Раскіна [366], С. Грієра [316] дав змогу виділити ряд параметрів, за якими ці підходи різняться: існування реальності за межами дискурсу, джерело конструювання дійсності, ставлення до процесу пізнання, уявлення про причинність.

Джерело конструювання дійсності. К. Джерджен різко протиставляє

конструктивізм і конструкціонізм за цим параметром. У рамках конструктивізму домінуючою є позиція, відповідно до якої саме індивід, а не соціум, конструює дійсність. Це є, на думку К. Джерджена, тим, що виносить вирок людській істоті: бути ув'язненою у власному індивідуалістичному досвіді [307]. Як на протилежність цьому уявленню – варіант конструкціонізму К. Джерджена. Він підкреслює «первинність відносин, спілкування, соціальних практик як джерела індивідуального психічного життя» [390, С. 199]. Для конструкціоніста індивідуальність є функцією соціальних стосунків (як і особистість, мотиви, емоції, пам'ять, мислення), і тому джерелом конструювання дійсності насправді є соціальні стосунки, взаємодія, і вужче – дискурсивний процес [389, С. 246].

Існування реальності за межами дискурсу. С. Грієр відмічає, що конструктивісти більше схильються до точки зору, відповідно до якої передбачається існування реальності, яка стоїть за соціальними конструкціями знання, тоді як конструкціоністи – ближче до відкидання «розуму», «світу» як категорій, що мають свою реальність поза межами дискурсивної спільноти.

Ставлення до процесу пізнання. Н. Сміт узагальнює погляди конструктивістів як такі, що віддзеркалюють позиції «західного» індивідуалізму і уявлення про пізнання і конструювання дійсності як про вроджений індивідуальний процес. У той же час конструкціоністи вважають усі наукові методології і отримані на їх основі результати – лінгвістичною продукцією, а тому – наслідком соціальної домовленості в рамках певного дискурсу.

Уявлення про причинність. У конструктивізмі вагомого значення набуває біологічна причинність, а також лишається місце для причинності, що ґрунтується на свободі волі. Конструкціонізм передбачає соціальну причинність.

Спільними позиціями цих підходів є: 1) сумніви у існуванні

універсальної фундаментальної науки, яка ґрунтується на чітко встановлених істинах, 2) сумніви у будь-якому знанні, сконструйованому на основі спостережень, 3) переконанні, що методологія науки формує, а не відкриває знання [198, С. 219].

Соціально-психологічна дійсність як соціальна конструкція.

Соціальну контекстуальність чітко можна простежити у поглядах П. Бергера, Т. Лукмана, які вважають, що природний світ включає у себе людські організми і їх видово-специфічні і видово-ймовірнісні риси [14]. Самі ці риси розуміються як такі, що містять властивості мови (семіотичні системи) та культури (присвоєння і модифікація аспектів природного світу, включаючи аспекти, прямо пов'язані із людським життєвим шляхом). Звідси – люди мають здатність колективно модифікувати поведінку через культурні системи, побудовані на основі мови. Лінгвістичні обґрунтування, ідентифікації, інституції, моделі каузальності тощо, розвинуті всередині спільноти, є соціальними конструкціями, народженими із діалектичного зв'язку індивіда та спільноти, діалектики, яка була вимушена з'явитися, щойно світ набув мовної опосередкованості [213, 366].

Основні позиції, які вирізняють соціально-конструкціоністський підхід поміж інших, сформульовані К. Джердженом так: 1) спосіб розуміння світу не є заданим сам по собі; 2) способи, якими люди описують і пояснюють світ, є наслідками інтеракцій; 3) конструкції набувають своєї значущості через свою соціальну корисність; 4) окреслення людьми свого майбутнього визначається описами та поясненнями теперішнього; 5) рефлексія щодо «взятих-на-віру» світів є життєво необхідною для майбутнього добробуту [305].

У своєму методологічному огляді сучасної психологічної науки Н. Сміт [198, С. 219] виділяє такі точки дотику усіх різновидів соціального конструкціонізму: 1) індивідуальність, особистість, мотиви, емоції,

мислення, тощо – це функція соціальних стосунків, а не компоненти чогось більшого; 2) у нашому світі діє соціальна причинність; 3) мова конститує соціальну реальність, а не існує лише як носій соціальних домовленостей. Також автору вдається виділити системи протопостулатів, метапостулатів та постулатів, які складають підґрунтя напрямку. Наведемо постулати, центральні для об'єктно-предметного поля нашого дослідження: «Протопостулат: ... стосунки між людьми, об'єднаними історією і культурою, визначають форми, за допомогою яких ми розуміємо світ... Метапостулати: ... індивідуальні характеристики можуть бути зведені до дискурсу соціальної групи; ми структуруємо світ лінгвістично, а не когнітивно; соціальний дискурс – єдина форма знання, і воно не виходить за межі тієї соціальної групи, для якої характерний даний дискурс. Постулати: психологія вивчає соціальний дискурс як єдиний базис знання; соціальний дискурс містить істину чи знання лиш на локальному рівні, на якому породжується цей дискурс; каузальність виникає не під дією внутрішніх факторів (душі, розуму, мозку, волі тощо), її джерело знаходиться у соціальній спільноті» [198, С. 352].

1.2.2. «Я», ідентичність, автентичність і особистість у соціально-сконструйованому світі та об'єктно-предметне поле дослідження мотиваційного дискурсу

Наслідком представлених вище позицій є перегляд поняття особистості та інших, із ним пов'язаних (Я, ідентичність, мотивація, емоції тощо). Перші розробки у цьому напрямку були зроблені щодо розуміння категорій «Я», ідентичності та автентичності особистості.

Відповідно до розуміння К. Джерджена «Я» є соціально насиченим (saturated), а то й перенасиченим через надзвичайно велику кількість інформаційних потоків, контактів, рольових моделей, у які занурена сучасна людина [308]. Через це відбувається парціалізація «Я», заселення

його фрагментарними ідентичностями. Як наслідок – «мультифренічні» стани, запаморочення від нескінченної різноманітності світу і свого власного «Я». Це новий стан, який не можна оцінювати етичними категоріями – він є, і це стає однією із ознак людини постмодерну. Питання у тому, як вивчати психологічні закономірності існування такої людини, у руслі якої методології та якими методами?

Відповідь на це запитання з'являється за умови розгляду «Я» як процесу і результаті самооповіді (*Я-наративу*) у контексті соціальних інтеракцій. За К. Джердженом, Я-наратив розглядається як опис стосунків у контексті розгорнутих у часі значущих подій [306, С. 187]. Як зазначає Є.В. Якімова: «Сфера «Я» перетворюється на «сферу публічного дискурсу» і суб'єкт соціального обміну у рамках культури... Індивід проживає своє «Я» у режимі оповіді, яка є не тільки повідомленням про події та їхнім описом, але й поясненням цих подій у відповідності до культурних канонів» [242, С. 40]. Таким чином, структурне уявлення про Я-концепцію перетворюється на уявлення процесуальне, за якого «Я» розглядається не як щось приватне, а як таке, що належить стосункам, інтеракціям як продукту соціального обміну.

Соціопсихічні функції «Я-наративів» постають у центрі дискурсивної психології Р. Харре [224], найближчим методологічним базисом якої є ідеї соціального конструювання дійсності К. Джерджена та інтеракційний підхід Дж. Г. Міда [349], і яка може розглядатися як глобальний методичний підхід до вивчення характеристик дискурсивної діяльності людини і суспільства. У розробках, які здійснили Б. Девіс, Р. Харре [282], Дж. Поттер, Д. Едвардс, М. Везерелл [361], М. Петерс, Д. Хові [327], Дж. Шоттер [383] із опорою на концепції Л.С. Виготського, М.М. Бахтіна, реалізовано дискурсивний перегляд феномену «Я», у рамках якого «Я» інтерпретується як продукт і суб'єкт соціальної лінгвістичної взаємодії, а відтак: «... Я – це не теорія індивіда або особистості, а

соціальна психологія людської самості як результату і діючого компонента дискурсивної практики» [242, С. 67]. Тому фокус аналізу, як пишуть Дж. Поттер і М. Везеррел, зміщується із вивчення Я-як-сутності на методи конструювання «Я». Тому питання має ставитися не про істинну природу «Я», а про дискурси, які ми використовуємо для його конструювання [178]. Ідею соціального як джерела розвитку провадить у своїх фундаментальних розробках С.Д. Максименко, який зазначає, що взаємодія, будучи одиницею будь-якого соціального, задає початок руху нової особистості [133, 134]. У такому контексті цінною є розробка нових підходів до дослідження способів конструювання «Я» (Л.Д. Заграй [76]).

Психологічні культурно-історичні розвідки дали можливість О.В. Яремчук на базі емпіричних даних зробити висновок, що психоісторична реконструкція, у якій бере участь особистість, є одним із механізмів самоконструювання її «Я», яке здійснюється на основі індивідуального авторського міфотворення і пов'язане із зануренням у новий культурно-історичний простір. Культурно-історичний простір О.В. Яремчук тлумачить як семантичне поле певної епохи чи культури, і водночас – поле цінностей, смислів і символів, актуалізованих певною особистістю в ході її самоконструювання [244].

Проблема конструювання «Я» тісно пов'язана із розумінням поняття «ідентичність», яке також вимагає перегляду. Така необхідність виникає через невідповідність традиційного уявлення про неї як про стабільне у часі ядро особистості чи стан свідомості, новим реаліям. Як зазначає Є.В. Якімова, спираючись на думку К. Джерджена, людині, зануреній у глибини соціальних стосунків та інтеракцій, необхідне не глибинне й вічне «Я», а потенціал для комунікації і самопрезентації. У кожному випадку, стабільна ідентичність може бути властива чи не властива людині у певному стосунковому полі, але її не можна вважати раз і назавжди визначеною нерухомою цілісністю. Ідентичність теж стає досягненням не

свідомості, а стосунків, і тепер можна говорити про мережу ідентичностей, які й складають контекст соціальних стосунків [242]. А тому, як пишуть Б. Девіс та Р. Харре: «...питання про те, хто я є, завжди залишається відкритим, відповідь на нього залежить від доступної індивіду позиції всередині дискурсивної практики... а також від сюжетних ліній тих історій, за допомогою яких ми вносимо смисл у власне життя і в життя оточуючих» [282, С. 47]. А.С. Борисюк визначає ідентичність через зв'язок особистості зі спільнотою та водночас – як укорінену у духовному світі особистості систему цінностей [25].

Відтак, через похідність «Я» та ідентичності від соціальних стосунків, виникає необхідність перегляду уявлення про формування і розвиток індивідуальних значень, смислів та цінностей. І перший крок, який стосується теми значень – розробка К. Джердженом *реляційної концепції мови*, в основу якої покладено контекст соціальних стосунків індивіда. В узагальненні Є.В. Якимової основні положення цієї концепції такі: 1) індивідуальне висловлювання не має конкретного значення, а лише його потенціал; 2) щоб потенціал реалізувався – необхідна додаткова дія з боку іншого учасника спілкування, його реакція на висловлювання; 3) висловлювання і додаткова дія становлять первинну діаду, яка продукує значення, і одночасно – обмежує потенціал первинного висловлювання; 4) первинна діада, у свою чергу, вимагає доповнення, яке розширює сферу значення, породженого у ній; 5) у цьому нескінченному процесі збільшення амплітуди значень відбувається їх постійна реконструкція в контексті усе нових і нових додаткових дій і нових учасників інтеракції; 6) смисл висловлювання знаходиться поза контролем учасників інтеракції або самого діадного процесу; 7) значуща, осмислена інтеракція завжди залежить від комплексу стосунків, аж до стосункових умов суспільства вцілому; 8) породження значень – динамічний процес, у якому розуміння мови чи дій інших тотожне досягненню успішної координації спільних

зусиль, а відтак, розуміння – не ментальний акт, що коріниться у свідомості, а соціальне досягнення [242, С. 43-44].

Про наративізацію ідентичності у аксіологічному контексті пише З.С. Карпенко, вважаючи її «неминучим артефактом творчого процесу, що трансцендує межі творчої особистості за обрій наявного, у сферу віртуальних шансів самоутвердження» та «ціннісною трансгресією базової сенсотворчої матриці особистості в неозорому полі культурних значень» [85, С. 167].

Одним зі способів творення «Я» є конструювання його через майбутнє, а ще – через життєві вибори, які людина може (або не може) робити [201]. С.Д. Максименко відзначає, що психологія оперує трьома об'єктами: загальним (людина як суспільна духовна істота), об'єктом-даністю (людина як духовно-тілесна реальність, породжена предметно-практичною діяльністю) та об'єкт-конструкт (цілісна істота, що формується програмою віддалених цілей) [133, 134]. Разом із тим, як зазначає Ю.О. Бохонкова, стосунки людини зі світом у контексті моделювання майбутнього, зумовлені соціокультурною контекстуальністю, діалогічністю комунікації, множинною ідентифікацією, аксіологічною своєрідністю та соціальною семантикою [27, 28].

Ще одне поняття, тісно ув'язане із «Я» та ідентичністю – **«автентичність особистості»**, яке первісно визначається як відповідність особистості своїй власній сутності, що, як зазначає О.М. Кочубейник: «...є похідним від особливостей того наукового контексту, в межах якого воно розроблялося (модерного знання), а тому виявилось ефективним лише для картини світу, в якій особистість первинно тлумачиться як структурно-ієрархізована стабільність у детермінованому світі» [104, С. 113]. Натомість авторка пропонує перемістити фокус із сутнісного аспекту на розгляд автентичності як такої, що постійно конструюється оточенням, і вивчати, відповідно, методи

конструювання та використані для цього дискурси. З позиції фрактальної психології О.А. Донченко визначає автентичність як засіб визрівання психофракталу людини, й наділяє її різними процесуальними характеристиками на різних вікових етапах та у різних ситуаціях: як захист, вибір, уникнення, адаптація, інтеграція тощо [62, 63]. Н.В. Хазратова відмічає існування феномену «страху автентичності», який характерний постколоніальним спільнотам [223].

Відповідно до означених рамок аналізу і поняття про *особистість*, яке відпочатку має потужний соціальний контекст, потребує перегляду, з огляду на втрату своєї структурної та ієрархічної стабільності. Т.М. Титаренко окреслює коло нових уявлень про особистість: а) формою самоконструювання особистості є життєві завдання; б) структура особистості розглядається як ризомна модель, як мапа, яка окреслює зорієнтований на експериментування спосіб особистісного контакту з реальністю; в) розгляд особистості можливий лише інтерперсонально, як соціальної конструкції, яка проявляється діалогічно; г) пріоритетною є лінгвістична реальність, у якій особистість асимілює набутий досвід, рефлексує, прогнозує майбутнє [206]. Як зазначає авторка: «Новий феномен, який за традицією ще називають (і можливо, називатимуть) особистістю, не константний, не цілісний, не стабільний, не ієрархізований, не самодостатній. Він радше рухливий, плинний, мозаїчний, процесуальний, колажний. Постмодерна особистість, спираючись на простір своїх стосунків, мандрує з контексту в контекст, змінюючи, відповідно до взаємодії з оточенням, власну життєву історію, бачення минулого, теперішнього і майбутнього» [205, С. 11]. Щодо структурності – то метафора «структури» трансформується у метафору «ризومي» [140], відповідно до якої «... зв'язки особистості з власним оточенням і спрощуються, і серйозно ускладнюються, оскільки кожен може чи то назавжди покинути її життєвий простір, чи стати співавтором її

чергового світоутворення, появи нового Self-як-історії. Нові рівні особистісної структури періодично виникають і зникають, відповідно до таких функціональних органів, як, наприклад, здатність організовувати і проживати час свого життя історично» [205, С. 14]. У сучасній вітчизняній психології особистість набуває процесуальних характеристик, завдяки яким відбувається конфігурування реальностей, конституювання себе та побудова комунікативного простору: безперервне креативне ідентифікування, динамічне автономізування, перманентне діалогування, практикування [208].

У руслі постнекласичного герменевтичного підходу Н.В. Чепелева так характеризує особистість: контекстуальність, чутливість до соціокультурних впливів; відкритість і довіра до світу; гнучкість і динамічність ментальної моделі світу; усвідомлення своєрідності, унікальності власного життя; відносна свобода від зовнішніх впливів при збереженні поваги до чужих життєвих історій і при усвідомленні своєї включеності у соціокультурний контекст; уміння вибудовувати історію власного життя як невтомне, відкрите, незавершене творіння [229, 230-232]. Вказані характеристики особливо важать у плані можливостей їх практичної реалізації, зокрема, у плані підвищення соціальної мобільності особистості (О.Є. Блинова, [18]). Основними дискурсивними засобами особистісного проектування Н.В. Чепелева називає наративи, міфи та тезауруси [228], а сам особистісний проект авторка визначає як «... осмислену версію власного буття, втілену у дискурсивній формі, зокрема, в наративах, міфах, легендах про себе, особистих концепціях, які створюють різноманітні версії себе потенційного, програмуючи таким чином власний особистісний розвиток» [231, С. 14].

Відповідно до розуміння особистості і психіки Р. Харре, «...ментальні процеси є результатом міжособистісної символічної взаємодії, де психіка виступає збірним терміном для опису дискурсивної

діяльності, характерної для індивіда у межах локальної спільноти» (цит. за [242, С. 55]). Як приклад демонстрації можливості такого підходу Р. Харре аналізує дослідження процесів соціального конструювання емоцій. Ось такі три висновки, зроблені Р. Харре: 1) усі емоції є інтенціональними актами; 2) емоційні терміни вживаються у відповідності із локальним типом морального порядку і мають вказівно-заборонну функцію; 3) умовою використання емоційного терміну мови є певний тип фізіологічного збудження, але самі емоційні терміни не є іменами сукупності емоційних станів, оскільки ідентичні фізіологічні реакції супроводжуються різними емоційними проявами, а поведінкові еквіваленти емоційних термінів – результат соціокультурних конвенцій [242, С. 65].

Характеризуючи традиційний трикутник особистість-свідомість-реальність Дж. Поттер, Д. Едвардс та М. Везерелл говорять про неможливість дотримуватися цієї 3-компонентної диференційованої онтології та пропонують перехід до методології сконструйованої дійсності. Така пропозиція пов'язана з тим, що люди постійно створюють власні версії дійсності, як зовнішньої, так і внутрішньої, конструюють варіанти минулих подій як виправдання чи мотивацію дій теперішніх. Отже, базові межі між особистістю, свідомістю і реальністю розмиваються і трансформуються у взаємодію-взаємозв'язок реальності-дискурсу-соціальної дії, в якому свідомість-особистість-реальність стають рівноправними елементами, але не в якості «речей», а в якості уявлень про них [361].

Об'єктно-предметне поле дослідження соціального конструювання процесів особистості. Узагальнюючи результати аналізу підходів до розуміння процесів конструювання дійсності, можна виділити ряд загально-методологічних характеристик цих підходів, які стосуються об'єктного поля нашого дослідження у *першому наближенні*, а також здійснити експлікацію цих характеристик на предметне поле у цьому ж масштабі (табл. 1.4).

Таблиця 1.4.

Соціальне конструювання дійсності у об'єктно-предметному полі дослідження мотиваційного дискурсу (перше наближення)

ОБ'ЄКТНЕ ПОЛЕ		ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ
Розуміння людини та пізнання нею навколишнього світу й самопізнання	Загальне розуміння особистості, стосунків особистості і суспільства	Процеси особистості як соціальні конструкції та їх розгортання в інтеракційному просторі
Зміщення акценту із класичного пізнання реальності-як-вона-є на постнекласичне (конструктивістське) вивчення способів конструювання людиною систем осмислення світу й себе, свого досвіду.	Зосередження на соціальних процесах як основи і сутності пізнання світу й самопізнання. Розгляд соціального конструювання як наскрізного процесу і вивчення його стратегій як мета дослідження.	Розгляд індивідуальності, особистості, мотивів, емоцій, мислення тощо – як функції соціальних стосунків. Зміщення локусу із «самості» на взаємодію, інтеракцію, комунікацію.
Розмежування дійсності і реальності. Дійсність як те, що конструюється в межах реальності реальним мозком: Umwelt, Körperwelt, Ich-Welt (Г. Рот). Комунікативна дійсність П. Вацлавіка.	Розгляд соціальної дійсності як такої, що конституїрована лінгвістично. Розуміння особистості як елементу цієї дійсності, такої, що має соціально-лінгвістичну природу.	Розгляд «Я» як елемента дійсності, а не реальності. «Я» як результат Я-нарративу у контексті соціальної інтеракції (К. Джерджен). «Я» – не усталена конструкція, а процес, що триває.
Розгляд знань про світ і про себе як дискурсивно згенерованих і соціально-узгоджених у рамках пояснювальних доменів. Реальність = суспільство (У. Матурана, Ф. Варела, Г. фон Фйорстер).	Аналіз інтеракції, соціальних практик та дискурсу як джерела індивідуального психічного життя. Особистість – функція соціальних стосунків (К. Джерджен, Р. Харре).	Розуміння особистості як продукту і суб'єкта соціальної лінгвістичної взаємодії (Б. Девіс, Р. Харре, Дж. Поттер та ін.) Ідентичність як продукт/досягнення не свідомості, а стосунків.

Таблиця 1.4. (продовження)

ОБ'ЄКТНЕ ПОЛЕ		ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ
Розуміння людини та пізнання нею навколишнього світу й самопізнання	Загальне розуміння особистості, стосунків особистості і суспільства	Процеси особистості як соціальні конструкції та їх розгортання в інтеракційному просторі
Трансформація оцінки валідності знань у їх придатність через можливість оцінки сконструйованого світу лише з точки зору його ефективності, але не правильності (Е. фон Глазерсфельд, Г. Рот)	Визнання того, що наслідками інтеракцій є способи опису й пояснення світу, які перевіряються на соціальну корисність, яка таким чином, стає критерієм дійсності цих описів/пояснень (К. Джерджен)	Розуміння того, що індивідуальні характеристики можуть бути зведені до дискурсу соціальної групи, і лише у межах цього дискурсу вони мають сенс.
Рекурсивність і самореферентність людини: досвід як єдина доступна реальність (Е. фон Глазерсфельд), нервова система як самореферентна і організаційно замкнена (Г. фон Фйорстер), мозок як конструктор дійсності (Г. Рот), а організм – автопоезна система (У. Матурана, Ф. Варела).	Трансформація концепту самореферентності у соціальну причинність. Акцент на дискурсивній спільноті як на джерелі каузальності (К. Джерджен, Р. Харре) Звідси – здатність колективно модифікувати поведінку через культурні системи, побудовані на основі мови (П. Бергер, Т. Лукман).	Розмивання меж між <i>особистістю</i> , <i>свідомістю</i> і <i>реальністю</i> і трансформація їх у взаємодію-взаємозв'язок <i>реальності-дискурсу-соціальної дії</i> , в якому свідомість-особистість-реальність стають рівноправними елементами, але не в якості «речей», а як уявлення про них (Дж. Поттер, Д. Едвардс, М. Везерелл)
Характеристики людини: іманентна активність, потреба у порядку, організація себе через організацію світу, соціально-символічна зв'язаність (М. Махоні) Структурування світу лінгвістично, а не когнітивно (Н. Сміт)	Характеристики особистості: життєві завдання як форма самоконструювання; ризомна модель як метафора структури особистості; особистість як соціальна діалогічна конструкція; пріоритет лінгвістичної дійсності (Т.М. Титаренко)	Розгляд психічних процесів як результату міжособистісної символічної інтеракції, де психіка виступає збірним терміном для опису дискурсивної діяльності, характерної для індивіда у межах локальної спільноти (Р. Харре)

Реалізація моделі взаємозв'язку реальності-дискурсу-соціальної дії, презентація уявлень про реальність як про дійсність, досягнення рівноправності дійсності-особистості-свідомості здійснюється в межах концепцій життєвого світу, в яких розгляд дискурсивної і соціально-сконструйованої природи особистості, Я, ідентичності та інших процесів – емоцій, мотивації тощо – стає методологічно несуперечливим і відкритим для подальшого наукового дослідження.

1.2.3. Життєвий світ особистості: інтеракційний простір, дискурсивна природа та мотиваційний вимір

Життєвий світ особистості: поняття, структура, генезис. Концепт «життєвий світ» (lebenswelt) був введений у науковий (первинно – філософський) обіг Е. Гуссерлем. Під життєвим світом розумівся світ, даний нам у повсякденному, чуттєвому досвіді, світ суб'єктивно-реляційний, «звичний» і цілісний, при цьому цілісність його піддається тематизації і каузальному пізнанню у процесі рефлексії [59]. Життєвий світ є ідеальним інтенційним утворенням, яке має свою структуру – первинну сферу й інтерсуб'єкту сферу, а також просторово-часовий вимір, каузальну і предметну структуру. Для опису конституювання життєвих світів Е. Гуссерль вводить поняття «горизонту» як межі світу, яка змінюється залежно від людських інтенцій, як своєрідне «об-меження» можливих варіацій сприймання сторін дійсності. У близькому контексті Х. Ортега-і-Гассет вводить поняття «прагматичних полів» («поля справ і значущостей») як малих світів релігій, наук, бізнесу тощо, які структурують «життєвий світ» і разом складають «великий світ» [167, С. 535].

На сьогодні можна виокремити такі напрямки розвитку концепту життєвого світу: філософський, лінгвістично-комунікаційний, соціологічний і психологічний. До філософського напрямку О.П. Огурцовим віднесено етичну інтерпретацію життєвого світу

Е.Левінаса (життєвий світ як світ стосунків лицем-до-лиця, як досвід стосунків Я-Інший [114]) та до-рефлексивну інтерпретацію життєвого світу Г. Блюменберга (як до-рефлексивний світ, у якому людина живе без запитань про смисл життя і без суджень про нього [267]) [165]. С.Б. Кожевніков [95] відносить сюди роботи з екологічним ухилом авторства Г. Бьоме [268], А. Хеллер [324], І. Сепанмаа [379] та з проблем семіотики предметного середовища – Ж. Бодрійяр [19], В. Флюссер [215], В. Хог [321].

Лінгвістично-комунікаційний напрямок представлений працями, в яких життєвий світ постає повсякденною, природньою мовою, яка забезпечує комунікацію між людьми (Т. Еден [292], Л. Елі [294], за О.П. Огурцовим) та розглядається як ресурс для розуміння один одного у комунікативному процесі (Ю. Габермас [222]).

Соціологічний напрям започаткував А. Шюц, для якого «життєсвіт» – це світ повсякденності, який відпочатку є інтерсуб'єктивним світом культури. Інтерсуб'єктивність є наслідком існування людини у мережі зв'язків із Іншими, а його культурність виникає через явлення людині світу як смислової мережі, яку ми самі творимо нашими діями, і самі її інтерпретуємо. Детальний нарис структур «життєсвіту» дається у роботі А. Шюца, Т. Лукмана, у якій мова йдеться про життєсвіт як «замкнуту смислову царину», яка має свої межі та характеризується «природною настановою» (базовою настановою людини, яка полягає у сприйманні дійсності як даної). Життєсвіт можна переживати у різних стилях, які визначаються формою напруженості свідомості, суспендуванням природної настанови, панівною формою спонтанності, специфічною формою соціальності, формою досвіду самого себе, часовою перспективою [237, С. 50]. Життєсвіт у розумінні А. Шюца є цариною практики і має кілька структур: просторову (актуальна і потенційна досяжність, досяжність, яку можна відтворити і здобути, зона впливу), часову

(світовий час – тривалість світу / скінченність, неминучість / першочерговість, історичність / ситуація; часова структура досяжності; суб'єктивний час – часова артикуляція потоку свідомості, біографічна артикуляція) і соціальну (безпосередній досвід іншого – ти-настанова та ми-зв'язок, соціальна зустріч; опосередкований досвід соціального світу – рух від безпосереднього до опосередкованого досвіду іншого; сучасник як тип, Ви-настанова; ступені анонімності; соціальні зв'язки між сучасниками; попередній досвід, історія та покоління; майбутній світ).

У психологічному контексті життєвий світ став предметом досліджень у екзистенційному ключі (Л. Бісвангер [17], Л.Я. Дорфман [64], Д.О. Леонтьєв [117, 118]), суб'єктному підході (С.Л. Рубінштейн [189], К.О. Абульханова-Славська [1], Л.І. Анциферова [6]), психології переживання (Ф.Ю. Василюк [35]), рольовій психології особистості (П.П. Горностай [56]). До проблематики життєвого світу дотичні й ідеї структурно-динамічної організації індивідуального (особистісного, соціального та мнемічного) досвіду О.М. Лактіонова [111], психологія етнокультурної міфотворчості О.В. Яремчук [243], концепція моделі світу Л.Д. Заграй [75, 76], психологія ціннісної свідомості (І.В. Жадан [69], О.Л. Музика [156]).

О.В. Яремчук оперує поняттям суб'єктивного образу світу, й виявляє змістові та функціональні зв'язки між ним та етнокультурною міфотворчістю (продуктом якої і є індивідуальний авторський міф). Індивідуальний міф дослідниця трактує як «...переважно усвідомлюваний суб'єктом трансцендентний акт цілісного осягнення суб'єктивного екзистенціального досвіду (зокрема – особистої міфології, особистісних змістів, свого покликання і т. ін.), що найчастіше об'єктивується в автонаративі» [245, С. 71]). У розробках О.Л. Музики одне з чільних місць посідає концепт «ціннісна свідомість», яка розуміється як «сукупність уявлень, в яких відображено особистісні цінності людини, що можуть

мати різні рівні вираженості, актуалізованості, стійкості і регуляційного потенціалу. Як психологічний центр регуляції діяльності і розвитку особистості ціннісна свідомість концентрує в собі вибірккові, особистісно-значущі результати життєвого досвіду як у сфері соціальних стосунків і діяльності, так і у сфері особистісного саморозвитку. Поняття «ціннісна свідомість» у нашому розумінні є суб'єктивною (у плані локалізації та інтерпретації ціннісного досвіду) і суб'єктною (у плані джерел і детермінації активності) характеристикою індивідуальної свідомості» [156, С. 229]. На думку І.В. Жадан, визначальним чинником структурування картини світу (зокрема, політичної) слугує міжсуб'єктна інтеракція, яка репрезентується дискурсом, а механізмами конструювання власного тексту виступають селекція, інтерпретація, концептуалізація ціннісних смислів і значень під час взаємодії з дискурсами Інших [69]. Л.Д. Заграй розкриває поняття «моделі світу» як ключового у процесі життєздійснення, та визначає його як «континуальну систему концептів, смислів, які конструюються в процесі міжособистісної взаємодії в певному контексті в результаті інтерпретації текстів субкультур» [75, С. 12].

Цілісна психологічна концепція життєвого світу розроблена Т.М. Титаренко, яка на основі аналізу часово-просторових вимірів життєвого світу виділяє полюсність як одну із основних його характеристик (полюси добро-зло, відповідальність-безвідповідальність, відкритість-закритість, центрація-децентрація), вибудовує типологію життєвих світів (егоцентричний, конформний, нормативний, релятивний та суб'єктний світи), виявляє етапи розвитку (сім етапів світоутворення) та дисгармонії життєвих світів [203]. Життєвий світ розуміється авторкою як «концептуальна модель багатовимірного відображення реальності, яка описує об'єктивну дійсність за допомогою різних перцептивних, вербальних, міфологічних, символічних мов... Це пряма і зворотна проекція внутрішнього і зовнішнього світів один на одного, багаторазово

відображена й у кожному відображенні змінювана реальність» [203, С. 33]. І далі: «Життєвий світ є відкритою системою, що вміє саморегулюватися, само-організовуватися, самозмінюватися. Цей світ виникає як результат численних взаємопроекцій внутрішнього і зовнішнього світів; цілісна модель універсуму, яка є відношенням між світом зовнішнім, практичним, емпіричним, і світом внутрішнім, ціннісним, ідеальним» [203, С. 37].

Попри різноманіття поглядів на проблему життєвого світу, можна виокремити сферу їх змістового перетину. Так, сутнісно, «життєвий світ» Е. Гуссерля, А. Шюца, Т.М. Титаренко є «дійсністю» Г. Рота, тим самим «взятим-на-віру» світом, сконструйованим у рамках дискурсивної спільноти, який є наслідком нашої взаємодії з Іншими, значущість конструкцій якого визначається соціальною корисністю-ефективністю-придатністю (Е. фон Глазерсфельд, Г. Рот), і «рефлексія якого є життєво необхідною для нашого майбутнього добробуту» (К. Джерджен).

Життєвий світ і його інтеракційний простір. Поставивши умовний знак рівності між «комунікативною дійсністю» у розумінні П. Вацлавіка (дійсність як продукт людського спілкування, яка є множинною і яку не можна розглядати як репрезентацію об'єктивної реальності), «дійсністю» Г. Рота, «соціальними конструкціями» К. Джерджена та «життєвим світом» у розумінні Е. Гуссерля, А. Шюца, Т.М. Титаренко, ми провокуємо виникнення питання про генезис життєвого світу особистості: його коріння, розвиток, еволюцію / революції / кризи тощо. Узагальнюючи попередні лінгвістико-соціолого-психологічні розвідки, можна підсумувати, що генетичне коріння життєвого світу – у взаємодії із Іншим, у інтеракційних процесах, до мережі яких ми залучаємося ще до моменту народження та без яких годі уявити саме людське життя, які самі стають частиною нашого життєвого світу і в яких наше існування триває навіть після фізичного зникнення. Отже, пошук відповідей на поставлені питання можливий при розгляді життєвого світу у

його інтеракційному вимірі, а зважаючи на багатомірність самих інтеракційних процесів, – у інтеракційному просторі.

Витоки розуміння сутності інтеракційного простору життєвого світу особистості та його генези знаходимо у концепції символічного інтеракціонізму Дж. Міда і понятті «дзеркального Я» Ч. Кулі, ідеї інтеріоризації вищих психічних функцій (Ж. Піаже, Л.С. Виготський), теорії комунікативної дії Ю. Габермаса та ідеях соціальної структури життєсвіту А. Шюца, виділенні соціального простору життєвого світу Т.М. Титаренко, концепції соціального конструювання дійсності К. Джерджена, інтеракційній кратологічній концепції узалежнення / впорядкування В.О. Васютинського.

Передусім – наведемо узагальнення основних ідей засновників інтеракційно-символічної парадигми Ч. Кулі та Дж. Міда. У Ч. Кулі одним із центральних положень є принципова можливість людини відкрити своє «Я» лише через реакції інших людей, через взаємодію з ними і через їх оцінки [108]. Таке «Я» Ч. Кулі описує через метафору «дзеркального Я», наводячи три стадії Я-відкриття: наше сприймання погляду на Інших, наше сприймання їх думок із приводу нашого погляду, наші почуття з приводу їх думок. Соціальний світ стає дзеркалом, в яке людина дивиться постійно, пізнаючи і вибудовуючи своє «Я» і цим самим допомагаючи іншим будувати свої «Я», постійно це саме дзеркало змінюючи. Відповідно до поглядів Дж. Міда [143], людська самість має соціальну природу і виникає внаслідок прийняття відносно себе установок спочатку конкретного «Іншого» в рамках конкретних соціальних дій, а потому – «узагальнених Інших» як цілісного образу певних соціальних груп, до яких людина належить. Самість (self) є свого роду інтерналізованими Іншими. У такому сенсі інтеракція є обміном символами, тож для розуміння людської поведінки необхідно цю мову символів пізнати. Пізнання ж здійснюється за допомогою процесу «прийняття ролі» як уявної постановки себе на місце

Іншого, і саме через цей процес і з'являється можливість розвитку самості.

Таким чином, висновується центральна роль інтеракції у розвитку «Я» і самосвідомості, а ідеї Ч. Кулі та Дж. Міда знаходять своє продовження у різних сферах соціології та психології. Так, у концепції соціальних структур життєсвіту А. Шюца утверджується, передусім, відпочаткова інтерсуб'єктивність світу та розбудовується структура соціального світу (інтеракційного простору, простору інтерсуб'єктивної взаємодії), яка включає *безпосередній досвід іншого* та *опосередкований досвід соціального світу*. Конституювання ситуації *безпосереднього досвіду іншого* можливе завдяки *Ти-настанові* (до-предикативне, до-рефлексивне схоплення іншої людини у її актуальному бутті поруч, у часовій і просторовій безпосередності, її тут-бутті). У разі взаємної *Ти-настанови* А. Шюц говорить про виникнення *Ми-зв'язку*, при цьому досвіди у *Ми-зв'язку* є спільними досвідами, оскільки кожен із учасників цього зв'язку не лише переживає себе у ньому, але й переживає настанову іншого щодо себе. Отже, саме у «*Ми-зв'язку*» взагалі будується та континуально підтверджується інтерсуб'єктивність життєсвіту. Життєсвіт не є ані моїм, ані твоїм приватним світом, ані таким, що сумує мій і твій, але він є світом нашого спільного досвіду» [237, С. 81]. Щодо опосередкованого досвіду соціального світу – то тут конститууючою є *Ви-настанова*, яка народжується із типізації Інших та з синтезу одиничних досвідів (тлумачень запасу знань про соціальний світ), і полягає в уявленні певних типових властивостей Іншого.

Потужний інтеракційний акцент має теорія комунікативної дії Ю. Габермаса, у якій поняття життєвого світу також поєднується із символічним інтеракціонізмом (при цьому інтеракція розглядається як глибинна змістова комунікація в особистісно значущій артикуляції), розширює своє значення до резервуару інтерпретацій процесів комунікативних дій і включає культуру, особистість та соціум [222].

Соціальний простір життєвого світу виділяє Т.М. Титаренко, розуміючи під ним «...упорядкованість і взаємодію певних соціальних зв'язків і процесів, суспільних відносин, їх насиченість, щільність» [203, С. 64]. При цьому життєвий світ є зануреним у цей соціальний простір, конституюваний ним і має вплив на нього: «Психологічний простір складається всередині простору соціального, відчуючи на собі його вплив і видозмінюючи, своєю чергою, його характеристики» [203, С. 64].

Наразі, виходячи із позицій Ч. Кулі. Дж. Міда, соціологічних розвідок А. Шюца у обрамленні Т. Лукмана, теорії Ю. Габермаса, концепції Т.М. Титаренко можна зробити висновок про центральну роль інтерсуб'єктивних інтеракційних процесів у конституюванні життєвого світу особистості. Також у всіх згаданих концепціях відслідковуються ідеї генези інтеракційного простору життєвого світу від безпосереднього досвіду Іншого до опосередкованого досвіду соціального світу; від процесу віддзеркалення оцінок свого «Я» до розвитку самості й віддзеркалення «Я» Інших. Ключову роль у цих процесах відіграють механізми інтеріоризації/екстеріоризації, моделі яких вперше виникли у соціологічних роботах Е. Дюркгейма [67], потому – розвинулися у психологічних концепціях французької школи (Ж. Піаже, П. Жане, А. Валлон) та культурно-історичній психології Л.С. Виготського [49]. У концепції Л.С. Виготського інтеріоризація вищих психічних функцій розглядається як процес «вращення», при якому первинно психічні функції будуються як зовнішні, з опорою на зовнішній знак, і є соціальними способами поведінки, що застосовуються до самого себе: «Всяка вища психологічна функція була зовнішньою – значить, вона була соціальною; раніше, ніж стати функцією, вона була соціальними стосунками двох людей... В загальній формі: стосунки між вищими психологічними функціями були колись реальними стосунками між людьми... Загальний закон: всяка функція в культурному розвитку дитини з'являється на сцені

двічі, в двох планах – спочатку соціальному, потім психологічному, спочатку між людьми як категорія інтерпсихологічна, потім – всередині дитини» [49, С. 1021]. Ще один висновок, який робить Л.С. Виготський, і який прокладає шлях від концепції інтеріоризації до ідей конструювання: якщо в основі розвитку вищих психологічних функцій генетично лежать стосунки людей, то: «... 2) треба пояснювати їх не через внутрішні органічні зв'язки, а зовні – виходячи з того, що людина керує роботою мозку через зовнішні стимули; 3) вони (*психологічні функції* – вст. В.К.) суть не природні структури, а конструкції; 4) основний принцип роботи вищих психічних функцій (особистості) – соціальна за типом взаємодія функцій, яка стала на місце взаємодії людей» [49, С. 1023].

Сутнісно йдеться про інтеріоризацію інтеракційних процесів та їх роль у конструюванні процесів особистості, особистості вцілому, а відтак – її життєвого світу, про що йдеться у роботах К. Джерджена, Дж. Поттера, Р. Харре та ін. (див. п. 1.1.3).

Онтогенетичний вимір ролі інтеракційних процесів у конструюванні життєвого світу презентований у інтеракційній кратологічній концепції узалежнення / впорядкування В.О. Васютинського [36, 37]. Автор розглядає взаємодію людини із оточенням як таку, що відбувається в спірально-осциляторний спосіб, за якого крайніми точками є дискурс узалежнення та дискурс впорядкування, які проявляються на кожному з етапів онтогенезу. Дискурс узалежнення стосується реалізації мотиваційно-афективних компонентів психіки (це, передусім, емоційні залежності), і має два субдискурси: первинне узалежнення («материнського» типу, втілена початкова залежність дитини на початку її розвитку, «чуттєва психічна основа» особистості, функція – забезпечення базальної єдності зі світом і формування емоційної бази взаємодії з іншими) і вторинне узалежнення («батьківського» типу, втілене абстрагування базових емоційних переживань, полягає у покладанні мети,

ідеалу, зразка, відображає розбудову світоглядно-символічної сфери) [37]. Відповідно, кожен період вікового розвитку характеризується виходом на перший план одного з видів узалежнення (первинного, вторинного) чи впорядкування, які можуть слугувати, водночас, і маркерами соціалізації/інтеріоризації інтеракційних процесів, і їх конститутивами.

Дискурсивність життєвого світу особистості. При розгляді процесів соціального конструювання життєвого світу через призму інтеріоризації інтеракційного простору, саме мова виходить на перший план як посередник інтеракції і саме тіло цього простору. Як зазначає Дж. Мід: «Мова не просто символізує попередньо існуючу ситуацію чи об'єкт, вона уможлиблює існування або появу цієї ситуації чи цього об'єкта. Мова є частиною механізму, в якому ситуація чи об'єкти створюються» [349]. Л.С. Виготський розглядає мову як психологічний засіб оволодіння дитиною із-зовні своєю поведінкою на певному етапі розвитку та як інструмент забезпечення соціальних зв'язків, які, у свою чергу, є конститутивами вищих психічних функцій [49, С. 1022]. Теза про центральну роль мови у соціальному конструюванні світу проходить червоною ниткою через концепції К. Джерджена (способи опису і пояснення світу як наслідки соціальної взаємодії, опосередкованої мовою), Т.М. Титаренко (пріоритетність лінгвістичної реальності при аналізі особистості), П. Бергера, Т. Лукмана (мова як основа культурних систем) тощо.

Однак, для психологічного дослідження мова має сенс не просто як лінгвістичний феномен, а у своїй єдності з життям, зануреності у життя, присвоєності людиною. Для позначення саме такої мови доцільним є використання поняття «дискурс», яке вперше почало вживатися в 50-х роках ХХ ст. Е. Бенвеністом та З. Харрісом. За визначенням А.В. Вашкевича, дискурс є раціонально організованим і соціокультурно детермінованим способом вербальної артикуляції іманентно-суб'єктивного

змісту свідомості та екзистенційно-інтимного змісту досвіду [42]. Сучасна теорія дискурсу визнає його конституюючу роль у формуванні як індивідуального життєвого світу людини, так і соціального світу вцілому. Це і поняття про владні властивості дискурсу М. Фуко [219], розуміння боротьби дискурсів Е. Лакло, Ш. Муфф і критичний дискурс-аналіз Н. Феркло (за [81]), і дискурс об'єкта Ж. Бодрійяра [19] та дискурсивні розвідки Т. ван Дейка [400], а також дискурсивна психологія, засновниками якої вважаються Дж. Поттер, М. Уеззерелл [177] і інтеракційна психологія влади В.О. Васютинського [36].

Якщо інтеракційний простір (як простір інтерсуб'єктних інтеракційних процесів) відіграє центральну роль у конституюванні життєвого світу особистості, є свого роду його фундаментом і стінами, то мова – це його будівельний матеріал, його цегла й цемент, чорновий і декоративний тиньк. Змістово роль дискурсу у конституюванні життєвого світу особистості описує Т.М. Титаренко: «Проблема життєвого світу певною мірою є класичною герменевтичною проблемою інтерпретації, тлумачення. Людина розбудовує свій життєвий світ, оприлюднюючи його, оголюючи, розгортаючи на поверхні буденності свої цінності й уподобання, зацікавлення і потреби. Приховати, залишити щось «при собі» неможливо» [203, С. 33].

Мову як психомеханіку свідомості розглядає Л.В. Засєкіна, виокремлюючи у ній когнітивну (вроджену) та дискурсивну (культурно зумовлену) природу, і наголошує, що мова привносить акти усвідомлення у структурно-функціональну організацію свідомості і втілюється у досвіді [78]. Також дослідниця ґрунтовно розглядає поняття «мовна особистість», зазначаючи, що це є людина, яка послуговується мовою як засобом вираження національно-культурного простору, а не лише як системою лінгвістичних правил. До структури мовної особистості віднесено когнітивний (мовна здатність, мовні здібності, знання, стратегії,

компетентність та картина світу), емоційний (біологічні, соціальні та психологічні емоції) та мотиваційний (мовні цілі, мотиви, настанови та мовна інтенціональність) компоненти. Важливо, що поряд із мовною особистістю Л.В. Засєкіна говорить про «мовленнєві особистості», і визначає їх як складові мовної особистості, які проявляються у різних контекстах спілкування [79].

Мотиваційний вимір життєвого світу особистості. Отже, інтеракційні процеси та дискурси є свого роду конститутивами життєвого світу особистості. Що їх скеровує? Яка роль власної, суб'єктної активності людини у цьому конституюванні? Що конкретизує таке конституювання життєвого світу, перетворюючи його на соціальне конструювання дійсності? Відповіді на ці питання лежать у царині аналізу мотиваційного виміру життєвого світу. Наразі окреслимо їх базові орієнтири у рамках «онтології життєвого світу» (*термін Ф.Ю. Василюка*), тим самим здійснимо наближення до предметного поля дослідження, щоби закласти черговий фрагмент його фундаменту й мати змогу після розгляду проблеми мотивації у сучасному науковому дискурсі (див. п. 2.1) здійснити розбудову теоретичної концепції і її категоріально-термінологічного апарату (див. п. 2.2), а потому – провести її емпіричну верифікацію (див. розділи III, IV, V).

Аналізуючи мотиваційний вимір життєвого світу можна виділити декілька планів, раніше розглянутих дослідниками: 1) потребовий план – життєвий світ і проблема потреб (Д.О. Леонтьєв, Ж. Ньюттен), 2) зовнішньо-типологічний план – типологія життєвих світів із виділенням мотиваційних параметрів (І.Ю. Кулагіна, В.М. Колюцкій), 3) внутрішньо-структурний дискурсивний план – мотиваційні елементи структури життєсвіту (А.Шюц, Т. Лукман), 4) емпірико-дослідний план – моделювання мотиваційного виміру життєвого світу (Д.В. Труєвцев, О.А. Сагалакова, Л.Д. Дєміна, А.П. Супрун).

При розгляді проблеми потреб Д.О. Леонтьєв називає теорію мотивації Ж. Ньюттена найбільш релевантною духу «онтології життєвого світу» [117]. Сам Ж. Ньюттен говорить про «поведінковий світ», зазначаючи, що по-перше, індивід живе і діє у світі сприйнятої реальності (перцептивному світі), по-друге – в світі символічних репрезентацій (концептуальному світі); взаємодіючи, ці два світи породжують світ поведінковий. Як він пише: «Поведінковий світ – ... це осмислений конструкт, який розширює фізичну реальність стимула, включаючи в неї середовище, в якому живе і діє індивід. Поведінкова реальність послідовно конструюється самим актом поведінки» [164, С. 50]. Опираючись на роботи Ж. Ньюттена, Д.О. Леонтьєв формулює розуміння потреб як форми стосунків між людиною і світом, які складаються прижиттєво і набувають дійсності у ході практичної взаємодії суб'єкта зі світом, і які вимагають для своєї реалізації активності суб'єкта (у формі діяльності). Таким чином, потреби можуть розглядатися як елемент життєвого світу людини [117].

У зовнішньо-типологічному плані виділимо спробу доповнення типології життєвих світів Ф.Ю. Василюка, здійснену І.Ю. Кулагіною та В.М. Колюцкім на мотиваційній основі, яка термінологічно оформлена як «центральный життєвий принцип» [106]. За такої інтерпретації *внутрішньо простий і зовнішньо легкий* життєвий світ характеризується «принципом задоволення», який і є базовою мотиваційною ознакою цього світу. У *внутрішньо простому і зовнішньо важкому* світі центральним є «принцип реальності», у *внутрішньо складному і зовнішньо важкому* світі – «принцип творчості», у *внутрішньо складному і зовнішньо «начебто» легкому* світі – «принцип цінності». При цьому самі життєві світи теж розглядаються як певні грані людської мотивації.

У внутрішньо-структурному плані у роботі А. Шюца, Т. Лукмана мотиваційний компонент з'являється при розгляді життєсвіту з точки зору можливостей його рефлексії людиною, з точки зору знань про нього [237].

Тут ідеться про «структури релевантностей» – структури, за допомогою яких людина визначається у відповідності самій собі якихось знань, настанов, елементів вибору тощо. У рефлексивній позиції (позиції «погляду-на-релевантності»), навіть не виходячи за рамки природної настанови, людина здатна піддавати сумніву власні системи релевантностей, тоді як позиція «життя-у-релевантностях» такої можливості немає. Далі розглядаються такі структури релевантності: тематична (нав'язане/добровільне звернення до певних тем, предметів, явищ), інтерпретаційна (рутинне перекриття/тлумачення теми) та мотиваційна (начерк діяння, мотивація у «для-того-щоб» зв'язку / біографічно зумовлена настанова, мотивація у «тому-що» зв'язку). Саме мотиваційна релевантість допомагає встановити смислові зв'язки між поведінкою в тут-і-тепер і планами людини (денними, життєвими тощо). Центральним для нашого огляду є акцент на лінгвістичному боці проблеми: автори червоною ниткою проводять думку про те, що передусім ми маємо справу із реченнями – «для-того-щоб реченнями» та «тому-що реченнями», які є елементами наших «мотиваційних ланцюгів». «Тому-що речення» можуть бути «несправжніми» – граматичними дзеркалами для-того-щоб речень, та «справжніми» – які неможливо вивести простим віддзеркаленням, які ведуть із минулого і тому є «настановами», які активуються інтерпретаціями, тоді як «для-того-щоб речення» розглядаються як «начерки», які, у свою чергу, можуть бути фантазуванням або накреслюванням (залежно від можливості здійснення начерку).

У емпірико-дослідному плані – здійснюється спроба психосемантичного моделювання мотиваційного виміру життєвого світу, або ж, словами авторів, «простору ментальності» [210]. При цьому сам життєвий світ набуває семантичного трактування, а для його операціоналізації вводиться поняття «ментальна карта» як семантична карта взаємодії людини і світу; мотиваційний простір являє собою неортогональний набір силових

векторів у ортогоналізованому категоріальному просторі. Змістово – ментальна карта є картою умов досягнення і реалізації потреб у результаті певних дій у рамках певного життєвого світу. «Мотиваційний простір ментальності» – поняття, введене Д.В. Труєвцевим і визначене ним як семантичний простір, у якому здійснено розклад об'єктів на мотиваційні складові, пов'язані із різними умовами задоволення актуальних потреб [211]. Також цікавим є поняття базису мотиваційного простору ментальності – мінімального набору певної множини мотиваційних векторів.

У всіх зазначених планах імпліцитно присутня дискурсивність, як базова характеристика мотиваційного виміру життєсвіту. Наразі актуальною є задача експлікувати її, зробити видимою і явною для емпіричного вивчення і з'ясування особливостей мотиваційного дискурсу, його семантики і граматики, генетичного аспекту і терапевтичного контексту. Вирішення цієї задачі можливе за умови попереднього аналізу теорій мотивації через призму соціально-психологічного підходу, дискурсивності та постнекласичної раціональності.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дисертаційної роботи розглянуто основні теоретико-методологічні проблеми соціальної психології мотивації у контексті становлення постнекласичної раціональності у сучасній психологічній науці. Зокрема, здійснено філософсько-психологічний аналіз засад постнекласичної раціональності у психології – вивчено історіогенез та методологічні засади постнекласичної раціональності, виокремлено роль ідей парадигмальної толерантності, надрефлексивності та соціально-психологічного конструювання дійсності. Окремо розглянуто проблему соціально-психологічного конструювання життєвого світу особистості та його мотиваційного виміру – узагальнені підходи до розуміння процесів соціально-психологічного конструювання дійсності, окреслено об'єктно-предметне поле дослідження через аналіз понять «Я», ідентичності, автентичності та особистості у соціальному світі, а також здійснено системний аналіз інтеракційного простору, дискурсивної природи та мотиваційного виміру життєвого світу особистості.

1. Сучасна психологічна наука, рухаючись у напрямку до постнекласичної раціональності, входить у добу царювання принципу післядії, для якого характерна рефлексивність, готовність та вміння озиратися назад, оглядати пройдений шлях і робити висновки на майбутнє. Становлення парадигмальної толерантності, готовність до критичного самоосмислення та міждисциплінарних досліджень, вміння перейти від предметів до проблем, мережевий принцип організації знання і герменевтична орієнтація досліджень, врахування дискурсивної природи людських знань – це ті інструменти, вправне використання яких дозволить досліднику толерувати невизначеність власної позиції, критично ставитися до сконструйованих знань та подолати ті конфлікти та кризи, які ще нещодавно видавалися надскладними і нездоланими.

2. Розмежування реальності та дійсності, взяте не як онтологічний, а радше – як гносеологічний принцип, сприяє акцентуванню на такому

погляді на соціально-психологічний світ, при якому він із наперед заданого світу стає «привласненим» світом, самостійно спроектованим та побудованим. Відтак, постає проблема співвіднесення ролі особистості та соціуму, яка вирішується через ідеї соціально-психологічного конструювання дійсності, в рамках яких детермінізм стає «інтеракційним», і персональна дійсність постає продуктом перманентної дискурсивної інтеракції між людиною і світом.

3. Сучасне розуміння базових для соціальної психології мотивації категорій, як от «Я», «ідентичність», «автентичність», «особистість» змінюється, зміщується у соціально-психологічний дискурсивний бік. «Я» розглядається як процес і результат самооповіді у контексті інтеракції, наративізації стосунків у контексті значущих подій. Аналогічно переглядається з дискурсивного ракурсу ідентичність, автентичність особистості та сама особистість із точки зору первинності спілкування, соціального життя, і водночас – дискурсивних процесів та соціо-лінгвістичних закономірностей їх розгортання. Відповідно, акценти наукового психологічного дослідження зміщуються із вивчення сутності «Я» та «особистості» на вивчення способів їх дискурсивного конструювання.

4. Реалізація моделі взаємозв'язку реальності-дискурсу-соціальної дії, презентація уявлень про реальність як про дійсність здійснюється в межах концепцій життєвого світу, в яких розгляд дискурсивної і соціально-сконструйованої природи особистості, Я, ідентичності та інших процесів – емоцій, мотивації тощо – стає методологічно несуперечливим і відкритим для подальшого наукового дослідження. Перебуваючи і конструюючись у інтеракційному просторі, життєсвіт особистості набуває мотиваційного виміру через її дискурс, через озвучування людиною власних бажань, потреб, причин, а також через атрибуцію їх відносно інших. Озвучені – вони стають елементами мотиваційного дискурсу особистості, переважно у «тому-що» та «для-того-щоб» реченнях.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ МОТИВАЦІЇ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСИВНОМУ КОНТЕКСТІ

2.1. Мотивація у соціально-психологічному контексті та постнекласичній перспективі

2.1.1. Категоріально-термінологічний генезис психології мотивації: від есенції до екзистенції

Окресливши методологічні рамки роботи – постнекласична раціональність, соціальне конструювання дійсності, дискурсивно-інтеракційна природа життєвого світу особистості в цілому та мотивації як його виміру, зробимо історичний екскурс у царину психології мотивації з метою осягнення генези та сучасного стану її категоріально-термінологічного простору. Не ставлячи за мету осягнення усіх історичних аспектів розвитку психології мотивації, зосередимо увагу на термінологічних аспектах наукових мотиваційних дискурсів у зв'язку із дискурсами соціокультурними. Ґрунтовні розробки у цій царині здійснили К. Данцигер (термінологічний розвиток психології мотивації у США) [281], Д.О. Леонт'єв [120, 122], О.Б. Орлов [166], Г. Гекгаузен [225] (періодизація історії психології мотивації, аналіз розвитку теоретичних схем і понятійних систем), О.М. Ткаченко [209], А.В. Петровський та М.Г. Ярошевський [173] (вивчення генезису категорії «мотив» у історичному ракурсі), Р.Р. Бібріх (аналіз проблеми детермінізму) [16], В.А. Роменець (виокремлення історичного пласту «буденного» мотиваційного досвіду і його впливу на наукові знання з психології мотивації) [183, 185, 186, 187]. Також варто відмітити роботи О.В. Галіченко [51], С.М. Загурської [77], Т.І. Левченко [115], які містять історичні систематизації розуміння категорії «мотивації».

Вивчаючи генезис категоріальної системи психології, А.В. Петровський, В.А. Петровський та М.Г. Ярошевський називають «мотив» однією із базових категорій та аналізують її зміст і розвиток у

історичній перспективі. При цьому дослідники зазначають, що категорія мотиву відповідає реальності як «... система особливих предметно-орієнтованих енергетично-динамічних відносин суб'єкта із дійсністю, задана взаємодією природних і соціокультурних начал у його психічній організації» [173, С. 204].

Перші наукові спроби віднайти і систематизувати рушійні сили людської поведінки припадають на період античності. Платон описує людину як вмістилище мотиваційно-етичного конфлікту між вищими намірами та низькими, чуттєвими цілями, вирішити який покликаний розум. Аристотель серед функцій душі виділяє прагнення «до чогось» та «від чогось» – ідеться про предметну спрямованість мотиву. Ці прагнення невіддільні від емоцій, і тому задоволення чи незадоволення слугують сигналами про досягнення мети. Наступний період, еллінський, відмітний конкуренцією між розумом та почуттями (афектами) за мотивуючу першість. Представники школи стоїків, приміром, перше місце віддавали розуму, а афекти розглядали як хворобливі стани душі, які виникають через неправильне мислення. Після падіння античної цивілізації та приходу доби Середньовіччя на зміну розуму та афектів приходить воля як основна мотивуюча сила (Августин). Усвідомлена мета, духовні акти суб'єкта – остання причинна (мотивуюча) інстанція. Сімнадцяте століття ознаменоване поширенням ідей механістичного детермінізму (Г. Галілей): світ як система тіл, які мають механіко-геометричні властивості; причиною зміни руху тіла є лише рух іншого матеріального тіла. Декартівська модель рефлекторної поведінки розглядає першопричину поведінки людини поза нею (поведінки як руху) – матеріальними змінами на «вході» до нервової системи і рухом «тваринних духів» у самій системі. Разом із тим розглядаються вищі форми поведінки – мислення, мовлення, акти свідомості і волі, детерміновані «душею», яка існує поза межами тілесного. При цьому душа не може впливати на тіло, а лише перебуває у стані

спостереження. Наші почуття теж не можуть спричиняти поведінку, бо насправді є лише наслідками цього спостереження. В опозиції до Декартівського дуалізму перебуває Б. Спіноза, вважаючи матеріальне і душевне атрибутами єдиної субстанції, а почуття (афекти) – не наслідками, а справжніми рушійними силами нашої поведінки. У дев'ятнадцятому столітті в центрі уваги опиняється біологічна задача виживання, яка, власне, і слугує основним мотивом формування умовних рефлексів і розвитку людства. Тут, з одного боку, з'являються ідеї К. Бернара про потребу в утриманні рівноваги, з іншого – ідеї Ч. Дарвіна, Г. Спенсера про потребу у адаптації до середовища. У такий спосіб закладається фундамент для визначення мотивів поведінки як незалежних від свідомості, від знання людиною того, що нею рухає. О.М. Ткаченко від вказаних ідей простежує тенденцію опису детермінації поведінки тілесними імпульсами, які зумовлені характером взаємодії організму і середовища [209]. Відтак, проясняється проблема функціонування інстинктів, і надалі відбувається перенесення цього ж механізму на людську поведінку.

Як зазначає К. Данцигер [281], до кінця XIX століття термін «мотив» мав субстанційне навантаження і прив'язувався до внутрішніх характеристик людини, пов'язаних із певною поведінкою. Вербальна його форма «мотивувати» та абстрактна «мотивація» узагалі були рідко вживаними. У XX ст. відбувається справжній вибух у використанні цих дериватів «мотиву». Перше, що помічає К. Данцигер на початку XX ст. – це зростання популярності деривату «мотивувати» (to motivate), що він пов'язує зі зростанням ролі дискурсу соціального контролю, який, у свою чергу, має тісний зв'язок із розвитком промисловості, реклами та сфери продажів, педагогічної практики тих часів. Стало зрозуміло, що силою або простими маніпуляціями середовищем не вдасться досягти бажаних змін – «проти» грають індивідуальні бажання та інтереси. Побутові терміни, такі як бажання, інтереси, хотіння та мотиви – почали використовувати для

позначення того, на що хотілося б впливати. Термін же «мотивація» досить добре підходив для опису усього спектру можливих особистих спрямувань як потенційних об'єктів впливу у контекст розуміння «суспільство = сукупність індивідуальностей». У рамках дискурсу соціального контролю В. Джемсом у 1911 р. так окреслено шлях розвитку психології мотивації: «... людина, чия енергізованість (energizes) нижча, ніж її нормальний максимум, не може отримати зиск від величезної кількості шансів, які є у її житті; і нація, переповнена такими людьми, підпорядковується нації, яка функціонує на вищому рівні своїх можливостей. Таким чином, проблемою є те, як людина може бути підготовлена (навчена, натренована) до цього вищого рівня енергії? І як нація може зробити таке навчання доступним для усіх своїх синів та дочок?» (цит. за [281, С. 116]). Показово, що вживаючи метафор «енергія», «функціонування», В. Джемсу вдається зблизити мову промисловості та інженерії із мовою соціальної політики. У часи появи цього послання В. Джемса подібна термінологія, зокрема, поняття про психічні сили, з'являється й у З. Фрейда та П. Жане, у результаті чого виникає мікс психологічної та фізичної термінології, який і визначає надалі дискурс новонародженої психології мотивації, провідною темою якого стає «енергія», «сила» мотивів.

На думку О.Б. Орлова [166], саме на межі XIX-XX ст. у Європі та США під час першої кризи психології виникає *перша* наукова теоретична схема психології мотивації – *стимул-реактивна* – у центрі уваги якої – поведінка як функціональний елемент загального ланцюга причинно-наслідкових зв'язків (S-R). Мотив розглядається як синонім стимула, причому, в поведінковій парадигмі стимулом/мотивом виступають зовнішні чинники, у психоаналітичній – внутрішні сили. Гештальт-психологічний підхід того часу синтезував обидві групи чинників. У пізнішому когнітивному фреймі, йдеться про наявність опосередковуючих внутрішніх характеристик (передусім, когнітивних), і схема поведінки має

вигляд: S-H-R, де S – зовнішній стимул чи внутрішні спонуки, H – когнітивні змінні, R – поведінка. Основні мотиваційні поняття: мотивація, потреба, ціль. *Мотивація* – сукупність усіх детермінант поведінки, внутрішніх і зовнішніх (стимули, потреби, ідеали, цінності тощо). Це свого роду родовий термін для позначення усіх динамічних і векторних змінних, які визначають поведінку людини. *Потреби* у найзагальнішому розумінні визначаються як усі внутрішні спонуки до активності (джерелом такого підходу є поняття «інстинкту» В. МакДавголла, «лібідо» З. Фрейда, «драйв» К. Халла), як генералізоване спонукання (диспозиція), яке визначає настанову індивіда на певні поведінкові реакції. У зв'язку з таким розумінням часто виникає ототожнення *потреб* і *мотивів* при вирішенні конкретних задач – класифікацій, узагальнень, розкритті змісту конкретної потреби тощо (приміром, потреба у досягненні – мотив досягнення, потреба у самоактуалізації – мотив самоактуалізації). *Ціль* розглядається як одна із мотиваційних змінних, яка має векторний і спонукальний характер.

Д.О. Леонтьєв говорить про *натуралістичний період* розвитку психології мотивації, який тривав до 30-х рр. XX століття, і який був репрезентований у світогляді В. МакДавголла, З. Фрейда, Дж. Вотсона [120]. У США, як зазначає К. Данцингер, цей період став особливим через специфічний розвиток зоопсихології: предметом інтересу стали нові істоти – «тварини, які працюють», у зіткненні із дивними умовами, незвичними завданнями. «Працюючі тварини» постійно вимагають підкріплення такої поведінки (позитивного – їжа, секс; негативного – уникнення покарання електричним струмом тощо). При цьому самі нагороди/покарання відіграють другорядну роль, але згодом посідають центральне місце у дослідницьких програмах, результати яких прямо переносяться на людей, які працюють на підприємствах, навчаються у школі тощо. З'являється концепція «драйвів» (первинно драйв (збудження, стимул, спонук) вимірювався як сила струму, якою було необхідно стимулювати тварину

для досягнення певної мети). Саме у 30-х роках цей термін прийшов у психологію, забезпечуючи уніфіковану інтерпретацію людської мотивації: мотиви редукувалися до «первинних» драйвів. У такій формі концепція драйвів продовжила існування далі завдяки нео-біхевіористам (Е. Толмен, К. Халл). Надалі відбувається виділення енергетизуючого компоненту (апетити, драйви, стани збудження) та спрямовуючого компоненту (очікування, передбачений результат дій), при цьому сам спрямовуючий компонент існував лише зовні по відношенню до активності. Подібний підхід «грав на руку» дискурсу соціального контролю – з'явилася змога впливати на поведінку працівників/споживачів, граючи на їх мотивах. Загальне уявлення тих часів про мотивацію можна представити такими постулатами: розрізнення енергетизуючого та спрямовуючого компонентів поведінки, повсюдність зовнішньої мотивації, дія мотивів за зразком механічних діючих причин.

Наступна декада ХХ ст. характеризується спробою дати набору цілеспрямованих активностей загальну назву, яка потім стала вживатися для позначення гіпотетичної внутрішньої сили – інстинкт, драйв, потреби чи мотив – яка і визначає усі окремі активності. Так, якщо наприкінці ХІХ ст. В. Джемс говорив про інстинкти суперництва, наживи, замкнутості та охайності, то майже через півстоліття мова так само велася про щось подібне – внутрішні драйви, які відповідають за когнітивні процеси (навчання, пізнання, розуміння) [281].

Щоб ґрунтовніше охарактеризувати тогочасний науковий дискурс звернемося до ідей Г. Гекгаузена, який виводить інтерес до психології мотивації із буденного досвіду, із питань, які виникають при спробі з'ясування *причин* певних дій іншої людини – він говорить про «мотиваційні питання» [225, С. 26]. Причини *першого типу* – відмінності поведінки різних людей у певних типових ситуаціях; дослідження причин цієї відмінності приводить до утворення поняття «мотив» як певної

ціннісної диспозиції, яка відрізняє одну людину від іншої. Причини *другого типу* обернені до причин першого типу – залежність поведінки людини від ситуації, вплив ситуації на людину і взаємодія ситуації та особистості; як результат вивчення цієї царини утворюється поняття «мотивації» як актуальної спрямованості на певну мету, для прояснення якої необхідно опиратися і на особистісні, і на ситуаційні чинники. Причини *третього типу* пов'язані більшою мірою з процесом дії, а не з її змістом – як саме буде та чи інша дія виконана, наскільки швидко людина перейде від наміру до його реалізації і чи перейде взагалі тощо; як результат – виникає інтерес до «вольових процесів», пов'язаних із виникненням наміру та фазами до дії та після неї. Узагальнюючи спроби пояснення причин поведінки, він говорить про три види таких спроб: «з першого», «другого» та «третього погляду», показуючи, що за такою ж логікою відбувався й розвиток наукової психології мотивації. Пояснення «з першого погляду» характерні саме для періоду, описаного вище – через індивідуальні особливості людини, коли її поведінка мало змінюється при зміні ситуації, часу чи місця (це, до речі, характерно і для існування психології мотивації у рамках психології особистості).

Аналізуючи вітчизняну психологічну думку, О.Б. Орлов вказує, що у 20-х роках ХХ ст. під впливом ідей марксизму виникає *суб'єкт-об'єктна теоретична схема психології мотивації*. У її центрі – предметна діяльність (М.Я. Басов, О.М. Леонтьев), яка відміняє реактивну формулу, натомість – пропонується формула класичної німецької філософії S-O (взаємодія об'єкта і суб'єкта), за якої діяльність стає процесом неперервних взаємопереходів між О та S. У цій схемі поняття *мотивації* відсутнє, а сам термін використовують для позначення детермінації діяльності потребами і мотивами. Щодо *потреб*, то розрізняється неопредмечена потреба як недиференційований, негативний стан нужди організму у доповненні чимось, що лежить за його межами, та опредмечена потреба (позитивний

стан), яка виникає, щойно з'являється предмет, який їй відповідає. *Мотив* визначається як те об'єктивне, на що спрямована діяльність; мотив – предмет опредмеченої потреби, особлива, предметно оформлена спонuka, локалізована на об'єктному полюсі суб'єкт-об'єктних відносин. *Ціль* же позбавляється функції спонукання, стає не мотивуючою, а лише спрямовуючою змінною; уявленням про проміжний результат діяльності, який не співпадає із мотивом і сам по собі не здатен задовольнити потребу.

Наступна схема – схема *поля або взаємодії*, яка походить від робіт К. Левіна, і займає, на думку О.Б. Орлова, проміжну позицію між першою та другої схемами, і формулу детермінації поведінки можна записати як $B = f(P, E)$, де B – поведінка, P – особистість, E – психологічне оточення, f – функція. У центрі цієї схеми – поняття «взаємодії». У цій схемі, як зазначає О.Б. Орлов, відсутнє розмежування різних векторних складових – мотиву та цілі, а також потреб та мотивів, тут ідеться про потреби, квазіпотреби, наміри й напруження [166]. Варто відмітити, що завдяки К. Левіну укріпилося поняття про мотив як про особливу психічну реальність (див. [173, 209]).

У 30-ті рр. (за Д.О. Леонтьєвим) розпочинається *антропологічний період*, пов'язаний із гуманітарною революцією і висуванням ряду новаторських ідей: телеологічної причинності (А. Адлер), колективного несвідомого (К.Г. Юнг), мотивації як породження системи «індивід-світ» (Г. Мюррей), контролю мотиваційних процесів через їх опосередкування (Л.С. Виготський). Тут психологія мотивації розвивалася як частина психології особистості, оскільки основна суть особистості уявлялася дослідниками у її мотиваційному ядрі, а це ядро зводилося до базових потреб, які і є основою особистості та її рушійними силами. Потреби розглядаються як інваріантні джерела енергії, яка трансформується у поведінку. Основне питання – що ж таки рухає людиною – біологічні інстинкти, лібідо, потреба у домінуванні тощо. Задача – класифікація і діагностика цих потреб [120].

За О.М. Ткаченком, починаючи із 30-х років XX ст. у наукових дискурсах з'являються акценти на соціальні фактори поведінки людини. Цей процес супроводжується прагненням подолати метафору гомеостазу і гуманізувати уявлення про людську мотивацію (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс), і активним впровадженням ідеї соціальної зумовленості поведінки у практику управління виробництвом (Е. Мейо). Наступний крок, за О.М. Ткаченком, був здійснений Ф. Герцбергом, який одним із перших звернув увагу на особисту мотивацію працівників, на значущість процесу праці, ставлення до нього власне працівників [209].

Відповідно до ідей Г. Гекгаузена, можна говорити про появу спроб пояснити причини людської поведінки «з другого погляду» – через особливості ситуації і її впливу на людину, виникає при зміні поведінки після зміни ситуації (характерно для соціальної психології).

К. Данцигер з'ясовує, що невдовзі після Другої Світової, Г. Мюррей розробляє список потреб, подібний до створеного В. Джемсом, з тією різницею, що відкидає їх біологічне підґрунтя. У такий спосіб психологія мотивації здобуває самостійність і незалежність від попереднього зоо-фундаменту. Цей шлях продовжує Д. МакКлеланд, зосередившись на окремому мотиві – мотиві досягнення, згодом долучивши мотив влади та афіліативний мотив. До нього долучається А. Маслоу, і місце гіпотетичних біологічних передумов тепер посідають загальні особистісні характеристики (при цьому особистість починає розглядатись як сукупність певних стабільних рис, які можна кількісно виміряти, та яка існує незалежно від нашого уявлення про неї, має свою специфічну сутність). Подібне уявлення поширилося і на мотивацію. Характерним для цього періоду є віра у незалежність «людської природи» від історичного часу, соціокультурних умов. Зв'язок мови і уявлень про особистість вперше емпірично продемонстрував Р. Кеттел, поклавши в основу свого тестового інструменту лінгвістичні одиниці англійської мови, які

стосувалися опису особистості та її характеристик [281].

За Д.О. Леонтьєвим, новий, *ситуаційно-динамічний період* у розвитку психології мотивації, розпочинається із середини 50-х рр. – від'єднання від психології особистості і зближення із когнітивною психологією. Питання про зміст рушійних сил відходить на другий план, а на перший висувається питання про функціонування мотивів тут-і-тепер. Основна задача – вивчення механізмів трансформації потреб у конкретній діяльності. Провідну роль тут, на думку Д.О. Леонтьєва, зіграв принцип функціональної автономії мотивів Г. Олпорта, за яким у процесі розвитку людини одні мотиви породжують інші, і ці нові мотиви стають функціонально незалежними від старих. Оскільки у поведінці мотиви тісно ув'язуються із уявленнями, смислами, звичками, емоціями, то виникло припущення про те, що мотиваційні процеси неможливо вичленувати із когнітивних. Мотивація стала уявлятися не як прямолінійний, а як складний і багатовимірний процес, у якому головну роль відіграють не стільки його елементи, скільки – зв'язки між ними. Відбувається зсув зі статичних моделей мотивації на динамічні. Виникають теорії мотивації, синтезовані із когнітивним підходом – Л. Фестінгер, Дж. Роттер, А. Бандура, Д. МакКлеланд, Дж. Аткинсон, Г. Гекгаузен, Ж. Ньюттен. Сюди ж можна віднести і підходи О.М. Леонтьєва та Д.М. Узнадзе [120, 122].

Такі пояснення причин людської поведінки «з третього погляду», через взаємодію ситуаційних і особистісних факторів, Г.Гекгаузен називає характерним саме для психології мотивації і когнітивної психології, з якою вона на той час зблизилася. У такому дискурсі він означає мотив та мотивацію у специфічний спосіб. *Мотив* – як змістовий клас цілей дій, які існують у формі стійких і відносно постійних ціннісних диспозицій «вищого порядку», таких, що не відіграють вирішальної ролі у підтриманні функціонування організму, не вроджені та розвиваються лише у процесі онтогенезу і залежать від соціалізації і тих соціальних норм, у рамках яких

виховується дитина. *Мотивація* ж виступає в якості «узагальнюючого позначення численних процесів і явищ, сутність яких зводиться до того, що жива істота обирає свою поведінку, виходячи із очікуваних наслідків і керує нею у аспекті її напряду та затрат енергії» [225, С. 40]. Виходячи із такого визначення, Г. Гекгаузен називає «мотивацію» поняттям, непридатним до використання в якості гіпотетичного конструкта (на відміну від мотиву), і йде шляхом його операціонального звуження до процесів передбачення наслідків своїх дій, ймовірності досягнення за їх допомоги намічених результатів, а також значення результатів дій для відповідних наслідків.

Останній, четвертий етап – сьогодення (починаючи із 80-х рр.) Д.О. Леонтьєв вважає таким, що повертає психології мотивації її антропологічність і знову зближує її та психологію особистості. Але «якщо на другому, антропологічному етапі, мотивація розглядалася як ядро особистості у широкому розумінні, то тепер особистість виступає ядром мотивації у широкому розумінні» [120]. Тепер на перший план виходять питання екзистенційного характеру – свободи, волі, вибору, життєвих цілей, перспективи майбутнього, саморегуляції, автономії і самодетермінації. Тут автор називає теорію часової перспективи Ж. Ньюттена, моделі вольової регуляції Г. Гекгаузена, Ю. Куля, Ю. Бекмана, теорію самоефективності А. Бандури, теорію самодетермінації Е. Дісі, Р. Раяна, аналіз смислової регуляції діяльності (Б.С. Братусь, Ф.Ю. Василюк, Б.В. Зейгарнік, Д.О. Леонтьєв) [120, 122].

Підсумовуючи огляд наукових дискурсів психології мотивації, слід підкреслити декілька центральних моментів.

К. Данцигер зазначає, що наукова психологія мотивації, як і вся її термінологія, є цілком конструкцією міжвоєнного періоду – 20-30-х років ХХ ст. – і пов'язує її розробку, передусім у США, із рядом соціально-економічних процесів того часу: популяризацією психоаналізу і його

глобальним екскурсом у проблеми спричинення людської поведінки (і відповідно, конкуренцією і бажанням офіційної науки мати першість у цій царині), проблемами освіти (усвідомлення можливості втрати учнями бажання навчатися і відсутністю адекватних пояснень), появою сфери профорієнтації (і залученням через неї психологів до сфери практики), включенням психологів у вирішення проблем реклами (приміром, відкриття у 1925 р. того факту, що найефективнішою рекламою є та, яка створює «нові бажання»), запит промисловості на вирішення проблем небажання працювати та задоволення роботою (у зв'язку з відсутністю результатів від простих винагород та покарань). Дослідники все більше й більше стикалися із необхідністю вживання категорій психологічного дискурсу із «не-когнітивним» змістом, а пов'язаних із бажаннями, інтересами, волею тощо [281]. Глобальними проблемами розвитку психології мотивації Д.О. Леонтьєв називає домінування аристотелівсько-картезіанської картини світу, що проявляється у підвищеній увазі до раціональних механізмів, домінуванні кількісних методів, ригідній дихотомії внутрішнього-зовнішнього, увага до структур, а не до зв'язків. Перспективи такі: співвідносність (розгляд джерел мотивації через призму стосунків між індивідом і світом), телеологічність (підвищення уваги до смислових і цільових контекстів людської активності), соціокультурна зумовленість (розгляд змісту і структури мотивації людини як засвоєної частково із колективної ментальності), особистісність (мотивація – це завжди мотивація особистості, навіть коли людина не в змозі її контролювати, причини цього віднаходяться в особистості) [120].

У результаті аналізу наукових картин людської мотивації у історичному зрізі, з'являється змога зробити висновок про вроженість їх у соціокультурні контексти відповідних країн та історичних періодів. Постмодерний погляд на особистість постулює її унікальність, множинність-ризомність, лінгвістичність, відпочаткову діалогічність і

соціальність. Відповідно, критика тих чи інших мотиваційних дискурсів є марною тратою часу, оскільки вони усі народжені у свій час, у своїй культурі, і відповідно – максимально релевантні своїм глобальним соціокультурним дискурсам. Набагато ціннішою задачею є продовження аналізу у сучасному дискурсивному полі психології мотивації з метою виділення найвпливовіших мотиваційних дискурсів, і розгляд їх як таких, що репрезентують окремі фрагменти образу людини, який конструюється тут-і-тепер науковцями, засобами масової інформації, соціальними мережами, іграми, політикумом тощо. Наразі – сконцентруємо увагу на науково-психологічних мотиваційних дискурсах сучасності, образах особистості, у них імпліцитно присутніх, та їх трансформаціях у відповідь на виклики доби постмодерну.

2.1.2. Дискурси автентичності, оцінювання, експансії та конструювання у сучасних теоріях мотивації: перехід від метафори «відповідності» до метафори «становлення»

Аналіз масиву сучасних вітчизняних і закордонних наукових і прикладних текстів із психології мотивації дає змогу виділити три домінуючих дискурси, яким відповідає ряд базисних теорій – дискурс «автентичності» (теорія самоактуалізації А. Маслоу, теорія самодетермінації Е. Дісі, Р. Раяна), дискурс «оцінювання» (теорія загальних очікувань В. Врума, Дж. Кемпбелла, теорія справедливості Дж. Адамса, теорія постановки цілей Е. Лока), дискурс «експансії» (теорія мотивації досягнення, теорії владної та афіліативної мотивації, Д. МакКлеланд, Дж. Верроф, Д. Вінтер, Н. Бішоф, С. Ксьонзські, А. Меграбян), та дискурс-що-народжується, дискурс «конструювання» («стосункова» теорія мотивації Ж. Ньюттена, соціально-конструкціоністські моделі мотивації Е. Сіван, Д. Хіккі, реверсивна теорія мотивації М. Аптера, соціокультурні теорії мотивації, розроблені у руслі

ідей Л.С. Виготського, інтеракційна концепція владної мотивації В.О. Васютинського, нелінійна модель мотиваційної сфери особистості В.О. Бодрова, Г.В. Ложкіна, О.М. Плюща, концепція Ж.П. Вірної), ґрунтовний аналіз якого буде здійснено далі, у п. 2.1.3.

Дискурс автентичності. Поняття самоактуалізації, яке виникло у руслі гуманістичного підходу, «третьої сили» – у роботах К. Гольдштейна (як тенденція організму до повної актуалізації своєї «природи», здібностей, можливостей) [313], К. Роджерса (прагнення до самоактуалізації як вроджена характеристика, як тенденція до проявлення усіх здібностей тією мірою, якої це сприяє розвитку особистості) [367] – стало наріжним каменем цілісної концепції мотивації особистості А. Маслоу [137]. Д.О. Леонтьєв говорить про три теорії мотивації, відповідно до тих трансформацій, яких вони зазнавали у ході ускладнення і генезису поглядів їх автора [121]. *Перша теорія мотивації* – відмітна заміною поняття «інстинкти» на «базові потреби», які, як і інстинкти – вроджені, однак можуть лишитися нерозвинутими через соціокультурні чинники, та виділенням п'яти груп базових потреб, ієрархічно розташованих у структурі особистості (піраміда А. Маслоу): фізіологічні потреби, потреби у безпеці, в контактах, у визнанні та у самоактуалізації. Образ-ідеал – людина, яка задовольнила перші чотири групи потреб і перебуває у процесі самоактуалізації. *Друга теорія мотивації* – відмова від жорсткої ієрархізації потреб, розмежування «дефіцитарних» та «буттєвих» мотиваційних процесів, введення поняття «мотивація розвитку», яка і спонукає людину до руху по піраміді вгору до самоактуалізації, яка уже набуває ціннісного статусу. Образ-ідеал – людина, яка перебуває у русі до найвищої цінності – самоактуалізації. *Третя теорія мотивації* – поява концепції мета-мотивації, яка виникла унаслідок зміщення акцентів із процесів розвитку на процеси буття-в-світі; розгляд самоактуалізації як переходу від «неістинних» життєвих проблем (невротичних,

інфантильних) до «істинних» (екзистенційних, сутнісних). Відповідно – образ-ідеал – людина, яка здійснила цей перехід, живе по-той-бік самоактуалізації, має мета-мотивацію і мета-потреби, якими по суті є вищі цінності істини, добра, краси тощо.

Теорія самодетермінації Е. Дісі і Р. Раяна, яка на сьогодні є однією із найавторитетніших у світі, так само бере свій початок із постулата про базові потреби, які автори називають «психологічними». Йдеться про потреби у автономності-самодетермінованості, компетентності, зв'язаності з іншими людьми, та наявності двох основних форм мотивації, які виростають із цих потреб: внутрішньої (за їх задоволення) та зовнішньої (за їх незадоволення), між якими є кілька перехідних форм, як от інтроектівана чи ідентифікована мотивація, або ж амотивація [286]. Одним із напрямків розвитку теорії є дослідження у царині «щоденного добробуту» (daily well-being), а у ширшому фреймі – здійснюється вихід на ціннісний рівень у поняттях гедоністичного добробуту (hedonic well-being, щастя як результат отримання задоволення та уникнення страждань) та евдаймонічного добробуту (eudaimonic well-being, щастя як самореалізацію, максимально повне людське функціонування) [287]. Характеризуючи результати проведених досліджень і їх теоретичних узагальнень, можна зробити висновок: задоволення базових психологічних потреб приводить до появи внутрішньої мотивації (мотиваційний рівень), вищий рівень та якість виконання діяльності (діяльнісний рівень), приносить людині почуття щоденного добробуту (внутрішньо-психологічний рівень) та спонукає до руху у напрямку евдаймонічного добробуту (ціннісний рівень). При такому розгляді стає помітно: а) генезис концепції Е. Дісі, Р. Раяна близький до генезису теорії самоактуалізації – початок із потреб, і вихід на буття-в-світі й цінності, б) виразно звучить ідея існування внутрішньої сутності, яка вимагає задоволення базових психологічних потреб, а якщо не вимагає – то це результат фруструючого

впливу соціуму та обставин життя, в) присутній ідеал, відповідність якому є дуже бажаною і цінною, такою, що дає людині відчуття щастя, а роботодавцеві, вчителю, медику, психологу – ефективного працівника, учня, пацієнта, клієнта, не обтяженого внутрішнім конфліктом, стресом чи емоційним вигорянням.

Автентичність як «...визнання унікальності, неповторності окремої людини та індивідуальних способів вирішення нею проблем свободи, відповідальності, вибору, пошуку сенсу життя... питання про відповідність її буття-в-світі внутрішній природі» [103, С. 11] є центральним дискурсом, характерним описаним теоріям. У контексті проблеми розуміння людської мотивації йдеться про визнання існування певних внутрішніх «потребово-мотиваційно-ціннісних» сутностей, іманентно властивих людській природі, відповідність яким є надзвичайно важливою і бажаною, такою, що характеризує цілісну, здорову, щасливу особистість (потреба у самоактуалізації, мета-мотиви, Б-цінності, потреби у почуттях автономності, компетентності та зв'язаності з іншими, нужди як генерально-спрямовуючого вектора особистості). Також можна виявити ще одну імпліцитно-закладену мета-відповідність – відповідність людини певному ідеальному образу повноцінно-функціонуючої особистості (К. Роджерс), самоактуалізованої особистості (А. Маслоу), самодетермінованої особистості, яка живе у стані щоденного добробуту (Е. Дісі, Р. Раян).

Дискурс оцінювання. Дискурс оцінювання набув сили у психології мотивації після її зближення з когнітивною та організаційною психологією. Основний зміст цих теорій – розгляд людини як «істоти, що оцінює та очікує». У теорії загальних очікувань (В. Вруум) – оцінка співвідношення між власними докладеними зусиллями, якістю роботи, результатом та його цінністю [403]; у теорії справедливості (Дж. Адамс) – оцінка співвідношення власних зусиль і результату та зусиль інших і їх

результатів [248]; у теорії постановки цілей (Е. Лок) – роботодавець очікує, що працівник із складнішими цілями досягне вищого результату [334]. Закономірності взаємозв'язків між усіма проміжними етапами оцінювання власної поведінки у зовнішньому світі і є предметом розгляду цих теорій. Образ-ідеал теорій, які існують у межах дискурсу оцінювання – максимально раціональна особистість, яка знає про свої бажання, усвідомлює усі взаємозв'язки і яку можна навчити це усвідомлювати, якщо вона сама того зробити не може. Таким чином, бачимо два вектори відповідностей, необхідних, щоб теорії працювали: 1) постійна оцінка людиною відповідностей між внутрішнім і зовнішнім світами, та можливість корекції цієї відповідності з двох боків – або змінювати внутрішній світ (систему оцінювання, ступінь зусиль тощо), або змінювати зовнішній світ (сферу активності); 2) відповідність образу людини ідеалу раціональності та прагматичності, який є зануреним у процес оцінки (цілком адекватна картина для доби модерну).

Дискурс експансії. Дискурс експансії найвиразніше прочитується у теоріях мотивації досягнення, владної та афіліативної мотивації Дж. Аткинсона [257], Д. МакКлеланда [132], Г. Гекгаузена [225], С. Ксьонзскі, А. Меграбяна [350], соціо-когнітивному підході К. Двек, Е. Леггет [291]. На відміну від дискурсу автентичності, тут відсутнє надання мотиваціям/потреbam базового статусу (хоча їх біологічні детермінанти-відповідники аналізуються, але радше – як гіпотези; йдеться про такі деривати: мотив новизни – мотивація досягнення, мотив впливу – мотивація влади, мотив контакту – мотивація афіліації, мотив сталості – мотивація уникання). Натомість центральна увага зосереджується на можливості *розвитку/формування* мотивації певного типу та її *наслідках* для людини/організації/країни. Новою у теоріях цього типу є спроба крос-культурного аналізу структури «суспільних мотиваційних тенденцій» та дослідження їх історико-соціо-культурних детермінант і наслідків, а також

розробка тренінгових систем розвитку мотивації досягнення та владної мотивації, у центрі яких, на нашу думку, транс-дискурсивне позиціонування – вихід учасників тренінгу із традиційного для них дискурсу (фізичне переміщення, виривання зі звичних обставин) та демонстрація нових дискурсів за рахунок підключення когнітивних та емоційних ресурсів (навчання, вправи, демонстрації тощо).

Отже: 1) зберігається компонентне уявлення про мотивацію: існують певні мотивації, їх може бути більше чи менше, вони можуть мати ту або іншу актуальність, однак існування цих параметрів, цих координатних осей – незаперечне; 2) образ-ідеал людини – розмитий і нестабільний, він визначається контекстом її існування (метафорично – людина може мати різні координати в рамках визначеної системи), разом із тим імпліцитно визнається, що людина з мотивацією досягнення, влади та афіляції вище середнього рівня, переважання орієнтації на «оволодіння майстерністю» – це добре, і бажано щоб людина відповідала цьому образу (тут виразно простежується вплив індустріально/організаційного психометричного дискурсу); 3) другою імпліцитною характеристикою образу-ідеалу є його експансія у зовнішній світ, активний вплив на нього через досягнення у діяльності, через бажання впливати на нього і вступати у контакт із іншими. Ідеться про дискурс експансії – людина не занурена у власний світ у пошуках відповідності самості чи оцінку своїх впливів, а звернена до зовнішнього світу, готова і бажає на нього впливати і змінювати.

Метафори «відповідності» та «становлення»: поява дискурсу «конструювання». Аналізуючи проблему автентичності, О.М. Кочубейник говорить про зміну метафор у процесі розвитку цього поняття – від метафори «відповідності» до метафори «становлення» [103]. Подібний процес відбувається й у царині психології мотивації (рис. 2.1).

Not Found

Рис. 2.1. Дискурсивний простір сучасної психології мотивації

Узагальнюючи характеристики дискурсів сучасних наукових теорій мотивації можна відмітити, що усі вони об'єднані темами «зовнішньої відповідності», адже кожна з теорій має свій образ-ідеал людини, і відповідно – іманентно закладену полюсність у сприйманні особистості, яка не відповідає цьому ідеалу, або наближається до нього. Також у цих теоріях простежується тема «внутрішньої відповідності», бо є уявлення (експліцитне або імпліцитне) про наявність певного внутрішнього утворення (базових потреб, оцінної системи, мотиваційних координат), потреба відповідати якому є ознакою психічно цілісної, здорової, творчої, адаптованої до світу особистості. Усі три провідні аналізовані дискурси можна впорядкувати за ступенем домінування ідеї внутрішньої/зовнішньої відповідності від максимального до мінімального – дискурс автентичності, дискурс оцінювання та дискурс експансії. Враховуючи тезу про соціокультурну зумовленість наукових дискурсів, можна зробити висновок про залежність мотиваційних теорій від сучасних епістем, типів

раціональності, образів особистості в цілому. Таким чином, незважаючи на постмодерну переорієнтацію психологічної науки, поступове утвердження постнекласичних методологічних орієнтирів, у царині психології мотивації триває домінування модерної метафори «відповідності», яка на сьогоднішній момент вже не є настільки продуктивною, щоб забезпечити новий якісний стрибок у науці. Разом із тим, за останні десятиліття, у т.ч. і в модерних теоріях мотивації, спостерігаються окремі зрушення, які по суті, є відповіддю на виклики доби постмодерну, і які ми позначили як зародження «дискурсу конструювання», характеристики якого близькі метафорі «становлення», і подальше розширення і поглиблення якого видається продуктивним для конструювання мотиваційної тематики у новому, постмодерному руслі.

2.1.3. Соціальне та культурно-історичне конструювання мотивації. Мотиваційний дискурс як предмет психологічного дослідження

Соціальне конструювання і психологія мотивації. На сьогодні можна виділити п'ять джерел ідей соціального конструювання мотивації. Перше – поняття про концептуальні моделі мотивації (поруч із моделями «я», «особистості», «емоцій»), які Дж. Уайт вважає такими, що існують у суспільстві і впливають на процес соціального конструювання реальності [406]. Подібну думку розвиває Е. Сіван, розглядаючи мотивацію як результат соціальної домовленості між учасниками інтеракції [385]. Друге – мотиваційні властивості дискурсу; шляхом проговорювання людиною своїх уявлень, надання їм об'єктивованої форми, вони можуть стати стимулом для неї самої або ж інших людей (Дж. Уайт). Подібний феномен у сфері освіти описує Д. Хіккі, презентуючи соціально-конструкціоністську модель мотивації [325]. Третє – владні характеристики дискурсу [219], через які занурена у нього людина, думає, діє і взаємодіє лиш у рамках цього дискурсу. Четверте – розуміння

мотивації: а) як процесу, через який людина вплетена у контекст дійсності (С.Л. Рубінштейн), б) як одного із ключових елементів вчинку (В.А. Роменець), в) як процесу трансформації динамічних стосунків людини і світу (Ж. Ньюттен). П'яте – визнання лінгвістичної реальності як однієї із пріоритетних у контексті конструювання життєвого світу особистості, і як такої, що не може існувати поза межами інтеракційних процесів (К. Джерджен, Т.М. Титаренко).

Наразі можна виділити низку напрямків дослідницької роботи, в яких виразно проступають ознаки дискурсу «конструювання» (рис. 2.2). Перший напрям – індукція мотивації та зміни у змісті і структурі наративів (Дж. Джорджесена та С. Солано); другий – соціальний дискурс і зміни у мотивації особистості (Ж. Морі, Дж. Ров, С. МакКвігган, Б. Мотт та Дж. Лестер, Дж. Лападат, М. Берг), у рамках якого вводяться поняття навчального (П. Меттьюс, Кс. Гао) та мотиваційного дискурсів (С. Кван, Кс. Гао, Г. Сідерідіс, Дж. Тернер та Х. Патрік); третій – презентація мотивації у мові та наративах (Е. Барагванат, Дж. Саллівен, К. Хелфріч, Дж. Кілхофнер та К. Меттінглі, а також роботи із ТАТ Г. Мюррея, Д. МакКлеланда, Г. Гекгаузена); четвертий напрям, дотичний до третього – дослідження колективної мотивації та суспільних мотиваційних тенденцій (Д. МакКлеланд і колеги); п'ятий напрям – аналіз соціально-інтеракційних феноменів мотиваційного впливу, мотиваційної емпатії та інтелекту (Г. Сідерідіс, К. Вайлд, М. Ензл, Г. Нікс, З. Фрідман, Е.Дісі, К. Мамалі); шостий – «стосункова» теорія мотивації Ж. Ньюттена та роботи з психології мотивації, виконані у руслі соціокультурної теорії Л.С. Виготського (Р. Вокер, К. Прессік-Кілбом, Л. Амольд, Е. Сейнсберрі, Р. Д'Андраре, Є.Ю. Патяєва); сьомий – розробки вітчизняних учених у царині владної мотивації (В.О. Васютинський), мотиваційної сфери управлінців (О.І. Бондарчук), мотиваційно-смыслового структурування майбутнього (К.О. Черемних) та стильового підходу до вивчення

мотиваційно-сміслової регуляції особистісної реалізації (Ж.П. Вірна), нелінійної моделі мотиваційної сфери (В.О. Бодров, Г.В. Ложкін, О.М. Плющ).

Not Found

Рис. 2.2. Структура дискурсу конструювання у сучасній психології мотивації

Індукція мотивації та зміни у змісті і структурі наративів.

Дослідники Дж. Джорджесен та С. Солано проаналізували вплив індукованої мотивації на зміст і структуру наративів [304]. Сорок трійок учасників були залучені до виконання 15-хвилинного командного завдання. Після виконання завдання учасники отримали зворотній зв'язок щодо успіху/невдачі. Потому учасники були розділені і їх попросили описати свій досвід у вигляді оповідання. Інструкції були сформульовані так, щоб індукувати егоїстичну мотивацію (self-interest motivation) або мотивацію "правильності" (accuracy motivation). Результати показали, що учасники, в яких була індукована егоїстична мотивація, конструювали наративи, які підкреслювали їх позитивний внесок у групову роботу, а також були більш схильні до акцентування на власних судженнях та діях. Наративи учасників із мотивацією "правильності" включали більше деталей, були більш сфокусованими на наслідках дій, і мали, як пишуть дослідники, «щільну каузальну структуру».

Соціальний дискурс і зміни у мотивації особистості. Ж. Морі, вивчаючи проблеми мотивації у віртуальному середовищі, доходить

висновку, що цілі, закладені автором середовища (розробником), диктують, якою має бути мотивація користувача. Так, граючи в мілітаристську гру, учасник розуміє, що він має перемогти, а якщо він грає в команді – то має думати і про тих, хто поруч; у тренувальному віртуальному середовищі передбачається, що урок має бути добре вивчений і т.д. Це дає підстави Ж. Морі говорити про «примусові наративи» (coercive narratives), які ведуть користувача за собою, для чого використовуються так звані «примусові елементи» (coercive elements) – елементи, які індукують бажану поведінку чи відгук користувача. Такими елементами Ж. Морі називає час, звук, запах, рухи, події, інформацію, об'єкти, дизайн, взаємодію, характери, агентів впливу, фокус, деталі, що підтверджують світ (corroborative details). Також Ж. Морі говорить про специфічні для віртуального світу інтеракційні наративи – історії, які пишуться учасниками віртуальної реальності спільно, у взаємодії, – особливо це стосується так званих «віртуальних світів із відкритим фіналом» (open-ended virtual worlds) [355].

Про наративно-центроване навчальне середовище пишуть Дж. Ров, С. МакКвігган, Б. Мотт та Дж. Лестер, доводячи, що наративний контекст є значущою структурою, яка дозволяє інтегрувати педагогічні цілі в комплексну, гармонійну форму, і слугує потужною мотивуючою силою для учнів. У дослідженні вивчаються зміни у внутрішній мотивації (у розумінні Е. Дісі, Р. Раяна) при залученні студентів до вивчення генетики та біології у віртуальному наративно-центрованому середовищі «CRYSTAL ISLAND», розробленому на базі платформи для 3D-гри «Half-Life-2» [370].

Про неперервний оціночний дискурс, у який занурені учителі та учні, говорить Дж. Лападат. Цей дискурс характеризується неперервними процесами інтерналізації, реконструкції та відтворення оціночного погляду. У дослідженні Дж. Лападат використовувалися описи і

інтерпретації студентів оціночного дискурсу на молодших курсах вищої школи. Особлива увага фокусувалася на відслідковуванні вживання таких атрибутів, як зусилля та здібності для пояснення успіхів / невдач. Кожен учасник дослідження взяв участь у 5 напівструктурованих інтерв'ю, записаних на аудіо, які потім було транскрибовані і перекодовані у дескриптори зусиль, здібностей та продуктивності. На шостій сесії кожен студент сортував за категоріями використані ним дескриптори, пояснював причини такого сортування, потім – створював завершену концептуальну карту сприймання оціночної мови, яку використовував він сам, його співкурсники та викладачі в різних навчальних ситуаціях. Ці мета-карти по суті були індивідуальними студентськими концепціями шкільної оціночної мови, в яких проявлялася їхня власна мотивація досягнення та уявлення про неї у співкурсників. Порівняння цих мета-карт, їх зіставлення забезпечило розуміння фрагменту цілісного шкільного дискурсу, його підтекстів, прихованих смислів, зв'язків між оціночною мовою та учбовою мотивацією [333].

Мотиваційний дискурс у літературному середовищі вивчається у роботі М. Берг. Авторка використовує теорію самодетермінації Е. Дісі, Р. Раяна та дискурс-аналіз для визначення елементів соціального контексту, які роблять внесок у підліткову мотивацію читання та писання. Було виявлено два ключових елементи мотивації – доступ до обраного жанру та соціальна інтеракція. Підлітки ж у своїх життєвих дискурсах використовують тексти п'ятьма способами: посилення, авторитет, досвід, вираження та інструмент. В комп'ютерних дискурсах – це, переважно, побудова стосунків та дослідження статевої ідентичності [264].

На психологічних аспектах проблеми втрати ваги зосереджує увагу С. Кван. У цьому контексті вивчається змагальний мотиваційний дискурс як засіб досягнення мети і як зв'язок між красою та здоров'ям. Під змаганням мається на увазі змагання особистості із соціальними ідеалами

краси та здоров'я. Аналіз напівструктурованих інтерв'ю із людьми з підвищеною вагою висвітлює їх мотивацію втрати ваги та набуття краси, а також зв'язок між ними. Зокрема, з'ясовується, що здоров'я та краса мотивують, слугуючи засобами для досягнення різних цілей. Учасники дослідження прагнуть *здоров'я*, щоб виконувати різні соціальні ролі та жити довге, змістовне життя. Крім того, вони прагнуть до загальноприйнятих ідеалів *краси*, сподіваючись, що естетична відповідність дасть їм певні вигоди, соціальні та психологічні. Також інтерв'ю показують три способи взаємопереплетіння цих дискурсів: демонстрація ідеалу краси є водночас і демонстрацією ідеалу здоров'я; використання індикаторів краси як індикаторів здоров'я; використання краси як мотиватора для досягнення здоров'я [332].

Вплив викладацького дискурсу на мотивацію студентів, які вивчають іноземну мову в університеті вивчає П. Меттьюс. Спосіб дослідження – порівняння структурних (тривалість сесій, мовне багатство викладача, мовні повтори) та дискурсивних (вибір мови, глобальне функціонування сесій, правила іншої мови, приклади, запитання, атрибути, опис іншої мови, наявність у викладача прогалин у знанні іншої мови, мовні помилки) характеристик мотиваційно ефективних / неефективних навчальних сесій. Структурні характеристики свідчать про те, що мотивуючі сесії виявились коротшими і містили менше мовних повторів. Дискурс успішних сесій характеризувався регулярним фокусуванням на правилах іншої мови, глибокими поясненнями, а не поверхневою корекцією роботи учнів, позитивними твердженнями про іншу мову, меншою кількістю мовних помилок викладача [344].

«Мінливість мотиваційного дискурсу» (shifting motivational discourses) при вивченні англійської мови китайськими студентами, які прибули до Гонг-Конга із материка, досліджував Кс. Гао. Досліднику вдалося виокремити «контекстно-опосередкований» та «само-

детермінований» елементи студентського навчального мотиваційного дискурсу. Контекстно-опосередкований мотиваційний дискурс відображає соціальний навчальний дискурс, контексти життя студентів на материку та в Гонг-Конгу, включно з роллю англійської мови, академічною конкуренцією та умовами викладання. Крім того контекстно-опосередкований мотиваційний дискурс інтерналізується і трансформується у дискурс само-детермінований на пізніх етапах навчання, відбувається це, в основному, завдяки інтеракції студентів із їх новими життєвими контекстами [301].

Тема «мотиваційного клімату» (термін, синонімічний до мотиваційного дискурсу) розвивається у роботі Г. Сідерідіса та ін. Мотиваційним кліматом дослідники називають навчальний дискурс, створений вчителями. Мета його дослідження – з'ясування того, наскільки точно він інтерпретується учнями та встановлення відмінностей в інтерпретації учнів, що мають та не мають труднощів у навчанні. В основу дослідження лягла соціально-когнітивна теорія досягнення цілей К. Еймс, К. Двек, Е. Леггет, відповідно до якої при залученні учнів до ситуації досягнення діють два основних мислительних паттерни – «майстерність» (mastery) та «виконання» (performance) [251]. Фокусуючись на цілях «майстерності» учень залучається до активності за внутрішніх причин, акцент при цьому ставиться на самовдосконаленні і *підвищенні власної компетентності*; фокусуючись же на «виконавчих» цілях, учень бачить ситуацію змагання там, де її немає, оскільки акцент робиться на *демонстрації компетентності*. Методом дослідження слугувала методика PALS (Patterns of Adaptive Learning Strategy), побудована за принципом згоди/незгоди учнів із твердженнями про поведінку їхніх учителів (7 пунктів націлені на діагностику цілей майстерності, 8 – цілей виконавчих). Цікаво, що учні зі складнощами у навчанні інтерпретували мотиваційний клімат класу як такий, що орієнтований більше на виконання, ніж на

майстерність. У той же час за даними експертних оцінок та оцінок учнів без таких складнощів, ситуація була обернена. Інакше кажучи, учні живуть у своєму власному мотиваційному дискурсі, який самі й конструюють так, як їм це дозволяють межі їх життєвого світу. Вони також сприймають ситуацію співробітництва як конкурентну, а підтримуючий інструкційний дискурс – як непідтримуючий, що впливає на їхній емоційний добробут та адаптацію до школи [384].

Поняття «мотиваційних впливів» (motivational influences) використовують Дж. Тернер та Х. Патрік, також працюючи у руслі теорії К. Еймс, К. Двек, Е. Леггет. Під мотиваційними впливами дослідники розуміють увесь комплекс свідомих та несвідомих дій учителів, спрямованих на підвищення активності участі учнів у роботі класу. У зв'язку із цим вони вводять поняття «вчительського дискурсу», який складається з трьох компонентів: інструкційний, мотиваційний і організаційний дискурси. Кожен із компонентів має два боки – підтримуючий і непідтримуючий. Підтримуючий інструкційний дискурс, приміром, існує тоді, коли вчитель не лише вимагає правильної відповіді, але й допомагає зрозуміти щось та просить учня пояснити хід його міркувань. Підтримуючий мотиваційний дискурс наявний у тих вчителів, які надихають учнів, заражають їх інтересом до роботи і наполегливістю. Непідтримуючий мотиваційний дискурс характеризується посланням про те, що помилки шкідливі для навчання, різними негативними ефектами та знеособленням учнів, також – порівнянням їх один із одним. Іще однією важливою рисою цієї роботи є те, що у дослідженні взяли участь лиш двоє учнів – воно виконане цілком у ідеографічному руслі, що для американської психології є явищем досить незвичним [397].

Презентація мотивації у мові та наративах. Оригінальне дослідження належить Е. Барагванат, яка вивчала репрезентацію людської мотивації давніх часів у текстах Геродота. Її увага концентрувалася на

нарративних техніках, за допомогою яких репрезентовано варіативність історичного знання. У наративах виявляються специфічні мотиваційні тенденції: переплетення героїчної і прагматичної мотивації; зображення ірраціональної мотивації, нав'язливі та негативні мотиви тощо [260].

«Теорію мотиваційної мови» презентує Дж. Саллівен. Дослідник зосереджує увагу на використанні управлінцями мови для мотивування працівників. Теорія ґрунтується на таких положеннях: 1) те, що менеджер каже працівнику, впливає на його мотивацію; 2) управлінська комунікація категоризується у термінах трьох типів мовних актів: акти, які редукують ситуацію невизначеності та збільшують знання працівників (перлокутивні мовні акти, редукція невизначеності); акти, які імпліцитно підтверджують почуття самоповаги та цінності працівників (локутивні мовні акти, творення смислів); акти, які сприяють конструюванню працівниками когнітивних схем і сценаріїв, які будуть корисними у процесі роботи (ілокутивні мовні акти, творення зв'язків між людьми); 3) наявні мотиваційні теорії сфокусовані, переважно, на перлокутивних мовних актах; 4) управлінський вплив на мотивацію працівників через комунікацію – функція варіативності мовних актів, чим варіативніші мовні акти, тим імовірніша можливість впливу менеджера на мотивацію працівника [375].

Вольову поведінку як персональний наратив, у якому конструюються каузальні зв'язки, цінності та інтереси, аналізують К. Хелфріч, Дж. Кілхофнер та К. Меттінглі. В основі роботи лежить дослідження життєвих історій двох пацієнтів із психічними розладами. Автори виділяють такі особливості наративно організованої вольової поведінки: а) життєві наративи розміщують рішення та дії всередині життєвого простору, наділяючи їх сенсом у контексті всього життя; б) персональні наративи мотивують особистість, слугуючи контекстом для вибору та дій. Автори пишуть, що їхня робота ілюструє людські намагання

розповісти своє життя і жити своє життя, розповідаючи [323].

Також слід зазначити, що одним із основних інструментів, який використовується у класичній теорії мотивації досягнення є наративна по своїй суті методика ТАТ (застосована Г. Мюрреєм у 30-х роках ХХ ст., потому – модифікована Дж. Аткинсоном, Д. МакКлеландом, Г. Гекгаузенем). Зміст роботи із ТАТ – написання учасником дослідження оповідання за малюнком, запропонованим дослідником. Потому дослідник аналізу відповідно до певної системи контент-аналізу зміст і форму цих оповідань, відстежує домінуючі теми в оповіданні та в серії оповідань.

Дослідження колективної мотивації та суспільних мотиваційних тенденцій. Дослідження з метою вивчення суспільних мотиваційних тенденцій та колективної мотивації були організовані Д. МакКлеландом. Основна увага приділялася колективній мотивації досягнення успіху як предиктору економічної успішності організації або ж країни, а також – колективним владним та афілятивним потребам. На основі аналізу історичних джерел, використання спеціальних систем контент-аналізу давніх текстів та рисунків, а також зіставлення отриманих даних із генезисом стародавніх цивілізацій Д. МакКлеланд робить висновок, що такі колективні мотиваційні тенденції існують, і мають тісний зв'язок із економічним розквітом і занепадом. Розроблені системи контент-аналізу для виявлення рівня мотивації досягнення у текстах для дітей. Застосування їх до аналізу дитячої літератури різних країн світу дає подібні результати – тісний зв'язок між економічним розвитком країни і наявністю у текстах теми досягнення. Дослідження кількох африканських племен із різною організаційною структурою дає підстави для висновків про вплив соціальної структури і її правил на наявність/відсутність у людей мотивації досягнення успіху (якщо просування по ієрархії племені можливе завдяки прозорій системі досягнення результатів – у членів племені є така мотивація, якщо просування можливе лише завдяки

особистим контактам, підлабузництву – такої мотивації у людей немає) [132, С. 456-520]. Ідея культурних впливів на конструювання мотивації особистості підтверджується порівняльними дослідженнями психометричних характеристик Тесту Мотиваційних Орієнтацій, проведеного в Україні під керівництвом Л.Ф. Бурлачука [30].

Соціально-інтераційні феномени мотиваційного впливу, мотиваційної емпатії та інтелекту. Передусім слід відзначити дослідження, які провели К. Вайлд, М. Ензл та ін. у руслі теорії самодетермінації. У них вперше вживається поняття соціального зараження мотиваційними орієнтаціями (social “infection” of motivational orientations). Дослідження складалося із двох блоків. У першому – учасники дослідження читали наративи, в яких описувалася інтеракція кількох людей і давалася «між рядками» інформація про їх мотивацію (зовнішню чи внутрішню). Після цього з'ясовувалося, чи сприйняли її учасники дослідження і якої вони думки про ціль, описану в наративах. З'ясувалося, що за однакових умов, мета, відносно якої учасники «прочитали» зовнішню мотивацію, сприймалася як менш цікава, менш захоплива і цінна. У другому блоці дослідження – була здійснена спроба перевірки існування феномену соціального зараження мотиваційними орієнтаціями, а також соціальні наслідки сприймання інших як зовнішньо/внутрішньо мотивованих. Дослідження було побудоване так: «підставний» учасник навчав техніці виконання фокусу учасника №1 («перше покоління»), після чого учасник №1 навчав цьому ж фокусу учасника №2 («друге покоління»); потому обидва учасники заповнювали ряд опитувальників для вивчення їх мотиваційного досвіду під час виконання завдання. При цьому було дві різних умови: за першої умови учасник №1 до початку уроку дізнавався, що «підставний» учасник бере за свою роботу гроші, за другої – що він є волонтером і працює безкоштовно. «Підставний» учасник насправді в обох випадках отримував гроші за свою

роботу і його поведінка в обох умовах була однаковою. Крім того, учасники №1 та №2 не знали про справжню мету експерименту, а думали, що вивчаються технології креативного навчання. Уся робота знімалася на відео, щоб була змога проаналізувати відмінності в поведінці учасників. По-перше, з'ясувалося, що, незважаючи на однакові умови, учасники «першого покоління» сприймали роботу як менш цікаву, захопливу і мали гірший настрій, якщо знали, що «вчитель» був мотивований зовнішньо (отримував гроші). По-друге – цей свій стан вони передали учасникам «другого покоління»: ті, хто вчився фокусу у тих, хто вважав свого «вчителя» зовнішньо-мотивованим, так само отримали менше задоволення від роботи і вважали її менш цікавою та захопливою [409, 410].

У цій же системі поглядів працювали Дж. Вільямс, З. Фрідман та Е.Дісі. Вони ідею створення середовища, яке б підтримувало автономність, прикладали до вирішення проблеми підвищення мотивації людей із діабетом регулярно контролювати рівень цукру в крові. Висновок, який роблять дослідники – сприймання пацієнтом лікарського середовища як такого, що збагачене можливістю обирати, інформуванням про проблему, повагою до почуттів пацієнта та мінімальним тиском, провокує у нього появу внутрішніх механізмів регуляції своєї поведінки і більшу увагу до власного здоров'я [411].

Два цілком нових для психології мотивації поняття вводить дослідниця К. Мамалі. Основні питання, які вона ставить: як люди роблять висновки про мотивацію один одного? Наскільки точні ці висновки? Відповідь вона знаходить у конструктах мотиваційного інтелекту (motivational intelligence) і мотиваційної емпатії (motivational empathy) як його складової. Під мотиваційною емпатією вона розуміє точність висновків про мотивацію іншої людини; під мотиваційним інтелектом – комплексний конструкт, який включає мотиваційну емпатію, точність знань про власні мотиви, уміння досягати балансу мотиваційних сил на

рівні інфраструктури (валентності, очікування, інструментальність), структури (внутрішня/зовнішня мотивація) та інтерперсональному рівні (фасилітація саморозвитку та побудова спів-розвивальних стосунків із іншими) [340, 341, 342].

«Стосункова» теорія мотивації Ж. Ньюттена, використання соціокультурної теорії Л.С. Виготського. Теорія мотивації Ж. Ньюттена близька до соціально-конструктивістського погляду на особистість. Філософію її можна проілюструвати цитатою: «... ця модель не визначає поведінку у термінах формування взаємостосунків між двома наперед існуючими автономними сутностями, а саме організмом, індивідом чи особистістю з одного боку, і оточенням, середовищем чи світом – з іншого. Початкова точка знаходиться не там, де ці дві сутності вступають в контакт, а в «стосунковій» мережі як такій, у якій особистість і середовище утворюють два полюси. Немає ніякого сенсу для аналізу поведінки розглядати особистість чи середовище поза цієї стосунковою мережею» [164, С. 100]. Ж. Ньюттен робить кілька фундаментально важливих речей: поведінку людини розглядає у мережі її стосунків зі світом і переводить фокус уваги на «побудову поведінкового світу»; включає мотивацію у цей цілісний контекст, розглядає її як процес трансформації динамічних стосунків людини і світу в об'єкти, цілі, структури «засіб-мета», плани; виявляє у процесі мотивації темпоральний компонент, який називає «перспективою майбутнього», і який конструюється «мотиваційними об'єктами, що віртуально існують на рівні ментальних уявлень суб'єкта»; розробляє релевантний своїй теорії метод вивчення мотивації – «Метод Мотиваційної Індукції», в основі якого – схема «Незакінчених речень».

Мотивацію як контекстуально обумовлене явище вивчають дослідники Р. Вокер, К. Прессік-Кілбом та ін. Вони використовують поняття інтеріоризації / екстеріоризації для пояснення фундаментальної соціальної природи індивідуальних мотиваційних процесів [404]. У руслі

культурно-історичної теорії Л.С. Виготського розробки у царині психології мотивації здійснені Р. Д'Андрасе [280], Є.Ю. Патяєвою [169]. Вони формують ряд важливих положень: розуміння мотивації як соціальної за своєї природою; прагнення пояснити «проявлення» мотивації із соціального світу і її маніфестації у співробітництві і індивідуальній діяльності; розуміння взаємозалежності соціального та індивідуального світів; вимога нового розуміння існуючих мотиваційних концепцій, оскільки наявні концептуалізації індивідуалістичні за своєю природою; мотивація – процес, який може бути інтеріоризований та екстеріоризований; ключове питання – де «живе» мотивація – в соціальних практиках, у взаємодії між людиною і контекстом, у самій особистості?

Оригінальний підхід представлено у роботах М. Аптера із реверсивної теорії мотивації [256]. Автор провадить ідею про наявність опозиційних метамотиваційних пар психічних станів: цільовий / парацільовий, уникнення активації / пошук активації, негативізм / конформність, майстерність / симпатія, фокус на своїх потребах / фокус на потребах інших. Кожен із цих станів презентує крім того, цілісний спосіб буття, а люди регулярно здійснюють реверсивні переключення між цими станами. Факторами, які впливають на ці переключення, є: ситуаційний фактор, насичення та фрустрація.

Аналіз розробок вітчизняних учених дає можливість виділити ряд тез, які свідчать про трансформацію метафори «відповідності» у метафору «становлення» у царині психології мотивації: мотиваційний і когнітивний репертуар людини обмежений засвоєною і виробленою особистістю ідеологією [39]; ідентичність має наративну природу, а розгляд її у темпоральному полі дозволяє з'ясувати механізм – мотиваційно-сміслову структурування майбутнього [233]; мотив як відображення у свідомості відношень людини і світу може бути описаний у вигляді багаторівневої системи (інформаційний, ресурсний, регулятивний, координуючий і

субординуючий компоненти), а його значення може являтися суб'єкту як відчуття, предмет, поняття, сенс; мотиваційна сфера – цілісна, відкрита, незавершена, динамічна, зовнішньо- і внутрішньо-детермінована, самоорганізована система [20]; мотиваційно-сміслові утворення особистості взаємопов'язані в єдину систему регуляції життєдіяльності, а життєво-стильовий концепт дає змогу розглядати мотиваційно-сміслову регуляцію як системне явище, яке об'єднує зміст функціонування діяльності і свідомості людини у спільну цілісність [45, 46]; механізми особистісного розвитку конструюються, серед іншого, у ціннісно-мотиваційній сфері через сутнісне самопокладання, самопроектування, самовизначення та самореалізацію (О.І. Бондарчук [21, 22]).

Зважаючи на наявність теоретико-методологічного підґрунтя та ряду емпіричних даних на його підтвердження, цілком виправданим буде здійснити **друге наближення** до об'єкту і предмету дослідницької роботи – презентувати розробку теоретичної моделі процесів соціального конструювання мотиваційного дискурсу особистості у інтеракційному просторі.

2.2. Соціальне конструювання мотиваційного дискурсу особистості у інтеракційному просторі

2.2.1. Мотиваційний дискурс у інтеракційному просторі: означення, структурні та змістові характеристики

Інтеракційний простір життєвого світу та дискурс. Аналіз структурно-генетичних аспектів життєвого світу особистості дав підстави характеризувати дискурс як конститутив інтеракційного простору. Так, інтеракційний простір трансформується від безпосереднього досвіду Іншого до опосередкованого досвіду соціального світу, а процеси інтеріоризації / екстеріоризації при цьому відіграють роль ключових механізмів конструювання / ре- / деконструювання життєвого світу. Дискурс як мова-занурена-у-життя / життя-сконцентроване-у-мові є власне тим, що забезпечує саму можливість існування інтеракційного простору особистості. Він є тим, що опосередковує, та тим, у чому твориться інтерсуб'єктна взаємодія, а відтак – пріоритет дискурсивної реальності при вивченні життєвого світу особистості стає очевидним. Т. ван Дейк так класифікує визначення дискурсів: 1) у широкому сенсі дискурс є комунікативною подією, яка відбувається між тим, хто говорить, і тим, хто слухає (спостерігає і т.д.) у процесі комунікативної дії (КД) в певному часовому, просторовому та інших контекстах; 2) у вузькому сенсі дискурс – це завершений, або ж такий, що триває, «продукт» комунікативної дії, його письмовий або мовний результат, який інтерпретується; 3) дискурс як тип – вживається тоді, коли стосується не конкретних КД, а типів вербальної продукції; 4) дискурс як жанр – використовується для позначення певного текстового жанру – новинний дискурс, науковий дискурс, політичний дискурс; 5) дискурс як соціальна формація – використовується по відношенню до певного історичного періоду, соціальної спільноти чи цілої культури: «комуністичний дискурс», «організаційний дискурс» тощо [398].

Важливим також є виділення рівнів дискурсу. Так, Т. ван Дейк

говорить про дискурс-контекст (макро-рівень, дискурс як соціальна формація) і про дискурс-дію (мікро-рівень, комунікативна подія або ж її продукт) [398], В.І. Карасик виділяє персональний та інституціональний дискурси [82], О.Л. Міхальова, взявши за основу терміни Ж. Бодріяра «дискурс об'єкта / дискурс суб'єкта», говорить про дискурс суб'єкта як спосіб мовлення, який експлікує систему змістових і формальних характеристик, властивих саме мовцю, та про дискурс об'єкта як вербалізацію певного ментального простору, що ґрунтується на загальноприйнятих способах інтерпретації соціальних феноменів [141]. У цьому контексті варто згадати роботи М. Фуко, в яких описані владні характеристики дискурсу і дискурсивні практики, а також М. Пешо, за яким дискурс – це точка, в якій зустрічаються мова та ідеологія, а дискурс-аналіз – аналіз ідеологічних аспектів використання мови і реалізації в мовленні ідеології. Дискурсивний процес описується М. Пешо як система відношень парафраз, синонімії та метонімії з ідеологічними символами, а ідеологічні структури – як зв'язка між індивідуальними і соціальними моментами. Він уводить поняття «ефект суб'єктності» – люди, які бачать себе джерелами дискурсу, займають ілюзорну позицію, бо насправді і дискурс, і люди як його суб'єкти, є наслідками ідеологічного позиціонування. Самі джерела дискурсу і процеси ідеологічного позиціонування приховані від людей, більше того – дискурсивні конструкції, у рамках яких ідеологічно позиціонуються люди, теж формуються під впливом сукупності дискурсивних формацій, які М. Пешо називає «інтер-дискурсом» [175].

Мотиваційний дискурс: дія, контекст. Мотиваційний вимір життєсвіту є віссю скеровування конституюючих процесів, їх каналізації, векторизації, прискорення / сповільнення, підсилення / ослаблення. Аналіз генезису мотиваційної термінології, сучасних трансформаційних тенденцій у дослідженні мотивації від метафори «відповідності» (дискурсів

автентичності, експансії, оцінювання) до метафори «становлення» (зародження дискурсу конструювання) дають підстави визнати мотиваційний дискурс як релевантний денотат мотиваційного виміру життєсвіту і як повноцінний різновид дискурсу загалом, який може бути визначений: 1) як подія; 2) як продукт; 3) як тип; 4) як жанровий пласт; 5) як соціальна формація; який існує як мінімум на 2 рівнях: дискурс-дія (мікро-рівень) та дискурс-контекст (макро-рівень). Таким чином, спираючись на сучасне розуміння дискурсу і його ролі у конструюванні життєсвіту особистості та на результати категоріально-термінологічного аналізу генезису і сучасного стану психології мотивації, можна дати низку робочих визначень «мотиваційного дискурсу» (табл. 2.1).

Наративно-ментативні типи конструювання мотиваційного дискурсу. Мотиваційні практики. Спільними характеристиками усіх запропонованих визначень мотиваційного дискурсу є пріоритет лінгвістичної дійсності та домінанта конструювання. Відповідно до ідей дискурсивного соціального конструювання життєвого світу особистості, соціального та культурно-історичного конструювання мотивації, концепції наративного / ментативного особистісного самоконструювання Т.М. Титаренко [204], можна припустити існування двох типів конструювання мотиваційного дискурсу: наративного та ментативного (рис. 2.3).

Т.М. Титаренко зауважує, що наративний спосіб особистісного самоконструювання (координати «хто-що-де-коли») характерний для полюсу повсякденності, стабільності, передбачуваності, відбувається осюжетнення фрагментів життя, структурування його відповідно до генеральної фабули тощо; ментативний спосіб самоконструювання (координати «що означає-чому можливо-за яких умов відбувається-чим підтверджується») – виринає у часі змін і трансформацій, розгубленості, дезорієнтації, переосмислення і посиленої рефлексії. Таким чином, особистість перебуває у стані коливань між наративним і ментативним

конструюваннями, осюжетнюючи осмислене і осмислюючи сюжети.

Таблиця 2.1.

Мотиваційний дискурс у координатах «різновиду» та «рівнів»

МОТИВАЦІЙНИЙ ДИСКУРС		Рівні мотиваційного дискурсу	
		Дискурс-дія (мікро-рівень)	Дискурс-контекст (макро-рівень)
Різновиди мотиваційного дискурсу	подія	особистісний вербальний процес, у якому собі, або Іншому пояснюються / конструюються мотиваційні конструкції («тому-що» і «для-того-щоб» тексти, тексти-настанови, спонування, демотиватори тощо), свого роду «мотиваційна мова особистості»	
	продукт	текст (письмовий, усний), який є результатом конструювання мотивації, який створений для Себе або Іншого і може бути прочитаний.	тексти або їх елементи (у т.ч. і екстралінгвістичні), в яких імпліцитно/експліцитно наявні мотиваційні конструкції та концепції особистості, групи, суспільства і які чинять вплив на конструювання мотиваційних дискурсів особистості;
	тип	дискурс, який містить мотиваційний компонент (різного ступеня вираженості й оприявленості) у вигляді безпосередніх вербальних мотиваційних конструкцій або ж їх опосередкованих описів.	
	жанр		сукупність текстів із мотиваційними конструкціями, які перебувають у полі прочитання окремої особистості, мають чітку адресність і існують в рамках інших дискурсивних жанрів (переважно політичного, маркетингового та освітнього).
	соціальна формація		фрагмент цілісного соціокультурного дискурсу, в якому відбувається конструювання мотиваційних дискурсів особистості (на мікро-рівні)

У такий же спосіб, відповідно, відбувається конструювання мотиваційного дискурсу – від наративу до ментативу, від сюжету до смислу, від буденної стабільності та соціальних фонових мотиваційних практик до трансформацій і конструювання нових мотиваційних дискурсів (процеси мотиваційного дискурсу див. далі).

Not Found

Рис. 2.3. Структурно-змістові характеристики мотиваційного дискурсу в інтеракційному просторі

Джерелом як наративного, так і ментативного типів мотиваційних дискурсів особистості є соціальні практики, у нашому випадку – мова йдеться про мотиваційні практики. Соціальні практики є фоновими, часто – непомітними діями, стабілізованими і традиційними способами діяти і мислити (П. Вітгенштейн, М. Фуко, Дж. Серль, Т.М. Титаренко). Відповідно, мотиваційні практики є традиційними способами спонукання до дій себе та інших – звичними цілями, цінностями, стратегіями покарання чи заохочення, фоновими посланнями, які ми отримуємо від народження про те, чого нам слід хотіти, в який спосіб цього досягати, що важливо, а що – ні, які потреби слід мати і як до них ставитися. Зауважимо, що такі практики можуть мати як дискурсивну, так і не дискурсивну природу.

Прикладом дискурсивних мотиваційних практик є закріплені у приказках мотиваційні конструкції («вище голови не стрибнеш», «під лежачий камінь і вода не тече», «бджола мала, а й та працює», «без діла жить – тільки небо копить», «щоб рибу їсти, треба в воду лізти» тощо).

Приклади не-дискурсивних практик – преміювання працівника за якість у роботі чи покарання школяра за погану оцінку заборонаю на комп'ютер.

Разом із тим, незважаючи на можливу не-дискурсивність мотиваційних практик, у життєвому світі особистості вони набувають дискурсивної форми і текстуалізуються у наратив / ментатив, вбудовуючись у вже існуючі тексти або сприяючи їх деконструкції / реконструкції. Відтак, постає питання про змістові одиниці цих текстів, власне – йдеться про мотиваційні теми особистості, які можна характеризувати з кількісної (кількість одиниць, їх ієрархізованість та складність семантичних відношень між ними) та якісної (центральна / периферійна теми) точок зору. Зважаючи на можливу переплетеність одиниць цього словника, на взаємозв'язки між ними, варто говорити про певний тезаурус як словник мотиваційної тематики особистості, в якому мотиваційні лінгвістичні одиниці існують у складних сітках семантичних взаємовідношень (синонімії / антонімії, гіпонімії / гіперонімії, метонімії / холонімії) і який перебуває у стані ризомного конструювання.

Таким чином, мотиваційна тематика виступає, з одного боку, як структурна характеристика мотиваційного дискурсу (семантичні відношення між елементами мотиваційних тем, їх кількісні характеристики), а з іншого – як змістова, представлена у вигляді центральної/периферійної теми мотиваційного дискурсу особистості.

Поняття про центральні/периферійні теми мотиваційного дискурсу. Тема мотиваційного дискурсу є узагальненим відображенням змістових інваріантів мотиваційного дискурсу особистості. При цьому йдеться про центральну тему, як інваріант домінуючих елементів, та периферійні теми, як множини інваріантів периферійних елементів/кластерів мотиваційного дискурсу. Щодо можливості застосування термінів «центр-периферія» до децентрованої ризоми, то слід зауважити їхній ситуаційний зміст: у кожен момент часу у конкретній

ситуації на перший план виходить певне «ризомне плато», і саме воно відіграє роль ситуаційного центру, а решта – ситуаційної периферії. При цьому кожен елемент периферії має шанс стати центром, а центр – зміститися на периферію, а то й узагалі зійти з поля зору. Ймовірно є можливість фіксації особистості на певному плато через стабілізацію життєвого світу (у момент «порядку», наративного типу конструювання мотиваційного дискурсу) та роз-фіксації у моменти дестабілізації, ре-/реконструкції життя. Тоді мотиваційний дискурс-ризомна приходить у рух, і життєсвіт разом із ним.

2.2.2. Генезис і трансформація мотиваційного дискурсу у полярностях вчинок/практика і наратив/ментатив.

Вчинок/практики як полюси конструювання мотиваційного дискурсу. Соціальні практики із їх традиційністю, консервативністю, буденністю, а відтак – непомітністю для особистості, відіграють роль фону життя, його стабілізаторів, узвичаєності та визначеності, даючи людині бодай тимчасове, але почуття фундаменту, міцності власного життєвого світу (П. Вітгенштейн, Дж. Серль, М. Фуко, Т.М. Титаренко). Допоки особистість живе соціальними практиками, допоки підґрунтям її життєвого світу є традиційні мотиваційні практики, які, у свою чергу, стабілізовані інтеракційним простором – світ уцілому і мотиваційний дискурс зокрема перебувають у зоні стабілізації мотиваційних тем за рахунок наративного способу організації досвіду, осюжетнення смислів (див. рис. 2.4.).

Not Found

Рис. 2.4. Модель соціально-психологічного конструювання мотиваційного дискурсу особистості у інтеракційному просторі

Однак зараз, у сучасному світі, стабільність – то радше виняток, ніж правило. Динамічність змін, швидкоплинність і мозаїчність інформації, її агресивність і різноманітність, множинність інтеракційного простору і його хаотизація через експоненційне зростання кількості контактів і одночасне зменшення їх глибини, сили, емоційності, – в сумі ці фактори провокують людину на зміни, на експериментування зі світом, своїм та з чужим, на вихід за межі соціальних практик – на здійснення вчинку. Вчинок, за В.А. Роменцем, – це завжди трансценденція, перехід, творення нового Світу, вузловий осередок буття, відтак – вчинок є протилежним полюсом до практик, він є не-звичним, не-передбачуваним, тим-що-вирізняється-із-фону і пропонує шлях до трансформації життєвого світу, до зрушення із плато, до подальшого росту ризому мотиваційного дискурсу. Як зазначає Т.М. Титаренко, джерелом вчинку є життєвий вибір, який дає йому енергії; здійснюючи вибір та готуючись до вчинку, людина ризикує та відмовляється від минулого одного наративу на користь іншого [202]. Вчинок та практики онтогенетично є двома протилежними полюсами, між якими коливається життєвий світ особистості та її мотиваційний дискурс, переходячи то до зони стабілізації мотиваційних тем, до ризомного плато, в якому є центр/периферія, і в якому особистість живе у наративі, а то й у мета-наративі (соціальні практики), чи то до зони

трансформації, де панує ментатив, осмислення сюжетів, ризомне конструювання мотиваційного дискурсу (вчинок).

Межа між зонами стабілізації/трансформації не є чіткою демаркаційною лінією, вона може бути континуумом, множиною «незначних розривів» чи «малих кроків», або «великими розривом», потойбіч якого раптом опиняється людина у кризовому стані, після значних потрясінь або інсайтів, або ж через внутрішні стрибкоподібні зміни у життєвому світі. Також ця межа може проходити через будь-які смисли, цінності, мотиви, які складають основу мотиваційного дискурсу особистості, і тому цей континуум є блукаючим, свого роду «номадом», траєкторію руху якого неможливо передбачити через надскладність і відкритість дискурсу.

У зонах трансформації та стабілізації, через їхні різні функцію і джерела, процеси конструювання мотиваційного дискурсу мають свої специфічні особливості. Для зони трансформації характерним є ризомне конструювання мотиваційного дискурсу за опосередкування Вчинком, для зони стабілізації – стратегіальне конструювання за сприяння соціальних мотиваційних практик.

У більшому, культурному масштабі О.І. Жорнова говорить про культуротворчість («перебіг перетворень, пов'язаних із переміною звичаїв соціального життя на більш ефективні, продуктивні, котрі спроможні піднести, розвинути, реформувати соціокультурну цілісність») та культуроспоживання («континуум репродуктивної діяльності, адаптація, статика, деперсоналізація, безпека, соціальна і культурна ідентичності, зовнішні стимули, життєва реальність як колективний досвід, соціальний контроль») як два полюси соціо-культурного життя особистості й суспільства [72, С. 138]. Особливий погляд на практики, а саме, на духовні практики, належить О.П. Коліснику, який розглядає їх у контексті постнекласичної парадигми як елемент системи саморозвитку особистості

[96].

Трансформація мотиваційного дискурсу. Вчинок і ризомне конструювання дискурсу-дії. Наближаючись до вчинкового полюсу, мотиваційний дискурс особистості набуває ментативного характеру, зростає ймовірність трансформаційних процесів (рис. 2.5.).

Not Found

Рис. 2.5. Процеси трансформації мотиваційного дискурсу

Вони можуть набувати характеру деконструкції (розхитування усталеної мотиваційної тематики, руйнування звичних зв'язків між темами, розчинення центру-плато у вигляді центральної мотиваційної теми), реконструкції (переструктурування дискурсу, встановлення нових системних взаємозв'язків та співвідношень між елементами, вирощування нового плато – поява нової мотиваційної теми і нового співвідношення центр-периферія).

При цьому, варто зауважити, що деконструкція-реконструкція можуть слідувати одна за одною, і перехід до реконструкції – це вже початок виходу із зони трансформації, який завершується тим, що мотиваційний дискурс знову опиняється в зоні стабілізації.

З точки зору масштабності описаних процесів, можна виділити локальні (такі, що стосуються окремих периферійних тем) та глобальні (такі, що стосуються центральної мотиваційної теми та усього дискурсу) де-/реконструкції (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Типологія трансформаційних процесів мотиваційного дискурсу

		Масштаб трансформацій			
		Локальна	Глобальна		
Вид трансформації мотиваційного дискурсу	деконструкція	Розхитування окремих периферійних тем	Руйнація центральної мотиваційної теми	Наратив, стратегіальне конструювання	Вид мотиваційного дискурсу і його конструювання
	реконструкція	Зміни у периферійних темах та їх окремих елементах	Поява нової/нових центральних мотиваційних тем	Ментатив, ризомне конструювання	
				Наратив, стратегіальне конструювання	

Сама можливість трансформаційних процесів виникає, з одного боку, внаслідок імовірності випадкових змін у системі, з іншого – через вчинок, який приводить до виходу за межі власного дискурсу, і відтак – до трансдискурсивного позиціонування. При трансдискурсивному позиціонуванні отримується доступ до нових дискурсів (інших точок зору, мотиваційних тем, відкритих у собі або в Іншому), що, власне, і запускає процеси ризомного конструювання і де-/реконструювання наявного мотиваційного дискурсу – ризома продовжує ріст після зупинки на певному плато. Відтак, для наступної стабілізації необхідне підключення ресурсів ментативного осмислення сюжетів життя, щоби потому перейти до полюсу осюжетнення смислів і тимчасової стабілізації у певних наративах.

Однак після стабілізації особистість продовжує бути зануреною у інтеракційний простір і сама стає джерелом дискурсів – розпочинається процес мотиваційно-дискурсивного контекст-конструювання. Сутність його у тому, що мотиваційний дискурс-дія особистості стає полем для трансдискурсивних стрибків Інших, відтак – зароджується новий дискурс-контекст.

Стосовно наративно-ментативних осциляцій та ролі в них вчинків та практик, слід зазначити, що ключовим моментом для їхнього

уможливлення є те, що В.А. Чернобровкіна називає «внутрішньою свободою», для якої характерні такі складники: 1) базисні переконання про про позитивні властивості світу та свого Я; 2) базисні переконання про те, що інші люди і сама особистість рівною мірою мають право на самовизначення; 3) усвідомлення людиною своєї здатності до самодетермінації; 4) екзистенційні уявлення про сутнісну єдність людини і світу [234, С. 149-150].

Стабілізація мотиваційного дискурсу. Соціальні практики і стратегіальне конструювання мотиваційного дискурсу. На етапі стабілізації особистість наближається до наративного типу мотиваційного дискурсу та царини соціальних і дискурсивних практик (рис. 2.6).

Продовжуючи аналіз у означеному руслі, можна зробити такі узагальнення:

1) Мотиваційний дискурс існує на двох рівнях, макро- та мікро- (контексту та дії). Мотиваційний дискурс-контекст є складовою глобального соціокультурного дискурсу, дискурс-дія – складовою дискурсу особистості.

Not Found

Рис. 2.6. Динаміка трансформаційних процесів

2) Слідом за Н. Феркло ми розрізняємо дискурсивні практики (процеси споживання і продукування тексту), які є складовими соціальних практик (не-дискурсивні практики, які мають певний фізичний базис). Дискурсивні та соціальні практики перебувають у діалектичній єдності, дискурс є конституюючим по відношенню до соціальної дійсності, і в той же час сам конститується соціальними практиками і структурами (за [81]).

3) Механізмом конституювання дискурсу соціального і культурного

світу, за Н. Феркло, є інтертекстуальність. За її допомоги один текст залучає елементи і дискурси інших текстів; шляхом комбінування елементів різних дискурсів, які використовуються у мові, можна змінювати дискурси і як наслідок – соціальний і культурний світ. Відтак, постає питання про конкретні способи комбінування цих елементів, і відповідь на це питання ми вбачаємо у зверненні до поняття «стратегія», яке визначається В.О. Моляко як «певна більш-менш гнучка система суб'єктивних і ситуаційно визначених дій, в яких домінує тенденція до надання суб'єктивної переваги одним розумовим діям над іншими» [144, С. 18].

4) У роботі В.О. Моляко та О.Л. Музики переконливо демонструється, що можна говорити про стратегіально-ціннісну організацію свідомості. Як зазначають автори: «... стратегіальна організація свідомості... дозволяє впорядковувати зміст потоку свідомості, конкретні системи, що знаходяться в хаосі, проектувати їх і будувати, орієнтуючись також на об'єктивні показники, що задаються всіма тими вимогами, які існують в реальності» [145, С. 133]. Також підтверджується припущення, що усвідомлені стратегії стають для людини цінностями, й утворюють певну ціннісну структуру, компонентами якої є основні стратегії. У прикладанні поняття стратегій до механізмів соціального (загалом) та дискурсивного (зокрема) конструювання, можна говорити про гнучку систему способів комбінування дискурсів, у якій домінує тенденція до надання переваги одним дискурсивним діям над іншими.

5) Мотиваційний дискурс особистості може бути розглянутий як такий, що конституюється за допомогою дискурсивних та соціальних практик, які, у свою чергу, мають стратегіальну організацію. Стратегії і тактики, виділені В.О. Моляко, лежать в основі дискурсивного конструювання мотивації особистості, а відтак – і її соціального конструювання, оскільки тексти і соціальне життя є взаємо-конститууючими початками.

Зміст стратегій, які використовуються особистістю в рамках тих чи інших практик, розкривається у виділених В.О. Моляко стратегіях і тактиках конструкторської діяльності [147]: стратегія *пошуку аналогів* (в її основі – спрямованість на використання вже відомої конструкції та поєднання її із чимось новим; вона включає широкий діапазон змін, від другорядних до суттєвих); стратегія *комбінаторних дій* (поєднання різноманітних механізмів і характеристик для побудови нової конструкції); стратегія *реконструювання* (перебудова антагоністичного характеру, заміна малого на велике, колового руху на поступальний тощо); *універсальна* стратегія (відносно рівномірне використання аналогізування, комбінування і реконструювання); стратегія *випадкових підстановок* (інтуїтивний пошук рішення, при якому конструктор не може пояснити, чому він обрав ту чи іншу конструкцію). Деталізують процес конструювання виділені В.О. Моляко *тактики*, які проявляються в межах описаних вище стратегій: *інтерполяції* (включення в існуючий пристрій нової частини), *екстраполяції* (зовнішнє додавання до механізму певної частини), *редукції* (зменшення розмірів, швидкостей і т.д.), *гіперболізації* (збільшення розмірів і т.д.), *дублювання* (точне використання у новій моделі існуючої деталі), *розмноження* (використовується не 1, а 2 і більше існуючих деталей), *заміни* (повна заміна певного вузла), *модернізації* (пристосування старої конструкції до нових умов), *конвергенції* (сполучення в конструкції двох протилежних особливостей), *деформації* та *трансформації* (зміна форми пристрою без зміни його сутності), *інтеграції* (побудова нового пристрою із відомих частин), тактика *базової деталі* (використання частини механізму як основи для нового), *автономізації* (виокремлення з механізму певної частини і наступна перебудова механізму), *послідовного підпорядкування* (зміна механізму за ланцюговим принципом), *перестановки* (зміна розташування деталі в межах механізму), *диференціації* (поділ функцій між окремими блоками пристрою).

Застосування описаних стратегій і тактик до дискурсу розкриває його внутрішню базову характеристику – інтертекстуальність, і, власне, у ній вже є зародок майбутніх трансформаційних процесів: потенційна можливість трансдискурсивного позиціонування через перехід до іншого тексту інтер-текстуальним ланцюгом.

2.2.3. Варіації інтеракційного простору і мотиваційно-дискурсивна феноменологія

Варіації інтеракційного простору. Ґрунтуючись на аналізі сутності інтеракційного простору життєвого світу та дискурсу як посередника інтеракційних процесів, на виділенні В.І. Тюпою 4 модусів свідомості (ми-свідомість, він-свідомість, я-свідомість і ти-свідомість) (за [204, С. 7]), виокремленні Н. Пезешкіаном 4 сфер взаємодії і наслідування (Я, Ти, Ми, Пра-Ми) [170], можна виділити такі його феноменологічні варіації: монолог, діалог, полілог і транслог (рис. 2.7).

Not Found

Рис. 2.7. Варіації інтеракційного простору особистості

Монологічний простір виникає у ситуації «дискурсу-для-себе» або «Я-інтеракції», наративу/ментативу без звернення до Іншого. Діалогічний простір – простір «дискурсу-для-іншого»/«дискурсу-з-іншим», або «Ти-інтеракції»/«Він-інтеракції». У діалозі присутній Інший, наратив/ментатив будується із врахуванням його присутності, часто – зі зверненням до нього у формі запитань/пропозицій. Полілогічний простір – простір «дискурсу-для-Інших»/«дискурсу-із-Іншими» або «Ми-інтеракція». Транслогічний

простір – має спільні ознаки із усіма описаними просторами, а вирізняє його спрямованість дискурсу до трансцендентного – цінностей, смислів, вищих цілей, уособлених в образах-ідеалах, які можуть мати фізичну представленість (учителі, наставники тощо), а можуть буди винятково дискурсивними (герої книг, фільмів) – ціннісно-сенсовий дискурс. Відповідно, у різних варіаціях інтеракційного простору можуть проявлятися різні мотиваційно-дискурсивні феномени як наслідки процесів, пов'язаних із структурними та змістовими трансформаціями мотиваційного дискурсу.

Мотиваційно-дискурсивні феномени. Результатом розробленої моделі мотиваційно-дискурсивних процесів особистості є виокремлення ряду феноменів і їх локалізація у варіаціях інтеракційного простору. *Феномен часової асиметрії мотиваційного дискурсу-дії* (див. розділ IV) стосується простору монологу. Мотиваційний дискурс, як елемент життєвого світу особистості, має часовий вимір, оприявнений у «тому-що» (минуле) та «для-того-щоб» (майбутнє) реченнях (за А. Шюцом [237]). Разом із тим, вибудова «для-того-щоб» і «тому-що» ланцюгів може мати відмінність від лінійного способу уявлення про час. Мотиваційний дискурс такої ланцюгової будови може мати як лінійну форму – ланки ланцюгів з'єднані послідовно, кожне попереднє «тому-що» веде лише до одного наступного «тому-що», кожна «для-того-щоб» – лише до одного «для-того-щоб» – так і не-лінійну, приміром, колову («тому-що» ланцюг виводить на «для-того-щоб» і навпаки), або деревовидну (кожне «для-того-щоб» має два і більше розгалужень), або ризомну (коли тому-що і для-того-щоб переплетені у складну мережу взаємозв'язків і синтаксичних відношень). Феномен асиметрії полягає у тому, що коли людина вибудовує «для-того-щоб» ланцюг (який, приміром, може мати лінійну структуру), а потім повертається назад за допомогою «тому-що» ланцюгів – структура може змінюватися із лінійної на іншу – деревовидну, ризомну, циркулярну тощо.

Феномен мотиваційної грамотності (п. 4.2.1) властивий просторам монологу і діалогу, оскільки стосується уміння «читати» мотиваційний

дискурс Іншого, вникати у його мотиваційні теми, розуміти причини вчинків і їх цілі; розуміти власні мотиви та їх відношення; говорити про них, доносити власний мотиваційний дискурс до Інших та брати до уваги їх мотиваційні дискурси при розбудові стосунків. Мотиваційна грамотність у такому розумінні близька до понять «мотиваційний інтелекту» та «мотиваційна емпатія» [342], які перебувають у полі концепції множинного інтелекту. Однак у руслі ідей соціального конструювання дійсності поняття «мотиваційного інтелекту» отримує можливість не лише чіткої операціоналізації (через грамотність), але й можливості відстеження її генези (від рефлексивних процесів) та розробки способів фасилітації (через навчання правилам мотиваційної граматики).

Феномен мотиваційної експансії (п. 4.2.3) розгортається у просторах діалогу і полілогу та полягає у поширенні мотиваційного дискурсу-дії особистості на інших людей, які включають його елементи до своїх дискурсів. У такий спосіб мотиваційний дискурс-дія поступово стає дискурсом-контекстом для учасників інтеракції. Це явище близьке до «мотиваційного зараження», яке, незважаючи на ряд емпіричних досліджень, у яких доведено його існування, не знайшло свого чіткого пояснення [90, 397, 409, 410]. Знову ж таки, у руслі означених нами ідей, мотиваційна експансія постає закономірним наслідком процесів трансформації мотиваційного дискурсу, які, у свою чергу, є закономірним наслідком пульсацій особистісного буття між полюсами Хаосу (трансформацій) та Порядку (стабілізації), наближення особистості до полюсу Вчинку, деконструкції / реконструкції мотиваційного дискурсу, ментативної форми дискурсу, трансдискурсивного позиціонування.

Феноменологічно мотиваційна експансія проявляється у зміні мотиваційного дискурсу-контексту внаслідок «прочитання вголос» особистісного дискурсу-дії, що можливо за двох умов: готовності Інших «почути» цей дискурс, і готовності особистості його «читати вголос» усупереч існуючому дискурсу-контексту. Феномен має сутнісне значення передусім для ієрархізованих інтеракційних систем – освітніх,

підприємницьких, державних тощо, в яких особистість часто має додаткові важелі, щоб бути «почутою» – владу і відповідальність. Відтак, вивчення явища мотиваційної експансії має центральне значення для розуміння розвитку таких систем.

Існує і зворотній бік мотиваційної експансії – перетворення контексту у дію, зміни дискурсу-дії залежно від дій Інших, змін у контексті. Відтак, можна припустити існування опору чужим дискурсам-діям, контекстам і цінностям, і тоді перспективним стає вивчення детермінант його сили-слабкості: адже хтось може піддаватися чужим дискурсам одразу, а хтось – ніколи не змінить власний мотиваційний дискурс, незалежно від обставин. Тому мова може йти про ступінь ригідності мотиваційного дискурсу, яка, відповідно, визначається позицією людини між полюсами наратив/ментатив, практики/вчинок. Йдеться про жорсткість його будови, гнучкість семантичних зв'язків між елементами, відкритість/закритість його семантичної системи.

Феномен мотиваційних субдискурсів – відомий у формулюванні «мотиваційний клімат» як певний стиль мотивування, домінуюча модальність цінностей, смислів, цілей, потреб, характерних для певної групи (команди, організації, учнівської групи, викладацького колективу тощо) [384]. У руслі окресленої нами методології, при переході від «клімату» до «субдискурсів» відкривається ряд цінних характеристик цього явища: 1) субдискурси завжди є частиною великого дискурсу, тому є його продовженням, або містять окремі його елементи, або протилежні йому, але однак у такий спосіб із ним пов'язані; 2) тому вивчення ізольованого субдискурсу окремої групи не дасть жодної інформації про його генезис і напрями розвитку; більше того – не скаже нічого про цю групу в цілому; 3) субдискурси, як і дискурси, є тим, що конструюється у форматі взаємодії дискурс-контексту і дискурсу-дії, а тому – здатні до розвитку, змін і трансформацій; 4) зміни можуть мати стохастичний характер, а можуть бути пов'язані із феноменами мотиваційної експансії/мотиваційної реконструкції; 5) відтак, відриваються шляхи до

фасилітації змін.

Феномен тематизації мотиваційного дискурсу – проявляється у всіх варіаціях інтеракційного простору, адже центральна мотиваційна тема може бути властива мотиваційному дискурсу-дії (монолог), проявлятися у взаємодії з Іншим (діалог), пронизувати мотиваційний дискурс-контекст (полілог) і виринати у інтеракції із трансцендентним (транслог). Мотиваційна тема є до певної міри стабілізованою системою мотивів, смислів, бажань, потреб, цінностей, які тематично близькі між собою та ув'язані у тісну сітку семантичних відношень; з точки зору конструювання дискурсу як ризоми – то є стадія «плато», яке відіграє роль стабілізатора життєвого світу, і зокрема – його мотиваційного виміру. Приміром, це може бути тема «досягнення успіху», або тема «самоактуалізації», теми «уникання невдачі», «матеріальний добробут понад усе» тощо.

У історичному контексті кожна із мотиваційних теорій може також розглядатися як таке «ризомне плато», в якому кристалізувалася на певний час центральна мотиваційна тема (досягнення, альтруїзм, лідерство, інстинкти), яка резонувала із певними соціально-історико-політико-економічними темами. У особистісному плані – такі мотиваційні теми можуть мати онтогенетичне коріння, бути зумовленими теперішнім дискурс-контекстом або бути само-сконструйованими на полюсі «вчинку» і потому кристалізованими на полюсі «практики». Мотиваційна тема певного субдискурсу також може мати різні шляхи конструювання – від поєднання кількох дискурсів-дій і їх наступної експансії (приміром, шлях бізнес-організацій) до спільного конструювання групою, унаслідок спільного життєвого шляху й конституювання певного спільного життєвого світу (приміром, шлях подружжя).

Виокремлені феномени є свого роду стрижнями для розбудови феноменології мотиваційного дискурсу. Вони можуть поєднуватися синхронно/діахронно і вибудовуватися у нові явища. Розбудована феноменологія є: відкритою до вбудовування нових феноменів; прогностичною щодо перспектив власного розвитку; вбудованою у

категоріально-термінологічну систему мотиваційно-дискурсивної психології і в методологію постмодерну; практично-орієнтована, відкриває виходи на застосування феноменів у психологічній практиці.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертаційної роботи розглянуто сучасну психологію мотивації у соціально-психологічному дискурсивному контексті та розбудовано категоріально-термінологічну модель дослідження. Зокрема, здійснено аналіз категоріально-термінологічного генезису психології мотивації, вивчено дискурси автентичності, оцінювання, експансії та конструювання у рамках сучасних науково-психологічних мотиваційних концепцій, і проаналізовано «мотиваційний дискурс» як предмет емпіричних наукових психологічних досліджень. Окремо презентовано розроблену модель соціально-психологічного конструювання мотиваційного дискурсу особистості у інтеракційному просторі – означено поняття «мотиваційного дискурсу», його структурні та змістові характеристики, розроблено модель генезису й трансформації мотиваційного дискурсу у полярностях вчинку / практики та наративу / ментативу, описано мотиваційно-дискурсивну феноменологію у варіантах інтеракційного простору: монологу, діалогу, полілогу та транслогу.

1. Огляд генези дискурсу психології мотивації дає підстави визначити її як рух між есенцією (уявлення про мотиви як щось внутрішнє, глибинно-сутнісне, визначальне людськими рисами) та екзистенцією (існування, яке передуює сутності, уявлення про мотиви як результат існування людини, а також подекуди – втрата ними сутнісного навантаження). Крос-культурний погляд на мотиваційну проблематику дозволяє виснувати вродженість мотиваційних теорій у соціокультурний та політико-економічний ґрунт. А відтак – знову ж таки, у фокусі уваги постає питання про способи конструювання дискурсу психології мотивації.

2. У сучасному просторі наукового мотиваційного дискурсу можна виокремити чотири центральні теми: дискурс автентичності (постулювання існування певних внутрішніх «потребово-мотиваційно-ціннісних» сутностей, іманентно властивих людській природі,

відповідність яким є надзвичайно важливою і бажаною, такою, що характеризує цілісну, здорову, щасливу особистість), дискурс оцінювання (постулат постійної оцінки людиною відповідностей між внутрішнім і зовнішнім світами та можливість корекції цієї відповідності з двох боків, або змінювати внутрішній світ, або зовнішній), дискурс експансії (постулат експансії людини у зовнішній світ, активний вплив на нього через досягнення у діяльності та контакт із іншими) та дискурс конструювання (відмова від постулювання сутностей та розгляд мотивації як процесу дискурсивного конструювання, зумовленого інтеракційним простором та конструюванням особистості).

3. Підсумовуючи результати проведеного огляду, можна виснувати, що сфера дослідження мотивації за останнє десятиліття значно збагатилася за рахунок дискурсу конструювання. У сучасних дослідженнях відчуються його потужні обертони, що звучать і на рівні нових понять, і на рівні стратегій організації дослідження, і на рівні методологічного розуміння проблем психології мотивації: відбувається активне залучення до теоретичних і емпіричних розробок дискурсивних моделей особистості, використанні наративних технік у роботі з мотивацією, введення понять «мотиваційний дискурс», «мотиваційний клімат», «мотиваційне зараження», «мотиваційний вплив», «соціальне зараження мотиваційними орієнтаціями», «примусові наративи», «мотиваційна мова особистості», «мотиваційна емпатія», «мотиваційний інтелект» тощо. Відмітно, що саме поняття «мотиваційний дискурс» лежить у основі більшості проаналізованих досліджень, що свідчить про його евристичний потенціал як предмета психологічного вивчення.

4. Ґрунтуючись на розумінні дискурсу як мови, зануреної у життя, та життя, сконцентованого у мові, на розумінні мотиваційного виміру життєсвіту як осі скеровування конституюючих процесів та сучасних дослідженнях мотиваційного конструювання визначаються два рівні

мотиваційного дискурсу: дискурс-дія (мікро-рівень) та дискурс-контекст (макро-рівень). Також мотиваційний дискурс означається як подія, продукт, тип, жанр та соціальна формація. Пропонується розуміння двох типів конструювання мотиваційного дискурсу: наративне (у формі сюжетної оповіді, наративу) та ментативне (у формі безсюжетного міркування, ментативу). Вводиться поняття практики як типового, звичаєвого для окремої людини або цілої спільноти способу конструювання мотивації. Зі змістової точки зору – вводиться в обіг термін «мотиваційна тема» як відображення сутності, смислу певного мотиваційного дискурсу, та параметр «центр-периферія» для оцінки значущості тієї чи іншої теми.

5. Пропонується цілісна модель функціонування мотиваційного дискурсу в інтеракційному просторі. Вимір «вчинок-практика» презентує тенденцію до осциляції між стабілізаційними та трансформаційними процесами. Вчинок – результат трансформації та, водночас – її рушій; практика – стабілізатор, фіксатор змін у мотиваційному дискурсі. Трансформація мотиваційного дискурсу можлива за двома сценаріями – трансдискурсивне позиціонування та контекст-конструювання, і проходить етап деконструкції та реконструкції. Власне, це можливо лише при наближенні до вчинку, розхитуванні наративу і переході до ментативної форми конструювання дискурсу. Збереження змін на певний час – результат наративізації здобутого досвіду та перехід його у формат практик.

6. Інтеракційний простір, у якому конструюється та трансформується мотиваційний дискурс, розглядається як такий, що має чотири варіації: монолог, діалог, полілог та транслог (як розмова із трансцендентним). У означених варіаціях розгортається ряд мотиваційно-дискурсивних феноменів, кожен із яких буде розглянуто далі на емпіричному матеріалі: феномен часової асиметрії, феномен мотиваційної грамотності, феномен мотиваційної експансії, феномен тематизації мотиваційного дискурсу.

РОЗДІЛ III. СТРУКТУРА ТА ПРАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕРАКЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

3.1. Характеристики мотиваційного дискурсу особистості, сконструйованого за ментативним типом

3.1.1. Структура дослідження мотиваційного дискурсу особистості на основі інтеграції методів наративного аналізу та психосемантичного моделювання

Загальні вимоги до структури дослідження. Мотиваційний дискурс особистості є соціо-психо-лінгвістичним феноменом. У своїй основі він містить певну тематику та має кількісні та якісні характеристики. Відповідно – існує структурно-змістовий вимір процесів наративно-ментативного конструювання мотиваційного дискурсу, яке розгортається в інтеракційному просторі. Відтак – виникає потреба у методах, які б дозволили оприаявити ці наративні та ментативні процеси, зробити їх доступними для фіксації та спів-аналізу.

Процесуальний аспект такого конструювання полягає у коливаннях мотиваційного дискурсу між полюсами вчинку та практики, історія яких зафіксована у досвіді особистості, у її життєвому шляху, віддзеркаленому у життєвому світі. Отже, дослідження повинно водночас доторкатися життєвого шляху особистості, досвіду її вчинків та практик, життєвих ситуацій. Ситуації у контексті нашого дослідження розуміються радше як сукупність об'єктивних елементів у їх суб'єктивному відображенні, аніж зовнішні по відношенню до людини елементи (див. [31]).

Тематичність, як структурно-змістова характеристика мотиваційного дискурсу, пов'язана з існуванням складних переплетінь і взаємозв'язків між його елементами, і звісно – включенням у більш широкий, поза-мотиваційний контекст. Отже, наступна вимога до дослідження мотиваційного дискурсу – це можливість відтворити ці взаємозв'язки.

Важливою є також можливість якісного аналізу даних, їх кількісної обробки та порівняння мотиваційних дискурсів, з огляду на ймовірність існування різних їх типів.

Слід відмітити, що інтеграція кількісних і якісних методів – одна із основних ознак усіх досліджень, описаних далі у тексті дисертації. Завдання, яке стоїть перед нами – це, з одного боку, проникнути у життєвий світ і мотиваційний дискурс кожної окремої людини, кожного учасника дослідження, а з іншого – виявити закономірності, формалізувати й типологізувати отримані дані, що неможливо без кількісної їх обробки [195, 196].

Для виконання сформульованих вимог найбільш придатним є наративне інтерв'ю Ф. Шюце [378] та психосемантичні методи [172], аналізу яких та опису загальної структури дослідження і присвячено цей параграф.

Наративне інтерв'ю Ф. Шюце: структура, можливості та застереження. Важливою передумовою використання наративного інтерв'ю Ф. Шюце є положення про гомологію форми оповідання структурі життєвого досвіду [за 74]. Як зазначають С. Йовчеловіч, М. Бауер [329], Ч. Меттінглі, М. Ловлор [345], структура нарації подібна до структури поведінкової орієнтації, оскільки містить контекст, послідовність подій і їх кінцеву точку, оцінку наслідків, тоді як ситуація, цілепокладання, планування та оцінка результату є конститутивами цілеспрямованої поведінки людини. Також, за Дж. Брунером, наратив дозволяє реконструювати і поведінку, і контекст у максимально відповідний спосіб: показує місце, час, мотивацію і символічну систему орієнтацій діючих осіб [271]. С. Йовчеловіч, М. Бауер, аналізуючи проблему співвідношення наративу й реальності, роблять ряд висновків. По-перше, у реальності наратива здійснюється посилення на те, що є реальним для оповідача, його власного життєвого досвіду й сприймання.

По-друге, наратив не копіює реальність зовнішнього світу, а пропонує суб'єктивну інтерпретацію світу. По-третє, наратив закритий для доказів та суджень у категоріях «правда – вигадка», оскільки виражає правду певної точки зору, певної специфічної локації у просторі й часі. По-четверте, наратив завжди занурений у соціо-історичне, і конкретний голос у наративі може бути зрозумілим лише відносно ширшого контексту; жоден наратив не може бути створений без такої системи референцій.

Отже, оповідач у ситуації вільної, не спланованої й спонтанної розповіді про своє життя, відтворює у ній свій життєвий світ структурно й змістово (адже й сам життєвий світ є лінгвістично сконструйованою дійсністю). Щоб допомогти особистості перетворитися з «досліджуваного» на «оповідача» Ф. Шюце розробив по-крокову стратегію проведення наративного інтерв'ю, яка наводиться нижче із доповненнями, які внесли С. Йовчеловіч, М. Бауер, В.Ф. Журавльов.

Перший крок – підготовка. Передбачає занурення дослідника у предметне поле дослідження, чітке усвідомлення ним прогалин у цьому полі, які покликане заповнити використання наративного інтерв'ю. Як підсумок цього етапу – дослідник має чітке формулювання центральної теми, яка буде «наративним імпульсом» для нарації, а також ряд «ексманентних» питань (питань, які відображають інтереси дослідника на його мові). Тут важливим є відділення їх від «іманентних» питань – тем, питань, оповідей, які виникають у наратора, і можуть перегукуватися із питаннями дослідника, а можуть – і ні. Важливо – спромогтися перекласти ексманентні питання у іманентні.

Другий крок – початок. Учаснику дослідження у загальних словах пояснюють контекст дослідження, беруть згоду на аудіо-запис, коротко пояснюють подальшу процедуру роботи і дають «наративний імпульс», метою якого є пропозиція розпочати оповідь про своє життя. Наративний імпульс повинен перебувати в межах досвіду досліджуваного, бути

достатньо широким, щоб дозволити розвинути цілісні історії, мати особисту й соціальну значущість, без відсилань до індексних величин (дат, імен, місць тощо).

Третій крок – головна нарація. Комунікативна роль дослідника зводиться до активного слухання, яке у свою чергу допомагає налаштувати оповідача на відкритість і бажання продовжувати свою оповідь. Разом із тим, дослідник уважно стежить за оповіддю, відмічає ключові події, незавершені сюжети, різні невідповідності.

Четвертий крок – фаза запитань. На цьому кроці дослідник ставить уточнюючі запитання щодо подій, відносно яких лишилися незрозумілості. Саме на цьому кроці раніше сформульовані «ексманентні» запитання перекладаються на «іманентні» із використанням мови досліджуваного. Три базові правила: не ставити запитання «чому?», лише «що сталося до / після/тоді», не запитувати прямо про думки, судження, пояснення; ставити лише «іманентні» запитання, використовуючи слова досліджуваного; не акцентувати увагу на розбіжностях і протиріччях у історіях.

П'ятий крок – підсумкова розмова. На цьому кроці, за В.Ф. Журавльовим, учаснику дослідження пропонують зробити свого роду «теоретичне резюме» свого життя, дати оцінки й пояснення різних подій та життєвого шляху в цілому [74]. Це свого роду «власні теорії» особистості (eigentheories). У більшості випадків вимикається запис, і розмова набуває менш формалізованого характеру. Тут можна ставити «чому?» запитання й використовувати отримані відповіді в якості ключа до аналізу наративів.

Шостий крок – реконструювання підсумкової розмови з пам'яті (memory protocol). Оскільки підсумкова розмова проводиться за вимкненого мікрофона, то одразу після її завершення дослідник має відтворити зміст, щоб запобігти втратам вагової інформації.

Наступний блок роботи дослідника – це аналіз отриманого тексту, який, за Ф. Шюце, здійснюється у шість кроків: 1) формальний аналіз

тексту (виокремлення наративних і не-наративних фрагментів, розташування цілісних наративів у часову послідовність); 2) змістовий і структурний опис самостійних етапів життєвого шляху (аналіз колізій, сюжетних поворотів, плавних змін тощо, результатом якого є ряд суджень про етапи життя); 3) аналітична абстракція (узагальнення попереднього ряду суджень, творення узагальнюючої біографічної «формули»); 4) аналіз знань (до аналізу залучаються раніше виділені не-наративні фрагменти, аналізуються їх функції); 5) порівняльний аналіз (із використанням стратегій мінімального й максимального контрастів здійснюється пошук спільностей та відмінностей у біографічних процесах учасників дослідження); 6) побудова теоретичної моделі (формулювання загальної моделі, яка б давала відповіді на запитання конкретного дослідження).

С. Йовчеловіч, М. Бауер також узагальнюють інші способи аналізу результатів наративного інтерв'ю: покрокова процедура якісної редукції тексту (Ф. Мейрінг [348]), класичний контент-аналіз М. Бауер [262], структуралістський аналіз, графо-теоретична репрезентація П. Абель [246]. Виокремлені способи дозволяють як якісно, так і кількісно проаналізувати наративи, здійснивши їх редукцію (за допомогою парафраз, підрахунку частот, аналізу наративної структури та її візуалізації).

Аналіз комунікативної ситуації наративного інтерв'ю, проведений О.Ю. Лапшиною, показує, що воно є особливою дискурсивною формою, яка поєднує у собі ознаки інтерв'ю (утримування дослідником комунікативної ініціативи) та бесіди (невимушеність та довірлива атмосфера спів-дослідження). Разом із тим, як відмічає авторка, дослідник може неявно впливати на хід оповіді, в основному, завдяки закритим запитанням (які провокують зміну субтем) і парафразам (в яких зміна смислових акцентів може провокувати акцентування уваги на одних субтемах та ігнорування інших) [112]. У зв'язку із цим слід враховувати ймовірність впливу на хід нарації фактору очікувань, наявних у

досліджуваних, відносно ситуації інтерв'ю, самого дослідника, його знань тощо, а також фактора не-реалістичних правил проведення самого інтерв'ю (С. Йовчеловіч, М. Бауер, А. Вітцель, У. Флік). До останнього можна віднести чутливість методу до наративного імпульсу, який реально може різнитися, залежно від обставин, і рідко коли лишається стандартним [413]; також – складність із дотриманням ідеальної структури інтерв'ю, оскільки досліднику часто доводиться шукати компроміс між наративом та розпитуваннями через потребу тримати розмову у річищі мети та предмету дослідження [298].

Таким чином, наративне інтерв'ю Ф. Шюце може слугувати одним із методів оприявнення мотиваційної тематики, наративних структур, які неявно відображають тип мотиваційного дискурсу та ментативів як не-наративних стратегій конструювання мотиваційного дискурсу особистості. Враховуючи вплив змісту «наративного імпульсу» на хід роботи, особливу увагу слід приділити його формулюванню, відповідно до «ексманентних» запитань, джерелом яких є дослідницькі завдання. Зважаючи на складнощі, пов'язані із інтерпретацією отриманих даних, суттєвим доповненням до процедури наративного інтерв'ю можуть стати методи психосемантики, які дозволяють відобразити семантичні елементи свідомості у вигляді візуалізованих математичних моделей.

Психосемантичні методи: характеристики та види. До завдань психосемантики [8, 172, 236] за означенням В.Ф. Петренка, належить “... реконструкція індивідуальної систем значень, через призму якої відбувається сприйняття суб'єктом світу, інших людей, самого себе, а також вивчення її генезису, будови й функціонування” [172, С. 8]. Також варто відмітити і міждисциплінарність психосемантики, яка має, з одного боку, тісні переплетіння з філософією, культурологією, лінгвістикою, семантикою, соціологією, з іншого – знайшла застосування у більшості галузей власне психології (вікова та педагогічна психологія, соціальна та

політична психологія, психологія мотивації, інженерна психологія, психодіагностика тощо). Крім того, як зазначає В.П. Серкін, – у рамках психосемантики вдало інтегруються методи, розроблені як закордонними, так і вітчизняними дослідниками у різні часи (асоціативний експеримент, метод репертуарних решіток Дж. Келлі, семантичний диференціал Ч. Осгуда, методи суб'єктивного шкалювання, метод семантичної реконструкції значень О.Ю. Артемьєвої, контент-аналіз глибинних семантичних ролей В.П. Серкіна) [191].

Усі означені методи в кінцевому підсумку працюють на відтворення змісту свідомості особистості у графічно-математичній моделі, при цьому сфера цих змістів цілком визначається предметом дослідження. Важливо, що методи математичного моделювання, які застосовуються у психосемантиці, не привносять до аналізованих структур нового змісту (за умови їх правильного використання), а лише віддзеркалюють те, що вже існує. Означені особливості зближують психосемантику з наративним інтерв'ю, що стає однією із підстав до їх інтеграції в рамках дослідження мотиваційних тем особистості.

Структура дослідження мотиваційного дискурсу особистості: етапи, завдання, методи. Ґрунтуючись на результатах теоретичного аналізу та узагальненнях даних емпіричних досліджень інших авторів, виходячи із завдань дослідження та його теоретичної моделі, а також враховуючи результати пілотажних розвідок, розроблено загальну структуру емпіричного дослідження мотиваційного дискурсу особистості.

Перший етап – наративний аналіз життєвого шляху особистості. Завдання дослідника на полягає у виявленні наративних та ментативних описів життєвих ситуацій, значущих для особистості. У результаті застосування методу наративного інтерв'ю Ф. Шюце оприявнюються, фіксуються та структуруються наративний і ментативний компоненти конструювання життєвого світу особистості. Додатковим завданням є

підготовка матеріалів до наступних блоків дослідження, пов'язаних із особливостями наративного та ментативного конструювання мотиваційного дискурсу. У наповненні першого етапу наявне власне наративне інтерв'ю, а також бесіди на основі інтеракційного та мотиваційно-дискурсивного імпульсів (див. далі).

Другий етап – структурно-аналітичний та тематичний аналіз мотиваційного дискурсу, який відбувається за кількома напрямками:

- кількісне структурно-аналітичне вивчення спонтанної наративної та ментативної форми конструювання мотиваційного дискурсу. Формулюються узагальнені кількісні індекси, та здійснюється контент-аналіз ментативних та наративних фрагментів текстів. На основі отриманих даних проводиться порівняльний аналіз текстів та здійснюється типологізація мотиваційних дискурсів.

- кількісне структурно-аналітичне вивчення ментативної форми конструювання мотиваційного дискурсу, спровоковане мотиваційно-дискурсивним імпульсом. Побудова індексів та типологізація, порівняльний аналіз мотиваційних дискурсів різних типів.

- якісний, змістовий аналіз мотиваційної тематики особистості. У результаті бесіди відносно життєвих ситуацій та їх інтеракційного простору, відпочаткованої мотиваційно-дискурсивними імпульсами, конструюються мотиваційні дискурси ментативного типу. На їх базисі складається перелік мотиваційних тем особистості. Далі здійснюється узагальнення отриманих даних, пошук основи та класифікація отриманих змістів з метою виокремлення певних груп домінуючих мотиваційних тем. Вивчається розподіл тематики у полі «центр-периферія» та феномени, пов'язані із цим розподілом.

Третій етап – аналіз практик конструювання дискурсів. На основі виявлених кількісних та структурних закономірностей будови мотиваційного дискурсу різних типів, результатів тематичного аналізу,

виявляються практики конструювання мотиваційних дискурсів та шукаються закономірності їх використання.

Робота з кожним досліджуваним триває три зустрічі, перша з яких присвячена власне інтерв'ю, друга – аналізу інтеракційного простору та побудові мотиваційного ментативу, третя – аналізу кількісної та якісної реконструкції мотиваційної тематики.

Підготовка учасника до дослідження, формулювання «імпульсів». Основою формулювання наративного імпульсу є «ексманентні» запитання, які походять від предмета дослідження, і важливі, в першу чергу, для дослідника. У той же час для досліджуваного вони є зовнішніми, такими, що перебувають поза межами його життєвого світу. Відтак, завдання «наративного імпульсу» – звести місток між інтересами дослідника та життєвим світом людини; перекласти «ексманентні» запитання на мову учасника дослідження. У контексті предмета та гіпотез нашого дослідження «ексманентними» запитаннями є такі: «Який вигляд мають процеси наративного та ментативного конструювання мотиваційного дискурсу? Які типи мотиваційного дискурсу існують і як вони конструюються / презентуються у мові людини? Які елементи-слова мотиваційної мови і як їх використовують люди з різними типами мотиваційного дискурсу?» Звісно, один лише наративний імпульс не здатен спровокувати оповідь, яка дасть відповіді на ці запитання – однак за умови вдалого його формулювання можна розпочати процес оприявнення наративів / ментативів особистості про її життєву історію, події, вчинки та ситуації.

Відтак, на першому етапі дослідження учасника вводять у контекст роботи:

«Я щиро дякую за Вашу згоду на участь у дослідженні. Воно буде побудоване у формі бесіди. Спочатку я задам тему, і Ви зможете вільно говорити. Потім я ставитиму Вам уточнюючі запитання, щоби переконатися, чи правильно я Вас зрозумів. Саме дослідження не має на

меті якогось тестування, діагностики або оцінки. Кожен із нас має певне уявлення про світ, про причини наших вчинків, якимось пояснює вчинки інших і події свого життя. Власне, ця система пояснень мені найбільше й цікава. Я вважаю, що вона «просвічується» крізь розповіді про своє життя, крізь роздуми про нього та крізь сприймання інших».

Потому – формулюють «нарративний імпульс»:

«Уявіть, що Ваше життя – це лінія, початкова точка якої – Ваше народження, а кінцева – теперішній момент. На цій лінії є відмітки. Це події, які з Вами сталися, або вчинки, які Ви здійснили. Я прошу Вас розповісти історію Вашого життя, – від самого народження й до сьогодні. Ви можете розповідати у власному темпі, починати або з минулого, або з теперішнього. Можете перестрибувати з одного часу в інший. Розповідайте про усе, що пригадується, говоріть вільно. Мені цікаво усе, що видається Вам важливим».

По завершенню етапу нарративного інтерв'ю робота із досліджуванним спрямовується у царину інтеракційного простору та власне мотиваційного дискурсу. Частково під час першого кроку вже озвучуються імена людей, значущих для особистості. Слід зацентувати на тому увагу й попросити назвати ще й інших осіб, які у той чи інший спосіб вплинули на життя учасника дослідження. Зробити це можна за допомогою «інтеракційного імпульсу»:

«Отже, серед людей, які в якийсь спосіб вплинули чи впливають на Вас, є... (назвати)... Можливо є ще хтось, кого я не назвав? Із Вашого минулого чи теперішнього? Хтось, хто для Вас важливий, цінний, або навпаки, такий, із ким не хотілося б далі мати справу?»

Ще одним блоком роботи є побудова мотиваційного ментативу особистості. Для цього слід кожен із озвучених у нарративному інтерв'ю ситуацій розглянути спільно із досліджуванним, відпочаткувавши розгляд «мотиваційно-дискурсивними імпульсами» – запитаннями, побудованими на основі «тому-що» і «для-того-щоб» речень. Залежно від ситуацій

конкретне формулювання мотиваційно-дискурсивного імпульсу може бути різним, але в загальному воно має такий вигляд:

«Як Ви собі пояснюєте те, що відбулося? Це сталося тому, що...»;
«Ви (він, вона) зробили це для того, щоб...»

Кожне із таких речень продовжується, утворюючи «ланцюги» тому-що і для-того-щоб речень, у такий спосіб оприявнюється ментативний мотиваційний дискурс особистості, і зокрема, його тематика – конкретні мотиви, пояснення, схеми інтерпретацій тощо.

Загалом у дослідженні наративно-ментативної структури мотиваційного дискурсу взяли участь 124 особи віком від 18 до 52 років, з них 58 – чоловіки та 66 – жінки. Загальна тривалість бесід із учасниками дослідження – 198 годин.

3.1.2. Характеристики ментативного типу конструювання мотиваційного дискурсу: порівняльний аналіз і типологія

Конструювання особистістю мотиваційного дискурсу здійснюється у наративний або ментативний спосіб. Між цими двома способами є відмінності відповідно до їхньої ролі у конструюванні життєвого світу в цілому (стабілізація або трансформація), а також відповідно до внутрішніх кількісних і якісних особливостей. Саме аналіз цих способів, їх особливостей, практик їх використання – є метою цього дослідницького блоку. Передусім, – здійснимо кількісний аналіз ментативного типу конструювання мотиваційного дискурсу.

У бесіді за мотивами наративного інтерв'ю, відпочаткованій мотиваційно-дискурсивним імпульсом (Додаток А., табл. А.2), учасниками дослідження конструювалися мотиваційні дискурси ментативного типу, аналіз яких дозволив виділити ряд кількісних характеристик.

Загальний опис кількісних характеристик мотиваційного дискурсу.

Кількість ситуацій/подій (або кількість мікро-наративів) (m) – була підрахована за результатами транскрипції записів наративного

інтерв'ю. Однією ситуацією/подією вважалася цілісна оповідь, яка мала початок та завершення, була об'єднана одним часом, місцем дії та героями. Наприклад, учасниця дослідження О. каже: *«Потім я поступала в універ. Виходить, я поступила в Житомир на державне, а потім мені повідомили, що я поступила в Київ на державне. Чи їхати в Київ, чи це ми вже сюди подали документи? Мама казала, як хочеш, іди сама забирай. Тоді ми зважили усі за і проти, вартість навчання і життя в Києві, і ми лишилися. У мене буде можливість потрапити у майбутньому в Київ».*

$$T_{\text{мин}} = \frac{N_{\text{тому-що}}}{t}; \quad (2.1)$$

де:

$N_{\text{тому-що}}$ – кількість «тому-що» речень;

t – кількість ситуацій;

Індекс орієнтації мотиваційного дискурсу в майбутнє ($T_{\text{майб}}$) – обчислюється як відношення кількості «для-того-щоб» речень ($N_{\text{для-того-щоб}}$) до кількості ситуацій (t).

$$T_{\text{майб}} = \frac{N_{\text{для-того-щоб}}}{t}; \quad (2.2)$$

де:

$N_{\text{для-того-щоб}}$ – кількість «для-того-щоб» речень;

t – кількість ситуацій;

Індекс темпорального балансу мотиваційного дискурсу ($B_{\text{МД}}$) – обчислюється як різниця між індексами орієнтацій мотиваційного дискурсу в майбутнє та минуле.

$$B_{\text{МД}} = T_{\text{майб}} - T_{\text{мин}}; \quad (2.2)$$

де:

$T_{\text{майб}}$ – індекс орієнтації мотиваційного дискурсу в майбутнє;

$T_{\text{мин}}$ – індекс орієнтації мотиваційного дискурсу в минуле.

Середня довжина серії «тому-що» речень ($ДС_{\text{тому-що}}$) – обчислювалася як середнє арифметичне кількості «тому-що» речень, які припадали на одну ситуацію.

$$ДС_{тому-що} = \frac{\sum_{i=1}^m N_i^{тому-що}}{m}; \quad (2.3)$$

де:

i – номер ситуації;

m – кількість ситуацій;

$N_i^{тому-що}$ – кількість «тому-що» речень у i -й ситуації.

Середня довжина серії «для-того-щоб» речень ($ДС_{для-того-щоб}$) – обчислювалася як середнє арифметичне кількості «для-того-щоб» речень, які припадали на одну ситуацію.

$$ДС_{для-того-щоб} = \frac{\sum_{i=1}^m N_i^{для-того-щоб}}{m}; \quad (2.4)$$

i – номер ситуації;

m – кількість ситуацій;

$N_i^{для-того-щоб}$ – кількість «для-того-щоб» речень у i -й ситуації.

Індекс відносного багатства мотиваційного дискурсу ($ВБ_{МД}$) – обчислювався як відношення сумарної кількості тому-що і для-того-щоб речень до кількості ситуацій/подій.

$$ВБ_{МД} = \frac{N_{тому-що} + N_{для-того-щоб}}{m}; \quad (2.5)$$

де:

m – кількість ситуацій;

$N_{тому-що}$ – кількість тому-що речень;

$N_{для-того-щоб}$ – кількість «для-того-щоб» речень.

Кількість зв'язаних «тому-що» речень ($N_{зв}^{тому-що}$) – підраховувалася як загальна кількість «тому-що» речень у тексті, які між собою пов'язані ланцюговим способом: наступне речення є відповіддю на попереднє. Приміром, досліджувана С. каже: «Я пішла на роботу, тому що не вистачало грошей. Не вистачало грошей тому, що багато часу я лінувалася й все чекала на допомогу від батьків. Чекала – тому що вони завжди допомагали...». Тут бачимо три зв'язані між собою «тому-що»

речення.

Кількість фрагментованих «тому-що» речень ($N_{\text{фр}}^{\text{тому-що}}$) – підраховувалася як загальна кількість «тому-що» речень у тексті, які між собою не пов'язані ланцюговим способом: наступне речення є рядоположним із попереднім. Приміром, та ж досліджувана у іншій ситуації каже: «Я покинула його, тому що він мені не подобався. А іще – тому, що хотіла побути сама». Тут бачимо два тому-що речення, між якими немає зв'язку, єдине, що їх поєднує – ситуація.

Кількість зв'язаних «для-того-щоб» речень ($N_{\text{зв}}^{\text{для-того-щоб}}$) – підраховувалася аналогічно до кількості зв'язаних «тому-що» речень. Приміром, досліджувана С. каже: «Почала працювати, для того, щоб заробити грошей. Гроші – для того, щоб бути незалежною». Тут є два зв'язані між собою «для-того-щоб» речення.

Кількість фрагментованих «для-того-щоб» речень ($N_{\text{фр}}^{\text{для-того-щоб}}$) – підраховувалася аналогічно до фрагментованих «тому-що» речень.

Індекс зв'язаності мотиваційного дискурсу ($ZB_{\text{МД}}$) – обчислювався як відношення сумарної кількості зв'язаних «тому-що» і «для-того-щоб» речень до загальної кількості подій, які виділив досліджуваний.

$$ZB_{\text{МД}} = \frac{N_{\text{зв}}^{\text{тому-що}} + N_{\text{зв}}^{\text{для-того-щоб}}}{t}; \quad (2.6)$$

де:

t – кількість ситуацій;

$N_{\text{зв}}^{\text{тому-що}}$ - кількість зв'язаних «тому-що» речень;

$N_{\text{зв}}^{\text{для-того-щоб}}$ - кількість зв'язаних «для-того-щоб» речень.

Індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу ($ФР_{\text{МД}}$) – обчислювався як відношення сумарної кількості фрагментованих «тому-що» і «для-того-щоб» речень до загальної кількості подій, які виділив досліджуваний.

$$FR_{MD} = \frac{N_{fr}^{тому-що} + N_{fr}^{для-того-щоб}}{t}; \quad (2.7)$$

де:

t – кількість ситуацій;

$N_{fr}^{тому-що}$ - кількість фрагментованих «тому-що» речень;

$N_{fr}^{для-того-щоб}$ - кількість фрагментованих «для-того-щоб» речень.

Взаємозв'язки між кількісними характеристиками мотиваційного дискурсу. Підсумки обчислень кількісних характеристик мотиваційного дискурсу особистості для усіх учасників дослідження наведено у додатку Б., табл.Б.1 та Б.2. Передусім, проведемо структурний аналіз цих характеристик – для цього використаємо факторний аналіз, який дозволить знайти структурні взаємозв'язки між окремими характеристиками та побудувати таким чином емпіричний базис для типології мотиваційних дискурсів.

Факторний аналіз масиву даних, побудованого на основі розрахунків кількісних характеристик мотиваційного дискурсу, проводився методом головних компонент із наступною варімакс-ротацією [94]. Для обмеження кількості факторів використовувався критерій Кайзера (відсікалися фактори, власні значення яких менше 1,0). У результаті було виокремлено 4 фактори, які сумарно пояснюють 85,7% загальної дисперсії (див. додаток Б., табл. Б.4). Графічні зображення факторних навантажень (факторних полів) перших двох факторів – рис. 3.1, двох інших – рис. 3.2.

Перший виділений фактор (45,5% дисперсії) утворений такими характеристиками, як «індекс орієнтації мотиваційного дискурсу в минуле» (0,97), «кількість фрагментованих тому-що речень» (0,93), «кількість тому-що речень» (0,90), «індекс темпорального балансу мотиваційного дискурсу» (0,81). «індекс відносного багатства мотиваційного дискурсу» (0,79), «індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу» (0,79), «середня довжина серії тому-що речень» (0,69). Фактор

уніполярний, до його складу входять характеристики, пов'язані, з одного боку, зі зсувом темпорального балансу у минуле (усі характеристики, пов'язані із тому-що реченнями), з іншого боку – індекси багатства та фрагментованості мотиваційного дискурсу.

Not Found

Рис. 3.1. Факторне поле кількісних характеристик мотиваційного дискурсу (фактори 1, 2)

Таким чином, до першої групи характеристик увійшли ті, які пов'язані з орієнтацією мотиваційного дискурсу у минуле, його багатством та фрагментованістю. Центральними ж характеристиками, з огляду на факторні навантаження, є саме темпоральний баланс, а точніше – його зсув у минуле. Відтак, перший фактор можна назвати ***«орієнтація мотиваційного дискурсу у минуле»***.

Другий фактор (19,7% дисперсії) об'єднує такі характеристики, як «кількість фрагментованих для-того-щоб речень» (0,96), «індекс орієнтації мотиваційного дискурсу в майбутнє» (0,94), «кількість для-того-щоб речень» (0,93), «середня довжина серії для-того-щоб речень» (0,84), «індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу» (0,53), «індекс відносного багатства мотиваційного дискурсу» (0,50), «індекс темпорального балансу мотиваційного дискурсу» (-0,57).

До складу другого фактора входять характеристики, пов'язані із орієнтацією мотиваційного дискурсу у майбутнє, – так само, багатством та фрагментованістю, які є спільними і для другого, і для першого фактора. Центральними ж характеристиками, з огляду як на факторні навантаження, так і на опозицію (індекс темпорального балансу), є ***орієнтація мотиваційного дискурсу на майбутнє***.

Третій фактор (13,7% дисперсії) об'єднав «індекс зв'язаності мотиваційного дискурсу» (0,83), «кількість зв'язаних тому-що речень» (0,76), «кількість зв'язаних для-того-щоб речень» (0,75). Як впливає зі змісту характеристик, які його утворили, – усі вони стосуються **зв'язаності мотиваційного дискурсу особистості**, яка у такий спосіб виступає окремою, незалежною характеристикою (рис. 3.2). **Четвертий** фактор (6,9% дисперсії) утворений однією характеристикою – «вік» (0,82), що свідчить про незалежність усіх вище описаних характеристик мотиваційного дискурсу особистості від віку.

Важливим висновком, який можна зробити, є двовимірність темпоральної характеристики мотиваційного дискурсу. Всупереч імпліцитним очікуванням параметри орієнтації мотиваційного дискурсу у минуле та майбутнє утворили не один біполярний фактор, в якому минуле та майбутнє виступають у опозиції одне до одного, а два ортогональних фактори. Це дає підстави говорити про темпоральне поле мотиваційного дискурсу, в якому минуле та майбутнє виступають як незалежні координати, й мотиваційні конструкції в яких можуть набувати складних часових конфігурацій – існувати одночасно у двох часах, існувати лише у минулому чи лише у майбутньому, або ж пульсувати, наближаючись то до однієї, то до іншої осі. Така «польова» темпоральна організація є підґрунтям часової асиметрії мотиваційного дискурсу (див. далі).

Not Found

Рис. 3.2. Факторне поле кількісних характеристик мотиваційного дискурсу (фактори 3, 4)

Відтак, на основі факторно-аналітичного дослідження можна виокремити декілька груп незалежних характеристик мотиваційного

дискурсу особистості: орієнтація мотиваційного дискурсу в минуле, орієнтація мотиваційного дискурсу на майбутнє та зв'язаність мотиваційного дискурсу. Також – дві характеристики виявилися тісно пов'язаними із темпоральними вимірами мотиваційного дискурсу – його багатство та фрагментованість.

Кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Пірсона, додаток Б., табл. Б.3) показує тісний статистично значущий зв'язок ($p < 0,05$) між індексом відносного багатства мотиваційного дискурсу та орієнтацією мотиваційного дискурсу у минуле ($r = 0,85$) та майбутнє ($r = 0,64$). Також тісно пов'язані індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу та його орієнтація у минуле ($r = 0,78$) і майбутнє ($r = 0,61$). Між самими характеристиками багатства та фрагментованості – показник взаємозв'язку рівний 0,93 ($p < 0,05$).

Таким чином, базис для типологізації мотиваційних дискурсів, сконструйованих за ментативним типом, утворений трьома незалежними векторами (минуле, майбутнє, зв'язаність). Дві інші, залежні характеристики (багатство та фрагментованість), відіграють роль додаткового опису. У таблиці 3.3 наведені назви типів мотиваційного дискурсу, залежно від домінування виділених характеристик, розроблені із врахуванням результатів їх порівняльного аналізу.

Порівняльний аналіз мотиваційних дискурсів ментативного типу та їх характеристик, типологія. Виділення кількісних характеристик мотиваційного дискурсу ментативного типу, а також конструювання на їх основі типологічного базису дає змогу проаналізувати відмінності між окремими групами учасників дослідження. Серед виділених характеристик мотиваційного дискурсу наявні бінарні опозиції (приміром, кількість тому-що і кількість для-того-щоб речень), які мають однакову вимірність. Порівняння їх дає цінну інформацію про особливості

мотиваційного дискурсу ментативного типу по вибірці в цілому.

За допомогою критерію знаків виявлено ряд статистично значущих відмінностей (вибір критерію зумовлений тим, що йдеться про залежні вибірки, показники яких не відповідають критеріям нормального розподілу) [91]. Загалом, у результаті аналізу виявлені такі закономірності (див. додаток Б., табл. Б.17):

- середня довжина серії тому-що речень є більшою у порівнянні з для-того-щоб реченнями (3 / 2);
- кількість тому-що речень більша, ніж кількість для-того-щоб речень (34 / 21);
- серед тому-що речень кількість фрагментованих речень більша, ніж кількість зв'язаних (26 / 8);
- серед для-того-щоб речень аналогічно, кількість фрагментованих більша, ніж кількість зв'язаних (14 / 7);
- серед зв'язаних речень кількість тому-що речень ненабагато, але значущо більша, ніж кількість для-того-щоб речень (8 / 7);
- серед фрагментованих речень кількість тому-що речень більша, ніж кількість для-того-щоб речень (26 / 14);
- індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу більший, ніж індекс зв'язаності (2,35 / 0,97);
- за темпоральними характеристиками індекс орієнтації мотиваційного дискурсу у минуле переважає над індексом орієнтації на майбутнє (2,05 / 1,27).

Отже, мотиваційний дискурс, сконструйований за ментативним типом, можна охарактеризувати як такий, що орієнтований у минуле, у минулому ж він має більшу насиченість мотиваційними конструкціями, при цьому – переважно фрагментований. У таблиці 3.1 наведено дані щодо порівняння окремих підвибірок за рядом характеристик.

Таблиця 3.1.

Кількісні характеристики мотиваційного дискурсу
(середні арифметичні)

	Стать		Вік			
	ч	ж	18-20	21-30	31-40	41-52
Середня довжина серії для-того-щоб речень	2	2	2	2*	3	2
Кількість зв'язаних "тому-що" речень	9	7	7	8	8	8
Кількість зв'язаних "для-того-щоб" речень	8**	6	6	6	7	8
Індекс зв'язаності мотиваційного дискурсу	1,07	0,89	0,85	0,97	0,89	1,04

* напівжирним шрифтом позначено середні показники зі значущою різницею ($p < 0,05$);

** напівжирним курсивом позначено показники із тенденцією до статистичної значущості ($0,05 < p < 0,1$).

Результати аналізу (U-критерій Манна-Уїтні, додаток Б., табл. Б.6) дозволяють зробити висновок про відсутність статично значущих гендерних відмінностей між мотиваційними дискурсами за усіма характеристиками, крім зв'язаності дискурсу (рис. 3.3).

Not Found

Рис. 3.3. Характеристики мотиваційного дискурсу, за якими спостерігаються відмінності між чоловіками та жінками

За характеристикою «кількість зв'язаних тому-що речень» (ч = 9; ж = 7) та «індекс зв'язаності мотиваційного дискурсу» (ч = 1,07; ж = 0,89) виявлені статистично значущі відмінності на рівні $p < 0,05$. Також виявлена тенденція до появи відмінностей ($p < 0,08$) за показником «кількість зв'язаних для-того-щоб речень» (ч = 8, ж = 6). Тобто, в цілому у мотиваційному дискурсі чоловіків виявилось більше речень, зв'язаних у послідовні мотиваційні ланцюги, тоді як у жінок таких ланцюгів менше.

Отже, зв'язаність мотиваційних дискурсів, як у тій частині ментативу,

яка орієнтована у минуле, так і тій, що орієнтована на майбутнє, в цілому вища по вибірці чоловіків. Тобто, вищим є ступінь зв'язку мотиваційних конструкцій між собою – у чоловіків у більшій кількості випадків кожне наступне мотиваційне речення пов'язане із попереднім.

Аналіз статистичної значущості відмінностей між учасниками дослідження різного віку (додаток Б., табл. Б.7-Б.12) дозволив виявити, що лише за параметром «середня довжина серії «для-того-щоб» речень» різняться учасники віку ранньої дорослості (21-30 = 2) та (31-40 = 3) років ($p < 0,05$); за ним же є тенденція до значущих відмінностей у віці ранньої (31-40 = 3) та середньої дорослості (41-52 = 2) років ($p = 0,05$). Як видно з рис. 3.4, у віці 31-40 років спостерігається зростання середньої довжини серії «для-того-щоб» речень, яка є мірою насиченості події мотиваційними реченнями, орієнтованими на майбутнє. Тобто, у цьому віці зростає кількість мотивацій кожної події/ситуації, причому – із орієнтацією на майбутнє і цільовий компонент активності.

Для аналізу відмінностей за базисними характеристиками учасників передусім слід диференціювати їх за рівнем прояву згаданих характеристик (нижче та вище середнього по вибірці). По всій вибірці отримані такі показники (див. додаток Б., табл. Б.1, Б.2): середній індекс орієнтації мотиваційного дискурсу у минуле ($T_{\text{мин}}$) рівний 2,05; середній індекс орієнтації мотиваційного дискурсу на майбутнє ($T_{\text{майб}}$) рівний 1,27; середній показник зв'язності мотиваційного дискурсу ($ЗВ_{\text{МД}}$) рівний 0,97. У табл. 3.2 наведено характеристики, за якими виявлено статистично значущі відмінності (див. додаток Б., табл. Б.14-Б.16).

Not Found

Рис. 3.4. Вікова динаміка характеристики мотиваційного дискурсу

«середня довжина серії «для-того-щоб» речень»

Учасники дослідження, в яких показник орієнтації у минуле вищий, ніж середній, мають у своїх наративах більшу кількість ситуацій (18), більшу довжину серії тому-що і для-того-щоб речень (4 та 3), більшу кількість таких речень (тому-що – 51, для-того-щоб – 26), відповідно – більший індекс відносного багатства мотиваційного дискурсу; суттєво більшу кількість фрагментованих тому-що речень (42) та більшу кількість зв'язаних (8) та фрагментованих для-того-щоб речень (18), відповідно – вдвічі більший індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу (3,28); індекс темпорального балансу більший – зсунутий у минуле (-1,42).

В учасників дослідження, в яких індекс орієнтації мотиваційного дискурсу на майбутнє вищий, ніж середній, мають більшу кількість подій у наративах (19), більшу довжину серії обох видів речень (4), більшу кількість самих речень (43 та 38), відповідно – майже вдвічі більший індекс відносного багатства мотиваційного дискурсу; більшу кількість фрагментованих тому-що і для-того-щоб речень – відповідно, вищий індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу (3,33); індекс темпорального балансу зсунутий ближче до нуля – що означає його наближення до майбутнього.

Диференціюючи вибірку за індексом зв'язності мотиваційного дискурсу, можна відмітити, що у осіб, у яких показник зв'язності вищий, ніж середній, значущо переважають лише окремі коефіцієнти – більша кількість зв'язаних тому-що та для-того-щоб речень (11 та 10), менша кількість фрагментованих для-того-щоб речень (10), нижчий показник фрагментованості дискурсу (1,93).

Таким чином, на основі порівняльного аналізу мотиваційних дискурсів учасників дослідження, в якому диференціальними критеріями слугували базисні характеристики цих дискурсів, та результатів факторно-аналітичного моделювання типологічного базису, можна розробити типологію мотиваційних дискурсів, сконструйованих за ментативним

типом – табл. 3.3.

Таблиця 3.2.

Кількісні характеристики мотиваційного дискурсу, за якими виявлені значущі відмінності (середні арифметичні)

	Темпоральний баланс				Індекс зв'язаності мотиваційного дискурсу (ЗВ _{мд})	
	Індекс орієнтації мотиваційного дискурсу в минуле	Індекс орієнтації мотиваційного дискурсу на майбутнє				
Критерій вибірки	< 2,05	> 2,05	< 1,27	> 1,27	< 0,97	> 0,97
Кількість ситуацій	14*	18	15	19	16	15
Середня довжина серії тому-що речень	2	4	3	4	3	3
Середня довжина серії для-того-щоб речень	2	3	2	4	2	2
Кількість тому-що речень	21	51	30	43	34	34
Кількість для-того-щоб речень	17	26	15	38	22	20
Індекс відносного багатства мотиваційного дискурсу	2,61	4,24	2,99	4,24	3,40	3,24
Кількість зв'язаних "тому-що" речень	8	9	8	9	5	11
Кількість фрагментованих "тому-що" речень	13	42	22	34	28	23
Кількість зв'язаних "для-того-щоб" речень	6	8	7	8	4	10
Кількість фрагментованих "для-того-щоб" речень	11	18	8	30	18	10
Індекс зв'язаності мотиваційного дискурсу	0,99	0,96	1,00	0,91	0,62	1,32
Індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу	1,62	3,28	1,99	3,33	2,78	1,93
Індекс орієнтації мотиваційного дискурсу в минуле	1,44	2,83	1,97	2,24	2,08	2,01
Індекс орієнтації мотиваційного дискурсу на майбутнє	1,17	1,41	1,01	2,00	1,32	1,23
Індекс темпорального балансу мотиваційного дискурсу	-0,27	-1,42	-0,96	-0,25	-0,76	-0,78

* позначено середні показники зі статистично значущою різницею ($p < 0,05$);

Таблиця 3.3.

Типологія мотиваційних дискурсів (ментативний тип конструювання)

Типи мотиваційного дискурсу	Базисні характеристики			Додаткові характеристики	
	Орієнтація мотиваційного дискурсу у минуле	Орієнтація мотиваційного дискурсу на майбутнє	Індекс зв'язаності мотиваційного дискурсу	Фрагментованість мотиваційного дискурсу	Відносне багатство мотиваційного дискурсу
Орієнтований у минуле, фрагментований і збагачений	>	<	<	>	>
Орієнтований у минуле, збіднений				<	<
Орієнтований у минуле, зв'язно-фрагментований, збагачений	>	<	>	>	>
Орієнтований у минуле, зв'язний, збіднений				<	<
Темпорально збалансований, фрагментований і збагачений	>	>	<	>	>
Темпорально збалансований, зв'язно-фрагментований, збагачений	>	>	>	>	>
Орієнтований на майбутнє, фрагментований і збагачений	<	>	<	>	>
Орієнтований на майбутнє, збіднений				<	<
Орієнтований на майбутнє, зв'язно-фрагментований, збагачений	<	>	>	>	>
Орієнтований на майбутнє, зв'язний, збіднений				<	<
Невизначено темпорально орієнтований, зв'язаний, середньо багатий	<	<	>	<	=
Невизначено темпорально орієнтований, фрагментований, середньо багатий	<	<	<	>	=

Знаки «<» (менше), «>» (більше) та «=» (дорівнює) стосуються середніх арифметичних показників мотиваційних дискурсів за відповідними базисними характеристиками. Так, мотиваційний дискурс

ментативного типу, «орієнтований у минуле, фрагментований і збагачений» – означає, що показник орієнтації у минуле більший, ніж середній, у майбутнє – менший, ніж середній, зв'язаності – менший, ніж середній, фрагментованості та багатства – більший, ніж середній. А, приміром, «орієнтований на майбутнє, зв'язаний, збіднений» має орієнтацію у минуле меншу, ніж середня, на майбутнє – більшу, ніж середня, зв'язаність – більшу, ніж середня, фрагментованість та багатство – менші, ніж середні показники.

3.1.3. Тематика мотиваційного дискурсу особистості у контексті її життєвого шляху

Процедура аналізу тематики мотиваційного дискурсу особистості. Після проведення основної частини наративного інтерв'ю та бесіди, відпочаткованої інтеракційним імпульсом, виокремлюється перелік подій, ситуацій із життя людини (мікро-наративи), відносно яких учасникам дослідження пропонується мотиваційно-дискурсивний імпульс. Після аналізу записів цієї частини виокремлюється перелік «тому-що» і «для-того-щоб» речень (Додаток В., табл. В.3). Кількісний їх аналіз було здійснено у пункті 3.1.2. Разом із тим, отриманий перелік і є зовнішнім шаром мотиваційної тематики особистості, з якої надалі конструюється мотиваційний дискурс.

Завдання цього етапу дослідження – проникнення під цей шар, виокремлення базисних елементів мотиваційної теми та пошук взаємозв'язків між ними. Зовнішній тематичний шар, як і будь-який текст, характеризується «надлишковістю», тобто містить багато повторів, додаткових, не-мотиваційних елементів тощо. У зв'язку з цим виникає потреба у редукції змісту виокремлених речень, зведення їх до певного мінімально-можливого набору дискурсивних одиниць. Релевантним поставленій меті є *метод вільного сортування* (див. Серкин, 2008), при

якому редукція даних відбувається у рамках дискурсу самого учасника дослідження і без привнесення дискурсу дослідника. Учаснику пропонується розподілити речення так, щоб утворилася певна кількість груп речень, близьких за змістом. Після завершення роботи – кожен з груп пропонують назвати, або підібрати речення, яке б максимально відповідало змісту об'єднаних речень.

Наступний крок – узагальнення отриманих даних, пошук основи та класифікація отриманих змістів із метою виокремлення певних груп домінуючих мотиваційних тем.

Змістовий аналіз тематики мотиваційного дискурсу особистості.

У результаті узагальнення даних усіх учасників дослідження (124 особи, 6786 речень) виокремлено 26 тем мотиваційного дискурсу (наводяться у порядку спадання їх кількості, див. додаток В., табл. В.5.): 1) значущі стосунки, афіліція, дружба, кохання (5,3%); 2) визнання, схвалення (5%); 3) підконтрольність, залежність (4,7%); 4) стабільність (4,7%); 5) самодетермінованість (4,5%); 6) досягнення успіху (4,4%); 7) духовність (4,3%); 8) матеріальне забезпечення (4,2%); 9) захоплення процесом, творчість (потік) (4,2%); 10) ризик, надситуаційна активність (4%); 11) самоактуалізація, самореалізація (3,9%); 12) самооцінка, почуття гідності (3,9%); 13) новизна (3,8%); 14) чесність (3,8%); 15) емоції та почуття (3,6%); 16) екзистенція, життя (3,5%); 17) відповідальність за інших (3,5%); 18) термінальна тема (смерть) (3,4%); 19) адаптація, пристосування (3,4%); 20) альтруїзм (3,3%); 21) лідерство, влада, контроль (3,3%); 22) самоствердження (3,3%); 23) задоволення (гедонізм) (3,3%); 24) естетика (3,1%); 25) уникання невдачі (2,8%); 26) патріотизм (2,7%).

Тема «*Значущі стосунки (афіліція, дружба, кохання)*» займає перше місце за частотою появи. Ця тема утворена реченнями, зміст яких у той чи інший спосіб торкається стосункового спричинення життєвих подій. Йдеться про взаємини дружби, зради, кохання чи його відсутності тощо.

Сюди належать, наприклад, такі речення: «Тому, що він для мене важливий», «Для того, щоб завоювати його прихильність», «Щоб колеги не подумали про мене погано», «Бо кохаю її», «Для того, щоб розірвати ці виснажливі стосунки».

«Визнання, схвалення» є темою, до якої включенні речення-прагнення соціальної оцінки. Йдеться про бажання отримати від інших визнання та схвалення своїх досягнень, зусиль, зовнішності, потреб, а також про не-отримання такого; про визнання/невизнання й прийняття/неприйняття інших людей. Прикладами таких речень є: «Бо втомилася щось робити, а у відповідь – ні слова вдячності», «Бо я не розумію, як можна стільки працювати важко, а тебе навіть не похвалили», «Тому, що хочу, щоб мене помітили, саме мене, а не мою зовнішність», «Ніхто мене не розуміє», «Я не можу прийняти такої його поведінки».

Тема «Підконтрольність, залежність» віддзеркалює той фрагмент дискурсу, в якому людина конструює свою залежність від інших, неможливість/невміння/небажання прийняти самостійне рішення, взяти відповідальність за своє життя, стати суб'єктом своїх дій, здійснити вчинок. Для цієї теми характерні речення, зміст яких забарвлений пасивністю, втомою від відповідальності, зневірою у власні сили: «Тому, що нічого не могла з тим зробити», «Для того, щоб не брати на себе відповідальності», «Щоб бути в теплі й не думати про майбутнє. Нехай хтось інший про мене думає», «Бо я так звик – рішення приймали мама, тато, старший брат – а я ніколи», «Це так важко – самій вирішувати».

«Стабільність» є темою, у рамках якої змістовим інваріантом речень є бажання регулярності й повторюваності певних фрагментів життя, визначності, втома від змін і непередбачуваності, бажання відсутності змін. До речень, які конструюють цю тему, належать такі: «Так хочеться вже спокою!», «Бо втомився переїздити з місця на місце», «Для того, що вставати вранці, й робити те саме: смажити яєчню, пити каву»,

«Тому, що набридло вранці вставати, й не знати, у якій країні ти встав»,
«Щоб не думати, йдучи на роботу – звільнять тебе сьогодні, чи ще лишать».

«Самодетермінованість» – також одна зі значущих тем мотиваційних дискурсів. Вона твориться реченнями, змісті яких відбиває самостійність, незалежність, прийняття відповідальності за своє життя, певну «вчинковість» та суб'єктність, визнання себе джерелом власних рішень. Це, наприклад, такі речення, як: «Щоб стати незалежною», «Для того, щоб відчувати, що я можу щось будувати сама», «Тому, що батьки весь час нав'язували мені свою думку, а я хочу сам!», «Втомилася бути пішаком у їх грі», «Бо моє життя – то моє життя, і лише я відповідаю за те, що в ньому відбувається».

Тема «Досягнення успіху» об'єднує змісти, які мають стосунок до успішності у діяльності, соціального успіху, досягнення певних цілей, вирішення поставлених завдань. При цьому проявляється потужний емоційний компонент, що вказує на радість від досягнення, задоволення від успіхів, невдоволеність і розчарування у випадку невдачі. Ілюстративними є такі речення: «Тому, що хочу отримати результат!», «Я не змогла виконати план продажів, дуже було неприємно», «Для того, щоб вирішити це питання будь-що», «Бо коли я йду до мети, мене ніхто не спинить», «Щоб стати на вершині, й з гордістю дивитися на пройдений шлях».

«Духовність» як тема мотиваційного дискурсу – об'єднує речення, які мають трансцендентний зміст, пов'язані із Богом, душею, вірою у щось більше, ніж матеріальний світ. Їхній зміст може сутнісно перетинатися з іншими темами, але у дискурсі досліджуваних вони виокремилися в окрему тему. Це, наприклад, такі речення: «Для того, щоб потім жити у кращому світі», «Я вручив своє життя Господу», «Бо вірю, що є інший світ», «Бог так вирішив», «Бо в душі кожного є світло», «Тому, що його дух у смятінні», «Тому, що під час молити я відчуваю єдність із Всесвітом».

Тема *«Матеріальне забезпечення»* об'єднує речення зі змістами: гроші, достаток, комфортне життя, прибуток, ситість, втеча від бідності. Часто ці змісти стосуються не себе, а дітей. Зокрема, це речення: «Щоб не бути голодним», «Втомилася рахувати копійки до зарплати», «Бо бачив, як живуть у Європі», «Щоб росли прибутки», «Бо не хочу, щоб діти жили, як я, у бідності», «Бо не хочу обирати, чи купити взуття, чи шапку», «Щоб мій син не почувався біднішим за інших».

Тема *«Захоплення процесом, творчість (потік)»* пов'язана із зануренням людини у процес діяльності, творчості, інтеракції, «почуттям потоку» та переживанням при цьому ресурсних станів наповненості енергією, активізацією організму тощо. Це, наприклад, такі речення: «Тому що коли я пишу, то ніщо мене не турбує», «Тому що, коли я за кермом, я весь зібраний і повний сили, я відчуваю себе супер», «Я в танці забуваю про все на світі», «Для того, щоб отримувати задоволення від роботи».

«Ризик, надситуаційна активність» – тема, у якій концентруються змісти, пов'язані з ризиком, екстремальними переживаннями, виходом за межі зони комфорту, виконанням дій, надлишкових із точки зору необхідності, але важливих для людини. До речень, які ілюструють цю тему, належать: «Тому, що під час стрибка я відчуваю себе на межі», «Для того, щоб зробити більше, ніж я можу», «Бо коли мені треба докладати зусиль, виходити за зону комфорту – тоді я расту», «Для того, щоб відчути смак життя».

Тема *«Самоактуалізація, самореалізація»* пов'язує речення, які стосуються реалізації власних здібностей, потреб у «спорідненій праці», самоактуалізації в цілому. Це такі речення, як: «Тому, що я хочу навчитися це робити найкраще», «Для того, щоб реалізувати себе», «Щоб робити те, що я умію, й умію дуже добре», «Бо для мене йти сходинками догори – то найбільше задоволення», «Щоб розвивати свої здібності».

«Самооцінка, почуття гідності» – тема, утворена реченнями, що стосуються віри у свої сили, високої/низької самооцінки, віри у достоїнність, почуття власної гідності, поваги до гідності інших. Прикладом є такі речення: «Бо я ціную себе», «Для того, щоб потім сам себе міг поважати», «Тому, що я достойний цього», «Не хочу, щоб об мене витирали ноги», «Бо не вірила у свої сили», «Тому, що не поважаю його», «Щоб мене не принижували».

Тема «Новизна» стосується речень, тематично об'єднаних змістами новизни, прагненням змін, бажанням оновлення у житті, в діяльності або стосунках. Ця тема звучить так: «Щоб відчутти щось нове», «Він був новим, свіжим, як ковток повітря», «Схотілося спробувати чогось новенького», «Бо хочу змін», «Втомилася від застою, від стояння на місці», «Бо хочу робити щось нове, навчитися іншому чомусь».

Тема «Чесність» – презентує ті речення, які стосуються чесності із собою та іншими, відвертості у взаємодії, правди, яку важко сказати, звинувачення у нечесності інших. Це такі речення: «Щоб бути чесним із самим собою», «Бо не хочу брехати», «Не люблю неправди», «Бо я звик по чесному – або так, або ніяких стосунків», «Тому що вважаю, що коли друг – то кажи правду, і я готовий її почути».

«Емоції та почуття» – узагальнююча тема для груп емоцій, почуттів, які містяться у змістах речень і містять певний мотивуючий потенціал, наповнюють пояснення подій і вчинків: «Бо він розізлився», «Щоб бути щасливою», «Бо така радість у нього була на лиці», «Щоб його очі світилися від захвату», «Тому, що була така пригнічена й виснажена», «Тому, що почуття захопили мене».

Екзистенційна тема «Життя» сконструйована реченнями, які містять слова та фрази філософського відтінку: життя, його цінність і самоцінність, екзистенція як фінітне пояснення. Це звучить так: «Щоб жити», «Тому, що цінували життя», «Бо його життя – то найвища

цінність», «Я все віддав, аби лиш він жив», «Тому, що життя – священне», «Я хочу просто жити, і все».

Тема «Відповідальність за інших» об'єднує такі речення: «Тому, що я відповідаю за нього», «Бо він ні про кого, крім себе не думає», «Для того, щоб стати відповідальнішим», «Бо турбуватися про них – мій обов'язок», «А хто, крім мене – вона ж мені вірить», «Як там кажуть, ми відповідаємо за тих, кого приручили?», «Щоб він думав не лише про себе, але й про сім'ю» тощо. Це речення, які пов'язані зі узяттям на себе відповідальності за когось.

Термінальна тема, названа «Смерть», стосується згадок про смерть, про скінченність життя, про невідворотність кінця. Це речення типу: «Щоб лишити щось по собі», «Тому, що хотіла лишити слід», «Бо він пішов, а пам'ять про нього у мені живе», «Для того, щоб не зникнути безслідно», «Бо усі ми смертні», «Він не думає, що туди нічого не забереш, усе тут лишиться», «Бо страшно про це навіть думати».

Тема «Адаптація, пристосування» відображає змісти, які стосуються пристосування до обставин, особистісних змін після певних подій, бажання або небажання змінюватися у мінливому світі. Прикладом можуть слугувати такі речення: «Тому, що мала весь час до нього пристосовуватися», «Я не хочу себе міняти під нього», «Тому що по іншому – ніяк, якщо себе не змieniш під систему, тебе зламують».

Тема «Альтруїзм» віддзеркалює допомогу іншим, підтримку, пояснення поведінки інших такими ж альтруїстичними причинами. Наприклад: «Тому, що він просто хотів мені допомогти», «Я допомагаю людям, і це – основне, що мене тримає на цій роботі», «Для того, щоб навчитися підтримувати його», «Тому, що мені так захотілося – і я віддав їй усі кишенькові гроші», «У мене є, а у них – немає».

Тема «Лідерство, влада, контроль» утворена реченнями, загальний зміст яких пов'язаний із лідерством, бажанням контролювати інших,

владними мотивами, можливістю вести інших за собою. Це речення такого типу: «Бо я знаю, як треба робити», «Для того, щоб показати іншим, що мій шлях правильний», «Щоб він ішов за мною, а не я за ним», «Так склалося, що у нашій родині я лідер, я веду».

Тема «*Самоствердження*» за своїм змістом займає позицію, близьку до теми самодетермінації та теми самооцінки, однак, має й певні відмінності. У темі самодетермінації чіткий акцент на незалежності, а у темі самооцінки – йдеться переважно про констатацію факту й визнання іншими своєї гідності. У темі самоствердження переважає акцент на власній активності у процесі утвердження себе і визнання своєї значущості. Це такі речення: «Тому, що я щось досягнув у житті, і себе за то поважаю», «Для того, щоб довести, що я не пусте місце», «Тому, що вважаю – кожного дня треба щось робити, щоб не впасти».

Тема «*Задоволення (гедонізм)*» пов'язує змісти, які стосуються почуттів приємності, задоволення, бажання отримати насолоду, уникання ситуацій, у яких відсутній елемент приємності. Це такі речення: «Щоб було приємно», «Нічого не робити – така насолода», «Бо я просто люблю музику», «Щоб мені було комфортно», «Бо він ніколи не знав, як то смачно», «Тому, що люблю дотик хутра до своєї шкіри».

«*Естетика*» – одна з тем, яка має відносно невелике навантаження. Тема естетики сконструйована реченнями, у змісті яких переважають інтонації краси, візуальної приємності, естетичного задоволення. Це речення такого типу: «Щоб було красиво», «Тому, що мені не подобається безлад», «Люблю, коли речі красиві», «Щось у ньому таке було... естетичне», «Тому, що приємно дивитися».

Тема «*Уникання невдачі*» за своїм кількісним наповненням також опинилася внизу списку. Вона утворена такими реченнями: «Бо боялася, що нічого не вийде», «А який сенс, однак – не справлюсь», «Щоб не плакати від поразки», «Щоб не було боляче», «Тому, що страшно – ану як

не вступлю?», «Він усе життя наче й не жив – боявся не туди ступити, не те сказати».

Тема «*Патріотизм*» утворена з речень, у яких звучать змісти, пов'язані із патріотизмом, любов'ю до Батьківщини, небажанням виїздити назавжди, бажанням економічного й політичного росту країни. Цю тему ілюструють такі речення: «Щоб у країні стало краще жити», «Для того, щоб щось зробити для країни», «Тому, що хочу тут жити», «Бо моїм дітям тут жити – я хочу щоб стало краще», «Тому, що це – моя Батьківщина».

Узагальнюючи результати класифікації тематики мотиваційного дискурсу, варто відмітити важливу закономірність – визначені теми цілком вкладаються у наукові дискурси психології мотивації – теорії мотивації досягнення (теми досягнення успіху та уникання невдачі), теорії самодетермінації (теми значущих стосунків, самодетермінації, підконтрольності), теорії мотивації влади (тема лідерства, влади), теорії мотивації афіліації (значущі стосунки, альтруїзм, відповідальність за інших), теорію самоактуалізації (самоактуалізація, самоствердження, естетика, матеріальне забезпечення). Виявлений факт є підтвердженням нашого уявлення про науковий мотиваційний дискурс як певний фрагментарний зліпок із дійсності, а отже, може йтися про одну із засадничих ідей соціальної психології мотивації – ідею еквівалентності тематик наукового дискурсу психології мотивації та мотиваційного дискурсу особистості.

Розподіл тематики мотиваційного дискурсу у полі «центр-периферія». Підраховуючи індивідуальне кількісне наповнення кожної з категорій можна визначити ступінь *центральності-периферійності* певної теми. Чим більше речень, фраз наповнюють певну категорію, тим частіше вона використовується у мовлення, а відтак – і є ближчою до центру мотиваційного дискурсу особистості. Також можна говорити про *політематичність* мотиваційного дискурсу – як кількість тем, які у

ньому присутні.

Наприклад, у досліджуваної Г. (додаток В., табл. В.4) *центральне місце* у мотиваційному дискурсі посідає тема визнання й самооцінки («бути потрібною комусь», 16 речень), тема стосунків (кохання) («кохати», 14 речень). Наближаються до центру теми родини («мати свою родину», 11 речень), підконтрольності («хтось так захотів, і так сталося», 9 речень), стабільності («стабільність», 9 речень). На *периферії* мотиваційного дискурсу – теми досягнення («досягати мети», 5 речень), альтруїзму («допомагати комусь», 4 речення), чесності («бути чесним із собою та іншими», 4 речення) та грошей («заробляти гроші», 3 речення). З точки зору кількісного наповнення центру-периферії – то бачимо, центр мотиваційного дискурсу бі-тематичний (2 теми), а периферія – квадро-тематична (4 теми); саме мотиваційно-дискурсивне поле – високо-дискретне (велика різниця між кількісними наповненнями різних тем).

Також є можливість аналізу типу інтеракційного простору, у якому конструюється мотиваційний дискурс. Мотиваційний дискурс досліджуваної Г., приміром, існує переважно у просторі монологу, про що свідчить формулювання більшості речень з рефлексивної Я-позиції.

Політематичність мотиваційного дискурсу. Параметр політематичності мотиваційного дискурсу визначається кількістю тем, які у цьому дискурсі присутні. Зважаючи також на розподіл їх у полі «центр-периферія» можна виокремити шість типів мотиваційного дискурсу (див. рис. 4.5). Тип перший – *монотематичні центр і периферія* (рис. 3.5, ліворуч угорі). У цьому дискурсі є дві теми, одна з яких – центральна, інша – периферійна. Приміром, це досліджувані № 16, 22, 34, 46, 59, 66, 92, 97, 101, 114 (Додаток В., табл. В.5). Тип другий – *політематичний центр і монотематична периферія* (праворуч угорі).

Not Found

Рис. 3.5. Графічна модель типології мотиваційного дискурсу за розподілом тем у полі «центр-периферія»

Це дискурси, у центрі яких перебуває декілька тем, а на периферії – одна, як, наприклад, у досліджуваного №38, у центрі дискурсу якого перебувають дві теми – «Альтруїзм» (7) і «Чесність» (7), а на периферії лише одна – «Матеріальне забезпечення» (4). Третій тип – мотиваційний дискурс із *монотематичним центром і політематичною периферією* (рис. 3.5, ліворуч посередині). У цих дискурсах, навпаки – у центрі одна тема, а на периферії – багато тем. Приміром, це дискурс досліджуваного № 89, у центрі якого – тема «Самодетермінованості» (9), а на периферії – 3 теми («Матеріальне забезпечення» (4), «Задоволення» (4), «Духовність» (4)). Четвертий тип – мотиваційний дискурс із *політематичними центром та периферією* (рис. 3.5, праворуч посередині). Таких дискурсів більшість. Це, наприклад, дискурс досліджуваної Г. (№103, див. аналіз вище).

П'ятий тип – *політематичні дискурси із рівномірним розподілом* (рис. 3.5, ліворуч унизу). Це дискурси, в яких відсутній поділ на центр-периферію за рахунок однакового кількісного наповнення кожної із тем. Це, приміром, дискурси досліджуваних №58 та 69. У досліджуваного №58 це теми «Ризику» (8) та «Матеріального забезпечення», а у досліджуваного № 69. – теми «Альтруїзму» (7) та «Чесності» (7). Останній, шостий тип – *монотематичний мотиваційний дискурс* (рис. 3.5, праворуч унизу), рідкісний тип дискурсу, який у нашій вибірці був виявлений лише двічі – досліджувані №81 («Значимі стосунки» (18) та №95 («Самооцінка» (14)). У дискурсі цього типу наявна лише одна тема, яка є водночас і центром, і периферією.

Тематична дискретність мотиваційного дискурсу. Розподіл тем мотиваційного дискурсу також можна аналізувати з точки зору його

дискретності-континуальності. *Континуальний дискурс* має рівномірний розподіл тем, і перехід від центру до периферії є повільним, без стрибків, такий, при якому може бути важко розмежувати ці полюси (див., приміром, приклад із досліджуваною Г.). До континуальних також належать дискурси п'ятого та шостого типів (рис. 3.5). *Дискретний дискурс* характеризується великими стрибками між кількостями тем у центрі та периферії. Це дискурси, як правило, першого-четвертого типів, однак тут можуть бути винятки, як у випадку із досліджуваною Г. Кількісною мірою дискретності слугує стандартне відхилення кількісного наповнення кожної із тем мотиваційного дискурсу особистості (див. результати обчислень у Додатку В., табл. В.5).

3.2. Наративно-ментативні осциляції мотиваційного дискурсу та практики його конструювання

3.2.1. Характеристики мотиваційного дискурсу, сконструйованого за наративний типом

У дослідженні першим, базовим кроком є власне конструювання респондентом наративу про своє життя, відпочатковане наративним імпульсом (див. дод. А., табл. А.2). Наративи після транскрипції піддаються аналізу, в якому, передусім, здійснюється їх розподіл на власне наративні фрагменти (мікро-наративи) та не-наративні частини (мікро-ментативи). Аналіз виокремлених наративних і ментативних фрагментів, із точки зору наявності у них ознак мотиваційного дискурсу, дає змогу виділити ряд кількісних характеристик, співвідношення між якими важливо вивчати перед тим, як розпочинати рух до оприявлення змістовної типології мотиваційного дискурсу та практик його конструювання. Сегментація аналізу наративу пов'язана із ідеєю О.В. Полуніна про квантифікацію наративу суб'єктивним теперішнім та

монофокальністю уваги на мікро-наративи, тривалість яких тенденційно здатна до дрейфу [176].

Кількісні характеристики мотиваційного дискурсу (нарративний тип конструювання).

Кількість мікро-наративів (або кількість ситуацій/подій) (m) – спосіб підрахунку див. у п. 3.1.2.

Кількість спонтанних мікро-ментативів (N_M) – кількість не-нарративних фрагментів, виокремлених після транскрипції записів нарративного інтерв'ю. Спонтанність у назві характеристик пов'язана із тим, що респонденти самостійно, без настанови дослідника, переходили із нарративної форми оповіді у ментативну. У наступному прикладі перші речення – мікро-наратив, останній фрагмент, позначені *курсивом* – спонтанний мікро-ментатив: «До 9 класу я ходила в різні гуртки. Здається, 2 роки я ходила в музичну школу, *але то було більше бажання мого дідуся, який хотів, щоб я грала. Мені ж то зовсім не подобалося*».

Загальний нарративно-ментативний баланс (B_{NM}) – обчислюється як різниця між кількістю мікро-наративів і спонтанних мікро-ментативів (форм. 2.8). Відображає збалансованість кількості мікро-наративів та мікро-ментативів у межах одного великого нарративу.

$$B_{NM} = m - N_M ; \quad (2.8)$$

де:

m – кількість мікро-наративів;

N_M – кількість спонтанних мікро-ментативів.

Кількість мікро-наративів із мотиваційним дискурсом (m_{MD+}) – кількість мікро-наративів, у змісті яких простежуються мотиваційно-дискурсивні конструкції. Так, наприклад, виглядає мікро-наратив учасниці дослідження: «Потім я поступала в універ. Я дуже хотіла в Київ, на психолога, але і в Житомир подали сюди на психолога. Виходить, я поступила в Житомир на державне, а потім мені повідомили, що я

поступила в Київ на державне». Відображає наповненість мікро-нарративу мотиваційним змістом.

Кількість мікро-нарративів без мотиваційного дискурсу (m_{MD-}) – кількість мікро-нарративів, у змісті яких не простежуються мотиваційно-дискурсивні конструкції (вони або взагалі відсутні, або оприявнюються у наступному за мікро-нарративом мікро-ментативі). Наприклад: «Я народилася у неповній родині, тато з мамою розведені. Роль батька виконувала сестра».

Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість нарративу ($MДН_H^{відн}$) – обчислюється як відношення різниці кількості мікро-нарративів із мотиваційним дискурсом та без нього до загальної кількості мікро-нарративів (форм. 2.9).

$$MДН_H^{відн} = \frac{m_{MD+} - m_{MD-}}{m}; \quad (2.9)$$

де:

m – кількість мікро-нарративів;

m_{MD-} – кількість мікро-нарративів без мотиваційного дискурсу;

m_{MD+} – кількість мікро-нарративів із мотиваційним дискурсом.

Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість нарративу ($MДН_H^{абс}$) – обчислюється як відношення кількості мікро-нарративів із мотиваційним дискурсом до загальної кількості мікро-нарративів (форм. 2.10).

$$MДН_H^{абс} = \frac{m_{MD+}}{m}; \quad (2.10)$$

де:

m – кількість мікро-нарративів;

m_{MD+} – кількість мікро-нарративів із мотиваційним дискурсом.

Кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом (N_M^{MD+})

– кількість мікро-ментативів, у змісті яких простежуються мотиваційно-дискурсивні конструкції. Приміром, учасниця дослідження після оповіді про друзів, каже: «Тут інколи періоди бувають, що хочеться піти додому, щоб не бачити друзів. А буває, просто хочеться лишитися у гуртожитку, коли тут нікого немає».

Кількість мікро-ментативів без мотиваційного дискурсу (N_M^{MD-})

– кількість мікро-ментативів, у змісті яких відсутні мотиваційно-дискурсивні конструкції (такі ментативи містять переважно тексти емоційно-почуттєвого характеру, описи переживань, ставлень тощо). Наприклад: «Це була настільки страшна мені картинка. Спочатку так було гарно, а потім – страшно».

Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість спонтанного ментативу ($МДН_M^{відн}$) – обчислюється як відношення різниці кількості мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом та без нього до загальної кількості мікро-ментативів (форм. 2.11).

$$МДН_M^{відн} = \frac{N_M^{MD+} - N_M^{MD-}}{N_M}; \quad (2.11)$$

де:

N_M – кількість мікро-ментативів;

N_M^{MD-} – кількість мікро-ментативів без мотиваційного дискурсу;

N_M^{MD+} – кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом.

Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість спонтанного ментативу ($МДН_M^{абс}$) – обчислюється як відношення кількості мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом до загальної кількості мікро-ментативів (форм. 2.12).

$$МДН_M^{abc} = \frac{N_M^{МД+}}{N_M}; \quad (2.12)$$

де:

N_M – кількість мікро-ментативів;

$N_M^{МД+}$ – кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом.

Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість тексту
 ($МДН^{відн}$) – обчислюється як сума відносних мотиваційно-дискурсивних навантажених наративу й ментативу (форм. 2.13).

$$МДН^{відн} = МДН_H^{відн} + МДН_M^{відн}; \quad (2.13)$$

де:

$МДН_H^{відн}$ – відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу;

$МДН_M^{відн}$ – відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість ментативу.

Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість тексту
 ($МДН^{abc}$) – обчислюється як сума абсолютних мотиваційно-дискурсивних навантажених наративу й ментативу (форм. 2.14).

$$МДН^{abc} = МДН_H^{abc} + МДН_M^{abc}; \quad (2.14)$$

де:

$МДН_H^{abc}$ – абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу;

$МДН_M^{abc}$ – абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість ментативу.

Аналіз взаємозв'язків між виділеними кількісними характеристиками мотиваційного дискурсу наративного типу.

Результати розрахунків описаних характеристик наведено у додатку Г., табл. Г.1., а їх описових статистик – табл. Г.21. Зважаючи на невелику кількість узагальнюючих характеристик (мотиваційно-дискурсивний баланс та мотиваційно-дискурсивна навантаженість (наративу, ментативу та тексту загалом)) факторно-аналітичне моделювання не є доцільним, натомість, варто проаналізувати кореляційні співвідношення між цими характеристиками, а також – ймовірні їх варіації залежно від типу вибірки.

Результати загального кореляційного аналізу наведено у додатку Г., табл. Г.2. Загальний наративно-ментативний баланс (який виражає співвідношення між обсягами власне наративних та ментативних фрагментів у великому наративі) має додатнє значення (відповідно, зміщений у наративний бік), і статистично значуще ($p < 0,05$) прямо корелює із кількістю наративів ($r = 0,60$), кількістю наративів із мотиваційним дискурсом ($r = 0,94$), мотиваційно-дискурсивною навантаженістю наративу ($r = 0,69$), а також із мотиваційно-дискурсивною навантаженістю тексту ($r = 0,38$). Тобто, особи із більшим зсувом балансу у наративний бік ймовірно матимуть більше наративів із мотиваційним дискурсом.

Водночас, простежується цікава тенденція. Кількість спонтанних мікро-ментативів тісно й значуще корелює із кількістю мікро-наративів ($r = 0,67$; $p < 0,05$), що цілком зрозуміло – оскільки чим більше наративних фрагментів у великому наративі, тим більше там може бути й мікро-ментативів. Однак, іще тісніший взаємозв'язок простежується між кількістю мікро-ментативів та кількістю мікро-наративів без мотиваційного дискурсу ($r = 0,96$; $p < 0,05$). Зіставлення цих коефіцієнтів дає підстави для висновку, що при побудові наративу ті мікро-наративи, у змісті яких були відсутні мотиваційні конструкції (які би пояснювали

причини вчинків чи їх цілі), учасники дослідження спонтанно супроводжували ментативними фрагментами, у яких таке пояснення уже давалося. Менші кореляції між кількістю мікро-ментативів із мотиваційними конструкціями та кількістю мікро-наративів ($r=0,38$; $p<0,05$) та кількістю мікро-наративів без мотиваційних конструкцій ($r=0,60$; $p<0,05$) свідчать про те, що не у всіх мікро-ментативних фрагментах наявний саме мотиваційний дискурс у чистому вигляді – є ментативи із емоційним, оцінним дискурсами тощо. Підтвердженням такого висновку слугує ще одна статистично значуща кореляція – обернений зв'язок між кількістю мікро-ментативів із мотиваційними конструкціями та мотиваційно-дискурсивною навантаженістю наративу ($r=-0,40$; $p<0,05$).

Аналіз кореляцій між мотиваційно-дискурсивними навантаженнями тексту та наративу ($r=0,52$; $p<0,05$) й ментативу ($r=0,80$; $p<0,05$) дає підстави для висновку про більший внесок у навантаженість тексту мотиваційним дискурсом його ментативною частиною. Цей висновок підтверджується також порівнянням середніх величин абсолютних мотиваційно-дискурсивних навантажень наративу ($МДН_H^{abc}=0,35$) й ментативу ($МДН_M^{abc}=0,48$). Ще яскравіше цю тенденцію можна простежити при порівнянні середніх відносних величин, в яких знак «-» вказує на зсув у бік дискурсів без вбудованих мотиваційних конструкцій: $МДН_H^{відн} = -0,3$; $МДН_M^{відн} = -0,04$ – у обох випадках спостерігається переважання дискурсів без мотиваційних конструкцій, однак у наративній частині такий зсув значно більший.

3.2.2. Порівняльний аналіз мотиваційних дискурсів наративного типу та їх характеристик, типологія

Виявлені й описані вище взаємозв'язки між характеристиками

мотиваційного дискурсу, сконструйованого особистістю за наративним типом, демонструють певні статистично значущі тенденції: наявність у наративі ментативних фрагментів, завантаженість мотиваційними конструкціями переважно цих спонтанних ментативів, поява ментативів зв'язана із наявністю у дискурсів наративів без мотиваційних конструкцій, загальне переважання у тексті дискурсів без мотиваційних конструкцій. Для уточнення виявлених і описаних тенденцій, для їх пояснення – слід продовжити кількісний аналіз, спрямувавши його на порівняльний аналіз мотиваційних дискурсів наративного типу (за статтю, віком, домінуванням певних характеристик) та порівняльний аналіз самих характеристик по вибірці в цілому.

Порівняльний аналіз характеристик мотиваційних дискурсів наративного типу. Результати статистичного аналізу відмінностей між окремими характеристиками мотиваційних дискурсів наративного типу наведені у додатку Г., табл. Г.3. Передусім, загальна особливість – переважання ($p < 0,05$) кількості мікро-наративів (16) над кількістю мікро-ментативів (11), що цілком зрозуміло, зважаючи на спосіб постановки запитання при наративному інтерв'ю. Важливою відмінністю є також переважання кількості мікро-наративів без мотиваційного дискурсу (їх у середньому 10, тоді як із мотиваційним дискурсом – у середньому 6). Цікаво, що при цьому кількість мікро-наративів і мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом значущо не різняться (6 і 5 відповідно).

Not Found

Рис. 3.6. Порівняльний аналіз відмінностей між кількісними характеристиками мотиваційного дискурсу наративного типу

Це свідчить про стабільність відносного навантаження тексту мотиваційним дискурсом, незалежно від його способу конструювання. Також цікавим є майже 50% розподіл мотиваційно-дискурсивного навантаження у спонтанних ментативах – середня кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом рівня 5, без нього – 6, відмінності – не значущі.

Статистично значущими ($p < 0,05$) також виявилися відмінності між відносними мотиваційно-дискурсивними навантаженнями наративу (-0,3) й ментативу (-0,04). У наративній частині спостерігається зсув у бік домінування текстів без мотиваційно-дискурсивного навантаження, тоді як у ментативній частині – наближення до балансу (про що свідчить наближення індексу до нуля). Таку ж картину показує порівняння абсолютних індексів (рис. 3.7) – середня навантаженість наративу рівня 0,35, ментативу ж 0,48 (відмінності статистично значущі, $p < 0,05$).

Not Found

Рис. 3.7. Порівняльний аналіз відмінностей між узагальнюючими характеристиками мотиваційного дискурсу наративного типу

Порівняльний аналіз гендерних та вікових відмінностей мотиваційних дискурсів наративного типу. З метою статистичного порівняння вибірок за виокремленими вище характеристиками використано U-критерії Манна-Уїтні [91]. Детальні результати розрахунків наведено у додатку Г., табл. Г.4 (порівняння за гендерною ознакою) й табл. Г.5-Г.10 (порівняння за віком). Розглянемо, передусім, відмінності за гендерною ознакою (рис. 3.8).

Передусім, відсутні значущі відмінності у кількості мікро-наративів, однак – кількість спонтанних мікро-ментативів хоч і незначно, але статистично значущо різниться (у середньому, чоловіки – 10, жінки – 12).

Водночас, показник наративно-ментативного балансу у жінок (4) знаходиться ближчий до нуля, ніж у чоловіків (6).

Цікавою є внутрішня структура розподілу мотиваційно-дискурсивного компоненту між наративами та ментативами. У чоловіків більше мікро-наративів із мотиваційним дискурсом (ч – 7, ж – 4), у жінок – мікро-ментативів (ч – 4, ж – 6). Ці ж висновки підтверджуються аналізом абсолютних та відносних мотиваційно-дискурсивних навантажень наративів чоловіків та жінок. Наративи чоловіків мають вищий рівень абсолютної мотиваційно-дискурсивної навантаженості (ч – 0,44, ж – 0,27) та відносної (ч – (-0,13), ж – (-0,45)).

Not Found

Рис. 3.8. Статистично значущі відмінності вихідних характеристик мотиваційних дискурсів наративного типу чоловіків та жінок

Аналіз вікової динаміки характеристик мотиваційного дискурсу дає можливість виявити декілька статистично-значущих тенденцій (див. табл. 3.4, рис. 3.9). З'ясовано, що відбувається поступове статистично значуще спадання кількості мікро-наративів із мотиваційним дискурсом. При цьому, росте кількість мікро-наративів без мотиваційного дискурсу, однак, ця тенденція не є статистично-значущою. У той же час, із віком кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом збільшується, а кількість їхня без мотиваційного дискурсу лишається стабільною протягом усього часу.

Таблиця 3.4.

Кількісні характеристики мотиваційного дискурсу
(середні арифметичні)*

	Уся вибірка	Стать		Вік			
		ч	ж	18-20	21-30	31-40	40-52
Вік	34	33	35	19	26	36	46

Кількість ситуацій	16	16	15	15	15	17	16
Кількість мікро-нарративів	16	16	15	15	15	17	16
Кількість спонтанних мікро-ментативів	11	10	12	<u>9</u>	10*	11	<u>12*</u>
Загальний нарративно-ментативний баланс	5	6	4	<u>7</u>	6*	6	<u>4*</u>
Кількість мікро-нарративів із мотиваційним дискурсом	6	7	4	7	6*	6	4*
Кількість мікро-нарративів без мотиваційного дискурсу	10	9	11	8	9	11	11
Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість нарративу	-0,3	-0,13	-0,45	-0,13	-0,22*	-0,26	-0,46*
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість нарративу	0,35	0,44	0,27	0,43	0,39*	0,37	0,27*
Кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом	5	4	6	<u>2</u>	5	5	<u>6</u>
Кількість мікро-ментативів без мотиваційного дискурсу	6	5	6	6	5	6	6
Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість спонтанного ментативу	-0,04	-0,14	0,05	-0,47	0,02	-0,04	<u>0,05</u>
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість спонтанного ментативу	0,48	0,43	0,52	0,27	0,51	0,48	<u>0,53</u>
Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість тексту	-0,34	-0,26	-0,40	<u>0,21</u>	-0,34	-0,42	<u>-0,42</u>
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість тексту	0,83	0,87	0,80	<u>1,1</u>	0,83	0,79	<u>0,79</u>

* **Напівжирним** шрифтом, підкресленнями та знаком (*) позначені показники, статистична значуща відмінність між якими $p < 0,05$.

Тобто, спостерігається віковий зсув мотиваційного дискурсу із нарративного до ментативного способу конструювання, що показано на рис. 3.9. На ньому ж видно, що загальна відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість усього тексту також падає, в основному, за рахунок її зменшення саме у частині нарративного конструювання.

Порівняльний аналіз відмінностей мотиваційних дискурсів нарративного типу за узагальнюючими характеристиками. Для аналізу відмінностей на основі групування учасників за узагальнюючими

характеристиками (абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу, ментативу та тексту в цілому) передусім слід диференціювати за ними учасників за рівнем прояву цих характеристик (нижче та вище середнього по вибірці).

Not Found

Рис. 3.9. Вікова динаміка відносної мотиваційно-дискурсивної навантаженості наративів і ментативів

Таблиця 3.5.

Кількісні характеристики мотиваційного дискурсу, за якими виявлені значущі відмінності (середні арифметичні)*

	Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість					
	наративу ($МДН_{Н}^{abc}$)		ментативу ($МДН_{М}^{abc}$)		тексту ($МДН^{abc}$)	
Середній показник по вибірці	0,35		0,48		0,83	
Критерій вибірки	< 0,35	> 0,35	< 0,48	> 0,48	< 0,83	> 0,83
Кількість	66	58	56	68	69	55
Кількість мікро-наративів	15	16	16	16	15	16
Кількість спонтанних мікро-ментативів	13	8	10	11	11	11
Загальний наративно-ментативний баланс	2	8	5	5	5	6
Кількість мікро-наративів із мотиваційним дискурсом	3	9	6	5	5	6
Кількість мікро-наративів без мотиваційного дискурсу	12	8	10	11	10	10
Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу	-0,64	0,08	-0,22	-0,36	-0,29	-0,31
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу	0,18	0,54	0,39	0,32	0,35	0,34
Кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом	6	4	2	8	6	4

Кількість мікро-ментативів без мотиваційного дискурсу	6	4	8	3	5	6
Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість спонтанного ментативу	-0,02	-0,06	-0,60	0,43	0,03	-0,12
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість спонтанного ментативу	0,49	0,47	0,20	0,71	0,51	0,44
Відносна мотиваційно-дискурсивна навантаженість тексту	-0,38	-0,29	-0,24	-0,42	-0,85	0,30
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість тексту	0,81	0,86	0,88	0,79	0,58	1,15

* *напівжирним шрифтом позначено середні показники зі статистично значущою різницею ($p < 0,05$);*

Вибір абсолютних, а не відносних індексів зумовлений відсутністю від'ємних чисел, що спрощує розрахунки показників статистичної значущості, а також ідентичністю тенденцій, які демонструються ці показники (див. коефіцієнти кореляцій між ними у додатку Г., табл. Г.2).

По усій вибірці індекси $MДН_H^{abc} = 0,35$; $MДН_M^{abc} = 0,48$; $MДН^{abc} = 0,83$. В табл. 3.5 наведено показники характеристик, за якими виявлено статистично значущі відмінності. Результати розрахунків рівня статистичної значущості наведено у додатку Г., табл. Г.18-Г.20, а описові статистики – наведено у табл. Г.12-Г.17 додатку В.

Учасники дослідження, у яких показник абсолютної мотиваційно-дискурсивної навантаженості наративу нижче середнього (таких у вибірці виявилось 66 осіб), мають більш статистично значущу кількість спонтанних мікро-ментативів (13 проти 8) при рівній кількості мікро-наративів. За рахунок цього їх наративно-ментативний баланс зсунутий до нуля (2 проти 8), у бік рівності кількості цих двох способів конструювання дискурсу.

Відтак, вони мають значно меншу кількість наративів із мотиваційним дискурсом (3 / 9) і більшу кількість – без нього (12 / 8).

Цікаво, що у них же значущо більшою є кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом (6 / 4), що пов'язано із загальною більшою кількістю ментативів, бо за показниками навантаженості – таких відмінностей не спостерігається.

Учасники дослідження, у яких показник абсолютної мотиваційно-дискурсивної навантаженості ментативу нижчий, ніж середній (таких у вибірці виявилось 56 осіб), мають, відповідно, статистично значущу меншу кількість мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом (2 / 8) та більшу – мікро-ментативів без мотиваційного дискурсу. У наративній же частині їх дискурсів суттєвих відмінностей не виявлено, крім тенденції до незначних відмінностей у кількості мікро-наративів із мотиваційним дискурсом (6 / 5; рівень значущості відмінностей $p < 0,053$); та трохи вищої абсолютної та відносної мотиваційно-дискурсивної навантаженості наративу ($p < 0,056$).

Аналіз відмінностей за критерієм абсолютної мотиваційно-дискурсивної навантаженості тексту показав їх відсутність, що зумовлено оберненими кореляційними зв'язками між мотиваційно-дискурсивними навантаженнями наративу й ментативу, які в сумі компенсують одна одну. Тому даний критерій не є диференційно-значущим для кількісної типології мотиваційних дискурсів наративного типу конструювання, а може слугувати лише додатковою описовою характеристикою.

Основи типології мотиваційних дискурсів, сконструйованих за наративним типом, на базі кількісних характеристик. Враховуючи результати кореляційного аналізу взаємозв'язків між характеристиками мотиваційних дискурсів наративного способу конструювання та їх порівняльного аналізу, є підстави виокремити дві базисні характеристики та одну – додатково-описову. Базисні: мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу ($МДН_H^{abc}$), мотиваційно-дискурсивна навантаженість ментативу ($МДН_M^{abc}$); описова: мотиваційно-дискурсивна

навантаженість тексту ($МДН^{abc}$). Можливі варіанти комбінацій цих характеристик наведено у табл. 3.6.

У дискурсах із **загальною низькою мотиваційною навантаженістю** показники абсолютної мотиваційно-дискурсивної навантаженості наративної й ментативної частин нижчі за середні; у таких дискурсах мала кількість мотиваційних конструкцій, хоча може бути велика кількість як самих наративів, так і ментативів. Це пов'язано із наявністю у ментативах, переважно, не-мотиваційних пояснень, натомість – більше емоційного чи оціночного дискурсу. Кількість таких наративів тісно пов'язана із віком – при переході від юнацького віку до віку середньої дорослості кількість їх невинно зростає.

Таблиця 3.6.

Типологія мотиваційних дискурсів (ментативний тип конструювання), побудована на базисі кількісних характеристик

Тип мотиваційного дискурсу		Абсолютна мотиваційно-дискурсивна завантаженість наративу ($МДН_N^{abc}$)	
		$МДН_N^{abc} < \bar{X}$	$МДН_N^{abc} \geq \bar{X}$
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна завантаженість ментативу ($МДН_M^{abc}$)	$МДН_M^{abc} < \bar{X}$	Низька мотиваційна навантаженість дискурсу ($МДН^{abc} < \bar{X}$)	Домінування мотиваційного навантаження наративу
	$МДН_M^{abc} \geq \bar{X}$	Домінування мотиваційного навантаження ментативу	Висока мотиваційна навантаженість дискурсу ($МДН^{abc} \geq \bar{X}$)

У дискурсах із **домінуванням мотиваційного навантаження наративу** баланс кількості мотиваційних конструкцій зміщений до наративної частини: більшість їх входить до структури самих наративів, тоді як у ментативних фрагментах таких конструкцій менше. Їх кількість

також спадає із віком.

Вага дискурсів із домінуванням мотиваційного навантаження ментативу із віком зростає (див. табл. 3.5). У таких ментативах баланс кількості мотиваційних конструкцій зсунутий до ментативної частини, тоді як в наративах їх набагато менше.

У дискурсах із загальною високою мотиваційною навантаженістю спостерігається висока кількість мотиваційних конструкцій у обох частинах тексту, і в наративах, і в спонтанних ментативах.

Відтак, можна виокремити чотири типи мотиваційних дискурсів, сконструйованих за наративним типом: 1) дискурс із загальною низькою мотиваційною навантаженістю; 2) дискурс із домінуванням мотиваційного навантаження наративу; 3) дискурс із домінуванням мотиваційного навантаження ментативу; 4) дискурс із загальною високою мотиваційною навантаженістю.

3.2.3. Практики конструювання мотиваційного дискурсу: конструктивно-осциляторний, темпоральний, структурний і тематичний виміри

Узагальнюючи результати аналізу мотиваційних дискурсів особистості, презентованих у п. 3.1.2 – 3.2.2, а також звертаючись безпосередньо до їх якісного аналізу, можна виокремити декілька вимірів типових практик конструювання людиною мотиваційних дискурсів: конструктивно-осциляторний, темпоральний, структурний виміри. Деталізовані таблиці результатів класифікації наведено у додатку Д.

Конструктивно-осциляторний вимір практик конструювання мотиваційного дискурсу. Зважаючи на розуміння самого поняття «практика», із масиву даних виокремлюються дві типові дискурсивні практики: *наративна* й *ментативна*, які перебувають між собою у складних семантичних відношеннях (див. далі про структурний вимір).

Наративна практика конструювання мотиваційного дискурсу полягає у конструюванні мотиваційних текстів через наратив: «хто – що – де – коли». Така практика пов'язана із осюжетненням мотивації (засобами

наративізації) або мотиваційними включеннями у сюжет за рахунок тематичного виміру практик. У цьому випадку мотиваційні конструкції є прихованими, вбудованими у наратив – характерною їх рисою є імпліцитність. Їх важко виявити, почути й самій людині, а тим більше – досягти змін, у разі потреби, всередині наративу. Отже, характерними ознаками таких практик є *імпліцитність* і *стабільність* мотиваційних конструкцій. Вони наче пронизують життєвий світ людини, входять до його тканини. Саме тому їй важко уявити можливість змін, і більше того – усвідомити їх необхідність. Така наративізація мотиваційного дискурсу супроводжується також екстра-лінгвістичними компонентами: окремі фрагменти наративу, або цілі наративи супроводжуються посиленою жестикуляцією, мімічними реакціями, емоційними проявами у тембрі й темпі мовлення тощо.

Ментативна практика конструювання мотиваційного дискурсу полягає, відповідно, у конструюванні мотиваційного дискурсу ментативними засобами: «що означає – чому – за яких умов – чим підтверджується». Мотиваційні конструкції тут оприявлені, вони наче «лежать на поверхні» – є *експліцитними*, а відтак, «баченими», такими, що можуть бути усвідомлені. Ментативні практики конструювання мотиваційного дискурсу не є типовими, вони наближаються за своєю сутністю не до «практик», а до «вчинку». Оприявлені мотиваційні конструкції є першими паростками ймовірних змін у дискурсі, і ментативізація мотиваційного дискурсу особистості може слугувати базовою ознакою його потенцій до *трансформації*.

Якщо вести мову про зв'язки між цими практиками усередині мотиваційного дискурсу особистості, то можна виокремити певні типові способи їх поєднання у цілісні структури – **осциляторні практики**. Передусім це *практика ментативної компенсації мотиваційного дискурсу* (рис. 3.10), яка полягає у супроводженні наративу, який не містить

імпліцитних мотиваційних конструкцій, мотиваційним дискурсом ментативного типу. У такий спосіб людина у ментативній частині компенсує відсутність мотиваційного компоненту у наративі, пояснюючи причини/цілі своїх/чужих дій. Операціоналізовано домінування такої практики визначається як низька мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу та висока навантаженість ментативу. Така практика відстежена у 40 учасників, що склало 32% від дослідницької вибірки (див. додаток Д., табл. Д.1).

Прикладом такої практики може бути фрагмент історії А.Б.: «<наратив> Я пішов за нею слідом, йшов довго. Вона не озиралася, аж раптом, коли ми вийшли на Михайлівську, вона зупинилася й повернулася до мене обличчям. Мені так соромно стало. <ментатив> Я ж ішов за нею, бо вона мені подобалася, і ніяк не міг наважитися підійти. А вона подумала, це тому, що маніяк якийсь...».

Not Found

Рис. 3.10. Практика ментативної компенсації мотиваційного дискурсу

Другий тип практик – *практики переважно наративного конструювання мотиваційного дискурсу*. При їх використанні людина вбудовує мотиваційні конструкції у наратив (рис. 3.11) без додаткового їх ментативного супроводу.

Not Found

Рис. 3.11. Практика переважно наративного конструювання мотиваційного дискурсу

У такому випадку більшість таких конструкцій мають імпліцитний характер, і можуть бути виявлені лише при зіставленні ряду наративів та виокремленні в їхньому змісті спільної теми (див. далі про тематичний

вимір). Такі практики властиві учасникам дослідження, в яких показники мотиваційно-дискурсивного навантаження наративу високі, а ментативу – низькі (таких учасників 30, 24% від дослідницької вибірки).

Прикладом такої практики може бути фрагмент історії Б.В.: «<наратив 1> Він заробляв стільки грошей – просто неймовірно, як йому то вдавалося. У нашій родині він з’являвся наче Святий Миколай, роздавав подарунки й брав мене на руки... <наратив 2> Я зараз працюю на фірмі, яка дає такі перспективи... але зранку треба йти на роботу, і не дай тобі Боже запізнитися, а ввечері – ніколи не знаєш, коли повернешся... Працюю від зорі до зорі, але й платять за то добре...».

Третій тип практик, зображений на рис. 3.12, – *практики уникання конструювання мотиваційного дискурсу*. У випадку використання цієї практики людина не вбудовує у свої тексти (які переважно мають наративний характер з можливими ментативними включеннями) жодних мотиваційних конструкцій, уникає пояснень причин вчинків, не аналізує їхні цілі, не прогнозує причини/цілі дій інших людей. Навіть при введенні «мотиваційно-дискурсивного імпульсу» отриманий дискурс є збідненим. У таких осіб низька мотиваційно-дискурсивна навантаженість як наративів, так і ментативів. Усього виявлено 26 осіб, яким властиві такі практики, що складає 21% від дослідницької вибірки.

Not Found

Рис. 3.12. Практика уникання конструювання мотиваційного дискурсу

Прикладом такої практики може бути фрагмент історії В.Г.: «<наратив 1> Спочатку я вступив до університету, навчався добре увесь час, але під кінець – перестав то робити. Потім – була робота, потім – іще одна, і ще одна... <наратив 2> А ще, пригадую, ми з друзями сиділи у кав’ярні, аж коштів у одного не вистачило заплатити. То він паспорт свій

заклав, а я потім його забирати ходив...».

Not Found

Рис. 3.13. Практика ментативного підсилення мотиваційного дискурсу

Четвертий тип – *практики ментативного підсилення мотиваційного дискурсу*. У випадку домінування практик цього типу людина вбудовує мотиваційні конструкції як у наративні, так і в ментативні фрагменти (рис. 3.13). Такі конструкції часто дублюються і взаємодоповнюються, утворюючи своєрідну ризоморфну структуру (див. про структурний вимір). Операціонально – це практика конструювання мотиваційного дискурсу, при якій і наратив, і ментатив мають високі мотиваційно-дискурсивні навантаження. Практики виявлено у 28 осіб, 23% від дослідницької вибірки.

Прикладом такої практики може бути фрагмент історії Д.К.: «*<наратив>* Я зустрів її у місті, випадково. І закохався з першого погляду, але довго не міг наважитися. Спочатку я ходив навколо її дому, потім – коли вона мене помітила, – купив квітів і одного дня їх подарував. І тоді ми познайомилися. *<ментатив>* Я не міг так довго підійти, бо боявся, що вона подумає, що я нецікавий. Я й сам про себе так думав...»

Структурний вимір практик конструювання мотиваційного дискурсу. Із точки зору типових структур, у які поєднуються практики конструювання мотиваційного дискурсу, виокремлюються такі практики конструювання: одинична та множинна; ланцюгова та колова; конструювання структуроморфних і ризоморфних дискурсів.

Not Found

Not Found

Одинична практика конструювання мотиваційного дискурсу

(рис. 3.14) полягає у супроводженні одного наративного фрагменту (мікро-наративу) одним мотиваційним дискурсом, як правило – моно-тематичним (див. про тематичний вимір практик).

Описана практика може бути розглянута як частинний випадок *множинної практики конструювання мотиваційного дискурсу* (рис. 3.15), за якої мікро-наратив супроводжується кількома, як правило, політематичними ментативами із мотиваційними вбудовами.

У якості прикладу можна навести продовження історії Д.К., у якій наративний фрагмент представлений описом історії знайомства із коханою дівчиною, а ментативи ось такі: «<ментатив 1> Я не міг так довго підійти, бо боявся, що вона подумає, що я нецікавий. Я й сам про себе так думав. <ментатив 2> А ще хвилювався, що не підхожу їй – вона така красива, а я ж так собі був хлопець. Раніше якимось не думав про це, а тепер – стало так важливо. <ментатив 3> Все змінилося, коли ми стали зустрічатися – виявилось, що то неважливо. Їй було важливо, що я надійний і не підведу ніколи. Бо її кілька разів чоловіки обманювали, і мені не хотілося, щоб вона і про мене так думала...»

Not Found

Наступна виявлена практика – *ланцюгова*. Її використання передбачає послідовність взаємозалежних ментативів із мотиваційно-дискурсивним навантаженням, при якій кожен наступний мікро-ментатив впливає із попереднього (рис. 3.16).

Типовим прикладом такої практики є послідовність «тому-що...» речень, при якій кожне наступне «тому-що» є відповіддю на наступне, як у досліджуваної С.М.: «<наратив> Він покинув мене й нічого не пояснив. <ментатив 1> Я думаю, так сталося, бо я йому не підходила. <ментатив 2> Тому що він такий весь красень, а я – така ніяка. <ментатив 3> Не навчила мене мама бути красивою, не до того було у родині. <ментатив 4> Усі гроші заробляли, щоб нас виховати. От і виховали...»

На рис. 3.17 зображено частковий випадок ланцюгової практики – *колову* практику конструювання мотиваційного дискурсу. У випадку її

використання відбувається замикання ланцюга тому-що / для-того-щоб речень на одній із його ланок. Наприклад, ось таке коло утворене у оповіді С.Л.: «Не можу навчатися, бо часу просто не вистачає... Бо увесь час витрачаю на свої хвороби, лікування... Бо запустив колись здоров'я, все часу на нього не було... От так мені весь час не вистачає часу...».

Not Found

Рис. 3.17. Колова практика конструювання мотиваційного дискурсу

Аналізуючи весь особистісний наративно-ментативний масив, виявляючи взаємозв'язки між мікро-наративами й мікро-ментативами, можна виокремити ще два типи практик: *структуроморфна* та *ризоморфна*. *Практика конструювання структуроморфних мотиваційних дискурсів* полягає у формуванні таких констеляцій мотиваційних конструкцій, наративів та ментативів, які в кінцевому підсумку утворюють певну просту структуру, як от центровані навколо однієї теми мікро-наративи, поєднані в цілісне коло мікро-ментативи, наративно-ментативні цикли тощо. *Практика конструювання ризоморфних мотиваційних дискурсів* (рис. 3.18) полягає у формуванні таких констеляцій, форма яких не може бути вкладена у одну просту фігуру, більшою мірою нагадуючи ризому без чітких точок початку й завершення.

Not Found

Рис. 3.18. Практика конструювання ризоморфних мотиваційних дискурсів

Така практика характерна для осіб із політематичними мотиваційними дискурсами, структурно вона містить у собі усі інші.

Темпоральний вимір практик конструювання мотиваційного

дискурсу. Наступний вимір, у рамках якого можна здійснити класифікацію практик конструювання мотиваційного дискурсу – темпоральний. Час, у якому конструюються мотиваційні дискурси, є, водночас, одним із вимірів життєвого світу людини. Спираючись на таке розуміння життєвого світу та на результати дослідження, презентовані у попередніх розділах, можна оприятити такі типи практик: *тому-що* практики, *для-того-щоб* практики та практики темпоральних оксюморонів.

Тому-що практики – це практики конструювання мотиваційного дискурсу засобами минулого, при яких явно або неявно людина опирається на конструкцію «*тому-що*», пояснюючи *те-що-є* чи *те-що-буде*, *тим-що-було* або *тим-що-є*. Це практики, які тримають мотиваційний дискурс у межах теперішнього, або занурюють його у минуле, якщо набувають ланцюгового характеру. З такої позиції, протилежними до них є *для-того-щоб* практики, в яких є орієнтація на майбутнє і на цілі. Це пояснення *того-що-є* чи *того-що-було* *тим-що-буде*. У *для-того-щоб* практиках яскравіше виражена їхня векторність. Вони завжди виводять мотиваційний дискурс у майбутнє, відіграючи роль орієнтирів, маркерів майбутнього, цілей тощо. Акцент на суб'єктній активності є невід'ємною складовою *для-того-щоб* дискурсів, і особи з малою кількістю таких дискурсів мають заблоковані теми досягнень та самоідентифікації. Відтак, можна виокремити осіб, які надають перевагу «*тому-що*»-практикам (36 осіб, 29%) і «*для-того-щоб*»-практикам (15 осіб, 12%), і тих, хто має баланс (водночас мало (55 осіб, 44%) й багато (18 осіб, 15%) практик обох типів) на основі індексів орієнтації мотиваційного дискурсу на минуле і майбутнє.

Іще один тип темпоральних практик, виявлений у наших дослідженнях – це практики, які зовні подібні до *тому-що* або *для-того-щоб* практик, однак їх внутрішнє наповнення цілком протилежне їх формальній лінгвістичній конструкції (або просто їй не відповідає). Через таку їх специфічність, вони й отримали назву *темпоральних оксюморонів*. Вони не є домінуючими у жодного досліджуваного, однак, зустрічаються переважно у тих осіб, для яких звичною є практика уникання конструювання мотиваційних дискурсів. Приміром, типові «чисті» практики: «Тому, що між нами не було розуміння», «Для того, щоб стати ближчими

один до одного». Темпоральні оксюмори конструються так: «Тому, що хочу розуміти його», «Тому, що ніколи не досягну успіху у цій сфері».

Висновки до третього розділу

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячено аналізу та узагальненню результатів емпіричного дослідження структури та практик конструювання мотиваційного дискурсу особистості в інтеракційному просторі. Описано розроблену структуру емпіричного дослідження, яка ґрунтується на ідеографічному підході, методі наративного інтерв'ю із авторськими модифікаціями. Вивчено та узагальнено характеристики ментативного та наративного типів конструювання мотиваційного дискурсу, створені кількісно-ґрунтовані типології персональних мотиваційних дискурсів, проаналізована тематичний аспект та розроблено типологію тематик мотиваційних дискурсів. Окремо проаналізовано проблему практик конструювання мотиваційного дискурсу, виявлено ряд вимірів для їх категоризації та оприяднено масив практик, які слугують типовими способами створення мотиваційного дискурсу.

1. Розроблено вимоги до методів дослідження структури та змісту мотиваційного дискурсу: повинні оприяднювати наративні та ментативні процеси конструювання мотиваційного дискурсу, робити їх доступними для фіксації та спів-аналізу; повинні торкатися життєвого шляху особистості, її досвіду вчинків та практик, життєвих ситуацій; мають давати можливість відтворювати інтеракційний простір особистості; важливими є також можливості якісного аналізу даних, їх кількісної обробки, а також типологізації. Зважаючи на це, в якості базового методу обрано наративне інтерв'ю Ф. Шюце із додаванням інтеракційного та мотиваційно-дискурсивного імпульсів.

2. Вивчено ментативний спосіб конструювання мотиваційного дискурсу особистості (рівень дискурсу-дії). Розроблено параметри аналізу дискурсу такого типу та кількісні індекси для їх оцінки (індекс орієнтації мотиваційного дискурсу в минуле, індекс орієнтації мотиваційного дискурсу на майбутнє, індекс темпорального балансу мотиваційного

дискурсу, індекс відносного багатства мотиваційного дискурсу, індекс зв'язаності та індекс фрагментованості мотиваційного дискурсу). У результаті порівняльного аналізу вдалося, по-перше – створити загальний опис мотиваційного дискурсу ментативного типу, по-друге – виокремити відмінності між дискурсами за параметрами статі та віку, по-третє – встановити відмінності між мотиваційними дискурсами, диференційованими за базисними характеристиками, на основі чого, по-четверте – вдалося створити цілісну емпіричну типологію мотиваційних дискурсів на кількісному базисі.

3. Аналіз тематики мотиваційного дискурсу дозволив виокремити 26 тем, серед яких провідними є такі: значущі стосунки, афіляція, дружба, кохання; визнання, схвалення; підконтрольність, залежність; стабільність; самодетермінованість; досягнення успіху; духовність; матеріальне забезпечення. Виокремлені параметри тематичної типології мотиваційних дискурсів: політематичність-монотематичність, розподіл центр-периферія, дискретність-континуальність. Відмітно, що майже усі теми мотиваційного дискурсу так чи інакше співвідносяться із уже існуючими науково-психологічними мотиваційними дискурсами: теорія самодетермінації, концепція мотивації досягнення тощо.

4. Вивчено структурні характеристики мотиваційних дискурсів, побудованих за наративним типом. Виявлено параметри їх аналізу та введено ряд індексів для їх оцінки: кількість мікро-наративів, наративно-ментативний баланс, мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу, мотиваційно-дискурсивна навантаженість спонтанного ментативу, мотиваційно-дискурсивна навантаженість тексту. Виявлені й описані взаємозв'язки між характеристиками мотиваційного дискурсу, сконструйованого особистістю за наративним типом. Продемонстровано низку статистично значущих тенденцій: наявність у наративі ментативних фрагментів, навантаженість мотиваційними конструкціями переважно спонтанних ментативів, зв'язок появи ментативів із наявністю у дискурсів наративів без мотиваційних конструкцій, загальне переважання у тексті

дискурсів без мотиваційних конструкцій.

5. В цілому, спостерігається переважання кількості мікро-нарративів без мотиваційного дискурсу. При цьому кількість мікро-нарративів і мікро-ментативів із мотиваційним дискурсом значущо не різниться, що свідчить про стабільність відносного навантаження тексту мотиваційним дискурсом, незалежно від його способу конструювання. Щодо гендерних відмінностей, то з'ясовано, що у чоловіків більше мікро-нарративів із мотиваційним дискурсом, у жінок же більше мікро-ментативів. Підбиваючи підсумки аналізу вікової динаміки, можна констатувати наявність, із одного боку, потреби у мотиваційному дискурсі, яка реалізовується спочатку у нарративній формі, а з віком – переходить у ментативну. Із іншого боку – спостерігається ефект економії мотиваційного дискурсу або його мінімізації. Цей висновок цілком вкладається у логіко-структурну схему стабілізації-трансформації дискурсу у нарративно-ментативних координатах, де молодший вік є періодом стабілізації життя, що характеризується намаганням закріпитися на певному базисі, у т.ч. й мотиваційному, а старший вік є періодом осмислення й готовності до трансформації через те, що базис уже знайдено. Щодо типології дискурсів, то можна виокремити чотири чистих типи мотиваційних дискурсів, сконструйованих за нарративним типом: 1) дискурс із загальною низькою мотиваційною навантаженістю; 2) дискурс із домінуванням мотиваційного навантаження нарративу; 3) дискурс із домінуванням мотиваційного навантаження ментативу; 4) дискурс із загальною високою мотиваційною навантаженістю.

6. Виділено ряд вимірів практик конструювання мотиваційних дискурсів: конструктивно-осциляторний, темпоральний, структурний та тематичний. Практики конструктивно-осциляторного виміру: ментативної компенсації мотиваційного дискурсу, переважно нарративного конструювання мотиваційного дискурсу, уникання конструювання мотиваційного дискурсу, ментативного підсилення мотиваційного дискурсу. У структурному вимірі виявлені такі практики: одинична, множинна,

ланцюгова, колова, структуроморфна та ризоморфна. Темпоральний вимір: тому-що та для-того-щоб практики, темпоральні оксюморони.

РОЗДІЛ IV. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ МОТИВАЦІЙНІ ДИСКУРСИ: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ

4.1. Соціокультурний дискурс: аналіз мотиваційного компоненту

4.1.1. Мотиваційний дискурс-аналіз: засади, орієнтири, організація досліджень

Загальне розуміння та завдання дискурс-аналітичних методів.

Вивчення дискурсу потребує особливих методів, з допомогою яких можна зануритися як у його структури, так і в зміст та практики його конструювання. Соціальна реальність набуває реальності у рамках дискурсів, а соціальні інтеракції не можуть бути зрозумілі без співвіднесення їх із дискурсами, в яких формуються їх значення [360]. Самі по собі тексти не мають смислу; вони набувають його в процесі взаємодії з іншими дискурсами, з якими вони пов'язані. Таким чином, автори вказують, що дискурс-аналіз як спосіб вивчення дискурсу *спрямований* на аналіз того, як тексти набувають значення в цих процесах, а також їх ролі в конструювання соціальної реальності і процесі творення значень. Конкретніше – його *завданням* є аналізування текстів у рамках дискурсів, їх локалізація в історичному і соціальному контексті. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення конкретних діючих осіб, відносин і практик. Саме у такий спосіб у дискурс-аналізі пов'язуються текст, дискурс і контекст.

Характеризуючи дискурс-аналіз, більшість дослідників називають його не стільки методом, скільки методологією, яка ґрунтується на соціально-конструктивістській точці зору на соціальну реальність (Л. Вуд, М. Йоргенсен, Р. Крогер, Л. Філіпс, Н. Філіпс, С. Харді). Його пов'язують зі спробами вивчення того, як творяться соціальні ідеї та об'єкти, як вони підтримуються і актуалізуються. Якщо інші якісні методології працюють

на розуміння та інтерпретацію соціальної реальності як даності, то дискурс-аналіз *спрямований* на вивчення способів її виробництва – він вивчає, як мова конструює феномени, а не як вона їх відображає чи розкриває; в дискурс-аналізі дискурс розглядається як конститутив соціального світу, а не шлях до нього; світ не може бути пізнаний незалежно від пізнання дискурсу.

Разом із тим, Н. Філіпс та С. Харді вказують на те, що в конкретних дослідженнях межа між дискурс-аналізом і іншими якісними методами розчиняється, дискурс-аналітики широко використовують інші інтерпретативні техніки, оскільки не метод сам по собі робить дослідження дискурс-аналітичним, а його використання для досягнення розуміння дискурсу і його ролі в конституюванні соціальної реальності.

Ще одна важлива характеристика дискурс-аналізу – його рефлексивність, у тому сенсі, що академічний дискурс теж конституює певну реальність, і тому дискурс-аналіз звертає увагу на соціально-сконструйовану природу самих дослідницьких категорій. Цитуючи Л. Вуд та Р. Крогер: «Задача дискурс-аналізу – це не застосування категорій до мовлення учасників, а ідентифікація способів, якими учасники самі активно конструюють і використовують категорії у своїй мові; більше того – будь-яка категоризація є умовною; аналіз передбачає постійну рефлексію по процесам категоризації, в які включені як учасники, так і аналітик» [414, С. 29-30].

Види та підходи до дискурс-аналізу. М. Йоргенсен та Л. Філіпс виділяють три підходи до дискурс-аналізу: 1) теорія дискурсу Е. Лакло та Ш. Муфф, 2) критичний дискурс-аналіз Н. Феркло, 3) дискурсивна психологія [81].

У теорії дискурсу Е. Лакло, Ш. Муфф ключовим поняттям є боротьба дискурсів. Логіка теорії така: дискурс формує соціальний світ за допомогою значень; мова є мінливою, а тому значення ніколи не є

постійними; саме тому жоден дискурс не є замкнутим і завершеним, він постійно змінюється у процесі контакту з іншими дискурсами; різні дискурси залучені до перманентної боротьби за домінування.

Критичний дискурс-аналіз представлений підходом Н. Феркло, який наполягає, що дискурс є одним із багатьох аспектів соціальної практики. Основна тема критичного дискурс-аналізу у варіанті Н. Феркло – дослідження змін дискурсу. Використання мови ґрунтується на ранніх структурах дискурсу. Механізмом, за допомогою якого один текст залучає елементи і дискурси інших текстів, є інтертекстуальність. Шляхом комбінування елементів різних дискурсів, які використовуються у мові, можна змінювати дискурс, і як наслідок – соціальний і культурний світ. Метою використання критичного дискурс-аналізу є вивчення того, як і ким конструюється наш соціальний і культурний світ, за допомогою яких текстів та інтертекстів створюються і знищуються дискурси. Т. ван Дейк говорить про критичний дискурс-аналіз як про метод, сфокусований на домінуючому впливі еліт та інституцій, і тому, як вони встановлюють, легітимізують чи репродукують тексти і мову [400].

Метою *дискурсивної психології* є не стільки вивчення глобальних змін у суспільних дискурсах, скільки використання людьми доступних дискурсів для створення і обговорення своїх уявлень про світ, своєї ідентичності та соціальних наслідків цього. Це підхід до соціальної психології, в рамках якого розроблено спеціальний тип дискурс-аналізу для дослідження способів формування і змін особистості, її думок, емоцій у процесі соціальної взаємодії. У дискурсивній психології акцент робиться на тому, що люди, водночас, і продукти дискурсу, і його творці в специфічних контекстах взаємодії. Ґрунтується дискурсивна психологія на пізньому Л. Вітгенштейні, зокрема, на його думці, що твердження людей про свій психологічний стан слід інтерпретувати як соціальні практики, а не як прояв глибинних сутностей, що стоять за словами. В цьому контексті

дискурс розуміється як контекстуальне використання мови. Ідеологами дискурсивної психології є Дж. Поттер та М. Везеррел [177]. Одним із конкретних методів, який використовується у її рамках є *конверсаційний дискурс-аналіз*, аналіз природнього процесу мовлення.

Дж. Поттер зазначає, що вміння проводити дискурс-аналіз – це, швидше, розвиток певної спеціальної ментальності, ніж слідування готовим рецептам. Робота починається із виявлення певних дискурсивних феноменів, а не з формулювання гіпотези. Основний акцент – на текстах як засобах соціальної практики. Частина дискурс-аналізу полягає у кодуванні матеріалу, але лише для того, щоб зробити об'єм матеріалу більш керованим, а не для самого аналізу. Фрагменти матеріалу можуть вільно включатися і виключатися в ході аналізу. Оскільки кожна деталь мови чи тексту може бути важливою, то транскрипт високої якості використовується паралельно із друкованим матеріалом. Зазвичай при цьому уникають опори на припущення аналітика, які ґрунтуються на зовнішніх детермінантах (статус, цілі учасників, особливості контексту), надаючи перевагу розгляду безпосередніх даних, виражених у взаємодії. Увага концентрується на прийомах, за допомогою яких учасники взаємодії включають до обговорення свої інтереси, протистоять їх знеціненню.

Т. ван Дейк виділяє *семантичний дискурс-аналіз*, як вивчення відношення послідовності фраз у дискурсі до послідовності суджень, які лежать в їх основі, а також того, наскільки значення цих послідовностей є функцією значення складових цих фраз чи суджень [398]. Йому ж належить розробка *функціонального дискурс-аналізу*, який включає: «функціональний аналіз тексту», лінгвістичний компонент, що має справу з граматичними і іншими функціональними відношеннями текстових структур та «функціональний текст-контекст аналіз», міждисциплінарний компонент, який сприяє аналізу функціональних відношень між

текстовими структурами та іншими контекстуальними структурами, такими, як пізнання, інтеракція, і навіть структурами макро-рівня, соціальними чи культурними [399].

Дослідниця політичного дискурсу Н.Д. Павлова розробляє *метод інтеннт-аналізу дискурсу*, який дозволяє реконструювати інтенції учасників комунікації та їхній вплив на організацію дискурсу [168]. М.І. Найдѣонов у контексті аналізу рефлексивних процесів у організаціях, розробив метод контекстуального функціонально-параметричного змістово-сміслового аналізу рефлексивних процесів (КПФЗСА), який включає: «1) задум дослідження; 2) задачу, інструкцію як стимульний матеріал; 3) процес групового рішення; 4) протокол-тест; 5) розчленування потоку реальності мови-думки на окремі концептуальні конструкти: компоненти, функціональні елементи, параметри, що спираються на аналіз мовних виявів учасників спільної діяльності; 6) перекладання даних класифікації на показники; 7) аналіз та інтерпретація показників» [159, С. 119].

Структура критичного дискурс-аналізу Н. Феркло. Взявши до уваги результати аналізу поняття дискурсу та його похідного – мотиваційного дискурсу, узагальнивши підходи до дискурс-аналізу, можемо виділити два рівні аналізу мотиваційного дискурсу – макро- та мікрорівень, які співвідносяться, відповідно, із широким та вузьким розумінням мотиваційного дискурсу. Мотиваційний дискурс на макрорівні (як фрагмент цілісного соціокультурного дискурсу країни, в якому відбувається соціальне конструювання персональних мотиваційних тенденцій особистості) може бути вивчений за допомогою *критичного дискурс-аналізу*. В основі лежить система критичного дискурс-аналізу Н. Феркло, описана М. Йоргенсен та Д. Філліпс [81]. *Перший етап* – вибір проблеми дослідження. Критичний дискурс-аналіз призначений для соціального дослідження, яке сприяє зменшенню нерівності та несправедливості у суспільстві. Відповідно, точка відліку – проблема, яку

дослідження покликане вирішити: вона може бути сформульована людьми і стосуватися певних потреб, або ідентифікована дослідником як «викривлення» – невідповідність між реальністю і уявленням людей про цю реальність, яке стало ідеологією. *Другий етап* – формулювання основних питань дослідження. Основний принцип – дискурсивні практики перебувають у діалектичній єдності із соціальними практиками, які за Н. Феркло, можуть бути не-дискурсивними. Тому питання починають формулювати із соціальної практики, яку, у свою чергу, необхідно маркувати із опорою на дисципліни, які її вивчають. Основна мета – показати зв'язок між дискурсивними практиками і більш широкими соціальними і культурними змінами. Допомогти сформулювати питання може також 3-мірна модель Н. Феркло, яка включає: 1) текст; 2) процеси продукування і споживання тексту (дискурсивні практики); 3) соціальні практики, яким належить комунікативна подія. *Третій етап* – вибір матеріалу дослідження. Вибір матеріалу залежить від: 1) питань дослідження; 2) знання дослідника про релевантність матеріалу певній соціальній сфері чи інституції; 3) доступності матеріалу. *Четвертий етап* – транскрипція, яка необхідна у випадку, коли матеріалом є бесіда, інтерв'ю, діалог, тобто, певна мовленнєва форма, яку слід транскрибувати для аналізу. Що саме транскрибувати – визначається питаннями дослідження. При цьому варто пам'ятати, що транскрипція – це вже своєрідна теорія [357]. Існує багато систем транскрипції, найчастіше використовують повну систему Дж. Джефферсон для детального мікролінгвістичного аналізу, та спрощену систему для менш деталізованого аналізу тексту. *П'ятий етап* – аналіз. Аналіз проводиться на основі 3-мірної моделі «текст – дискурсивні практики – соціальні практики». Аналіз дискурсивних практик – аналіз того, як продукується і споживається текст. Із точки зору продукування простежуються етапи його виробництва, зміни, які текст проживає у ході свого створення;

аналізуються інтертекстуальні ланцюжки. З точки зору споживання – вивчається, як саме читачі інтерпретують текст. Ширший підхід – вивчення того, на основі яких дискурсів створено текст (інтердискурсивність) та як у ньому використовуються інші тексти (інтертекстуальність). Аналіз тексту проводиться з метою з'ясування, які дискурси активуються текстом і як забезпечують певну його інтерпретацію. Для аналізу використовуються такі інструменти: інтеракційний контроль (стосунки між співбесідниками); конструювання ідентичності (як за допомогою міміки, жестів, мови конструюються ідентичності); метафори; вибір слів; граматика (особливо – транзитивність, номіналізація, модальність). Аналіз соціальних практик проводиться в двох напрямках: 1) дослідження відношень між дискурсивною практикою і порядком дискурсу; 2) визначення соціальної матриці дискурсу – тих не-дискурсивних елементів, у які вбудований дискурс. Саме аналіз відношень між дискурсивною і соціальною практиками дозволяє сформулювати основні висновки дослідження. *Шостий етап* – результати. Основна мета критичного дискурс-аналізу – критичне усвідомлення мови – усвідомлення людьми суті дискурсивної практики, в якій вони беруть участь, розуміння того, як дискурсивні практики міняють соціальні структури і розподіл влади. Якщо дослідник переслідує таку мету – має подбати, щоб результати були доступні людям, на яких спрямоване дослідження.

Орієнтири аналізу мотиваційного дискурсу сучасного соціокультурного середовища. Використовуючи описану систему критичного дискурс-аналізу для аналізу мотиваційного дискурсу, наведемо декілька орієнтирів, вписавши їх у шість кроків та координати 3-мірної моделі взаємодії текстів, дискурсивних та соціальних практик. Отже, на *першому кроці* орієнтирами для формулювання проблем можуть стати такі «викривлення», як «зовнішньо-мотиваційна ідеологія» та «ідеологія мотивації уникання невдач» населення; відсутність «дискурсу мотивації

афіляції»; примітивізація та редукція «мотиваційної мови» та «мотиваційних концептів» у текстах до рівня базових потреб. Загальними орієнтирами *другого кроку* може стати взаємодія соціальних (рух по кар'єрних щаблях у політиці; виконання/невиконання законів; поведінка політиків під час слухань у Верховній Раді тощо) та дискурсивних практик (формування передвиборчих текстів та їх сприймання виборцями; пояснення своїх вчинків політиками; вибір і генезис текстів у процесі трансляції їх через ЗМІ). Більш конкретним є, приміром, питання про дії/акції/заяви певних політичних сил та продукovanі і сприйняті у такий спосіб мотиваційні дискурси. На *третьому кроці* обраним матеріалом можуть бути: тексти політичних заяв та політичної реклами, її відеоряд; виступи в засобах масової інформації; діалоги під час дискусій та інтерв'ю; життєписи тощо. Транскрипція, яка здійснюється на *четвертому кроці*, має бути здійснена із врахуванням основних мотиваційних маркерів, прикладом яких для мотивації досягнення можуть бути системи Д. МакКлеланда та Г. Гекгаузена. На основі проведеної транскрипції можна приступати до *п'ятого кроку*: 1) лінгвістичного аналізу тексту, вивчення домінуючих мотиваційних тем, конструювання мотиваційної ідентичності тощо (приміром, фрази «ми підніmemo зарплати» конструює у споживача дискурсу ідентичність «зовнішньо-мотивованого працівника», а фраза «ми не хочемо більше розрухи і дефолту» – ідентичність людини із мотивацією уникання невдачі); 2) вивчення відношень між виявленою дискурсивною практикою і порядком дискурсу; 3) визначення соціальної матриці мотиваційного дискурсу (приміром, соціальна матриця «віри в доброго царя», яка конструює зовнішню мотивацію та деконструює мотивацію досягнення успіху у споживачів дискурсів, в рамках такої матриці створених).

Отже, можна виснувати, що поняття мотиваційного дискурсу, розглянуте на мікро- та макро-рівнях, є надзвичайно продуктивним у плані

його використання в процесі аналізу суспільних процесів. Зважаючи на наявність великого масиву емпіричних даних про роль суспільних мотиваційних тенденцій у економічному розвитку країни, слід особливу увагу приділяти процесам конструювання-деконструювання мотивації особистості, які в глобальному масштабі відбуваються саме на макро-рівні дискурсу. Саме тому використання критичного дискурс-аналізу є перспективним для вивчення макро-рівня мотиваційного дискурсу. Із його допомогою з'являється можливість відстежити взаємодії між текстом, дискурсивними практиками та соціальними практиками, і в кінцевому підсумку – сприяти розвитку в суспільстві «критичного усвідомлення мови» (Н. Фerkло) та трансдискурсивному позиціонуванню (М. Фуко), завдяки чому з'являється шанс вийти за межі нав'язаного дискурсу і перейти до конструювання усвідомлених особистісних дискурсів.

Загальна структура дослідження взаємодії мікро- та макро-рівнів мотиваційного дискурсу. Ґрунтуючись на моделі мотиваційно-дискурсивної феноменології (п. 2.2.3), результатах дослідження мотиваційного дискурсу особистості (його структури, тематики, характеристик, типів та практик конструювання) та розроблених орієнтирах мотиваційного дискурс-аналізу, створено структуру дослідження взаємодії мотиваційних дискурсів на мікро- та макро-рівнях. *Перший крок* – вибір об'єктів аналізу змістів мотиваційного дискурсу макро-рівня, його тематик та практик конструювання. Так, обрано декілька просторів, які різняться своїм інтеракційним потенціалом (можливістю особистості вступити у безпосередню інтеракцію у рамках того чи іншого простору) – рекламу (можливість інтеракції цілком відсутня, крім кількох типів дискурсивних практик), соціальні мережі (є можливість віртуальної інтеракції між користувачами, прямого впливу на контент мережі), діадну та групову інтеракцію (є можливість безпосередньої взаємодії).

Другий крок – аналіз змістів мотиваційного дискурсу макро-рівня,

його тема та практик конструювання у просторах соціальних мереж (п. 4.1.2) та реклами (п. 4.1.3). Метод – мотиваційний дискурс-аналіз.

Третій крок – вивчення процесів взаємодії мотиваційних дискурсів:

а) у безпосередній інтеракції, на мікро-рівні, що супроводжується феноменами мотиваційної грамотності, тематизації дискурсу та його реконструкції (у діаді та в групі, п. 4.2.1, 4.2.2); б) при взаємодії мотиваційних дискурсів мікро- та макро-рівнів, що супроводжується як мотиваційною реконструкцією дискурсу на мікро-рівні, так і мотиваційною експансією на макро-рівні (у контексті владно-підвладних стосунків (п. 4.2.3).

Оскільки кожен із кроків містить у собі ряд досліджень, - деталізована структура кожного з них представлена у тексті відповідного пункту дисертації.

4.1.2. Мотиваційний дискурс інтеракційного простору соціальних мереж: аналіз мотиваційних проблем та конфліктів

Перед нами зараз постає особлива проблема пошуку конститутивів власного життєвого світу, власного «Я», власної Особистості у надзвичайно мінливому і часто – поверховому і нетривалому світі віртуальної інтеракції, зокрема, у соціальних мережах, які вже увійшли до життєвого світу багатьох як окрема підструктура. Відповідно, конструювання особистістю мотивації усе більше набуває контекстуального характеру й усе далі відходить від диспозиційності, сталості й стабільності, що провокує ряд «мотиваційних проблем», аналіз яких і є **завданням** нашого дослідження.

Наразі можна виокремити ряд емпіричних досліджень та теоретичних узагальнень у цій царині. Так, А.І. Лучинкіна вивчаючи інтернет-соціалізацію, виокремлює перший і особливий її етап – міфологічний, який містить у собі дві фази: початкову та основну. Авторка з'ясовує, що на

початку своєї мережевої активності користувачі знайомляться із інтернет-міфами (інтернет – це велике звалище, в інтернеті можна знайти все, інтернет шкодить здоров'ю, більшість користувачів – психічно нездорові люди, інтернет дає можливість утекти від реальності, інтернет потрібен тільки самотнім тощо) та визначаються із ступенем їхньої правдивості для себе. На основній фазі користувачі проявляють активну суб'єктність, самостійно обирають ніки, паролі, життєве кредо [126]. О.М. Лещенко розглядає соціальні мережі як один із механізмів конструювання комунікації, при цьому виділяє ряд характеристик, які сприяють активному поширенню мереж. Це – «соціабельність» як можливість підтримки великої кількості контактів одночасно, і можливість накопичення соціального капіталу за рахунок цього; «мультифункціональність» як можливість одночасного задоволення багатьох потреб (професійних, ділових, комерційних, особистісних тощо); «аксіологічний статус» як доповнення соціальними мережами неефективних соціальних інституцій; сприяння «дифузії» інновацій та інформації, за рахунок чого конструюється сучасний комунікативний простір [123].

Для прояснення специфіки поведінки людини у соціальних мережах А. Балік пропонує розмежовувати дві індивідуальності – пасивну і активну. Пасивна – індивідуальність, яку користувач не в змозі контролювати – інформація, яку про людину розміщує в мережі третя особа; активна – та, яку є змога контролювати, приміром, власний профайл, або «стіна» на своїй сторінці у соцмережі [259].

Перші дослідження мотиваційних особливостей користувачів інтернет-мережі та комп'ютерів були проведені О.М. Арестовою, Л.М. Бабаніним, О.Є. Войскунським [7], О.Є. Войскунським, В.Ф. Петренко та О.В. Смыслову [47]. Зокрема, у дослідженні 2000 року було виявлено, що в основі діяльності користувачів інтернет-мережі лежать такі типи мотивації: ділова, пізнавальна, співробітництва,

самореалізації, рекреаційна, ігрова, афіліативна, самоствердження і комунікативна. Також з'ясувалося, що існують в цілому дві групи користувачів, відповідно до домінуючої мотивації: перша група – ті, хто мають яскраво виражену комунікативну мотивацію, друга – користувачі із домінуючою мотивацією самореалізації і самоствердження, для яких інтернет-мережа є усвідомленим засобом досягнення певних цілей (професійних, ділових тощо). При цьому, аналіз часової динаміки мотивації показав, що кількість користувачів першої групи невпинно зростає.

У дослідженні 2013 року у мережі facebook, проведеному К. Тома, показано, що з одного боку, перегляд власного профайлу підвищує самооцінку, а з іншого – знижує рівень мотивації [396].

Уявлення розробників соціальних мереж на мотивацію користувачів показує І. Беггін [12]. Він виявляє, що у різні типи соціальних мереж від початку закладені різні принципи мотивації. Зокрема, йдеться про 4 типи таких принципів: потреби/зручність, зиск, інтерес і середовище. Принцип «потреби/зручність» реалізовано у мережах, які спрямовані на задоволення певних потреб користувачів або, як мінімум, на спрощення цих процесів. Принцип «зиску» – можливість користувача отримати прибуток або інший матеріальний зиск із активної участі у мережі. Принцип «інтересу» – закладений у мережах, участь у яких пробуджує у людях допитливість, або дає якісь можливості, які не є безумовно необхідними. Принцип «середовища» – реалізується у мережах, де участь супроводжується зворотнім зв'язком від інших членів та можливістю розширення кола контактів, презентації себе світові і спостереження за цією реакцією. Власне, саме за таким принципом реалізовані середовища «ВКонтакте», «Facebook», «LiveJournal».

Вивчаючи мотивацію як складову інтернет-соціалізації, А.І. Лучинкіна виявляє кілька нових мотивів, притаманних винятково

цьому середовищу: мотив внеску (бажання ділитися значущою інформацією із іншими, незалежно від їхньої згоди), мотив реплікації особистості (вхід у мережу під різними ніками та з різними легендами), мотив позначеної присутності (бажання бути одночасно у декількох місцях та спілкуватися одночасно із великою кількістю спірозмовників) [125].

Підсумовуючи проведений огляд, можна висувати, що наше теперішнє – це вже навіть не стан переходу від діади «людина-світ» до тріади «людина-світ-віртуальна соціальна мережа», бо цей перехід уже відбувся. Наразі – маємо стан переходу від тріади «людина-світ-віртуальна соціальна мережа» знову до діади «людина-світ, доповнений соціальною мережею», що ставить перед психологічною наукою і практикою зовсім нові завдання, одне з яких – нове розуміння мотивації, із потужним інтеракційним компонентом і приматом дискурсивної лінгвістичної реальності. Відтак, аналіз дискурсу особистості у віртуальному інтеракційному просторі соціальних мереж може суттєво доповнити наше розуміння змін людської мотивації у добу постмодерну. Метод дослідження – мотиваційний дискурс-аналіз.

Загальний обсяг вибірки складав 235 осіб, віком від 16 до 25 років (116 – жінок, 119 – чоловіків), обраних випадковим чином серед студентів, які входять до кола контактів автора дослідження (соціальна мережа «ВКонтакте»).

До дискурс-аналітичного дослідження було включено: 1) «пости» (короткі повідомлення) користувачів на власних «стінах» (доступні для загального прочитання мікро-блоги); 2) «аватари» (фотографії) користувачів; 3) тексти користувачів, написані у відповідь на 2 запитання: «Чому ти користуєшся соціальною мережею?» та «Навіщо тобі потрібне залучення до соціальної мережі?»

У результаті узагальнення результатів аналізу матеріалів дослідження було виділено ряд мотиваційних проблем, з якими стикаються користувачі

соціальних мереж, зокрема, мережі «ВКонтакте» (див. Додаток Е., табл. Е.1).

Мотивація вибору ідентичності у контексті потенційної можливості множинної ідентичності. Користувач соціальної мережі стикається із питанням ідентичності, адже тут він має більше можливостей обирати, ким бути та у який спосіб себе презентувати. Через фізичну віддаленість від Інших знімаються ряд соціальних норм, і з'являється можливість бути не-таким-як-зазвичай: «у житті я дуже сором'язлива, а тут я можу без проблем і посперечатися, і відстояти свою думку, і розповісти про свої почуття», «я більш зручно себе почуваю тут, бо можу говорити, що хочу – і мені за це нічого не буде». Відтак – усвідомивши можливість вибору, користувач часто стикається із питаннями: «Чи хочу я бути іншим? Навіщо це мені потрібно?» Відповідь на це питання відкриває ряд особливостей мотивації вибору ідентичності:

– *«Свідома гра ідентичностями»*. Такі користувачі мають декілька профайлів із різними іменами, аватарами, стінами і – різними індивідуальностями. Основні усвідомлені мотиви тут – ігровий інтерес («Мені просто цікаво», «Я заходжу під різними акаунтами, стаю іншою людиною, причому – по декілька разів на годину»), почуття володіння таємницею, унікальним знанням («Навіть найближчі друзі не здогадуються, що мене є декілька у них у друзях»), свідоме розмежування життєвих ролей («Я маю дуже багато граней, і не можу їх помістити в один профайл», «Під одним акаунтом я маю особисте спілкування, під іншим – виключно професійне, із колегами по роботі та замовниками»). Властива 23% від загальної кількості учасників дослідження.

– *«Мережева ідентичність»*. Якщо у попередньому випадку йдеться про декілька мережевих ідентичностей, то тут – лише про розмежування людини-у-реальному-світі та людини-у-віртуальному-світі, мотивація якого – переважно задоволення потреб, які у світі реальному людина, в силу різних обставин, задовольнити не може: комунікативної,

пізнавальної, ігрової тощо: «Мені тут поговорити навіть немає з ким – а у мережі у мене більше 400 друзів, з якими ми можемо говорити про все». Властива 49% від загальної кількості учасників дослідження.

– «*Динамічна ідентичність*». Ідентичність користувача змінюється з часом, і принципова відмінність соціальної мережі від реального світу – можливість докласти мінімум зусиль щоб презентувати цю зміну (змінивши аватар, дописавши кілька постів на своїй стіні, або змінивши текст у профайлі) та прийняття таких змін іншими користувачами. Інакше кажучи, у мережі користувач має абсолютне-право-змінюватися. Відтак – через буденність цього процесу, мотивація зміни ідентичності часто носить поверховий характер – сварка із дівчиною/хлопцем, поганий настрій, невдача у навчанні призводять до перебудови профайла, і таким чином глибина змін ідентичності поступається місцем швидкості і динамічності цього процесу. Властива 51% від загальної кількості учасників дослідження.

Іманентна мотивація членства у соціальній мережі. Аналіз мотивів членства у соціальній мережі демонструє лише одну домінуючу тенденцію – не вирізнятися із оточення, бути як усі: «Там усі мої одногрупники», «Я не можу там не бути, – коли я прийшла на навчання, усі вони щось обговорювали, про щось натякали одне одному, а я не розуміла, про що вони», «Так прийнято – мати свій акаунт», «Я не розумію, як там не бути». Відтак, якщо раніше, коли соціальні мережі лише розвивалися, домінуючими мотивами були інтерес і спілкування, то зараз мотивація стандартизується і носить моно-тематичний характер, членство у соціальній мережі, ймовірно, перестає бути темою добровільного вибору, і набуває характеру іманентного соціального інституту – як то отримання паспорта, навчання у школі, спілкування по мобільному телефону, а тому питання мотивів членства у соціальній мережі відпадає через його некоректність. Властива 89% від загальної кількості учасників

дослідження.

Перманентний мотиваційний конфлікт і домінування стратегії його уникання. Перед користувачем соціальної мережі постає перманентний мотиваційний конфлікт, пов'язаний із вибором між кількома пропозиціями: ігри, спілкування, спілкування у тематичних групах, перегляд фільмів, прослуховування музики, пошук інформації, орієнтування у подіях реального світу тощо. Можна виділити такі групи мотиваційних конфліктів: конфлікт *«між мережею і світом»*, конфлікт *«внутрішньо-мережевий»* та конфлікт *«між-мережевий»*. Мотиваційний конфлікт між мережею і світом полягає у необхідності вибору – бути в реальності чи бути в мережі, і часто – вибір робиться на користь мережі. Також було виявлено варіант поведінки, який можна позначити як «стан online у реальному світі»: «Я спілкуюсь із друзями на парах – а сам думаю, чи лайкають мій пост», «Йду вулицею і уявно пишу повідомлення у групу фанів ОЕ про новий альбом», «Їм, і кожну хвилину підхожу до компа, щоб перевірити новини». Властивий 46% від загальної кількості учасників дослідження. Внутрішньо-мережевий конфлікт – пов'язаний із складнощами вибору між різними сервісами соціальної мережі, спілкуватися чи грати, дивитися фільм чи читати нотатки друга, переглядати фотки чи створювати нову групу? Особливістю вирішення цього конфлікту є переважання «шляху найменшого спротиву»: чим більше сервіс вимагає інтелектуальних, емоційних, вольових зусиль – тим меншою є ймовірність вирішення мотиваційного конфлікту на його користь. Властивий 72% від загальної кількості учасників дослідження. Між-мережевий конфлікт виникає у користувачів, зареєстрованих одночасно у декількох мережах, і традиційний шлях його вирішення – одночасне відкриття вікон усіх мереж і паралельне спілкування у них. Властивий 55% від загальної кількості учасників дослідження.

Відмітно, що у всіх означених випадках переважає спроба не

вирішення конфлікту, а його уникання – обравши одночасно усі можливі альтернативи. Для сучасного користувача проблема вибору, вочевидь, є складною і болючою через непризвичаєність до стану фрустрації. З іншого боку, конфлікт, який не вирішується, блокує контакт із реальністю і ще більше затягує до віртуального світу, де вибір можна не робити – *досить відкрити декілька вікон одночасно*.

Трансформація первинної мотивації у «спілкування-заряди-спілкування». Комунікативні процеси у соціальній мережі затягують користувача, навіть якщо його первинна мотивація була зовсім не комунікативна у сенсі «спілкування задля спілкування», а бізнесова, професійна, пізнавальна тощо. Традиційна схема для користувача – зареєструватися із певною зовнішньою метою, або й без мети – просто так сталося, – потому, після певного періоду активності, обрости комунікативною мережею у формі груп, друзів, підписників, пабліків, – і потому втратити первинну мотивацію, «зависнути» у мережі: «Знаю, що треба писати курсову, але сиджу, пишу пости, читаю чужі пости, чіпляю нову аву і чекаю лайків», «Сусідка кличе вечеряти, я кажу – зараз, зараз, – і приходжу через годину». Властива 56% від загальної кількості учасників дослідження.

Мотивація мінімізації тексту. Одним із феноменів, який часто спостерігається – мотивація мінімізації тексту – як його написання, так і читання, що позначається терміном: «многобукав» (сленгове «багато літер»). Відтак, великі тексти у соціальній мережі не схвалюються, нотатки обсягом більше кількох сторінок, лишаються недочитаними, а на стіні та в особистих повідомленнях – є обмеження на кількість написаного тексту. Властива 51% від загальної кількості учасників дослідження.

Імпліцитна підтримка демонстративної мотивації. Для того, щоб бути у мережі популярним, щоб пости і фотографії користувача із більшою долею ймовірності потрапляли у поле зору інших – важливо постійно

оновлювати стіну, дописувати на стіни інших людей, загалом – проявляти якомога більше мережевої активності. Тому – вітається постійна демонстрація власних переживань, думок, почуттів. Такому загальному дискурсу демонстрації важко не піддатися, і рано чи пізно, але навіть найінтровертованіші користувачі починають демонструвати свій внутрішній світ. Властива 85% від загальної кількості учасників дослідження.

Аналізуючи відсоткові співвідношення кількості проявів проблем мотиваційно-дискурсивного характеру передусім слід відмітити їх високий відсоток. Найбільші відсотки припадають на мотиваційний внутрішньо-мережевий конфлікт (72%), демонстративний мотиваційний дискурс (85%) та іманентну мотивацію членства у соціальній мережі (89%). Мінімальна сумарна кількість проблем – 1, максимальна – 9. Відсоток учасників дослідження з кількістю мотиваційних проблем у соцмережах, меншій 4, рівний 9%; з кількістю проблем більше 6 – 43%.

Отриманий результат свідчить про глобальну проблематизацію й конфліктність мотиваційного дискурсу молоді у просторі соціальних мереж.

Для з'ясування закономірностей прояву виявлених проблем проведено аналіз взаємозв'язків між їх різними типам (кореляційна матриця наведена у додатку Е., табл. Е.2). Виявлено ряд особливостей кореляційних зв'язків між проявами мотиваційних проблем та конфліктів різних типів.

У контексті проблеми мотивації вибору ідентичності, з'ясовано, що між «свідомою грою ідентичності» та іншими її різновидами існують статистично значущі обернені кореляційні зв'язки: «мережева ідентичність» ($r = -0,53$, $p < 0,05$), «динамічна ідентичність» ($r = -0,55$, $p < 0,05$). Тобто, особи, які обрали свідому гру ідентичностями, переважно не стають на шлях мережевої та динамічної ідентичностей, і навпаки. У

той же час між мережевою та динамічною ідентичностями відсутні значущі кореляційні зв'язки – людина може обрати одну з них або обидві, або жодної. Очікувано, що «мережева ідентичність» значущо, прямо й сильно корелює із проявами мотиваційного конфлікту «між мережею і світом» ($r = 0,73$, $p < 0,05$) – через розмежування реальності й віртуальності, переміщенню задоволення ряду потреб у віртуальний світ формується «віртуальна ідентичність», яка конфліктує із ідентичностями «реальними», в рамках яких ті потреби не задовольняються, - але необхідність життя у світі реальності зберігається. Людина стає точкою прикладання двох різновекторних сил – реальної соціальності та віртуальної соціальності. Також цілком закономірно, що існує значуща пряма кореляція між «мережевою ідентичністю» та «трансформацією первинної мотивації у спілкування-заради-спілкування» ($r = 0,43$, $p < 0,05$), що є способом подолання вище описаного конфлікту між світами. Так само, із останньою проблемою корелює прямо «динамічна ідентичність» ($r = 0,37$, $p < 0,05$) та сильно й обернено – «свідома гра ідентичностями» ($r = -0,52$, $p < 0,05$), що свідчить про переважну відсутність такої трансформації у тих, хто грає в ідентичності у віртуальному світі. І ще один важливий висновок – обернена значуща кореляція між проявами «свідомої гри ідентичностями» та конфліктами «між мережею і світом» ($r = -0,60$, $p < 0,05$) та «між-мережевим» ($r = -0,42$, $p < 0,05$), а також відсутність значущих прямих кореляцій із іншими типами проблем та конфліктів. Це свідчить, з одного боку, про те, що свідомо гра ідентичностями є найменш провокативною щодо виникнення конфліктів у мотиваційному дискурсі особистості, з іншого – ймовірно, що ці проблеми лежать у іншій площині, особистісній, яка виходить поки що за межі предмету нашого дослідження. Виявлений факт є перспективою подальших досліджень у царині аналізу «віртуальної ідентичності».

«Іманентна мотивація членства у соцмережах» прямо і значущо

корелює із «внутрішньо-мережевим конфліктом» ($r = 0,58$, $p < 0,05$), що пов'язано передусім із тим, що залучення до мережі за прикладом інших призводить до дифузії конктертних діяльностей через відсутність цілей цієї активності. Відтак, молода людина із одного боку, не знає, навіщо то їй треба і що там робити, а з іншого – має перед собою безліч можливостей.

Серед виявлених закономірностей на особливу увагу заслуговує серія значущих прямих кореляцій між «трансформацією первинної мотивації у спілкування-заради-спілкування» та мотиваційними конфліктами «між мережею та світом» ($r = 0,51$, $p < 0,05$), «внутрішньо-мережевим» ($r = 0,39$, $p < 0,05$) та «між-мережевим» ($r = 0,63$, $p < 0,05$). Ймовірно, що сама трансформація є універсальним способом подолання / вирішення / уникнення кожного із конфліктів.

Відсутність значущих кореляцій «мотивації мінімізації тексту» та «демонстративним мотиваційним дискурсом» дає підстави вважати їх перманентними окремими факторами, які відіграють роль тла для інших мотиваційних проблем.

Отже, у результаті проведеного дослідження вдалося виявити ряд мотиваційних проблем дискурсивного характеру, з якими стикається сучасна молодь у інтеракційному просторі соціальних мереж: мотивація вибору ідентичності у контексті потенційної можливості множинної ідентичності, іманентна мотивація членства у соціальній мережі, перманентний мотиваційний конфлікт і домінування стратегії його уникання, трансформація первинної мотивації у «спілкування-заради-спілкування», мотивація мінімізації тексту, імпліцитна підтримка демонстративної мотивації. Виявлені проблеми не вичерпують усієї складності трансформацій, які переживає особистість у процесі занурення до світу соціальних мереж, однак свідчать про те, що такі трансформації відбуваються, і є одним із викликів, які постають перед людиною у сучасному світі.

4.1.3. Конструювання мотиваційного дискурсу в сучасному рекламному просторі (на прикладі рекламних слоганів)

Один із наймасовіших дискурсів, у які занурена сучасна людина – це дискурс рекламний. Рекламні тексти, ролики, зображення, конструкції (біг-борди, сіті-лайти, ай-стоппери тощо) – поєднуючись, утворюють великий дискурс, який за означенням має потужний мотиваційний компонент, адже його кінцева мета полягає у спонуканні до купівлі певного товару, а шлях до цієї мети полягає у конструюванні у людини мотивації (бажань, потреб, цінностей, страхів тощо). Відтак, рекламний дискурс є таким, що, з одного боку, у максимально сконцентрованому вигляді містить дискурс мотиваційний, з іншого – є максимально доступним і охоплює більшість громадян (загалом, є контекстом нашого життя). Саме тому рекламний дискурс може слугувати предметом для аналізу процесів конструювання мотиваційного дискурсу соціокультурного рівня (макро-рівня, дискурсу-контексту). Як зазначає В.В. Зірка, у ХХІ столітті реклама втрачає риси «інформативного дискурсу» й набуває рис дискурсу «аргументативного», прагматичного й маніпулятивного, адже її завдання тепер – спонукати людину до конкретної, наперед визначеної діяльності, а для виконання цього завдання реклама залучає мовні засоби із навколишньої дійсності, із того соціокультурного дискурсу, в рамках якого вона й існує [80]. У медіапсихологічних дослідженнях реклама вважається частиною медіапростору [43], вводиться поняття медіаспоживання, яке, приміром, Н. Жижина розглядає як «активну соціальну практику особистості, пов'язану із переробкою віртуального матеріалу» [71, С. 45]. У цьому контексті важливою є проблема медіасоціалізації, на якій наголошує Л.А. Найдьонова [160]. Дослідниця зазначає, що образно-понятійні опори для організації й структурування світу дитиною отримуються із текстів дорослих. Відтак, за підміни таких текстів медіа-текстами можуть змінитися традиційні закономірності соціалізації, з'являться нові

закономірності тотальної медіасоціалізації. До них, приміром, можна віднести провокацію медіа-парасоціальних стосунків, які, у свою чергу, здатні породжувати нові психологічні проблеми, раніше не діагностовані. Сказане стосується й рекламних текстів, які супроводжують дитину мало не від народження. Аналізу соціалізації дітей у медіасередовищі, яке часто можна охарактеризувати як «агресивне», присвячена робота О.В. Петрунько, у якій показується, що медіасоціалізація стає небезпечною у випадку її здійснення «сам-на-сам», без участі дорослих, які б допомогли дитині інтерпретувати ті чи інші послання, згладити їх деструктивну дію, а то й вберегти від їх споживання в цілому [174].

Центральним елементом рекламного тексту, на думку дослідників реклами (В.В. Кеворков, А.С. Кармін, А.Д. Кривоносов, І. Морозова, М.М. Блінкіна-Мельник), є «слоган». Вони визначають «слоган» як певний девіз, який складається з однієї або декількох фраз, створених з метою створення позитивного ставлення споживача до певного предмету; характеризується стислістю, емоційністю, і є основою для комплексності реклами; є поєднуючим ланцюгом між рекламою різного формату – графічною, друкованою, відео тощо; несе у собі ключову ідею усієї маркетингової політики компанії.

Важливість вивчення «слоганів» пов'язана також із тим, що вони є свого роду «дзеркалами культури» [163], адже для того, щоб впливати, стимулювати, спонукати – слоган має говорити мовою, зрозумілою у тому соціокультурному середовищі, для якого він сконструйований. З іншого боку, трансляція слоганів, насиченість ними нашого індивідуального буття – впливає на конструювання персональних мотиваційних мікро-дискурсів, стимулюючи їх конструкцію, фіксацію, реконструкцію чи деконструкцію. І. Кондратюк, В. Жуков наводять дані про те, що слогани читають у 5 разів більше, ніж самі рекламні тексти, а процес «роботи» слогана містить 3 етапи: сприйняття, запам'ятовування та залучення [331].

Одними із перших дослідників психології слоганів були Л. Беллак, М. Шеріф та Ф. Ламлі (30-40-ві роки XX ст.). Л. Беллак визначив термін «слоган» як фразу, яка має характеристики стислості, вчасності, наказовості, ідентифікується з певної групою. Він зазначав, що престиж власника слогана може підвищувати його ефективність, а зміна ставлення до нього чи насиченість певним слоганом обмежує час його життя. Кожен слоган – це тимчасове явище, яке конструюється дискурсом, в рамках якого він створений, і водночас конструює цей дискурс, як його елемент [263]. М. Шеріф вважав, що слоган передбачає ціннісне судження; він не знаходив відмінностей між бізнесовими та політичними слоганами; вважав, що потужні слогани виникають спонтанно, у складних і критичних ситуаціях, відповідають «духу часу» (французьке «Liberté, Égalité, Fraternité», американське «United We Stand, Divided We Fall») та виражають депривації та тиск, який глибоко проник у людське життя [382]. Ф. Ламлі називав слогани потенційними засобами соціального контролю та закликав звернути увагу на їх потенційну небезпечність. Автор порівнював слогани із хвороботворними мікроорганізмами, пояснюючи це тим, що зі слоганами неможливо сперечатися, так само, як не можливо сперечатися з мікробами [336].

Аналізу вираження спонування у слоганах телереклами 2003 року присвячена робота Л. Конюхової. Дослідниця доходить висновків про те, що *переважними синтаксичними структурами слоганів є означено-особові речення, присудок у яких виражений дієсловом наказового способу* («Живи з усмішкою!», «Залишайся зібраним!»). У таких реченнях акцент перенесено з діяча на дію; дієслова наказового способу мають відтінок побажання, доброзичливої поради, часто мають м'яку форму та позитивне емоційне забарвлення («Відчуй смак легенди»). Рідше зустрічаються слогани у формі безособових речень, присудок у яких – дієслово третьої особи в безособовому значенні або безособове дієслово з наказовою

формотворчою часткою «Нехай» («Нехай кожна річ стане улюбленою»), за рахунок чого особливо пом'якшується звучання. Також зустрічаються структури спонукально-побажального типу, а саме квантитативно-генітивні речення («Багато радості вам!») та іменні генітивні речення («Добробуту Вашій родині!»). Загалом, переважають пом'якшені спонукання – оптатив (прохання), прохібітив (застереження), пермісив (дозвіл), когортатив (напучування), дезидератив (побажання) – і найчастіше спонукання в рекламному слогані є оптативним та дезидеративним. Узагальненими особливостями таких спонукань є відсутність об'єкта, що створює орієнтацію на споживача реклами, а семантика дієслів визначається як прохання споживача зробити щось на користь собі [98].

У дослідженні, проведеному у 2012 році, виділено два типи слоганів – вони можуть повідомляти про дію чи стан (мають у своїй структурі дієслівний присудок), а також означати предмет, характеризувати його властивості (мають у своїй структурі іменний присудок). Сучасні слогани – це переважно *розповідні речення зі складеним іменним присудком* («Потужний засіб, пом'якшуючий ефект», «Номер один для миття вікон»). Також з'явилися запитальні речення, які наче спонукають до діалогу, часто – із відповідями («Ви ще й досі не в білому? Тоді ми йдемо до Вас!»). Поширеними також є речення з умовами – складнопідрядні речення з підрядними умови («Якщо шашлик, то “Торчин”»), а також – псевдо-афоризми (утворені за рахунок зіставлення чи протиставлення частин безсполучникових речень) («Діє зсередини – результат ззовні», «Ми працюємо – Ви відпочиваєте») [130].

Цікавим у лінгвістичному контексті є порівняння із англомовним рекламним дискурсом, який вивчає О. Корінь [100]. Дослідниця виокремлює такі типи англомовних слоганів: за домінуванням семантичного поля (слогани позитивної семантики, мета яких – створення

позитивного образу торгової марки; слогани асоціативності, які конструюють зв'язок торгової марки, продукту із відомою подією, особистістю тощо; слогани підтримки іміджу, які акцентують увагу на високій якості самого продукту, професіоналізмі послуг); за комунікативним типом речення (розповідні, питальні, спонукальні, окличні); за ставленням до дійсності (ствердження чи заперечення фактів дійсності); за структурною композиційністю (прості речення, складні речення). Загалом же домінують спонукальні стверджувальні прості речення. Вивчаючи проблему перекладу слоганів, А.О. Малишенко виокремлює дві стратегії – стандартизація (дослівний переклад, без зміни семантики) та адаптація (зміна тексту відповідно до особливостей цільової аудиторії та інших факторів, зокрема, уникнення втрати гри слів або врахування регіональних конотацій) [135].

Дискурс-аналітичні дослідження, що межують із політичною психологією, також звертають увагу на слогани. Так, темі слоганів у контексті єгипетської та туніської революцій присвячені роботи Ф.А. Аль-Хаква, А.А. Хуссейна та М. Азаза. У контексті аналізу онлайн дискурсу Іранського Зеленого Руху виконана робота Т. Раяна. Політичним слоганам Китаю присвячене дослідження Кс. Лу, Ш. Фіткунага й Б. Чанг. Слогани президентської передвиборчої кампанії в Румунії вивчаються у роботі І. Хосу, П. Анісоа.

Ф.А. Аль-Хакв та А.А. Хуссейн виділяють 20 способів використання мови у слоганах (у порядку спадання частоти: демонстрація принижень, публічних вимог, обурення, стійкості позиції, людських прав, патріотизму, гумору, цинізму, попереджень, образ, похвал, заперечень, політичних змістів, прохань, спогадів, релігійних тем, мудрих висловів, особистих потреб, ліричних тем, прислів'їв) та 6 соціополітичних спрямувань (заклик до змін, заклики до відмови від іноземного втручання, заклики до відмови від несправедливості, тиранії й утисків, заклики до позитивної участі у

політичному житті, заклик до свободи й незалежності, виклик світовій політиці) [249].

Аналізуючи онлайн-дискурс на сайті Зеленого Руху Ірану (аналізований час – 04.11.09-10.06.10), дослідник Т. Раян доходить висновків, що слогани є особливим елементом опозиційної політичної культури Ірану, а їх використання властиво тим, хто її підтримує. Відповідно, коментарі зі слоганами містять більше тем демократії, реформ і справедливості, ніж коментарі без слоганів [373].

Аналізуючи слогани комуністичного Китаю періоду 60-80-х років ХХ століття як засоби ідеологічної індоктринації, Кс. Лу доходить висновків, що вони створені, з одного боку, для задоволення потреби в змінах соціальних умов, з іншого – задоволення потреби авторитетів у встановленні контролю. Повсюдне використання цих політичних слоганів змінило обличчя Китайської культури і вплинуло на мислительні паттерни китайців [335]. Порівняльний аналіз політичних слоганів США та Китаю проводять Ш. Фіткунага й Б. Чанг. Вони висновують, що китайські слогани більше змістовно-орієнтовані, тоді як у слоганах США багато уваги приділяється формі для привернення уваги. Крім того, виявлено, що американські слогани усе більше відображають ідеї колективізму і патріотизму, тоді як китайські – індивідуалізму [297].

Політичні слогани Румунської президентської кампанії 2009 року вивчалися у дослідженні І. Хосу та П. Анісоа із використанням проєктивних технік, асоціативного методу, незавершених історій і аналізу речень. Автори доводять висновку, що політичні слогани того періоду не змогли стати базисом електоральної кампанії у свідомості людей і електоральна символіка сприймалася більшою мірою як набір звичайних, стандартних образів, фраз, які аж ніяк не конвергентні із реальністю [326].

Аналіз слоганів як риторичних засобів та соціальних символів, а також їх класифікацію на цій основі здійснює Р. Дентон [288]. Як соціальні

символи вони поєднують, розділяють та перетворюють людей, групи, тим самим стаючи прямим посилом до соціальних чи індивідуальних дій.

Отже, слогани є своєрідним концентратом ідей – рекламних, соціальних, політичних, – які, з одного боку, вибираються із соціального поля і є вираженими цілісно та максимально концентровано, з іншого – слогани конструюють ідеї, адже поширюючись, вони змінюють спосіб сприймання світу, а можливо – і трансформують життєві світи людей. У такому контексті продуктивним є вивчення слоганів з точки зору їх мотиваційно-дискурсивного навантаження, пошук відповіді на запитання: які теми мотиваційного дискурсу репрезентують слогани? Відповідь дасть змогу наблизитися до розуміння тих домінуючих соціокультурних мотиваційних дискурсів (макро-дискурсів, дискурсів-контекстів), у рамках яких конструюється життєвий світ особистості.

При розробці **структури дослідження** враховувалося одне з основних положень медіа-психології, відповідно до якого аналіз у цій царині є, за Л.А. Найдьоновою, діалогічним рефлексивним соціально-психологічним дослідженням у дії [161]. Дотримання цього положення здійснювалося за рахунок позиції спів-дослідження, при якій і процес, і результат дослідження перебували у просторі діалогу й спів-рефлексії як дослідника, так і учасника дослідження. Відтак, у контексті обраного об'єкта дослідження – рекламних слоганів і їх мотиваційного дискурсу – та етапності мотиваційного дискурс-аналізу (який інтегрує критичний дискурс-аналіз і дискурсивну психологію), структура дослідження нараховує такі чотири етапи:

1. Аналіз змісту текстів рекламних слоганів відповідно до представленості у них певних мотиваційних тем, у тому числі й тих, які виявлені в особистісних мотиваційних дискурсах.

2. Кількісний аналіз презентованості тематики мотиваційного дискурсу у слоганах та її психосемантичний аналіз.

3. Аналіз лінгвістичних засобів конструювання мотиваційного дискурсу у рекламних слоганах. Основні параметри для аналізу: мотиваційна тема; інтеракційний контроль; конструювання ідентичності; словник; граматика (транзитивність, номіналізація, модальність).

4. Формулювання висновків на основі узагальнення п. 1-3.

Вибірка дослідження в частині п. 1 (змістовий та структурний аналіз) складається із 109 слоганів, які входили до структури телевізійних рекламних роликів (телеканали «5», «1+1», «K1», «M1», «НТН», «СТБ», «ТВі»); стенографування слоганів здійснювалося у квітні 2014 року. Перелік слоганів, тип продукту та телевізійний канал – наведено у додатку Ж, табл. Ж 1.

Аналіз змісту рекламних слоганів із позицій наявності певних мотиваційних тем реалізовувався в декілька кроків, зумовлених необхідністю підвищення надійності висновків (що є важливим у контексті ймовірної суб'єктивності результатів дискурс-аналітичного дослідження). На першому кроці учасникам дослідження (68 осіб, з них – 42 жінки та 26 чоловіків, вік – від 23 до 38 років, вибірка рандомізована) пропонувався перелік рекламних слоганів та перелік тем мотиваційного дискурсу, оприятнених у результаті попереднього дослідження (див. п. 3.1.3). Після чого пропонувалося оцінити, наскільки кожна з тем відповідає змісту кожного рекламного слогана (за 10-бальною шкалою). У разі відсутності тем, які на думку учасника можна було б віднести до певного слогана, йому пропонувалося їх додати у вільні комірки й теж оцінити. Теми, додані більшістю учасників, також пропонувалися іншим для до-оцінки. Узагальнені результати наведено у додатку Ж., табл. Ж.2-Ж.3. На другому кроці дослідник, не знайомлячись із результатами першого кроку (окрім аналізу додаткових тем, виокремлених досліджуваними), самостійно здійснював оцінку наявності певної теми мотиваційного дискурсу у рекламному слогані, орієнтуючись на зміст, словник, граматичну структуру слогана.

Наявність у слогані теми позначалася (1), відсутність (0). Узагальнені результати наведені у додатку Ж., табл. Ж.4-Ж.5. Третій крок здійснювався з метою контролю релевантності інтерпретації тематики мотиваційного дискурсу дослідником – проводився кореляційний аналіз отриманих результатів, а саме – оцінок мотиваційних тем.

У результаті кореляційного аналізу сумарних оцінок тематики мотиваційного дискурсу учасниками дослідження та дослідником дослідником (додаток Ж., табл. Ж.2-Ж.5) виявлено статистично значущий сильний прямий зв'язок між даними ($r=0,86$; $p<0,01$), що свідчить про відповідність аналізу дослідником тематичного навантаження рекламних слоганів дискурсу досліджуваних, вибірка з яких була сформована випадковим чином.

Тематичний аналіз мотиваційного дискурсу рекламних слоганів. Кількісний розподіл оцінок тематики мотиваційних дискурсів рекламних слоганів представлено на рис. 4.1. За результатами аналізу можна виокремити декілька тем, які мають максимальне оціночне навантаження, що свідчить про їх презентованість у більшій кількості слоганів ($\bar{X} > 4$).

Найбільшу представленість у рекламних слоганах мають такі теми мотиваційного дискурсу, як «Гарне самопочуття» ($\bar{X}=4,6$), «Досягнення успіху» ($\bar{X}=4,6$), «Стабільність» ($\bar{X}=4,6$), «Визнання, схвалення» ($\bar{X}=4,6$), «Задоволення (гедонізм)» ($\bar{X}=4,4$), «Самоактуалізація, самореалізація» ($\bar{X}=4,4$), «Відповідальність за інших» ($\bar{X}=4,4$), «Самодетермінованість» ($\bar{X}=4,3$), «Емоції та почуття» ($\bar{X}=4,2$), «Значущі стосунки, афіліція, дружба, кохання» ($\bar{X}=4,2$), «Змагання, порівняння» ($\bar{X}=4,2$), «Самооцінка, почуття гідності» ($\bar{X}=4,1$), «Захоплення процесом, творчість (потік)» ($\bar{X}=4,1$), «Здоров'я» ($\bar{X}=4,1$), «Новизна» ($\bar{X}=4,1$).

Найменшу представленість у рекламних слоганах мають такі мотиваційні теми, як «Термінальна тема (смерть)» ($\bar{X}=3,6$), «Самоствердження» ($\bar{X}=3,4$), «Лідерство, влада, контроль» ($\bar{X}=3,2$).

Not Found

Рис. 4.1. Кількісний розподіл презентації мотиваційно-дискурсивної тематики у рекламних дискурсах

Аналіз наповненості мотиваційними темами самих рекламних слоганів дає змогу виокремити декілька груп таких слоганів (див. додаток Ж., рис. Ж.1). Моно-тематичні слогани – ті, які містять одну мотиваційну тему («Аромоксамит, що зближує», «Чудові ігри для малих розумників», «Для діамантового блиску вашого посуду», «День, повний енергії – день Супрадин», «Їж. Пий. Жуй. Орбіт» тощо). Бітематичні слогани – містять дві теми («Звільни свою дику натуру», «Секрет залізних нервів», «Зняти біль допомагає, радість руху повертає», «Дякувати – не передякувати»).

Політематичні рекламні слогани – містять у собі три і більше мотиваційних тем («Зміни свій колір. Настав час для змін», 5 тем; «Твій простір», 5 тем; «Майстерність зірок. Натхнення нащадків», 4 теми; «Оживай і оживляй», 4 теми; «Не гальмуй. Снікерсуй!», 4 теми). У відсотковому співвідношенні монотематичних слоганів меншість – 14%, бітематичних – 36%, тоді як політематичних – 50%. На рис. 4.2. наведено перелік дев'яти мотиваційних тем, які навантажують політематичний рекламний слоган «Змінюй правила. Будь королевою».

Not Found

Рис. 4.2. Тематичне навантаження мотиваційного дискурсу політематичного рекламного слогану

Домінування кількості політематичних слоганів у рекламі пов'язано із їх орієнтацією на різні групи споживачів, і, відповідно, різні типи мотиваційних дискурсів. «Прочитання» тієї чи іншої теми у слогані цілком визначається мотиваційним дискурсом особистості. Підтвердження цієї думки – у феномені релевантності мотиваційних дискурсів особистості та рекламних слоганів. (див. далі у цьому розділі). Деталізовані закономірності взаємодії особистості із дискурсами макро-рівнів – див. далі, у п. 4.2).

Релевантність тематик мотиваційних дискурсів особистості та рекламних слоганів. Соціокультурний мотиваційний дискурс є, з одного боку, сукупним результатом поєднання мотиваційних дискурсів мікро-рівнів, а з іншого боку – тим середовищем, яке формує домінуючі теми мотиваційного дискурсу особистості. Вочевидь, між цими рівнями існує свого роду реципрочно-рекурентна взаємодія, при якій кожна попередня петля зворотного зв'язку формує зміст й структуру мотиваційного дискурсу наступної. Відтак, на феноменальному рівні повинна спостерігатися тенденція до відповідності між змістами соціокультурних мотиваційних дискурсів (часткою якого є мотиваційний дискурс рекламних слоганів) та мотиваційних дискурсів особистості. З метою перевірки цього припущення здійснено кореляційний аналіз тематичного розподілу мотиваційного дискурсу особистості (проаналізованого у п. 3.1.3, кількісні результати – у додатку В., табл. В.5.) та розподілу тематики мотиваційного дискурсу рекламного слогану (у частину тем, які перетинаються; аналіз досліджуваних та аналіз дослідника; додаток Ж., табл. Ж. 2-Ж.5).

Узагальнення отриманих результатів наведено на рис. 4.3.

Not Found

Рис. 4.3. Результати кореляційного аналізу зв'язків між мотиваційними дискурсами особистості та рекламних слоганів

Отримані коефіцієнти кореляції та їх статистична значущість вказують на наявність тенденції до прямого зв'язку між тематичними профілями мотиваційних дискурсів рекламних слоганів та мотиваційних дискурсів особистості, виявлених у попередньому дослідженні. Зважаючи на те, що в обох дослідженнях брали участь різні учасники (вибірki були рандомізовані) – можна зробити висновок про підтвердження припущення щодо наявності відповідностей між тематикою мотиваційного дискурсу на мікро- та макро-рівнях. Мова йде про існування феномену тематичної релевантності між мотиваційним дискурсом особистості та соціокультурним мотиваційним дискурсом (зокрема, на прикладі рекламних слоганів). Відтак, постає питання про структуру мотиваційно-дискурсивного простору тематики рекламних слоганів. Окремої уваги заслуговує кореляція між тематикою рекламних дискурсів у аналізі дослідника та в аналізі досліджуваних – вона теж висока, що є емпіричним свідченням на користь ідеї мультисуб'єктності дослідницького процесу й розгляду учасників дослідження як таких, що можуть нагромаджувати поза-наукове знання, яке у свою чергу, може бути успішно трансформоване у наукове (див. [195, 196]).

Психосемантична реконструкція мотиваційно-дискурсивного простору тематики рекламних слоганів. З метою аналізу психосемантичної структури мотиваційно-дискурсивного простору

тематики рекламних слоганів була побудована узагальнена матриця оцінок змісту рекламних слоганів. Учасники дослідження оцінювали ступінь відповідності слоганів та тем мотиваційного дискурсу, а агрегована матриця оцінок піддавалася процедурі ієрархічного факторного аналізу (деталізовані результати наведено у додатку 3).

Слід зауважити, що йдеться, передусім, про наявність виявлених тем у мотиваційному дискурсі рекламних слоганів. Відтак, первинним завданням є не пошук змістових інваріантів поєднання тем у певні фактори, а виявлення домінуючих стратегій такого комбінування, типових поєднань, які являють собою практики конструювання мотиваційного дискурсу у рекламних слоганах (що, нагадаємо, релевантно практикам конструювання мотиваційного дискурсу на мікро-рівні).

У результаті факторизації отримано структуру із 14 первинних (які пояснюють в сумі 71% загальної дисперсії) та 5 вторинних факторів. До першого вторинного фактору увійшли 1 (0,48) та 5 (0,56) первинні фактори; до другого – 2 (0,57), 4 (-0,46) та 12 (0,45); до третього – 3 (-0,52) та 8 (-0,59); до четвертого – 7 (0,58) та 9 (-0,42); до п'ятого – 13 (0,52) та 14 (-0,52). Три первинних фактори не були включені до жодного вторинного фактору через низькі кореляції із ними (6, 10, 11).

У таблиці 4.1. представлено узагальнення отриманих результатів та наведені приклади рекламних слоганів, які навантажують відповідні первинні, а відтак – і вторинні фактори. Отримана 5-факторна структура відображає сприймання учасниками дослідження тематики мотиваційного дискурсу рекламних слоганів, і дає змогу, по-перше, редукувати вимірність аналізованого масиву даних, по-друге, виявити латентні мотиваційно-тематичні фактори, які лежать у основі сприймання мотиваційного дискурсу рекламних слоганів, по-третє, оприятити практики конструювання мотиваційного дискурсу у рекламних слоганах.

Вихідна матриця, яка містила 31 тему, була редукована до 14 первинних косокутних факторів, які, у свою чергу, об'єдналися у 5

вторинних факторів. Загальний відсоток дисперсії свідчить про те, що у такий спосіб пояснено більше 2/3 даних.

Опишемо змістове навантаження кожного із виокремлених латентних первинних факторів (враховувалися факторні навантаження зі значенням більше 0,5). **Фактор 1**, уніполярний, значуще навантажений однією темою, «Уникання невдачі» (-0,72). **Фактор 2** – біполярний, утворений опозицією тем «Досягнення успіху» (0,50) та «Гарне самопочуття» (-0,65). **Фактор 3** – тема «Значущі стосунки...» (-0,71). **Фактор 4** – уніполярний, утворений темами «Орієнтація на авторитет» (-0,57) та «Змагання, порівняння» (-0,64). **Фактор 5** – уніполярний, утворений темою «Емоції та почуття» (0,67). **Фактор 6** – біполярний, один полюс якого утворює тема «Ризик, надситуаційна активність» (-0,55), а протилежний – теми «Патріотизм» (0,63) та «Духовність» (0,64). **Фактор 7** – уніполярний, утворений темою «Підконтрольність, залежність» (0,69). **Фактор 8** – утворений темою «Чесність» (-0,50). **Фактор 9** – біполярний, позитивний полюс складають теми «Визнання, схвалення» (0,63) та «Самооцінка, почуття гідності» (0,60), а опозицію – тема «Захоплення процесом, творчість» (-0,57). **Фактор 10** – утворений темою «Самоствердження» (0,73). **Фактор 11** – уніполярний, сконструйований двома темами, «Термінальна тема (смерть)» (-0,70) та «Безпека» (-0,71). **Фактор 12** – біполярний, з одного боку – тема «Адаптація, пристосування» (0,66), з іншого – «Задоволення (гедонізм)» (-0,60). **Фактор 13** – «Альтруїзм» (-0,61) та «Відповідальність за інших» (-0,58). **Фактор 14** – утворений темою «Екзистенція, життя» (-0,66).

Вторинні фактори, утворені внаслідок неортогональності первинних, являють собою комбінації з мотиваційних тем, які є типовими для процесу конструювання мотиваційних дискурсів рекламних слоганів. **Перший фактор** – комбінує фактори № 1 (Уникання невдачі) та № 5 (Емоції та почуття). Аналіз змісту слоганів, що утворюють ці первинні фактори, дає

змогу інтерпретувати уникання невдачі як «гру на випередження», спонукання до споживацьких дій через акцент на ймовірній невдачі, проблемі тощо. Як правило, це акценти на боротьбі з хворобами («Захистіть найдорожче»), наслідками споживання неякісного продукту («Досить мружитися»), або й загалом із усіма негараздами («На всі випадки життя»). При цьому, у комбінації із цією темою йде тема емоцій та почуттів, які мають дуже позитивну модальність (радість, любов, святковість, щастя тощо – «Свято є!»). Таким чином, комбінується провокація очікування чогось недоброго, плюс вказівка як його уникнути (система дій) та створення комфортного стану, як того, до чого варто прагнути (теж із вказівкою на шлях – придбання відповідного товару).

Таблиця 4.1.

Ієрархічна факторна психосемантична модель тематики мотиваційного дискурсу рекламних слоганів

Вторинні фактори	Первинні фактори	Мотиваційна тематика первинних факторів	Приклади слоганів, які конструюють відповідні первинні фактори
1	1 (0,48)	Уникання невдачі	На всі випадки життя; Досить мружитися; Захистіть найдорожче.
	5 (0,56)	Емоції та почуття	Кларитин. Щоб повернути радість життя; Мамина любов у кожній ложці; Свято є!
2	2 (0,57)	Досягнення успіху / Гарне самопочуття	У пошуках неймовірного; Успіх – це Status; Виграє той, хто грає / Подолає мігрень удвічі швидше; Лікує, зігріває, болу позбавляє.
	12 (0,45)	Адаптація, пристосування / Задоволення (гедонізм)	Зміни свій колір. Настав час для змін / Легко жити здорово; Вишуканий смак для Вашого улюбленця
	4 (-0,46)	Орієнтація на авторитет; змагання, порівняння	Майстерність зірок. Натхнення нащадків; Номер один бренд у світі; Більший вибір. Кращі ціни.
3	3 (-0,52)	Значущі стосунки	Повір у краще. Ти не один; Захистіть найдорожче; Аромоксамит, що зближує.
	8 (-0,59)	Чесність	Я довіряю Гербер; Флай – довіра до якості; Зварено на совість.
4	7 (0,58)	Підконтрольність, залежність	Я обираю Джаффа. Він обирає мене; Німецький досвід проти

			подагри та артритів; Тому, що Вам потрібна здорова печінка.
	9 (-0,42)	Визнання, схвалення; самооцінка, почуття гідності / Захоплення процесом, творчість	Європа би пишалася; Адже Ви того варті; Твій простір / Назустріч відкриттям; У нас багато ідей для гри; Зварене для себе, розділене зі світом
5	13 (0,52)	Альтруїзм; відповідальність за інших	Ділись своїм натхненням; Чікен Бокс. Створений, щоб ділитися з друзями; Підтримаємо армію. Врятуємо країну.
	14 (-0,52)	Екзистенція, життя	Здорова їжа. Здорове життя; Оживай і оживляй; Якість життя.

Другий фактор – утворений із первинних факторів № 2 (Досягнення успіху / Гарне самопочуття), № 12 (Адаптація, пристосування / Задоволення (гедонізм)) та № 4 (Орієнтація на авторитет; змагання, порівняння). Позитивний полюс первинного фактору № 2 складають слогани з темою успіху, орієнтації на досягнення результату, як от «У пошуках неймовірного», «Виграє той, хто грає» тощо. З іншого боку, з цим полюсом обернено корелює полюс, пов'язаний із гарним самопочуттям, переважно – пов'язаним із доланням хвороби, болю («Подолас мігрень удвічі швидше», «Лікує, зігріває, болю позбавляє»).

У таких комбінаціях прочитується імпліцитна формула: досягнення успіху важливе; досягти успіху неможливо через поганий стан здоров'я, необхідно мати гарне самопочуття; почувати себе гарно допоможе прийом ліків. Тема адаптації, пристосування, яка утворює позитивний полюс 12-го первинного фактору, має дещо зміщене навантаження у бік провокації та підштовхування до змін, відтак, відбувається адаптація до рекламної пропозиції, яка виступає агентом змін: «Зміни свій колір. Настав час для змін». Протилежний полюс – задоволення (гедонізм) – конструюється реченнями з констатацією цінності задоволення, й водночас легкості його отримання, як от «Легко жити здорово», «Вишуканий смак для Вашого улюбленця». Таким чином, рекламні слогани цього фактору провокують пасивну позицію у споживача (власне, пропонуючи йому об'єкту

ідентичність), додаючи до цієї пропозиції ілюзію легкості життя. Цілком зрозумілим є включення у цей загалом «об'єктуючий» фрейм здавалось би протилежних мотиваційних тем 4-го фактору – орієнтація на авторитет; змагання та порівняння. При розгляді слоганів, які його утворили, стає зрозумілим, що на перший план виходить та сама тенденція, адже у них орієнтація на авторитет і змагання відбуваються в рамках самих рекламних продуктів («Номер один бренд у світі»; «Більший вибір. Кращі ціни»). Відтак глядачу водночас пропонують ідентифікуватися із продуктом через його кращість та/або авторитетність торгової марки, переваги у ціні тощо, і – продовжувати бути у об'єктній ідентичності (адже першості можна досягти не через зусилля, а через придбання товару).

Третій фактор поєднує дві теми: № 3 (Значущі стосунки) та № 8 (Чесність). Тема значущих стосунків з'являється у слоганах у двох іпостасях – як самоцінність (приміром, «Повір у краще. Ти не один») із віддаленою прив'язкою до рекламованого продукту (у даному випадку, «Ти не один», з тобою телевізійний канал...) або з безпосередньою конотацією («Захистіть найдорожче» (скористайтеся для цього нашим медичним препаратом); «Аромоксамит, що зближує» (саме із цим продуктом Ви матимете тісніші стосунки з іншими)). У всякому випадку, пряма чи віддалена, така конотація простежується, і стосунки пропонуються як цінність, заради якої глядач має/може спожити/придати певну продукцію. Тема чесності теж по-особливому звучить у рекламних слоганах – як чесність торгової марки, виробника продукції по відношенню до споживача («Флай – довіра до якості», «Зварено на совість», «Я довіряю Гербер»). Таким чином, тема чесності виробника тут є підтримуючим фактором по відношенню до теми цінності значущих стосунків.

Четвертий фактор – утворений темою підконтрольності, залежності, яка конструюється через пропозицію споживачеві зайняти

пасивну позицію по відношенню до чогось більш авторитетного, важливішого, значущого («Німецький досвід проти подагри та артритів», «Тому, що вам потрібна здорова печінка», «Я обираю Джаффа. Він обирає мене»). Примітно, що до цієї теми доєднуються теми визнання й схвалення, самооцінки, почуття гідності (із опозиційним полюсом – захоплення процесом, творчість). Ці теми утворюють слогани, які на перший план висувують повагу до людини, визнання її важливою, цінною («Європа би пишалася», «Адже ви того варті», «Твій простір»). У опозиції опиняється тема захоплення процесом, творчість, яка пов'язана із такими слоганами, як «Назустріч відкриттям», «У нас багато ідей для гри», «Зварене для себе, розділене зі світом» тощо.

П'ятий фактор конструюють такі ключові теми, як альтруїзм, відповідальність за інших (проявляються у слоганах «Ділись своїм натхненням», «Створений, щоб ділитися з друзями», «Підтримаємо армію. Врятуємо країну» тощо) та екзистенційна тема «життя» («Оживай і оживляй», «Якість життя» тощо). Відтак пов'язаність цих тем у одному факторі викликана її змістовими навантаженнями – пропозицією споживачеві уваги до життя як такого, яке саме по собі має ряд позитивно-емоційних забарвлених конотацій, та пропозицією активності, спрямованої на поширення цієї цінності.

Таким чином, психосемантичний простір мотиваційного дискурсу рекламних слоганів має 5-факторну ієрархічну структуру, зумовлену складністю конструювання мотиваційних тем, а її змістове наповнення відображає загальні тенденції мотиваційного дискурсу макро-рівня.

Лінгвістичні засоби конструювання мотиваційного дискурсу рекламних слоганів. Наступний крок – деталізований мотиваційний дискурс-аналіз практик конструювання дискурсу рекламних слоганів, виявлення лінгвістичних засобів, за допомогою яких мотиваційні теми вбудовуються у текст слогана.

Критерії аналізу такі: 1) інтеракційний контроль (хто контролює інтеракцію, визначає тематику, час, місце тощо; дозвіл як маркер контролю); 2) конструювання ідентичності (конструювання через текст певної ідентичності у читача, певного образу себе теперішнього й себе бажаного тощо); 3) граматика (транзитивність як зв'язок подій і процесів із суб'єктами і об'єктами; номіналізація як опис процесу, події через іменникову форму; модальність як ступінь залученості мовця до свого твердження: істина, категоричність-ймовірність, об'єктивність-суб'єктивність); 4) відношення між лексикою, граматикою та психосемантикою як спосіб конструювання певної мотиваційної теми.

Проаналізуємо слоган, у якому втілено найбільшу кількість мотиваційних тем (див. рис. 4.2): «Змінюй правила. Будь королевою». *Інтеракційний контроль*, як і у всіх рекламних текстах, передусім належить джерелу мовлення, рекламодавцю, який визначає час інтеракції (коли «читати» рекламний слоган), місце (в якій частині віртуального телевізійного простору його «читати»). Звісно, з іншого боку – у глядача є можливість уникнути взаємодії із рекламою (найчастіше – перемкнути канал, вимкнути звук абощо), однак при цьому він знає, що рано чи пізно він перегляне й «прочитає» цей текст. Інакше кажучи, вибору як такого у «читача» немає, відтак – інтеракційний контроль цілком у руках реклами, й відповідно, рекламного слогана як його складової. Фокусуючи увагу на іншому аспекті інтеракційного контролю, дозволі, висновуємо, що в аналізованому рекламному слогані він реалізований у максимальний спосіб завдяки поєднанню у двох послідовних двослівних реченнях дієслів наказового способу «змінюй...» та «будь...». Відтак, у тексті слогана конструюється позиція, при якій «читачу» дають дозвіл на щось (у даному випадку на зміни правил і т.д.), і в такий спосіб легітимізується й озвичається право на надання такого дозволу, у право рекламного тексту власне конструювати позицію інтеракційного контролю. Посилення

ефекту досягається завдяки звертанням до читача на «ти» (за рахунок особовості дієслів), завдяки якому вдається «наблизитися» до нього на більш інтимну відстань, створити ілюзію близької розмови й адресності слогана. Загальний наслідок для мотиваційного дискурсу «читача» – це конструювання позиції об'єкта дозволу, того-кому-хтось-має-дозволити-зміни.

У тексті слогана відбувається *конструювання декількох ідентичностей* у читача. Текст містить два дієслова недоконаного виду майбутнього часу, завдяки яким відбувається «темпоральна гра ідентичностями». У мотиваційному дискурсі «читача» конструюється майбутній час, у якому вибудовується ідентичність «я-майбутня», я-яка-змінила-правила. Відтак, виникає бінарна ідентичність «я-теперішня», я-яка-живу-за-старими-правилами. Цей образ імпліцитно конотує з негативним ставленням до я-теперішньої, бо я-майбутня – то «королева». Власне, шлях та підказку для досягнення до «я-майбутня» підказує друга частина слогана – «будь королевою». Саме тут і відбувається центральна конотація рекламованого продукту (шоколаду «Корона») із щойно сконструйованою максимально привабливою майбутньою ідентичністю. Відтак, мотиваційний дискурс читача/читачки збагачується ціллю/цінністю – майбутньою ідентичністю. Недоконаність дієслів дає надію на можливість досягнення цього стану, а привабливість його забезпечується демонстрацією орієнтира: «королева», який асоціативно навантажений великою кількістю мотиваційних тем (див. далі).

Транзитивність як спосіб пов'язування процесів із об'єктами й суб'єктами презентована способом конструювання у читача відповідальності за власне життя, через пряму пропозицію змін, і водночас – через обмеження цієї суб'єктності за рахунок вказівки на вже готову майбутню ідентичність. *Номіналізації*, відтак, не відбувається – дієслова не трансформуються в іменники.

Модальність істини й категоричності є базовими у цьому слогані, що забезпечується відсутністю у тексті ймовірнісних граматичних конструкцій, неоднозначностей та сумнівів. Умовний «мовець» демонструє переконаність у істинності тверджень, їх однозначній цінності й відсутності альтернатив – «змінювати правила» необхідно, це треба робити, щоб відчувати себе «королевою», щоб стати «королевою» є лише один шлях – «змінити правила».

Відношення між лексикою, граматиною та психосемантикою речення дають змогу виявити джерела тих мотиваційних тем, які прочитуються у тексті. Тема визнання й схвалення конструюється за рахунок наявності у слогані прямого звертання як визнання рівності читача й мовця, який дає дозвіл на зміни, схвалює їх, а також образу майбутнього – «королеви», яка апріорі є визнаною. Тема самодетермінованості конструюється завдяки вказівці на віру «мовця» у здатність «читача» змінюватися самостійно. Тема є радше зовнішнім шаром слогана, який при прискіпливому погляді розчиняється у зовнішній детермінації через способи конструювання ідентичності, транзитивність, модальність і інтеракційний контроль. Тема самоактуалізації з'являється через один із способів конструювання ідентичності – наявність бажаного привабливого майбутнього образу себе, якого можна досягти. Естетична тема є епіфеноменом через конотацію образу королеви із красою, і водночас – додатково підтримує центральний посил про привабливість майбутньої ідентичності. Тема новизни утворена за рахунок першого речення «змінюй правила», в якому зміни – то шлях до чогось привабливого нового. Досягнення успіху – тема, також наявна у слогані через конотаційну конструкцію «королева – це успіх». Тема ризику й надситуаційної активності з'являється через те ж речення «змінюй правила», в якому читачами прочитується доля ризику, адже провокує сумнів – чи завжди зміна правил приведе до чогось кращого? Теми самооцінки та

самоствердження супроводжує також образ «королеви», як майбутня ідентичність із високою самооцінкою, додатково – таку конструкцію підтримує граматична конструкція із особовим звертанням на «ти».

Отже, проведений аналіз дає можливість виокремити ряд конкретних граматичних, лінгвістичних та психосемантичних орієнтирів аналізу дискурсу, які є маркерами мотиваційних тем та водночас – конструктивними елементами мотиваційного дискурсу макро-рівня. Завдяки цим елементам відбувається вбудовування у мотиваційний дискурс особистості мотиваційних конструкцій макро-рівня, і навпаки – в макро-дискурс вплітаються конструкції із мікро-дискурсів.

4.2. Феноменологія взаємодії та взаємопроникнення соціокультурного та особистісного мотиваційних дискурсів

4.2.1. Мотиваційна грамотність особистості: інтеракційний вимір

В інтеракційному просторі особистості відбуваються тісні переплетіння між мікро- та макро-мотиваційними дискурсами. Відтак, орієнтування у цьому переплетінні, здатність особистості «прочитати» мотиваційний дискурс іншого (інших), уміння «читати» власний мотиваційний дискурс та можливість зважування усіх «за» й «проти» відносно певних рішень – одна з ключових соціально-психологічних характеристик, яка визначає зміст та структуру інтеракційного простору, а також зміст і структуру власне мотиваційного дискурсу.

Науково-психологічний контекст виникнення поняття «мотиваційна грамотність». Вміння розпізнавати причини поведінки іншої людини, розуміти фактори, що на неї впливають, окреслюються поняттям «соціальний інтелект», яке було введене у науковий обіг Е. Торндайком [394, 395]. Воно було визначене дослідником як здатність розуміти й керувати людьми, чинити мудро у людських стосунках. Сьогодні Дж. Кілстром і Н. Кантор говорять про три підходи до розуміння соціального інтелекту [330]. Перший, означений як психометричний

(приміром, концепція Дж. Гілфорда), презентує соціальний інтелект як рису, яку можна виміряти і порівняти за рівнем її прояву окремих людей [317]. Другий підхід представлено концепцією множинного інтелекту Г. Гарднера, відповідно до якої є багато типів інтелекту (мінімум 7), кожен із яких має свою знаково-символічну систему і ймовірно пов'язаний із функціонуванням різних ділянок мозку. Тут соціальний інтелект розглядається як такий, що має дві підструктури: інтраперсональний інтелект (здібність особистості отримувати доступ до її власного внутрішнього емоційного життя), та інтерперсональний інтелект (індивідуальна здібність помічати і розрізняти відмінності в інших людях) [302]. Третій підхід фокусований на «соціально-інтелектному» погляді на особистість (відпочаткований від соціо-когнітивних теорій особистості), відповідно до якого соціальна поведінка є інтелектуальною відпочатку, а відтак визначається когнітивними процесами, пам'яттю, розмірковуваннями, стратегіями вирішення проблем. Ключовими для останнього підходу є ідеї В. Мішела, який підкреслював роль суб'єктивного осмислення ситуації, а також те, що основним продуктом соціального навчання і когнітивного розвитку є репертуар «когнітивних і поведінкових конструктивних умінь» як здатність особистості до конструювання широкого спектру когніцій і поведінок [354]. Як зазначає В. Мішел, термін «конструктивний» підкреслює спосіб, у який інформація шукається (реконструюється), а також активну організацію, через яку ця інформація категоризується, трансформується у процесі обробки. Базуючись на таких поглядах, слідом за Т. Віноград [412] та Дж. Андерсон [255], Н. Кантор і Дж. Кілстром виділяють дві підструктури соціального інтелекту: описові знання (соціальні концепції та специфічні спогади) та процесуальні знання (правила, уміння і стратегії, за допомогою яких особистість маніпулює й трансформує описові знання, а також перетворює їх у дії) [272]. Соціальні концепції стосуються уявлень про світ і наше

місце у ньому (типи особистості, соціальні групи, ситуації); концепцій особистісного світу (знання про те, якою людиною ти є, і про те, як ти такою людиною став). Інший набір описових знань міститься в індивідуальній автобіографічній пам'яті, яка включає наративи особистості про її власні дії та досвід; те, чого вона навчилася в інших людей [320]. Процесуальні знання автори визначають як певні інтерпретаційні правила для пошуку смислів у соціальному досвіді. Зокрема, серед інших виділяють і правила атрибуції каузальності, формулювання висновків про поведінкові диспозиції інших людей, їхні емоційні стани, передбачення майбутніх подій тощо.

Поняття соціального інтелекту за різних причини, у тому числі й через його низьку прогностичність (у контексті психометричного розуміння), а також складність та широту визначення (у соціально-когнітивному контексті), не стало центральним у науковому дискурсі, натомість диференціювалося й звузилося в окремих галузях. Так, у організаційно-психологічному контексті П. Селові, Дж. Мейєр [376], К. Петрідес, А. Фернам [359], Д. Голмен [314] вводять поняття «емоційний інтелект». Автори визначають його як здібність помічати власні емоції та емоції інших людей, розрізняти й називати їх, використовувати для спрямування мислення та поведінки (у варіанті Р. Бар-Она – емоційно-соціальний інтелект [261], К. Саарні – емоційна компетентність [374]). У психотерапевтичному дискурсі виникає поняття «емоційна грамотність», авторства К. Штайнера [391], який визначає його як «емоційний інтелект, центрований на любові» (*love-centered emotional intelligence*). Основою емоційної грамотності дослідник вважає здатність любити і бути любленим, якій можна навчитися або яку можна відновити, якщо вона була втрачена. Відтак, емоційна грамотність є здібністю, яку можна розвинути, і яка містить такі п'ять компонентів: 1) знання про свої власні почуття (вміння диференціювати одні почуття від інших, оцінювати їх

силу, знати їх причини); 2) володіння «щирою емпатією» (heartfelt sense of empathy) (вміння розпізнавати почуття інших як свої власні, розуміти їх причини); 3) уміння управляти власними емоціями (контролювати їх, виражати їх, знати про наслідки такого вираження); 4) уміння відновлювати емоційні пошкодження (repairing emotional damage) (розпізнавати, що ми зробили не так по відношенню до інших і до себе самих, і виправляти це); 5) уміння поєднувати усі перші чотири пункти разом (К. Штайнер говорить про це уміння як про «емоційну інтерактивність»).

Водночас К. Мамалі вводить у обіг поняття «мотиваційного інтелекту» [340], визначаючи його як здатність особистості досягати балансу між внутрішньою й зовнішньою мотивацією у окремій діяльності; у межах цілого потоку активностей та між власними мотивами й мотивами інших людей [341]. Дослідниця відмічає, що досягнення такого балансу збільшує шанси на особистісне зростання. Пізніше до структури мотиваційного інтелекту додається «мотиваційна емпатія» як точність висновків про мотиви іншої людини [342]. Примітно, що поняття «мотиваційного інтелекту» К. Мамалі вивела з теорії множинного інтелекту Г.Гарднера, а з іншого боку – на основі емпіричних даних, зібраних із використанням переважно наративних технік, аналізу листів та автобіографій (зокрема, аналізуючи життя М. Ганді) [341]. Конструкт «мотиваційний інтелект», на жаль, не став предметом широких наукових досліджень, натомість – на сьогодні є зареєстрований у США як торгівельна марка, власником якої є Б. Рельф (<http://www.motivationaliq.com>). Відтак, на думку Б. Рельфа, мотиваційний інтелект – це «здібність, яка дозволяє мотивувати себе у приємніший і ефективніший спосіб», і складається із 4-х компетенцій, кожна із яких має два блоки, перший із яких стосується себе, другий – інших людей. Перший блок – мотиваційне сприймання (розуміння природи мотивації, потреб,

мотивів, цінностей тощо). Другий блок – мотиваційне розуміння (усвідомлення факторів, які мають вплив на мотивацію). Третій блок – мотиваційна оптимізація (підтримування мотивації на належному рівні, відновлення у разі її втрати). Четвертий блок – мотиваційне самоуправління (стратегічна компетенція, управління мотивацією у контексті балансування між різними активностями, довготермінове планування тощо). На основі такого 4-компонентного уявлення про структуру мотиваційного інтелекту Б. Рельфом були розроблені тренінгові програми, навчальні курси, системи індивідуальних занять.

Водночас вводиться паралельний термін (як і у випадку із емоційним інтелектом) – «мотиваційна грамотність» (Motivational Literacy®), який також є торгівельним знаком, зареєстрованим у США. Його провідником є Дж. Бейлі (<http://motivationalliteracy.com>). Мотиваційна грамотність у авторському розумінні є зоною особистісного розвитку («нова колекція інструментів, технік і шкал для дослідження, розуміння і досягнення паттернів ефективності, успіху й задоволення від досягнень»), навколо якої будується комплекс прикладних технік. Зауважимо, що чітке наукове розуміння суті феномену й результати його наукових досліджень відсутні, тож у викладі Дж. Бейлі, це радше, маркетинговий хід, ніж наукова концепція.

Науково місткішою є концепція «мотиваційної мови» авторства Дж. Саллівена, в якій доводиться, що використання керівником мови може бути інструментом мотивації підлеглих; а відтак – варто навчати керівників користуватися цим інструментом [375]. Водночас, у теорії не йдеться про певні якості або здібності, лише про систему знань мотиваційної мови та уміння нею користуватися [347].

Підсумовуючи здійснений огляд, відмітимо: 1) проблема розуміння мотивації власної поведінки та поведінки інших людей має глибоке коріння, що сягає часів Е. Торндайка; 2) незважаючи на ряд науково-ємних

(соціальний інтелект, емоційний інтелект, емоційна грамотність, мотиваційний інтелект, мотиваційна емпатія) та практично-орієнтованих розробок (мотиваційний інтелект, мотиваційна грамотність), у рамках класичної й не-класичної парадигм проблема не знайшла свого вирішення – й по сьогодні точаться суперечки щодо прогностичної цінності, евристичного потенціалу та релевантності дійсності більшості з цих понять; 3) шляхи до нового погляду та нові підходи до аналізу вказаного феномену відкриваються при його розгляді через призму ідей мотиваційно-дискурсивного виміру життєвого світу особистості та його інтеракційної природи.

Поняття «мотиваційна грамотність» у контексті вивчення мотиваційного дискурсу особистості. Зважаючи на сучасне розуміння дискурсу та розроблене у нашій концепції розуміння мотиваційного дискурсу особистості на мікро- та макро-рівнях, максимально релевантним йому є поняття «мотиваційної грамотності», яке первинно означене нами як *«уміння «читати» мотиваційний дискурс Іншого, вникати у його мотиваційні теми, розуміти причини вчинків і їхні цілі; розуміти власні мотиви та їхні відношення між собою; говорити про них, доносити власний мотиваційний дискурс до Інших та брати до уваги мотиваційні дискурси Інших при розбудові стосунків»* (див. п. 2.2.3).

Для подальшого уточнення поняття «мотиваційна грамотність» і приведення його визначення до форми, яка може стати ґрунтом для дослідження – слід зосередитись передусім на його другій складовій – «грамотність». Відповідно до словникового визначення, «грамотність» – жін..., абстр. іменник до «грамотний»; грамотний – 1) який уміє читати й писати; 2) який уміє граматично правильно писати; 3) який володіє необхідними відомостями з певної галузі [194, С. 156]. Відтак, термін «грамотність» відсилає до знань про те, як *правильно* читати та писати, а також до уміння це робити. Поняття *правильності* відсилає до правил, за

якими відбувається писання й читання, які зафіксовані у «граматиці». У словниковому визначенні «граматика» означається як: 1) лінгвістична наука, що вивчає будову мови, тобто будову і форми слова, речення і словосполучення; 2) будова і форми слова, речення і словосполучення певної мови або групи мов [194, С. 155]. У другому сенсі йдеться про два аспекти: морфологічні категорії і форми (будова слова, властивості слова, зміна форм слів і пов'язаних із ними граматичних значень), та синтаксичні категорії і конструкції (будова речення, засоби і правила побудови висловлювань) [102]. Отже, грамотність як уміння правильно «читати» та «писати» у широкому сенсі (правильно говорити у т.ч.) передбачає володіння знаннями про морфологію (будову слів), синтаксис (будову речень), та уміння цими знаннями послуговуватись у повсякденному житті.

У цьому контексті варто відмітити роботи В.В. Андрієвської, В.А. Семиченко, Н.В. Чепелевої. Зокрема, В.В. Андрієвська розглядає поняття мовно-мовленнєвої компетентності через призму вирішення мовно-мовленнєвих задач трьох типів: раціонально-імпресивні задачі (пов'язані зі сприйманням, розумінням та інтерпретацією мовлення іншого), раціонально-експресивні задачі (пов'язані із продукуванням мовлення) та метакогнітивні задачі (рефлексія власного мовлення) [3]. В.А. Семиченко виділяє характеристики мовлення, які можуть бути складовими експресивного компонента мовлення: доступність, довільність, варіативність, виразність, емоційність, логічність, літературність та доречність [190].

Беручи до уваги результати проведених досліджень (п. 3.1, 3.2, 4.1), а також аналіз складової «грамотності», конкретизуємо попереднє широке визначення у термінах структурних та змістових характеристик мотиваційного дискурсу та з огляду на специфіку інтеракційного простору. Результати представлено у таблиці 4.2.

Зі змістової точки зору – йдеться про мотиваційну грамотність як уміння

орієнтуватися у тематиці мотиваційного дискурсу, уміння «читати» теми, визначати їх центральність-периферійність. Мотиваційна грамотність зі структурної точки зору є, передусім, умінням послуговуватися наративно-ментативними практиками конструювання мотиваційного дискурсу, вбудовувати мотиваційні конструкції у наративи, експлікувати їх у ментативах.

У просторі монологу (або Я-інтеракції) мотиваційна грамотність є умінням читати власний мотиваційний дискурс; готовністю до його перманентного конструювання у ході життєвого шляху; здатністю до використання наративних практик для стабілізації та ментативних для трансформування власного мотиваційного дискурсу. Метафорично, у просторі монологу можна говорити про уміння читати й писати власний текст, власний мотиваційний дискурс.

Таблиця 4.2.

Визначення мотиваційної грамотності

		Інтеракційний простір	
		Монолог	Діалог / Полілог
Характеристики мотиваційного дискурсу	Змістові характеристики мотиваційного дискурсу	уміння прочитати власний мотиваційний дискурс та готовність до конструювання-що-триває у ході життєвого шляху	уміння читати мотиваційний дискурс Іншого / Інших (його тематику та розподіл у просторі центр/периферія); готовність до реконструкції тематики власного мотиваційного дискурсу; а також уміння допомагати Іншому / Іншим конструювати нові тематики їхніх мотиваційних дискурсів
	Структурні характеристики мотиваційного дискурсу	використання наративних практик для його стабілізації та ментативних для трансформування	уміння донести до Іншого / Інших змістові базиси власного мотиваційного дискурсу, релевантно послуговуючись наративно-ментативними практиками; готовність до реконструкції власного мотиваційного дискурсу на структурному рівні; уміння допомагати Іншому / Іншим послуговуватися наративно/ментативними осциляціями для конструювати їхніх мотиваційних дискурсів

У діалогічному та полілогічному просторах, які мають складнішу інтеракційну структуру, ускладнюється й структура мотиваційної грамотності, яка тут характеризує уміння читати мотиваційний дискурс Іншого / Інших (тематику та розподіл у просторі центр/периферія); уміння донести до Іншого / Інших змістові базиси власного мотиваційного дискурсу, релевантно послуговуючись наративно-ментативними практиками; готовність до реконструкції та трансформації власного мотиваційного дискурсу; а також уміння допомагати Іншому / Іншим конструювати їхні власні мотиваційні дискурси (йдеться про мотиваційно-дискурсивну фасилітацію, яку детально буде розглянуто у розділі V). Метафорично – можна говорити про уміння читати текст Іншого; читати Іншому власний текст вголос; готовність переписувати власний текст; допомагати Іншому писати власний текст.

Конкретні умови інтеракції визначають рамки мотиваційної грамотності. Так, у педагогічній взаємодії на перший план виступає простір полілога та такі компоненти грамотності, як уміння прочитати мотиваційний дискурс учнів та сконструювати сприятливі умови, за яких їхні дискурси могли б змінитися. У рамках організаційної інтеракції задача управління полягає, передусім, у прочитанні дискурсів своїх підлеглих, конструюванні умов, за яких би ці мотиваційні дискурси могли підвищувати продуктивність праці, сприяння реконструкції мотиваційних дискурсів у випадку їх нерелевантності організаційному клімату як мотиваційному дискурсу макро-рівня. У просторі психологічного консультування основна задача полягає у сприянні конструюванню клієнтом власного мотиваційного дискурсу, його реконструкції чи деконструкції у випадку нерелевантності життєвій ситуації.

Емпіричне моделювання феномену мотиваційної грамотності та його проявів у інтеракційному просторі діалогу. Можливості емпіричного моделювання й аналізу проявів феномену мотиваційної

грамотності досить широкі, що пов'язано з задіянням різних компонентів мотиваційної грамотності у різних життєвих ситуаціях і інтеракційних просторах. У табл. 4.3. наведені варіанти можливих типів ситуацій, у яких прояви мотиваційної грамотності можуть різнитися.

Наразі центральними задачами є емпірична демонстрація існування феномену мотиваційної грамотності, виявлення варіантів його прояву та базових умов існування у інтеракційному просторі. З огляду на поставлені задачі акцент у дослідженні ставиться на діалогічній інтеракції за відсутності формальної ієрархії. Основне припущення – у результаті проведеного дослідження вдасться виявити осіб із різними рівнями мотиваційної грамотності.

Таблиця 4.3.

Умови можливого емпіричного моделювання феномену мотиваційної грамотності

Умови інтеракції		Тип інтеракційного простору	
		Діалог	Полілог
Рівність учасників інтеракції	Наявність формальної ієрархії	Викладач – студент, ситуація оцінювання	Учні та вчитель
	Відсутність формальної ієрархії	Дві незнайомі людини, спільна діяльність	Група учнів, спільна діяльність

До участі у дослідженні були запрошені студенти денної форми навчання з різних факультетів, відібрані у рандомізований спосіб (із 132 бажаючих взяти участь у дослідженні випадковим чином відібрано 36 учасників, з яких так само випадково утворено 18 пар). Вік учасників дослідження – від 18 до 22 років (середній вік – 20 років), з них – 17 чоловіків та 19 жінок.

Учасникам дослідження запропоновано взяти участь у проекті з розробки концепції незалежної студентської газети, цікавої для усіх факультетів, та з мінімальним вкладанням коштів. Для розробки проекту виділено 5 діб, протягом яких кожен учасник мав робити у «щоденнику проекту» записи щодо часу зустрічей із своїм колегою та їх тривалості, у

т.ч. час телефонних перемовин та спілкування у соціальних мережах, чатах, skype тощо (з метою зіставлення часу, проведеного у інтеракції, із показниками мотиваційної грамотності). Також кожен із учасників у цьому ж щоденнику вів записи щодо важливих кроків, які сам здійснив для реалізації проекту, і також тих, які здійснив його колега. Записувалися і значущі моменти проекту (з метою виділення важливих для учасників етапів й моментів, пов'язаних із виконанням проекту, й формулювання на їх основі мотиваційно-дискурсивних імпульсів).

По завершенню роботи над проектом всі учасники брали участь у мотиваційно-дискурсивному інтерв'ю, що містило два основних фокуси: опис учасником дослідження причин власних дій і вчинків та опис причин окремих дій свого партнера. Також (на основі результатів аналізу спільно із дослідником) учасників просили оцінити значущість кожної із власних тем для себе, та прогнозованих тем – для партнера.

Додатково ставилося запитання «На основі чого Вами було зроблено такі висновки?», метою якого було виявлення додаткових факторів, що сприяли проявам мотиваційної грамотності або блокували їх.

Отримані у результаті дослідження дані аналізувалися передусім за схемою, розробленою й використаною у ході вивчення структурних та змістових характеристик ментативного способу конструювання мотиваційного дискурсу (п. 3.1). При цьому, зважаючи на вузьке завдання дослідження, кількісні показники мотиваційного дискурсу в аналізі не враховувалися.

Дані про тематику мотиваційного дискурсу (власну й партнера) зіставлялися між собою, й на основі розрахунків відношення кількості збігів між тематикою мотиваційного дискурсу партнера та уявленням про неї досліджуваного, а також кількістю розбіжностей – виводився загальний показник мотиваційної грамотності (тематична релевантність, ТР; від 0%, за відсутності збігів, до 100% за повного збігу). У випадку, коли кількість

тем у котромусь із рядів була більшою, – окрема тема рахувалася як пара, яка не збіглася.

Додатковий параметр мотиваційної грамотності, – уміння читати не лише тематику мотиваційного дискурсу, але й розподіляти її за параметром «центр-периферія», вивчався на основі аналізу кореляцій між оцінками значущості тем мотиваційного дискурсу партнера та його власними оцінками значущості тем свого дискурсу (структурна релевантність, CP). Цей параметр досліджувався після того, як ставали відомі реальні теми мотиваційних дискурсів партнерів.

Отримані показники зіставлялися із часом, який учасники дослідження проводили у різних видах інтеракції (реальній та віртуальній). Окремо для учасників із різними рівнями мотиваційної грамотності аналізувалися способи, за допомогою яких вони зробили свої висновки, що дозволило здійснити перше наближення до факторів, які сприяють або блокують розвиток мотиваційної грамотності.

Результати емпіричного дослідження. Узагальнені результати аналізу наведено у додатку 3., табл. 3.1. Середній загальний час інтеракції між учасниками склав 11 годин ($\sigma=4,5$; $\max=17$; $\min=3$), з них у безпосередній взаємодії учасники провели 8 годин ($\sigma=4,9$; $\max=17$; $\min=0$), у віртуальній (телефон, скайп, чат) – 3 години ($\sigma=2,4$; $\max=8$; $\min=0$). Усереднений показник тематичних збігів, як однієї із характеристик мотиваційної грамотності (тематична релевантність), склав 44% ($\sigma=26\%$; $\max=94\%$; $\min=0\%$). Показник розпізнавання розподілу «центр-периферія», як друга характеристика мотиваційної грамотності (структурна релевантність), виявився в середньому на рівні 0,34 ($\sigma=0,24$; $\max=0,94$; $\min=0,01$).

Передусім, *проаналізуємо загальні тенденції та закономірності*. Результати аналізу кореляцій між характеристиками мотиваційної грамотності та часом, проведеним у інтеракції, наведено у табл. 3.2.

додатку 3. Між віковими характеристиками (у рамках вікових рамок дослідження) та показниками мотиваційної грамотності статистично значущих взаємозв'язків не виявлено ($r = -0,07$ та $0,17$; $p > 0,05$). Найтісніший прямий взаємозв'язок виявлено між відсотком тематичних збігів та часом безпосередньої інтеракції ($r = 0,94$; $p \leq 0,05$). Менш тісний, але теж прямий зв'язок між часом безпосередньої інтеракції та розпізнаванням розподілу центр-периферія ($r = 0,53$; $p \leq 0,05$). Разом із тим, тривалість віртуальної інтеракції виявилася обернено пов'язаною із обома характеристиками мотиваційної грамотності. Так, показник зв'язку між часом віртуальної інтеракції та відсотком тематичних збігів $r = -0,39$; $p \leq 0,05$; між часом віртуальної інтеракції та розпізнаванням розподілу центр-периферія $r = -0,42$; $p \leq 0,05$. Взаємозв'язок між обома характеристиками мотиваційної грамотності виявився теж прямим і рівним $r = 0,53$; $p \leq 0,05$.

Порівняльний аналіз із використанням U-критерія Манна-Уїтні [91] не підтвердив припущення про наявність гендерних відмінностей, пов'язаних із мотиваційною грамотністю (див. Додаток 3., табл. 3.3).

Відтак, попередній висновок, який випливає із результатів емпіричного дослідження – рівень мотиваційної грамотності перебуває у тісному прямому взаємозв'язку із тривалістю безпосередньої інтеракції, та в оберненому – із тривалістю віртуальної інтеракції. Обидві аналізовані характеристики (тематичні розпізнавання та розпізнавання центру-периферії) корелюють між собою із середньою силою, що дає підстави вважати їх не ортогональними, а такими, що пов'язані спільним латентним фактором – мотиваційною грамотністю, – але відображають його різні аспекти.

Наступне наближення дає змогу порівняти рівні мотиваційної грамотності учасників усередині кожної з пар. У результаті такого порівняння виокремлюється декілька типів пар, залежно від рівня

релевантності тематичного розпізнавання мотиваційного дискурсу партнера (тематичної релевантності): двостороння тематична релевантність (обидва учасники взаємно розпізнали тематику мотиваційного дискурсу), одностороння тематична релевантність (один із членів пари розпізнав тематику мотиваційного дискурсу, інший – ні) та двостороння тематична іррелевантність (обидва учасники не розпізнали тематику мотиваційного дискурсу один одного). Аналогічно, можна виокремити такі ж 3 типи пар за критерієм структурної релевантності: двостороння, одностороння структурні релевантності та двостороння структурна іррелевантність.

В якості критеріїв розмежування релевантності-іррелевантності обрано рівень більше 50% включно і більше 75% включно (для тематичної релевантності) та більше 0,4 включно і більше 0,7 включно (для структурної релевантності).

Таким чином, із 18 пар учасників дослідження 100% рівня тематичної релевантності не досяг жоден (табл. 4.4). При встановленні диференційного критерія тематичної релевантності на рівні 75% – лише 2 пари (11%) переступили цю межу у двосторонньому напрямку, та 3 пари (17%) – в односторонньому напрямку. При зниженні порогу розмежування до рівня 50% (розрізнено більше половини тем) – межу двосторонньої релевантності переступають 6 пар (33%), односторонньої – 2 пари (11%).

Так само, малий відсоток пар, які переступили поріг структурної релевантності, встановлений на рівні 0,7: двостороння релевантність – 1 пара (5,5%), одностороння – 1 пара (5,5%). Відсоток зростає при встановленні порогу 0,4: двостороння – 2 пари (11%) та одностороння (9 пар, 50%).

Таблиця 4.4.

Кількісний розподіл розпізнавання мотиваційного дискурсу

	Кількість пар (тематична релевантність)	Кількість пар (структурна релевантність)
--	---	--

	$TP \geq 50\%$	$TP \geq 75\%$	$CP \geq 0,4$	$CP \geq 0,7$
Двостороння релевантність	6 пар, 33%	2 пари, 11%	2 пари, 11%	1 пара, 5,5%
Одностороння релевантність	2 пари, 11%	3 пари, 17%	9 пар, 50%	1 пара, 5,5%
Двостороння іррелевантність	10 пар, 56%	13 пар, 72%	7 пар, 39%	16 пар, 89%

Важливо відмітити, що найвищі показники двосторонньої структурної релевантності (на рівні порогу 0,4 і 0,7) мають пари із найвищими показниками тематичної релевантності (№ 13-14 та 29-30), див. додаток 3., табл. 3.1. Цікаво, що ці пари – різностатеві. Однак, останній факт є лише ґрунтом для подальших гіпотез, оскільки обсяги вибірок та структура дослідження не дають змоги статистично підтвердити чи спростувати отримані закономірності для великих вибірок.

Також відмітно, що при встановленні мінімальних диференційних порогів (50% та 0,4) найбільшу відносну вагу мають двостороння тематична релевантність (1/3 вибірки) та одностороння структурна релевантність (1/2 вибірки).

Для *додаткового підтвердження існування феномену мотиваційної грамотності* слід провести додатковий аналіз розподілів отриманих величин. За умови випадковості розподілу йтиметься про «вгадування», а не про розпізнавання певних характеристик. Для перевірки цього припущення передусім звернемо увагу на тематичну релевантність. У випадку застосування ймовірнісного підходу йтиметься про вгадування як вибір із певної кількості варіантів. Ситуація експерименту полягає у тому, що при тематичному аналізі учасники не знають нічого про тематичний набір елементів мотиваційного дискурсу свого партнера. Себто, мова про вибір елементів із множини, обсяг якої теоретично прямує до певної великої величини, а практично – до нескінченності. Якщо кількість комбінацій певної сукупності елементів є рівна $n!$, то ймовірність вгадування цієї величини рівна $1/n!$. При $n \rightarrow \infty$, відношення $1/n! \rightarrow 0$.

Відтак, ймовірність вгадування певної теми мотиваційного дискурсу партнера прямує до нуля. А якщо так, то розподіл такої міри мотиваційної грамотності як тематична релевантність наближався б до рівномірного. Однак, як видно із рис. 4.4, ліворуч, розподіл цієї величини відповідає параметрам гамма-розподілу, $\chi^2 = 2,7$ ($p \leq 0,3$).

Тут дійсно більшість величин сконцентрована у нижній частині розподілу, однак, наявність великого відсотку величин у верхній частині розподілу дає підстави вважати, що вони є не випадковими величинами, а саме результатом розпізнавання мотиваційних тем.

Not Found

Рис. 4.4. Розподіл величин тематичної релевантності (ліворуч) та структурної релевантності (праворуч)

Складніша ситуація із аналізом структурної релевантності, оскільки для її виміру учасники знайомилися із переліками мотиваційних тем один одного і вже на основі цих переліків повинні були робити розподіли. Тут імовірність випадкового вибору «правильної» комбінації «центр-периферія» зростає, оскільки: 1) кількість комбінацій уже прямує не до нескінченності, а до цілком визначної величини, яка розраховується як $n!$, при цьому $n \rightarrow k$, де k – кількість тем у мотиваційному дискурсі партнера;

2) ймовірність вгадування також перестає прямувати до нескінченно малої величини, і прямує до цілком визначеного числа; 3) для кожного з учасників це число різне через різну кількість мотиваційних тем. Отже, слід для кожного учасника розрахувати ймовірність випадкового вгадування, побудувати на основі цих величин теоретичний розподіл ймовірностей вгадування та порівняти його із отриманим у дослідженні емпіричним розподілом. Результати такого розрахунку наведено у табл. 3.4. додатку 3. Розподіл випадкової величини наведено на рис. 4.5.

Not Found

Рис. 4.5. Розподіл ймовірності вгадування структури мотиваційного дискурсу партнера

Як видно із аналізу, теоретичний розподіл статистично значуще відрізняється від нормального ($\chi^2=23,4$; $p \leq 0,001$). У той же час, розподіл реального розпізнавання наведено на рис. 4.5, і він значуще не відрізняється від нормального розподілу ($\chi^2=5,3$; $p \leq 0,15$). Відтак, ці розподіли різняться. Додатково, аналіз кореляцій між даними емпіричними й теоретичними ймовірностями показує відсутність зв'язків між цими рядами даних ($r = -0,04$; $p \gg 0,05$).

Таким чином, загальний висновок, який можна зробити – це те, що високі показники мотиваційної грамотності (тематична й структурна релевантності) є нечастим явищем, однак – зустрічаються у досліджуваній вибірці. Це, а також статистичний аналіз розподілів аналізованих величин, дає підстави вважати, що гіпотеза про існування самого феномену мотиваційної грамотності на рівні емпіричного моделювання підтверджена. Також окреме питання – які фактори сприяють тому, що у

певних парах спостерігався високий рівень мотиваційної грамотності, а в інших – низький? Передусім, один із уже виявлених моментів – це час, проведений у реальній інтеракції. Він значуще корелює із тематичною та структурною релевантністю. Звісно, результати кореляційного аналізу не дають змоги зробити висновки про причинно-наслідкові зв'язки (це є перспективою подальшої розробки теми), однак, відкривають шлях до побудови гіпотез і формулювання попередніх висновків. Додаткові дані, які б висвітлили підступи до пошуку відповідей на поставлене запитання, було отримано у результаті аналізу записів фінальних бесід, в ході яких учасникам ставилося запитання: «На основі чого Вами було зроблено такі висновки?» Узагальнення наведено у табл. 4.5.

Таблиця 4.5.

Узагальнення причин тематичної релевантності/іррелевантності

Типи пар та учасників (TP $\geq$ 50%)	Узагальнені результати аналізу відповідей на питання про причини зроблених висновків
Двостороння релевантність (6 пар)	Центрація на партнері (слухання, спостереження за невербальною поведінкою – мікро- та макро-рівня); відтворення мотиваційно-дискурсивних ланцюгів (спонтанні спроби пояснення вчинків через послідовності тому-що та для-того-щоб); впевненість у тому, що партнер центрований на учаснику (відчуття, що він дослухається, готовий до поступок); готовність до мета-дискурсивної позиції (визнання, що хтось може мати інші мотиви, інший життєвий світ); рефлексивна позиція (готовність відстежувати власний дискурс, сприймати відносно себе позицію самопізнання); розповіді партнера про себе.
Одностороння релевантність (2 пари)	Подібні результати, за однієї відмінності – відсутність впевненості у тому, що партнер розуміє учасника і центрований на ньому.
Одностороння іррелевантність (2 пари)	Центрованість на власному мотиваційному дискурсі й зануреність у нього (інтра-дискурсивна позиція); відсутність мета-дискурсивної позиції; спонтанні спроби відтворення мотиваційно-дискурсивних ланцюгів за їх замкненості на власному дискурсі; відсутність рефлексивної позиції (неготовність до
Двостороння іррелевантність (10 пар)	

Підсумовуючи, можна озвучити такі умови підвищення релевантності як компонента мотиваційної грамотності особистості: 1) збільшення тривалості інтеракції у безпосередньому контакті; 2) мета-дискурсивна позиція; 3) центрація на партнері (активне слухання та увага до екстра-лінгвістичних параметрів мікро- та макро-рівнів); 4) спроби відтворення мотиваційно-дискурсивних ланцюгів; 5) готовність до рефлексивної позиції відносно власного мотиваційного дискурсу; 6) наявність у дискурсі партнера ментативної частки (у вигляді самоописів).

Отримані результати є підготовчими кроками на шляху до вивчення факторів, які сприяють мотиваційній грамотності особистості. Однак, уже на цьому кроці можна виокремити дві їх групи: дискурсивні (2, 4, 5, 6) та не-дискурсивні (1, 3), які перебувають у взаємодії, подібній до соціальних та дискурсивних практик, при якій перші є ґрунтом для других і навпаки.

Отже, тематична (розпізнавання тематики мотиваційного дискурсу партнера) та структурна (розпізнавання розподілу центр-периферія серед мотиваційних тем партнера) релевантності є окремими компонентами мотиваційної грамотності особистості, частково пов'язаними між собою. Релевантності можуть мати односторонній (лише один партнер розпізнає дискурс іншого) та двосторонній (обидва партнери розпізнають дискурси один одного) характер. Також існують іррелевантності, за яких партнери не розпізнають дискурси один одного. Важливо відмітити, що найвищі показники двосторонньої структурної релевантності мають пари із найвищими показниками тематичної релевантності. Невипадковість виявлених характеристик підтверджують результати статистичного аналізу, що свідчить на користь припущення про існування феномену мотиваційної грамотності.

4.2.2. Трансформація мотиваційного дискурсу особистості в інтеракційному просторі

У попередніх дослідженнях виявлено структурні та змістові особливості мотиваційного дискурсу особистості, оприєвнено практики їх конструювання; проаналізовано мотиваційний дискурс соціокультурного рівня на матеріалі соціальних мереж та рекламних слоганів; підтверджено гіпотезу про існування феномену мотиваційної грамотності, який проявляється особливо яскраво у просторі діалогічної інтеракції. Всі згадані дослідження мають спільну рису – статичний і водночас інтеракційний характер своєї структури та отриманих результатів. Разом із тим, у рамках розробленої моделі мотиваційного дискурсу передбачається динамічність його характеру, а саме – можливість змін у просторі між полюсами вчинку та практики. Попередні дослідження концентрувалися переважно на полюсі «практика». Тому наступний крок – це емпіричний аналіз трансформації мотиваційного дискурсу з точки зору його змістових, структурних, видових та типологічних аспектів (полюс «вчинку» та простір між полюсами «вчинок» / «практика»).

Підтверджують справедливність твердження про вчинковий характер трансформаційних процесів дані, отримані А.С. Борисюк при аналізі змін у мотиваційній сфері студентів-медиків у ситуаціях фрустрації значущих життєвих цінностей [24, 25]. Окремий пласт аналізу відкривається при залученні ідей індивідуальної авторської міфотворчості, яка розглядається О.В. Яремчук як самоініціація суб'єкта у культурі (*додамо від себе – у субкультурі*). При самоініціації відбувається перехід у інший міфологічний простір, у якому конструюється оновлений образ як світу, так і самого себе. Авторка виділяє такі її складові: вихід за межі буденності (зміна середовища, стану, дискурсу), період інтроверсії (внутрішнє

конструювання нових структур), термінальні переживання (поява символіки переродження, зміна імені тощо) [243].

Однією зі сфер, у яких мотиваційний фактор є надзвичайно вагомим, є зміни, які відбуваються у процесі лікування хімічної залежності. Відпочаткові мотиваційні дискурси, які характеризуються відсутністю бажань до змін, або їх наявністю, але без підкріплення внутрішніми та зовнішніми ресурсами й інструментами, у процесі лікування набувають змістів через вплітання у особистісний наратив цілей, цінностей, вибудовування системи реалізації потреб, відпрацювання навичок рефлексивної мета-позиції по відношенню до себе й своїх станів.

Аналіз досліджень у цій царині показує, що існують чіткі зв'язки між мотиваційними змінними та залежною поведінкою і власне, змінами під час лікування залежностей. Щодо власне мотивації вживання алкоголю – то тут поширеною є 4-факторна модель М. Купера [277], яка ґрунтується на роботі В. Кокса та Е. Клінгера [278] і включає два виміри мотивації вживання алкоголю: валентність (позитивна / негативна) та джерело (внутрішнє / зовнішнє). Відтак, виникає: 1) мотивація покращення (внутрішнє джерело, позитивна валентність; покращення свого настрою, загального стану); 2) мотивація копіngu (внутрішнє джерело, негативна валентність; зменшення негативних емоцій); 3) соціальна мотивація (зовнішнє джерело, позитивна валентність; досягнення позитивних соціальних наслідків); 4) мотивація конформності (зовнішнє джерело, негативна валентність; уникнення негативних соціальних наслідків).

Частина робіт присвячена аналізу мотиваційних утворень, які виникають/зникають у залежних осіб у процесі вживання психоактивних речовин. Так, С.Н. Нікольський, О.П. Карпова говорять про зниження потреби у соціальних контактах і інтересу до практичної діяльності інших [162]. П.Д. Шабанов, О.Ю. Штакельберг виділяють зниження почуття власної цінності [235]. Б.С. Братусь відмічає, що у процесі одужання

структура мотивів змінюється на рівні ієрархії, опосередкованості, зміщення на цілі; провідні мотиви перестають відігравати домінуючу роль [29]. С.П. Єгорченко емпірично підтверджує, що відмова від психоактивних речовин змінює мотиваційну сферу наркозалежних у довготривалій перспективі (дослідження за участі наркозалежних із терміном ремісії від 3 до 16 років). Зокрема, зростає роль чіткого визначення життєвих пріоритетів і постійне тримання їх у фокусі уваги на тлі внутрішньої боротьби між бажанням спожити психоактивну речовину, думками про вживання, які періодично виникають, та усвідомленням цінності власного життя [68].

Серед робіт, присвячених аналізу мотивації одужання у наркозалежних, можна виокремити роботу Ю.В. Валентик та ін., у якій виділено три її послідовних стадії: 1) бажання отримати швидку допомогу (супроводжується перериванням лікування після зняття синдрому відміни); 2) установка на тверезість (розуміння, що нормальне життя можливе лише при повній відмові від наркотиків); 3) бажання досягнення позитивних соціально-значущих цілей [32]. Так само Ц.П. Короленко та Н.В. Дмитрієва підтверджують, що сама лише відмова від вживання психоактивних речовин не приводить до значущих змін – необхідна перебудова усієї попередньої системи цінностей, цілей, поглядів, переконань тощо [101]. Іншими словами, повна трансформація особистості є задачею, пов'язаною зі змінами особистісних наративів та зокрема – реконструкцією мотиваційного дискурсу.

Узагальнюючи досвід зарубіжних дослідників, Н.А. Сирота та В.М. Ялтонський описують умови, за яких можлива підтримка й трансформація мотиваційної сфери наркозалежних: підвищення усвідомленості, соціальна підтримка, вивільнення емоцій, відповідальність і зобов'язання, протидія, зовнішній контроль, винагорода, підтримуючі стосунки [193]. Н.А. Гагаріна описуючи мотиваційний статус

наркозалежних, говорить про важливість для мотиваційних змін появи у їх свідомості цінностей, цілей, які б могли протистояти цінності задоволення від вживання наркотиків; формування готовності до тривалого незадоволення певних потреб [50].

Методику оцінки мотивації змін алкоголезалежних осіб «МАС-2-а» розроблено В. Спіллер, В. Заван та Ж.П. Гуельфі на основі авторської моделі готовності до змін, яка включає: 1) готовність до змін (визначення стадії змін, за моделлю Прохазки-ДіКлементе-Норкросс); 2) розузгодженість (неспівпадіння між бажаним і наявним образом себе); 3) самоефективність (у розумінні А. Бандури). Також – окремо вивчається поведінка з пошуку допомоги, оскільки з'ясовано, що вона не завжди корелює із готовністю до змін [387].

Одна із теорій, яка має прямий стосунок до зв'язку між проблемою лікування залежностей та мотивації – теорія самодетермінації Е. Дісі, Р. Раяна, фокусом якої є пошук мотиваційного підґрунтя для досягнення ефективних змін у процесі психотерапії [371]. Зокрема, у дослідженнях З. Шамлу та В. Кокса доведено, що почуття контролю над ситуацією та внутрішня мотивація позитивно корелюють із адаптивною мотивацією і негативно – із вживанням алкоголю [381]. Також увага приділяється близькості між теорією самодетермінації та мотиваційним інтерв'ю, якому, як вважають розробники теорії, незважаючи на емпіричні свідчення ефективності, бракує теоретичного базису [402, 343]. Р. Раян, Р. Планта та С. О'Мейлі експериментально доводять, що алкоголезалежні особи із інтерналізованою мотивацією більше включені у процес лікування й довше утримуються у ньому. Ті, хто мають низький рівень інтерналізованої мотивації, гірше утримуються у лікуванні та слабше відгукуються на нього [372]. Інтерналізована мотивація, у розумінні Е. Дісі та Р. Раяна, виникає у ситуації прийняття людиною (повного або часткового) певних цінностей, цілей, потреб, які раніше їй не були властиві і не пов'язані прямо й

безпосередньо із активністю, до якої вона залучена [286]. З цієї точки зору йдеться про конструювання особистістю нового мотиваційного дискурсу, і велика роль у цьому відводиться контакту з іншими дискурсами, чому власне й сприяє терапевтичний процес із залежними людьми.

Стадії зміни мотивації одужання у процесі лікування залежності описані у моделі, авторами якої є Дж. Прохазка, К. ДіКлементе, Дж. Норкросс [362]. Передусім, у модель закладено нелінійність змін, і радше їх спіралеподібність. Усього виокремлено шість стадій (ми наводимо їх опис, скільки вони мають тісний зв'язок із змінами мотиваційного дискурсу у процесі лікування).

1) Перед-намір (Pre-Contemplation). На цій стадії людина усвідомлює негативні наслідки залежності, але не визнає їх настільки значущими, як вигоди. Відсутній інтерес до змін та намір змінюватися.

2) Намір (Contemplation). На цій стадії з'являється усвідомлення проблем, пов'язаних із залежністю. Наявна амбівалентність – чи варті ці проблеми змін? На цій стадії людина вивчає свою можливість змінитися; є бажання змін, але ще немає довіри і готовності до них; є інтенція до змін «колись, у майбутньому». Як правило, після цієї стадії відбувається прийняття рішення. Воно не винесено авторами як окрема стадія, бо є «подією, а не процесом». Якщо рішення прийнято, – починається наступна стадія.

3) Підготовка (Preparation). Людина бере на себе відповідальність за зміни власної поведінки. Оцінює й обирає техніки змін. На цій стадії розробляються плани, будується довіра й залученість до змін.

4) Дії (Action). Людина на цій стадії включається у процес самокерованих поведінкових змін, отримує нові інсайти і розвиває нові уміння. Часто саме тут відбувається пошук зовнішньої допомоги: включення у реабілітаційні програми, у терапію тощо.

5) Підтримка (Maintenance). Людина на цій стадії здатна

підтримувати нову поведінку з мінімальними зусиллями, оскільки вже має розвинуті поведінкові паттерни і навички самоконтролю. Увага приділяється ситуаціям високого ризику, управлінню рецидивами. Досягнуті зміни інтегруються у спосіб життя людини.

6) Завершення (Termination). На цій стадії людина інтегрує новий образ себе із бажаною поведінкою та життєвим стилем. Вона не піддається спокусі у жодній ситуації. З'являється довіра, насолода самоконтролем, бажання щасливішого й здоровішого життя. Контроль рецидиву стає, по суті, включеним у систему досягнень сповненого смислом життя і набуває статусу імпліцитності.

Із дискурсивної точки зору – йдеться про зміни наративів, їх переструктурування та «переписування», вбудовування у своє життя. Кожна з цих стадій є фрагментом цілісного процесу коливань між дестабілізацією та усталенням, хаосом і впорядкуванням. Засобами цього руху є ментатив як осмислення, розхитування конструкцій, та наратив як стабілізація, вплітання нових історій у вже існуючий сюжет.

Три підходи до мотиваційних інтервенцій виділяють К. ДіКлементе, Л. Белліні і Т. Нівінс: короткі інтервенції, мотиваційне інтерв'ю та терапія мотиваційного удосконалення (motivational enhancement therapy) [290]. Підхід на основі коротких інтервенцій (1-4 сесії від 10 до 60 хв.) найкраще працює із людьми середнього віку із надмірним вживанням алкоголю та з іншими проблемами у напрямку їх мотивування до більш широкої терапії [293]. Сутність цих інтервенцій – у спеціально організованому зворотному зв'язку, при якому поважний професіонал дає пацієнту поради та особисто-мотивуючу інформацію у не-конфронтуючий спосіб.

Мотиваційне інтерв'ю – один із найвідоміших підходів, який використовують для підсилення мотивації змін у залежних осіб [368]. Його ґрунтом є здобутки у царині психології мотивації (у т.ч. теорії самодетермінації), уявлення про стадії змін Прохазки-ДіКлементе та

визнання відповідальності людини за зміни й розуміння амбівалентності як природної частини цього процесу. Завдання мотиваційного інтерв'ю – допомогти людині навчитися працювати зі своєю амбівалентністю відносно психоактивної речовини та рухатися вперед до позитивних змін. Методично мотиваційне інтерв'ю містить 4 процеси, які є секвенційними і рекурсивними: залучення (залучення клієнта у стосунки співпраці), фокусування (постійний пошук і підтримка напрямку роботи), викликання (спонукання клієнта до внутрішнього пошуку аргументів «за» зміни), планування (складання плану дій, які має здійснити клієнт для досягнення змін) [351].

Важливим для дискурсивного погляду є особлива увага до розмов, оскільки з'ясовано, що чим прихильнішою до змін стає людина, тим більше вона про них говорить, і тим більш визначеною стає її позиція. Усього у мотиваційному інтерв'ю виділяють три типи розмов: Розмови-Зміни (Change Talk), Розмови-Підтримка (Sustain Talk) та Протиріччя (Discorde) (табл. 4.6.).

Розмови-Зміни та Розмови-Підтримки стосуються різних полюсів амбівалентності, у межах яких перебуває залежна людина. Розмови-Зміни центровані на бажаних станах, звільненні від залежності, а Розмови-Підтримки на бажанні зберегти «статус кво» відносно залежності. Власне, одне з центральних завдань мотиваційного інтерв'ю – викликати клієнта на Розмови-Зміни, не ігноруючи Розмови-Підтримки й приділяючи увагу Протиріччям.

Щодо місця мотиваційного інтерв'ю у структурі змін Прохазки-ДіКлементе, то це передусім – стадія «Наміру», на якій відбувається зважування полюсів амбівалентності та формується мотиваційний дискурс, центральною темою якого є майбутні зміни.

Підхід, який стосується усіх стадій змін під час лікування залежності – так звана «терапія мотиваційного удосконалення» (MET – Motivational

Enhancement Therapy), розроблена на базі мотиваційного інтерв'ю у процесі реалізації проекту MATCH (8-річної клінічної програми (*Project MATCH, 1997*)).

Таблиця 4.6.

Типологія речень, увага до яких є центральним елементом мотиваційного інтерв'ю

Розмови-Зміни (Change Talk)	Розмови-Підтримка (Sustain Talk)
<p>Підготовчі: Речення-Бажання <i>свідчать про бажання змін або інші бажання: «Я хочу...», «Я надіюсь...»</i> Речення-Можливості <i>стосуються сприйняття людиною своїх можливостей, готовності взяти відповідальність: «Я можу...», «Я готовий...»</i> Речення-Причини <i>відображають конкретні причини, через які людина готова до змін: «Якщо я кину палити, я матиму більше вільного часу»</i> Речення-Потреби <i>відображають потребу у змінах, без певної конкретизації: «Мені потрібно...»</i> Мобілізуючі: Речення-Активациі <i>використання речень, які активують, сигналізують про готовність до дій: «Я готовий до...»</i> Речення-Зобов'язання <i>стосуються готовності взяти відповідальність, зобов'язання: «Я буду...», «Я обіцяю...»</i> Речення-Кроки <i>описують певні кроки, конкретні дії, які вже зробила людина: «Я сьогодні не вживав кави...»</i></p>	<p>Речення-Бажання <i>відображають бажання зберегти свою залежність: «Мені подобається палити...»</i> Речення-Можливості <i>свідчать про центрацію на неможливості змін: «Я не можу кинути палити...»</i> Речення-Причини <i>відображають причини, через які людина прагне зберегти свій статус кво: «Кава дає мені сили вранці прокинутися»</i> Речення-Потреби <i>віддзеркалюють потреби у збереженні свого стану: «Я маю потребу випалювати по 1 цигарці щогодини»</i></p>
Протириччя (Discorde)	
<p>Захист (звинувачення, мінімізація, виправдання): <i>Людина звинувачує когось у своїй залежності; мінімізує її вплив на своє життя та життя інших; виправдовується.</i> Опозиція <i>Клієнт встає у опозицію до консультанта і сприймається ним як суперник.</i> Переривання <i>Клієнт перериває консультанта, говорить одночасно із ним.</i> Відключення <i>Клієнт «відключається» й пропускає повз себе слова консультанта, займаючи пасивно-опозиційну позицію.</i></p>	

Терапія мотиваційного удосконалення складається із 4-х сесій, які

проводяться протягом 12 тижнів. Завдання 1 сесії – забезпечити клієнта персоналізованим зворотнім зв'язком на основі оціночних інструментів, ідентифікувати амбівалентність та побудувати мотивацію до змін. Завдання 2 сесії – розробити план змін, підсилити готовність до них. Сесії 3 та 4 зорієнтовані на перегляд прогресу у відповідності із планом змін, оновлення мотивації та підготовку клієнта до завершення роботи [352].

Підсумком досліджень у царині мотиваційних змін у залежних осіб є загальна згода дослідників щодо необхідності якісних трансформацій у мотиваційній сфері. Найпоширенішим узагальненням дослідницьких даних є 4-факторна модель мотивації вживання алкоголю М. Купера та транс-теоретична модель змін (Дж. Прохазка, К. ДіКлементе, Дж. Норкрос). На основі отриманих даних активно впроваджується у практику декілька інструментів – мотиваційне інтерв'ю та терапія мотиваційного удосконалення.

Важливий аспект, пов'язаний із особистісними змінами – це існування людини у спільноті протягом певного, досить тривалого, часу, й відповідно – можливість «вмикання» ряду мотиваційних властивостей спільноти (виділених В.О. Васютинським): зниження тривожності й посилення впевненості у собі, копінг агресивних імпульсів, стабілізація емоційного стану та зниження депресивних тенденцій, компенсація втрат у ситуаціях фрустрації, сприяння самовизначенню, формування духу спільнот, конструювання дискурсу альтруїзму та безпеки [38].

Відтак, **завданням** наступного блоку дослідження є відстеження трансформаційних процесів у мотиваційному дискурсі особистості, тих, що відбуваються при зміні інтеракційних просторів (середовищ, у яких у різні періоди життя – до реабілітації та в її процесі – перебувають особи із залежністю).

Вибірка дослідження складала 26 осіб, які проходили реабілітацію та ресоціалізацію у реабілітаційному центрі, з них 6 жінок (віком від 18 до 29

років) та 20 чоловіків (віком від 18 до 37 років).

Структура дослідження містила такі етапи: 1) дослідження інтеракційного простору минулого (психодраматична реконструкція на етапі початку реабілітації, після детоксикації та фізіологічного відновлення); 2) аналіз мотиваційного дискурсу залежних осіб в інтеракційному просторі минулого (збір даних здійснювався у процесі психодраматичної роботи впродовж 2-3 сесій, аналіз – на основі елементів мотиваційного дискурс-аналізу); 3) аналіз інтеракційного простору теперішнього (спостереження за інтеракційними процесами у реабілітаційному центрі, психодраматична реконструкція у процесі реабілітації); 4) аналіз мотиваційного дискурсу залежних осіб (елементи мотиваційного дискурс-аналізу, дані збиралися у процесі проведення психотерапевтичних сесій). Дослідницькі дані наведено у додатку К.

Типи інтеракційних просторів наркозалежних осіб. У результаті аналізу інтеракційних просторів учасників реабілітаційного процесу виявлено (незважаючи на певний спектр індивідуальних відмінностей) два типи інтеракційних просторів, які позначені нами як *«простір вживання»* (той простір, у якому людина існувала до приходу у реабілітаційний центр і вживала психоактивні речовини – алкоголь, наркотичні препарати тощо) та *«простір реабілітації»* (простір, у який людина занурюється у реабілітаційному центрі).

«Простір вживання» (див. табл. 4.7), незважаючи на те, що існує у відкритому світі й начебто необмежений фізично, є замкненим. Замкненість ця полягає у неможливості вийти за межі двох полюсів, на яких центрований світ: *полюс родини* (батьки, діти, дружина/чоловік, брати/сестри тощо) та *полюс нарко-середовища* (коло людей, зв'язаних постачанням та вживанням наркотичних препаратів). При цьому домінуючою є концентрація саме на нарко-середовищі, яке є, словами учасників: «магнітом, який без твоєї згоди притягує тебе», «ти виходиш за

хлібом, розплющуєш очі – і бачиш перед собою двері бариги», «найстрашніше – повернутися додому... там усі вживають...».

Інтеракційний простір родини є іншим полюсом, який є джерелом для цілого спектру фрустраційних почуттів та переживань, через які центрацію на ньому можна назвати дисфункційною. Це простір, у якому «ти – не такий як треба», «невдаха, який нічого не може й не вміє», «не заробляє грошей», «розчарування для тата». Також це простір матеріальних ресурсів: «говорю з мамою, а сам дивлюся, що б вкрати», «скільки родинних коштовностей я виніс до ломбарду...». Водночас це простір покарання (як свого роду визнання існування, «уколів» у термінології транзакційного аналізу, які дають тобі знати, що ти важливий і потрібний). У цьому просторі кожен крок має свої наслідки, і таке його сприймання особливо актуальне для залежних юнаків та одружених чоловіків. Пов'язаним із попереднім є простір провини та каяття, в який людина потрапляє у періоди абстиненції, а подекуди й у процесі вживання. У ньому є щире каяття у зробленому, віра, що «вживаю останній раз, і більше ніколи нічого», багато сліз і пошуку підтримки. Інколи полюс родини стає простором відповідальності, і тоді може бути прийняте рішення про необхідність лікування залежності (але таке буває нечасто, простір відповідальності з'являється переважно на пізніших стадіях реабілітації, коли мотиваційні дискурси уже частково реконструйовані, див. далі).

Інші середовища (професійне, освітнє, культурне) відіграють другорядну роль і майже не згадуються як значущі, не фігурують у життєвому світі як місця «справжнього життя». Часто вони збігаються із нарко-середовищем («усі на роботі випивають», «під час сесії нюхнути – це нормально для нас було»).

«Простір реабілітації» (табл. 4.8) так само замкнений, але ця замкненість фізична. Учасники реабілітаційного процесу перебувають у

спільному закритому просторі, на території, вхід і вихід із якої обмежено. У цьому просторі поступово зникає центрація, яка існувала у попередніх, розчиняється у постійні інтеракції між членами групи. У такий спосіб простір реабілітації стає уніполярним із центрацією на стосунках у групі та на своєму внутрішньому світі. Чітко простежується тенденція до дистанціювання від нарко-середовища (по мірі збільшення часу перебування у реабілітаційному центрі), більше того, дистанціювання набуває відцентрового характеру, або й статусу страху повернення (у зв'язку із чим частина учасників пов'язує своє майбутнє із продовженням роботи у Центрі у вигляді наставників, тренерів, терапевтів тощо). Попередня дисфункційна центрація на полюсі родини так само загострюється у вигляді звинувачень, образ, бажанні помсти, у т.ч. у вигляді майбутнього самопошкодження – «от вийду, візьму шприц і перед очима батьків уколюся». Потому така центрація зникає, і по мірі руху по щаблях реабілітації й терапевтичного процесу втрачає свою дисфункційність. Суб-простір родини починає сприйматися як «місце повернення», як «домівка», де отримується турбота, піклування, як «місце любові» та зона відповідальності за інших. Сама центрація на родині має флюктууючий характер, вона то з'являється, то зникає, подібно корінню ризому, живлячи дерево одужання.

Додатковим елементом інтеракційного простору є привнесення у внутрішню групову інтеракцію нових дискурсів «людьми із-зовні», якими є соціальні працівники, терапевти центру, наставники (клієнти, які перейшли на вищі щаблі одужання).

Відбувається розростання інтеракційного простору за рахунок збагачення новими формами інтеракції – терапевтичної, наставницької, яка характеризується балансом «влади» та «відкритості». Це ті нові форми, які власне й забезпечують для клієнта центру із одного боку – появу у життєвому світі нових контекстів (за рахунок людей із іншою поведінкою,

іншим досвідом) і транс-дискурсивну позицію по відношенню до свого минулого інтеракційного простору (за рахунок стрибкоподібного занурення у новий інтеракційний простір).

Відтак, проаналізуємо мотиваційні дискурси, їх тематику та структурні характеристики у «просторі вживання», щоб потім простежити трансформації, які відбуваються в ході реабілітації.

Тематичний аналіз мотиваційного дискурсу у «просторі вживання». У результатів аналізу масиву тематики мотиваційного дискурсу із опорою на процедури, розроблені й описані в п. 3.1-3.2, виявлено, що всі теми зі змістової точки зору вкладаються у класифікацію мотивів вживання М. Купера. Теми «Значущі стосунки», «Досягнення успіху», «Новизна» об'єднуються у групу «Мотивація покращення». Теми «Самодетермінованість», «Емоції та почуття», «Ризик», «Уникання невдачі» – у групу «Мотивація копінгу». Теми «Визнання, схвалення» та «Самооцінка, почуття гідності» – об'єднуються у групу «Соціальна мотивація». Теми «Підконтрольність, залежність», «Адаптація, пристосування», «Стабільність», «Уникання невдачі» – у групу «Мотивація конформності».

Тема «Значущих стосунків» стосується покращення власного стану у контексті стосунків із іншими, які в цьому дискурсі є тими, хто цей стан «погіршує». Цими іншими є переважно родина (батьки, дружини/чоловіки, коханці/коханки) або професійне коло (колеги по роботі, керівники, підлеглі). Погіршення значущих стосунків (уявне чи справжнє – не так важливо всередині цього дискурсу) провокує конструювання системи негативних текстів стосовно себе, і як наслідок – вторинне конструювання й переживання негативних почуттів (гніву, образи, сорому, страху тощо). Щоб позбавитися цих переживань, є єдиний швидкий шлях – психоактивна речовина. Часто у коло значущих потрапляють люди із нарко-середовища, і тоді їхня роль у цьому просторі – давати визнання й підтримку.

Тема «Досягнення успіху» стосується сприймання наркотичних препаратів як способів покращення своєї працездатності (зустрічається нечасто, як правило – у вигляді фокусування на інтеракційному просторі роботи), яка у життєвому світі людини є необхідною для досягнення професійного результату. Поступово тема поширюється й на простір родини, як дисфункційний спосіб зберегти здатність реагувати на стосунки, бути в контакті з близькими (дисфункційний, бо привнесений у родину професійний дискурс не приживається, а психоактивні речовини не сприяють, а шкодять стосункам).

Тема «Новизни» існує в дискурсах, пронизаних пригніченням, зниженням настрою, депресивними станами, амотивацією. Тут узагалі відсутня центрованість на будь-якому із полюсів інтеракційного простору. Власне, психоактивна речовина у рамках цієї тематики є способом через нові враження досягти втраченого інтересу до життя.

«Самодетермінованість» – тема, віднесена нами до наступної групи – «Мотивація копіюгу», – стосується спроб самостійно подолати залежність. Як правило, це речення: «Я сам маю справитися», «Я можу», «Мені ніхто не потрібен». За ними стоять декілька груп текстів: тексти про невіру у свою потрібність комусь, тексти про невіру у здатність інших допомогти, тексти про силу, в яких звернення по допомогу – ознака слабкості. Інший варіант конструювання теми – використання наркотиків, алкоголю й тютюну як способу написати про себе новий текст, про себе «самостійного», який може робити будь-що. Як правило, такі тексти пишуться в родині із домінуючими владно-підвладними дискурсами, як дисфункційні спроби з них вирватися.

Тема «Емоції та почуття» – про спроби впоратися з негативними емоційними переживаннями за допомогою психоактивних речовин. Відмінність від попередніх тем – джерело погіршення стану не диференціюється, а мета вживання – не досягнення хорошого стану, а

«щоб не було погано».

Тема «Ризику» – близька до попередньої, але тут також наявний елемент самопошкодження з метою швидшого досягнення результату – більше дозування, комбінація різних речовин, свого роду дослідництво із ризиком для життя.

«Уникання невдачі» – тема, теж близька до групи копінгових тем, бо стосується страху помилок у стосунках (випити для хоробрості перед побаченням) та професійній сфері (вжити препарат, щоб менше хвилюватися перед виступом, щоб швидше думати).

Наступна тема – «Визнання, схвалення» – віднесена до групи «Соціальна мотивація», оскільки стосується досягнення бажаних позитивних наслідків у сфері стосунків із іншими (і родинній, і професійній, і дружній). Центр теми – тексти про важливість визнання, прийняття, вчинення чогось, що б схвалювалося. Теми часті для центрованості на полюсі нарко-середовища, де визнання власне отримується залежною поведінкою (власне, вживанням, передачею коштів на психоактивні речовини, участі у ланцюгові збуту, спілкуванням на спільні теми, пов'язані із вживанням).

Тема «Самооцінка, почуття гідності» теж віднесена до цієї групи, бо для учасників дослідження саме стосунки із іншими (нарко-середовище) є джерелом самооцінки. І часто залежна поведінка – це спосіб її підвищення. Тоді як родина та професійні сфери є місцями її зниження, через що вони втрачають (або й ніколи не набувають) статусу значущих.

«Підконтрольність, залежність» – тематика, що просякнута зневірою у себе: «Що я можу?», «Я нікому не потрібен», «Що скажуть, те й роблю». Вживання психоактивних речовин тут є способом подолання цього дискурсу: «Я як вип'ю, іншою людиною стаю», або як *modus vivendi*: «Це так, і так було завжди... нічого не зміниться».

Тема «Адаптації» – проявляється у життєвому світі як пристосування

до обставин, які склалися, і готовність пристосовуватися далі. Як правило, це тема очікування, вивчення, що бажають бачити інші – та відповідна поведінка: «Пив, щоб бути як усі», «Щоб не виділятися». Чітко простежується центрованість на полюсі нарко-середовища, яке відіграє центральну роль у життєвому світі людини. Особи із темою адаптації легко при звичаються до умов реабілітаційного центру, але так само легко можуть знову поринути у залежність після виходу за межі цього інтеракційного простору.

Тема «Стабільності» віднаходиться у ситуації неможливості її прочитання, коли те, що склалося, – родина, кар'єра, інші стосунки, фінансова стабільність – руйнується. Відтак, подолати-переписати тему стабільності людина не змогла, й щоб повернути той стан і подолати негативні почуття, повернути бодай на мить свою самооцінку – вживається психоактивна речовина.

Структурні особливості та практики конструювання мотиваційного дискурсу у «просторі вживання». Аналіз особливостей наративно-ментативної структури мотиваційного дискурсу особистості у інтеракційному «просторі вживання» виявив ряд закономірностей (табл. 4.7).

Передусім, майже у всіх учасників дослідження простежується зсув наративно-ментативного балансу у бік наративів до такої міри, що ментативні фрагменти у текстах фактично відсутні. Зважаючи на стадію перед-наміру, яка характеризується відсутністю мотивації змін і лише підготовкою до її появи, а також на роль наративів у стабілізації життєвого світу (за Т.М. Титаренко), отриманий результат є цілком пояснюваний. Зафіксований, ригідний життєвий світ потребує підтримки, яку знаходить у «великому наративі», який, у свою чергу, потребує малих наративів (мікро-наративів) для своєї підтримки. Сплітаючись у гіпертекстах та інтертекстах, вони разом утворюють чітку систему пояснень світу, своєї поведінки, поведінки інших, непіддатливу для дестабілізації, а відтак –

закриту для ментативів.

Таблиця 4.7.

Узагальнення результатів аналізу мотиваційного дискурсу в
інтеракційному «просторі вживання»

Тип мотивації вживання (за М. Купером)	Характеристики інтеракційного простору	Характеристики мотиваційного дискурсу		
		Тематика	Кількісні характеристики наративу / ментативу	Практики конструювання
Мотивація покращення	Простір вживання. Замкнений. Центрований на родині та наркотизуючому середовищі (переважно біполярний із зміщенням центру до нарко-середовища). Інші середовища – професійне, освітнє тощо відіграють вторинні ролі.	Значущі стосунки Досягнення успіху Новизна	Домінування мікро-наративів на тлі «великого» наративу про себе; низька мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративів. Мала кількість ментативних фрагментів; збідненість мотиваційного дискурсу та його фрагментованість. Наративно-ментативний баланс зсунуто у бік наративів, які переважно монотематичні.	Практики переважно наративного конструювання мотиваційного дискурсу; практики ментативної компенсації; практики уникання конструювання мотиваційного дискурсу. Одиначні та колові із малою кількістю ланцюгів, структуроморфні. Домінування «тому-що» практик та темпоральних оксюморонів
Мотивація копінгу		Самодетермінованість Емоції та почуття Ризик Уникання невдачі		
Соціальна мотивація		Визнання, схвалення Самооцінка, почуття гідності		
Мотивація конформності		Підконтрольність, залежність Адаптація, пристосування Стабільність		

Щодо самої наративної структури, то вона складається із мікро-наративів, об'єднаних у «великий наратив», в центрі якого – сама особистість і її потреба в психоактивній речовині. Остання – є постійним контекстом великого наративу, мало не головним героєм і провідною

темою.

Зважаючи на те, що усі мікро-нарлативи працюють на одну тему, як і передбачалося, вони майже усі є монотематичними. Брак ментативу призводить до відсутності ув'язок між окремими мотиваційно-дискурсивними ланцюгами, через що виникла фрагментованість мотиваційного дискурсу та відсутність мотиваційно-дискурсивних ланцюгів, довгих за 3 ланки.

Разом із тим, мотиваційний дискурс в цілому – збіднений на мотиваційну тематику.

У наративно-ментативному вимірі виокремлюються такі практики конструювання мотиваційного дискурсу: практики переважно наративного конструювання мотиваційного дискурсу; практики ментативної компенсації; практики уникання конструювання мотиваційного дискурсу. У структурному вимірі виявлені одиничні та колові структуроморфні практики із малою кількістю ланцюгів. У темпоральному вимірі простежується домінування «тому-що» практик та темпоральних оксюморонів.

Тематичні трансформації мотиваційного дискурсу у «просторі реабілітації». По мірі входження у новий інтеракційний простір, «простір реабілітації», відбуваються трансформації тематики мотиваційного дискурсу (узагальнення див. табл. 4.8).

Цей процес є ні лінійним, ні швидким, радше – колоподібним із тенденцією до спіралеподібності. Старі теми змінюють своє звучання, набувають нових підтем, потім – знову звужуються, і знову розширюються. Додаються нові теми, спочатку як «привнесені ззовні», «нещирі», що прочитується за інтонацією, жестами, неприродністю текстів, але які з часом приймаються, вбудовуються у наративи.

Зміни розпочинаються не з центру, а з поступового, повільного розхитування периферійних частин теми за рахунок організованого

співробітниками центру збагачення інтеракційного простору ментативами та ментативними провокаціями (зовнішніми спонуканнями до ментативізації текстів, приміром, організованим читанням та обговоренням прочитаного, письмовими описами своїх почуттів).

Таблиця 4.8.

Узагальнення результатів аналізу мотиваційного дискурсу в інтеракційному просторі реабілітації

Стадії змін	Характеристики інтеракційного простору	Характеристик мотиваційного дискурсу		
		Тематика	Кількісні характеристик и наративу/ ментативу	Практики конструювання
Перед-намір	Простір реабілітації. Замкнений. Центрований на стосунках у групі рівних. Уніполярний. Збагачений терапевтичними дискурсами. Флюктууюча центрація на родині. Тенденція до дистанціювання від нарко-середовища.	Розхитування периферійних частин тем.	Змінюється наративно-ментативний баланс в бік зростання кількості ментативів (хвилеподібно). З'являються політематичні наративи. Зменшення фрагментованості мотиваційного дискурсу й зростання зв'язності. Тенденція до зниження збідненості.	Практики ментативної компенсації; практики ментативного підсилення мотиваційного дискурсу. Одиначні та колові практики із малою кількістю ланцюгів; множинні та ланцюгові, структуроморфні практики. Зростає вага «для-того-щоб» практик.
Намір				
Підготовка		Зміна периферії та доцентрові зміни. Зародження нових тематичних центрів.		
Дії				
Підтримка				
Завершення		Внутрішня перебудова тематики та поява нових тем.		

У такий спосіб первинні наративні структури мотиваційного дискурсу пронизуються новими ментативними прожилками, які поступово

стають усе потужнішими і зрештою – розривають складену систему інтертекстів, провокуючи кризи й зміни у життєвому світі. І за якийсь час вибудовуються нові тексти, нові наративи, поєднані у нові інтертексти. Пройшовши через ментативний хаос, життєвий світ стабілізується новою наративізацією, а мікро-наративи «перепрошиваються» ментативами.

Розглянемо, що відбувається із декількома вже існуючими темами, потому – проаналізуємо деякі нові. Тема «Значущих стосунків» через зануреність у новий простір та дистанціювання від старого наповнюється новими людьми – консультантами, психотерапевтами та іншими учасниками реабілітації. Поступово родина перестає бути полюсом негативної центрації і стає джерелом суму та бажання повернутися, з'являються наративи про любов, розуміння, підтримку, вдячність. Активно децентрується полюс нарко-середовища, яке стає джерелом страху, відрази та зневаги. Натомість, самі стосунки тут-і-тепер, підтримка й розуміння інших стають цінністю.

Інша тема, яка розчиняється й втрачає значущість – «самодетермінованість». Наратив про самостійний вихід із залежності деконструюється й реконструюється потому у наратив про важливість і цінність зовнішньої підтримки. По мірі руху до завершення реабілітаційного процесу й початку ресоціалізації наратив знову реконструюється в умовну самодетермінованість, – вибудовується система інструментів, за допомогою яких можна справитися самому із потягом до вживання психоактивної речовини, й фіксуються умови, за яких звернення по допомогу необхідне. У цьому процесі руйнується ще один текст – «якщо не справляюся сам – значить, слабкий».

Тема «Емоції та почуття» стає більш усвідомленою. Відбувається прийняття своїх негативних емоційних станів, які можна прожити й пережити. З часом негативне емоційне навантаження теми слабшає й з'являється все більше позитивних станів.

Серед нових тем можна виокремити такі: альтруїзм, духовність, матеріальне забезпечення, самоактуалізація, термінальна тема (смерть). Тема «Альтруїзму» з'являється у процесі залучення членів групи до взаємо-допомоги, як у терапевтичному процесі (наголошення на ролі шерінгу, заохочення до зворотного зв'язку тощо), так і в побуті (чергування, догляд за новачками, нічні чергування тощо). «Щоб допомогти іншому...» – такий текст часто з'являється в середині процесу одужання, і його кількість у різних варіаціях зростає. Також – з'являється вдячність за допомогу. Тема «Духовності» проступає через релігійний дискурс, присутній у центрі. Контекст духовності, ідей Бога, Спасіння, Добра – стає тим дискурсом, у межах якого народжуються нові мікро-дискурси, що згодом перебудовують усю систему координат життєвого світу. Тема «Матеріального забезпечення» стосується минулого життя (в контексті страждань, викликаних втратою коштів через залежність) та майбутнього (як можна із ними правильно вчинити після виходу із Центру). Власне, у такий спосіб додається продуктивного лінійного темпорального виміру життєвому світу, який до того мав радше коловий характер. Тема «Самоактуалізації» з'являється ближче до кінця реабілітаційного періоду й стосується планів на майбутнє, напрямків бізнесу, освітніх планів, бажання лишитися в Центрі консультантом тощо. «Термінальна тема» з'являється на початку реабілітації у форматі спогадів про випадки власної клінічної смерті або переживання смертельної небезпеки (що є частим явищем серед наркозалежних). У цьому часі тема має ознаки бравади, демонстрації власної безстрашності. У середині процесу – на зміну браваді приходить страх й усвідомлення минулого. Також згадуються смерті близьких, які, як інколи буває, трапилися через провину самого наркозалежного. З'являється нова тональність наративу – жаль з приводу скоєного, страх та бажання, щоб такого більше не повторилося. Ближче до кінця реабілітації тема розчиняється, але сліди її

лишаються в нових мікро-нарративах.

Загальна тенденція – нові теми з'являються після середини реабілітаційного процесу, потім зникають, і виринають знову ближче до кінця реабілітації.

Структурні трансформації мотиваційного дискурсу у «просторі реабілітації» та трансформації практик. Простеживши трансформаційні процеси, які відбуваються у структурах мотиваційного дискурсу і практиках його конструювання в інтеракційному просторі реабілітації, можна зробити ряд узагальнень. Істотно змінюється нарративно-ментативний баланс у бік зростання кількості ментативів, що підтверджує вище зроблені висновки про роль ментативів у трансформаційних процесах мотиваційного дискурсу. При цьому баланс зростає хвилеподібно – періоди зміщення в бік ментативу змінюються періодами нарративізації, далі слідує наступний подібний цикл. Можна висувати, що в такий спосіб мікро-деконструкції мотиваційного дискурсу змінюються мікро-реконструкціями, які фіксуються у нарративній формі, і особистість переходить до наступної стадії змін (формально процес можна представити у вигляді рекурсивної спіралі – мала спіраль закручується у велику спіраль). «Великі нарративи», виявлені у попередньому інтеракційному просторі, тут поступово розмиваються, розчиняються у нарративному міксі.

З'являються політематичні нарративи, що свідчить про збагачення мотиваційного дискурсу, та, як показують результати дослідження, зменшення його фрагментованості й зростання зв'язності (мотиваційно-дискурсивні ланцюги зростають до 4-5 ланок). Мотиваційний дискурс іще не можна назвати збагаченим (порівняно із даними, описаними у р. III), однак його збідненість тенденційно зменшується.

Щодо практик конструювання мотиваційного дискурсу, то із ними відбуваються такі трансформації: 1) у нарративно-ментатичному вимірі:

практики переважно наративного конструювання мотиваційного дискурсу зникають; практики ментативної компенсації лишаються; практики уникання конструювання мотиваційного дискурсу зникають; з'являються практики ментативного підсилення мотиваційного дискурсу; 2) у структурному вимірі: одиничні та колові із малою кількістю ланцюгів лишаються, але до них додаються множинні та ланцюгові, зі збереженою структуроморфністю; 3) у темпоральному вимірі домінування «тому-що» знижується порівняно із попереднім періодом і зростає вага «для-того-щоб» практик (які однак не стають домінуючими); практики побудови темпоральних оксюморонів стають рідкістю.

Стратегії реконструювання мотиваційного дискурсу. Способи реконструкції мотиваційного дискурсу, як з'ясувалося у процесі аналізу, рідко відповідають стратегіям, виокремленим В.О. Моляко [147]: комбінаторні дії, пошук аналогів, реконструювання, універсальна стратегія та випадкові підстановки (що може бути пов'язане зі специфікою рівня розвитку рефлексивних навичок учасників дослідження). Водночас, виявлено ряд активно вживаних тактик, специфічних для різних стадій трансформацій дискурсу. Зокрема, основними тактиками, які виникають одразу після занурення в новий дискурс при фізичному транс-дискурсивному позиціонуванні, є такі:

1. Тактика чергування екстраполяції-інтерполяції – включення у вже існуючий мотиваційний дискурс нових слів з наступним їх огортанням дискурсом і вбудовуванням у цей дискурс. Приміром, клієнт починає обережно вживати слова «почуття», «усвідомлення», «контакт», «мотивація», але не завжди доречно. Потому – навколо цих слів вибудовуються змісти, і вже за якийсь час вони стають звичними.

2. Тактика гіперболізації – збільшення цінності й ваги окремих елементів інтеракційного простору, певної теми тощо. Так, може ставати важливою тема стосунків із батьками, і настільки – що може тримати

людину кілька тижнів. При цьому стверджується, що для подолання залежності слід вирішити саме ці стосунки, і зробити це можна лише за межами реабілітаційного центру.

3. Тактика модернізації – спроба пристосувати старі мотиваційні дискурси до нових умов. Як правило, рання тактика. Так, клієнт може використовувати тему значущих стосунків, зав'язавши дружбу із працівником центру й намагаючись отримати певні «бонуси».

4. Тактика конвергенції – штучного сполучення двох існуючих тем. Це рання тактика, яка не довго тримається у часі. Приміром, може бути поєднання тем високої самооцінки й духовності: «Тому, що я дуже віруюча людина. Я настільки сильно віруючий, що...».

5. Тактика деформації – зміни форми без зміни сутності – часто вживається як спроба замаскувати справжній стан речей, приховати свій внутрішній світ за «правильними» міркуваннями. Наприклад, тему справедливості використовують для виправдання свого вживання алкоголю: «Я от терпіти не можу несправедливості. Я коли бачу несправедливість – у мене наче панічна атака починається. А як із нею справитися, як не напиться?!»

6. Тактика базової деталі (або у контексті предмета дослідження – базової теми) – використання однієї теми як основи для вибудови усього мотиваційного тексту. Приміром, тема безпеки може ставати настільки домінуючою, що усі інші (досягнення, стосунки) – нанизуються на неї, як на стрижень.

7. Тактика диференціації – виникає у ситуації необхідності розмежування різних фрагментів мотиваційного дискурсу між різними інтеракційними просторами. Як правило, рання тактика, яка часто поступається місцем тактиці інтеграції. Так, клієнт каже: «Я коли вдома – то так люблю свою родину, що здається, все для них можу зробити. А виходжу за двері – як чорт вселяється, хочеться чогось новенького,

особливого. Азарту мені не вистачає».

До пізніх тактик, які виникають після тривалого часу перебування у реабілітаційному центрі, однак, не у всіх учасників процесу, належать такі:

1. Тактика редукції – поступового / раптового / спіралеподібного зменшення цінності окремих мотиваційних тем, елементів інтеракційного простору, інших елементів дискурсу. Так, наприклад, домінуюча тема справедливості поступово може перестати бути визначальною і перестає впливати на настрій, почуття й фізичний стан клієнта.

2. Тактика дублювання – використання вже вбудованих у певний субдискурс нової мотиваційної конструкції в інший фрагмент дискурсу. Вона може переростати у тактику розмноження. Так, наприклад, збагнувши цінність теми стосунків, довіри до інших у контексті стосунків у реабілітаційному центрі, клієнт при виході із нього починає її використовувати в інших контекстах: на роботі, у родині.

3. Тактика заміни – повна заміна певних фрагментів дискурсу на нові. Приміром, замість теми духовності, яка була провідною на початку, може прийти тема цінності стосунків, підтримки.

4. Тактика інтеграції – побудова нового дискурсу із вже існуючих елементів. При використанні цієї тактики людина наче збирає свій мотиваційний дискурс із пазлів, взятих у інших під час реабілітації.

5. Тактика базової деталі (або у контексті предмета дослідження – базової теми) – використання однієї теми як основи для вибудови всього мотиваційного тексту.

6. Тактика послідовного підпорядкування – виникає на пізніх стадіях перебування у реабілітаційному процесі. При її використанні відбувається зміна дискурсу за ланцюговим принципом – один фрагмент веде до зміни іншого і т.д.

Підсумовуючи результати дослідження трансформаційних процесів у мотиваційному дискурсі особистості, які відбуваються при

зміні інтеракційного простору, можна виокремити кілька типів трансформацій: тематичні (перебудова тематики мотиваційного дискурсу); структурні (зміна наративно-ментативної структури дискурсу); трансформації практик (зміна звичних практик конструювання дискурсу). Тематичні трансформації здійснюються із використанням ряду тактик, виокремлених В.О. Моляко. Вони відбуваються у напрямках: 1) зміна змістового наповнення вже існуючої тематики, зміна її полюсу, центрованості; 2) додавання нових тем із їх наступним розвитком; 3) розчинення окремих тем, їх зміщення на периферію. Структурні трансформації відбуваються у напрямку ускладнення наративно-ментативних структур, зокрема, зростання мотиваційно-дискурсивного навантаження наративів та зміщення наративно-ментативного балансу у ментативний бік (до середини процесу реабілітації) із наступним поверненням до попереднього рівня (при наближенні до завершення реабілітації). Відтак, загальний вигляд трансформаційних процесів близький за формою до рекурсивної спіралі (велика спіраль, яка складається із малої спіралі, мотиваційно-дискурсивна трансформаційна спіраль). Трансформації практик конструювання мотиваційного дискурсу відбуваються за подібним принципом: стратегіальні практики конструювання наративу (початок реабілітації), розхитування й ментативізація, запуск ризомо-подібних процесів, потім – стабілізація за рахунок стратегіального конструювання наративів й тематик мотиваційного дискурсу. Основними процесами, які запускають реконструкцію, є транс-дискурсивне позиціонування та мотиваційно-дискурсивне контекст-конструювання (у новому інтеракційному просторі присутні люди-джерела нових дискурсів, які сукупно утворюють контекст).

Важливим підсумком дослідження трансформаційних процесів мотиваційного дискурсу наркозалежних осіб є також виявлення й

підтвердження ролі вчинку, який власне й робить можливими зміни: це вчинок звернення до реабілітаційного центру, вчинок прийняття нового дискурсу, вчинок озвучування власного дискурсу у присутності інших, а також, хоча й це прямо не вивчалось, - вчинки близьких до наркозалежної особи людей зі зміни свого власного дискурсу.

4.2.3. Мотиваційна експансія в контексті владно-підвладних стосунків

У попередньому дослідженні вивчався феномен трансформації мотиваційного дискурсу особистості (мотиваційного дискурсу мікро-рівня) при зміні інтеракційного простору (й, відповідно, дискурсу макро-рівня). Дослідницька увага була зосереджена на трансформаціях дискурсу на мікро-рівні, їх видах та способах, а також процесах, що їх підтримують. Водночас, заслуговує уваги й інший бік цього процесу – можливість змін уже існуючого мотиваційного дискурсу макро-рівня, спровокована мікро-дискурсами. Іншими словами, чи можлива взагалі, і якщо так, то за яких умов, до якої міри, з якою швидкістю зміна соціокультурного мотиваційного дискурсу під впливом особистісних дискурсів? Одним із отриманих у попередньому дослідженні результатів (п. 4.2.2) є відстеження ймовірності впливу на ці процеси включення учасників інтеракції у системи владно-підвладних відносин, які, вочевидь, інтенсифікують реконструкції дискурсів. Також однією із особливостей аналізованого вище інтеракційного простору є його особистісна значущість для кожного із учасників інтеракції.

Власне, феномен «мотиваційної експансії», як зазначалось у п. 2.2.3, близький до «мотиваційного зараження» (або «motivational influence», «social “infection” of motivational orientations»). Експериментально виявлений у контексті теорії самодетермінації Е. Дісі, Р. Раяна феномен зміни мотиваційних орієнтацій у певної групи осіб у процесі інтеракції із іншими особами підтверджений нами у пізніших дослідженнях [90]. На

поставлене у цих дослідженнях питання про опосередкування трансляції мотивації від однієї людини до іншої ми отримали часткову відповідь – стратегії взаємодії дорослих із дошкільнятами. Під стратегіями на той час мались на увазі певні поведінкові інтеракційні паттерни, які запускають дорослі, і які можна розподілити на 2 типи: зовнішньо-мотиваційні та внутрішньо-мотиваційні. Схожі результати були отримані О.О. Музикою у дослідженні взаємодії керівників гуртків технічної творчості та їх учнів. З'ясовано, що уявлення керівників про вродженість / набутість здібностей визначають реальні успіхи їх учнів у творчості, хоча прямо ці переконання керівниками не артикулювалися [154].

Дискурсивний погляд на хід і результати проведених досліджень показує більш широкий механізм – взаємодія на межі дискурс-дія та дискурс-контекст, при якій дискурс-дія (мікро-дискурс однієї людини) поступово прочитується іншими, запускає малі трансформаційні процеси, при яких мікро-дискурси поступово переписуються, і далі – підсилюють основну експансивну тематику.

З точки зору вчинку / практики – це процес трансформації Вчинку однієї людини у практики, опосередкований Вчинками інших. Адже щоб бути почутим багатьма текст має бути «прочитаним уголос» (що часто є Вчинком), або бути таким, що привертає інтерес і бажання самостійно його прочитати (теж Вчинок, особливо, якщо він іде у розріз із мейнстрімом). І звісно, має бути готовність «почути» текст, мати певний ступінь відкритості й «трансформаційної готовності». За надто високої готовності – можлива трансформація дискурсу у відповідь на мінімальну експансію, навіть без вчинкового компоненту.

У такому контексті цікавим є дослідження феномену мотиваційної експансії у системі владно-підвладних стосунків (теорія яких розроблена В.О. Васютинським [39]), в яких поширення мотиваційного дискурсу від лідера до інших членів групи може проявитися особливо яскраво у зв'язку

із «вищим діяльнісним статусом» лідера [36, С. 43]. Також має сенс розмежування у дослідженні владних дискурсів – дискурс узалежнення й дискурс впорядкування, оскільки вони характеризуються різним мотиваційним наповненням [36, С. 125]. З метою уникнення інтерференції мотиваційних дискурсів, введених у структуру експерименту, із мотиваційними дискурсами різних типів владних дискурсів, в якості загальної моделі владних стосунків обрано дискурс впорядкування, в якому, за В.О. Васютинським, влада виступає інструментом для досягнення мети.

Отже, перед наступним дослідженням можна поставити такі **завдання**: 1) емпірично перевірити існування феномену мотиваційної експансії та його дискурсивну природу в умовах владно-підвладних стосунків у рамках дискурсу впорядкованості; 2) виділити окремі умови, які підвищують та знижують її ймовірність. Для виконання цих завдань було організовано експериментальне дослідження за структурою, описаною далі (у її основі – схеми дослідження, які розробили Дж. Джорджесен, С. Солано (*Georgesén, Solano, 1999*) та К. Вайлд, М. Ензл, Г. Нікс та Е. Дісі (*Wild et al., 1992*), модифіковані відповідно до завдань і методології нашого дослідження).

Обрано міжгруповий експериментальний план із двома експериментальними та однією контрольною групами і вимірами під час та після впливу (табл. 4.9).

Таблиця 4.9.

Експериментальний план, за яким було організовано дослідження*

R	X ₁		O ₁₃
	O ₁₁	O ₁₂	
R	X ₂		O ₂₃
	O ₂₁	O ₂₂	
R			O ₀₃
	O ₀₁	O ₀₂	

* R – рандомізація; X – експериментальні впливи;
O – діагностичні зрізи.

Відсутність виміру до впливу зумовлена завданнями контролю загроз внутрішній валідності (передусім – ефекту тестування) та зовнішній валідності (передусім – реактивного ефекту). Увага до цих загроз пов’язана дискурсивною природою досліджуваного феномену, адже привнесення у дискурс учасників елементів попереднього виміру може здійснити початкові трансформації дискурсів. Належність планів такого типу до планів істинних експериментів доведено Д. Кемпбелом [110]. Процедура виміру залежної змінної після експериментального впливу доповнено її аналізом у часі проведення експерименту (всього – 3 зрізи: 2 – під час експерименту, 1 – по його завершенні).

Організація дослідження передбачала формування методом рандомізації трьох груп: двох експериментальних та однієї контрольної, які працювали одночасно і не перетиналися у просторі під час проведення експерименту. У кожній групі методом випадкового вибору обирався Директор, який і був у майбутньому «носієм дискурсу», експансія якого аналізувалася у ході експерименту. Директори експериментальних груп отримували інструкції (тексти із домінуванням однієї із двох тем – зовнішньої чи внутрішньої мотивації, додаток Л., табл. Л.1.). Перед початком роботи у групі Директори ознайомлювалися із текстом, детально його вивчали, отримували також усну інструкцію. У процесі усного інструктажу акцент робився на відповідних маркерах внутрішньо / зовнішньо-мотиваційних тем та здійснювався моніторинг – наскільки відповідна тема вбудовувалася у дискурс Директора. Директор контрольної групи отримував завдання у графічному форматі, позбавленому текстових фрагментів. Усі інші учасники дослідження текстів інструкцій не отримували.

Незалежна змінна: тематичний тип мотиваційного дискурсу «директора» групи (2 рівні прояву – тема внутрішньої мотивації, тема

зовнішньої мотивації).

Тексти-інструкції із домінуванням тем внутрішньої та зовнішньої мотивації звучали так (див. також додаток Л., табл. Л.1):

1) Домінування дискурсу внутрішньої мотивації: «Вам пропонується взяти участь у розробці проекту розвитку міста Житомир на кілька років (орієнтовно – 5). Для роботи ви маєте два повних дні, під час яких розроблятимете робочий проект, спрямований на соціальний, економічний, естетичний розвиток міста. Усі матеріали, у тому форматі, який ви самі можете обрати, ви здасте о 18.00 другого дня роботи. Ви – Директор групи. Можете самі обирати темпи роботи, графік перерв тощо. Зважте, що Ви можете також продумати критерії оцінки реалізації проекту, статті витрат і джерела надходження коштів. Бажано, звісно, щоб проект був максимально реалістичним, оскільки по завершенню роботи, коли проект буде підготовлений, – ви самі зможете розпочати його реалізацію, якщо забажаєте».

2) Домінування дискурсу зовнішньої мотивації: «Ваше завдання – розробити проект розвитку міста Житомир на 5 років. Ви повинні будете працювати два повних дні, під час яких маєте розробити робочий проект, спрямований на соціальний, економічний та естетичний розвиток міста. Ви маєте працювати наполегливо й зобов'язані здати усі матеріали вчасно (о 18.00 другого дня роботи). Ви призначаєтеся Директором групи. Ваше завдання – це управління групою. Ви повинні працювати якісно. Ви мусите також продумати критерії оцінки реалізації проекту, статті витрат і джерела надходження коштів. Ваш проект має бути реалістичним. Він також оцінюватиметься сторонніми експертами».

Залежні змінні: 1) прояви у мотиваційному дискурсі учасників дослідження теми зовнішньої/внутрішньої мотивації; 2) індикатори ситуаційної внутрішньої мотивації: задоволення від діяльності, докладені зусилля, почуття компетентності, почуття самодетермінованості.

Методи виміру залежної змінної: 1) аналіз коротких оповідей, написаних учасниками після дослідження, про хід і зміст роботи (елементи контент-аналізу); 2) «Опитувальник внутрішньої мотивації» Р. Раяна, адаптація В.О. Климчука, О.Л. Музики (додаток Л., табл. Л.2) [89]. По завершенню експерименту й аналізу даних додатково проводилася бесіда з метою з'ясування практик взаємодії із «чужим» мотиваційним дискурсом.

Учасники дослідження: студенти стаціонарної форми навчання (із 132 бажаючих взяти участь у дослідження у рандомізований спосіб обрано 45 учасників). Середній вік – 20 років (від 18 до 22), із них – 20 чоловіків та 25 жінок.

Робота в групах тривала два дні, в кінці кожного дня учасники заповнювали бланк «Опитувальника внутрішньої мотивації». Третього дня було здійснено останній діагностичний зріз за допомогою опитувальника, а також запропоновано описати свій досвід роботи у групі, свої думки й почуття під час її виконання у довільній формі. Після аналізу отриманих даних, через тиждень – проведені окремі бесіди із учасниками, які продемонстрували низький, середній та високий рівні змін.

У результаті аналізу динаміки показників «Опитувальника внутрішньої мотивації» (додаток Л., табл. Л.3) у ході експерименту виявлено ряд статистично значущих відмінностей (табл. 4.10).

Таблиця 4.10.

Показники «ОВМ», в експериментальних та контрольній групах
(міра центральної тенденції – медіана)

	«Опитувальник внутрішньої мотивації», результати обстеження*											
	Перший діагностичний зріз, під час експерименту				Другий діагностичний зріз, під час експерименту				Третій діагностичний зріз, після експерименту			
	ЗД	ДЗ	ПК	ПС	ЗД	ДЗ	ПК	ПС	ЗД	ДЗ	ПК	ПС
Медіана (Е1)	11	9	13	12	16	12	17	16	17	13	20	20
Медіана (Е2)	12	8	13	10	9	9	14	11	11	5	12	11
Медіана (К)	12	8	14	12	12	9	14	13	13	8	13	13

* ЗД – задоволення від діяльності; ДЗ – докладені зусилля; ПК – почуття компетентності; ПС – почуття самодетермінованості.

Відмінності між показниками усіх груп за усіма шкалами опитувальника під час першого діагностичного зрізу виявилися статистично незначущими, що свідчить про їхню відносну рівність (тут і далі див. додаток Л., табл. Л.5; використано U-критерій Манна-Уїтні). Значущі відмінності з'являються вже на другий день експерименту (другий зріз), зокрема, найбільше їх – між першою та другою експериментальними, і першою експериментальною та другою контрольною групами. Так, при порівнянні першої та другої експериментальних груп (другий зріз), виявлені значущі відмінності за шкалами «Задоволення від діяльності» ($ЗД_{E1}=16$; $ЗД_{E2}=9$; $p \leq 0,05$), «Докладені зусилля» ($ДЗ_{E1}=12$; $ДЗ_{E2}=9$; $p \leq 0,01$), «Почуття компетентності» ($ПК_{E1}=17$; $ПК_{E2}=14$; $p \leq 0,05$), «Почуття самодетермінованості» ($ПС_{E1}=16$; $ПС_{E2}=11$; $p \leq 0,01$). Цікаво, що статистична значущість відмінностей, виявлених під час третього, пост-експериментального діагностичного зрізу за усіма шкалами сягає $p \leq 0,001$ ($ЗД_{E1}=17$, $ЗД_{E2}=11$; $ДЗ_{E1}=13$, $ДЗ_{E2}=5$; $ПК_{E1}=20$, $ПК_{E2}=12$; $ПС_{E1}=20$, $ПС_{E2}=11$).

При порівнянні першої експериментальної та контрольної груп (другий зріз) виявлено значущі відмінності за шкалами «Задоволення від діяльності» ($ЗД_{E1}=16$; $ЗД_K=12$; $p \leq 0,01$), «Докладені зусилля» ($ДЗ_{E1}=12$; $ДЗ_K=12$; $p \leq 0,001$), «Почуття компетентності» ($ПК_{E1}=17$; $ПК_K=14$; $p \leq 0,05$), «Почуття самодетермінованості» ($ПС_{E1}=16$; $ПС_K=13$; $p \leq 0,01$). Статистична значущість відмінностей, виявлених під час третього, пост-експериментального діагностичного зрізу, за усіма шкалами сягає $p \leq 0,001$ ($ЗД_{E1}=17$, $ЗД_K=13$; $ДЗ_{E1}=13$, $ДЗ_K=8$; $ПК_{E1}=20$, $ПК_K=13$; $ПС_{E1}=20$, $ПС_K=13$).

При порівнянні другої експериментальної та контрольної груп (другий зріз) значущих відмінностей не виявлено. Вони з'являються лише після третього зрізу і лише за двома шкалами: «Задоволення від діяльності» ($ЗД_{E2}=11$; $ЗД_K=13$; $p \leq 0,01$) та «Докладені зусилля» ($ДЗ_{E2}=5$;

$DZ_K=13$; $p \leq 0,001$). При цьому показники цих шкал у другій експериментальній групі нижчі, ніж у контрольній групі.

Отримані результати свідчать про значущі зміни, які відбулися у свідомості учасників дослідження, зокрема, у частині сприймання завдання та діяльності, що виконувалася. Учасники, які працювали у дискурсі «внутрішньої мотивації», демонструють значуще зростання усіх її показників (порівняно із іншими групами), ця тенденція є стабільною протягом усього часу дослідження. Такі висновки додатково підтверджуються аналізом статистичної значущості змін у групах (додаток Л., табл. Л.4; використано критерій знаків [91]). За цими ж даними учасники, які працювали у дискурсі «зовнішньої мотивації», демонструють або не-зростання, або спадання показників внутрішньої мотивації (приміром, за шкалою «Докладені зусилля», $DZ_{1 \text{ зріз}} = 8$; $DZ_{3 \text{ зріз}} = 5$; $p \leq 0,01$). Цікаво, що навіть у контрольній групі, на відміну від другої експериментальної, спостерігалася незначне, але статистично значуще зростання показника «Задоволення від діяльності» ($3D_{2 \text{ зріз}} = 12$; $3D_{3 \text{ зріз}} = 13$; $p \leq 0,01$), що свідчить про здатність дискурсу «зовнішньої мотивації» блокувати його.

Аналіз текстів учасників дослідження, написаних після участі у ньому, проводився за допомогою використання елементів контент-аналізу, а саме – виокремлення й підрахунку частотності використання у текстах маркерів тем внутрішньої та зовнішньої мотивації. Маркери теми «внутрішня мотивація», відповідно до концепції Е. Дісі та Р. Раяна, поділені на 3 групи: самодетермінація, компетентність та значущі стосунки (їх наявність позначено «+»). Маркери теми «зовнішня мотивація» також розподілені на 3 групи: підконтрольність і залежність, некомпетентність та значущі стосунки (їх відсутність позначено «-»). Приклади маркерів відповідних тем: самодетермінація (я сам, не було тиску, мав вибір, сам планував, мав можливість обирати, впливав на рішення, хотів і робив),

компетентність (мені вдалося, спробував і вийшло, похвалили, якісно зроблена робота, справився, досягнув мети, добре, успішно, мав результат, на совість, вдало, гарно вийшло, мені сподобалося), значущі стосунки (+) (мене підтримували, було з ким поговорити, цікава людина, було приємно спілкуватися, відчував довіру, гарна атмосфера), підконтрольність, залежність (відчував тиск, робота була за схемою, не міг впливати ні на що, було мало вибору, не відчував себе ведучим), некомпетентність (що не зроби – все не так, не вдалося, не зміг, не вийшло, відчував себе невдахою, не знав результату роботи), значущі стосунки (–) (було неприємно з ними, не хотілося тут бути, усі були напружені, не було гарного спілкування, він напружував мене, вона не хотіла зі мною говорити).

Результати частотного аналізу вживаності відповідних маркерів та результати обчислення мір центральної тенденції наведено у додатку Л., табл. Л.6. Аналіз статистичної значущості виявлених відмінностей – наведено у додатку Л., табл. Л.7. На рис. 4.6. наведено графічне узагальнення отриманих результатів.

Not Found

Рис. 4.6. Текстові маркери внутрішньої/зовнішньої мотивації учасників дослідження

Передусім, спостерігаються значущі відмінності за проявами маркерів внутрішньої мотивації в першій та другій експериментальних групах, зокрема вищі показники маркера «Самодетермінація» ($СД_{E1}=10$; $СД_{E2}=5$; $p \leq 0,01$), «Компетентність» ($К_{E1}=10$; $К_{E2}=6$; $p \leq 0,01$), «Значущі стосунки (+)» ($ЗС_{E1}=8$; $ЗС_{E2}=4$; $p \leq 0,01$). Відмітно, що за маркерами зовнішньої мотивації такі значущі відмінності відсутні (хоча тенденція й спостерігається). Також наявні значущі відмінності між першою експериментальною та контрольною групами: «Самодетермінація» ($СД_{E1}=10$; $СД_K=7$; $p \leq 0,05$), «Компетентність» ($К_{E1}=10$; $К_K=7$; $p \leq 0,01$),

«Значущі стосунки (+)» ($3C_{E1}=8$; $3C_K=5$; $p\leq 0,01$). Також – наявні відмінності за показником «Значущі стосунки (-)», який є вищим у контрольній групі ($3C_{E1}=5$; $3C_K=6$; $p\leq 0,01$).

Відмінності між другою експериментальною та контрольною групами також наявні, але лише за двома маркерами теми «Внутрішня мотивація»: «Самодетермінація» ($CD_{E2}=7$; $CD_K=7$; $p\leq 0,05$), «Значущі стосунки (+)» ($3C_{E2}=4$; $3C_K=5$; $p\leq 0,01$). За маркерами теми «Зовнішня мотивація» відмінності відсутні.

Таким чином, можна зробити висновок про наявні відмінності у змісті оповідей учасників дослідження, які були занурені у тематично різні типи мотиваційних дискурсів, і ці відмінності відносно незалежні від початкових особистісних дискурсів і їх тем. Відтак, наявність феномена мотиваційної експансії можна вважати підтвердженою, і наразі важливим є питання про співвіднесення текстів учасників дослідження із їх досвідом, зафіксованим у інший спосіб – за допомогою «Опитувальника внутрішньої мотивації». Для пошуку відповіді на це питання застосовано кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Спірмена), в якому зіставляються дані контент-аналізу текстів та результати діагностики за допомогою «Опитувальника внутрішньої мотивації». Вихідне припущення – про наявність кореляційного зв'язку між змістовно близькими конструкціями (шкалами опитувальника та маркерами контент-аналізу). Оскільки групи відпочатку перебували в різних дискурсах, то кореляційний аналіз для кожної із груп проводився окремо, задля уникнення впливу міжгрупових відмінностей на загальний коефіцієнт кореляції. Результати проведеного аналізу відображені у додатку Л., табл. Л.8.

Отже, в першій експериментальній групі виявлено наявність статистично значущих зв'язків між маркером «Самодетермінація» та шкалою «Почуття самодетермінованості» ($r=0,77$; $p\leq 0,01$); маркером «Компетентність» та шкалами «Докладені зусилля» ($r=0,65$; $p\leq 0,01$), «Почуття компетентності» ($r=0,68$; $p\leq 0,01$); маркером «Значущі стосунки (+)» та шкалою «Задоволення від діяльності» ($r=0,55$; $p\leq 0,05$).

У другій експериментальній групі кореляційний кластер різниться від попередньої, першої групи. Так, зберігається зв'язок між маркером «Самодетермінація» та показниками шкали «Почуття самодетермінації» ($r=0,75$; $p\leq 0,01$), і разом з тим – з'являється обернений зв'язок із показниками шкали «Почуття компетентності» ($r=-0,55$; $p\leq 0,05$). Так само зберігаються зв'язки між маркером «Компетентність» та «Почуття компетентності» ($r=0,81$; $p\leq 0,01$), і «Значущі стосунки (+)» та «Задоволенням від діяльності» ($r=0,55$; $p\leq 0,05$). Отриманий результат може свідчити про ймовірність мотиваційного конфлікту, що спровокований експансійним дискурсом зовнішньої мотивації.

У контрольній групі наявні значущі зв'язки лише між маркерами «Самодетермінація» й шкалою «Почуття самодетермінованості» ($r=0,59$; $p\leq 0,05$), та «Компетентність» й «Почуття компетентності» ($r=0,74$; $p\leq 0,01$).

Отримані кореляційні кластери свідчать про наявність значущих зв'язків між текстовими конструкціями учасників дослідження та їх звітами про свої почуття у форматі «Опитувальника внутрішньої мотивації»; а також про релевантність проведеного маркування результатів контент-аналітичного дослідження текстів; відтак – є підстави для наступного кроку – якісного аналізу відмінностей у практиках конструювання мотиваційного дискурсу в умовах мотиваційної експансії (які вивчалися у ході пост-експериментальної бесіди із учасниками дослідження). Матеріалом для бесіди слугували їх пост-експериментальні оповіді.

Напівструктурована бесіда включала такі пункти аналізу: досвід участі у виконанні завдання, думки й почуття у різні моменти роботи; що сподобалося найбільше і найменше, як змінювалося бажання працювати у різні часові проміжки, як сприймався Директор групи, які «повідомлення» від нього отримувалися.

Узагальнення результатів бесід дало підстави для виокремлення кількох типів практик взаємодії із мотиваційними дискурсами у контексті мотиваційної експансії: практика споживання, практика ігнорування та

практика інтеракції.

Практика споживання – полягає у некритичному прийнятті, свого роду інтроекції, мотиваційного дискурсу без осмислення і свідомого вбудовування у власний дискурс. Типові відгуки учасників, як користувалися такою практикою: «Я побачив, що усі зацікавилися завданням, і собі теж включився у роботу», «Мені було цікаво спочатку, але коли кілька разів Директор сказав, що ми маємо це виконати, що це треба комусь – мені перехотілося щось робити», «Він сказав, що можемо самі вирішувати, в якому темпі працювати – мені це сподобалося». Умови застосування такої практики – нестійкість конструкцій власного мотиваційного дискурсу, або ж наявність тематичної відповідності, свого роду «резонансу» між мотиваційним дискурсом особистості та експансивним дискурсом.

Практика ігнорування – полягає у відстороненні від чужого дискурсу й небажанні його «прочитувати». За такої практики учасники дослідження не зважали на мотиваційний дискурс Директора групи і групи в цілому, зберігаючи незмінним власний дискурс, не включаючи до нього жодного нового елементу. Приклади таких практик: «Вони не дуже хотіли це робити – а мені подобалося», «Мені із самого початку було зрозуміло, що команди у нас не вийде, тому я став сам по собі, і робив те, що подобалося», «Він не дав мені самому обрати темп роботи – і я його проігнорив, й однаково зробив те, що хотів», «Я не хотів це робити – і нічого не робив». Виявлені умови використання особистістю такої практики – це жорсткість власних дискурсивних конструкцій, нечутливість до контексту або ж суттєва тематична невідповідність між особистісним і експансивним дискурсами.

Третя виявлена практика – *практика інтеракції*, яка полягає у взаємодії із носієм дискурсу, спробі побудувати діалог і дає можливість або змінити власний дискурс, або не робити цього на основі свідомого вибору. Як правило, це учасники дослідження, які змінювали свої дискурси у процесі роботи, і робили це або поступово, або –

стрибкоподібно. Приклади практик інтеракції такі: «Я спочатку не могла зрозуміти, чому так, потім придивилася, поговорила з Директором і зрозуміла, що мені так краще працюється, – коли є чіткі строки і контроль роботи», «Мені дали можливість самому свій темп роботи вибрати – трохи було незвично, але я спробував – і мені то пішло». Умовами використання практик інтеракції є чутливість до текстів інших (мотиваційна грамотність), готовність до перегляду власного дискурсу, невідповідність між особистісним та експансивним дискурсом, але не настільки сильна, як у випадку попередньої практики.

Відмітно, що останні дві практики можуть набувати вчинкових рис: практика ігнорування – у випадку свідомого прийняття рішення про відстоювання власного дискурсу, збереження його цілісності; практика інтеракції – у випадку свідомого прийняття рішення про зміни та про взаємодію з іншим дискурсом.

Підсумовуючи результати дослідження феномену мотиваційної експансії (у інтеракційному просторі полілогу), можна зробити висновки про те, що він знайшов своє емпіричне підтвердження на матеріалі експансії дискурсів зовнішньої/внутрішньої мотивації. Виявлено значущі зв'язки між мотиваційно-дискурсивними елементами і не-дискурсивними показниками мотивації особистості; з'ясовані три типи практик взаємодії із мотиваційними дискурсами (споживання, ігнорування та інтеракція) і умови їх використання особистістю у груповій інтеракції.

Висновки до четвертого розділу

У четвертому розділі дисертаційної роботи представлено результати серії емпіричних, і зокрема, ряду експериментальних, досліджень, об'єднаних темою специфіки соціокультурного мотиваційного дискурсу, а також феноменології взаємодії між соціокультурним мотиваційним дискурсом та мотиваційним дискурсом особистості (дискурсом-контекстом та дискурсом-дією). Зокрема, розроблено засади мотиваційного дискурс-аналізу, проаналізовано мотиваційний дискурс інтеракційного простору соціальних мереж та конструювання мотиваційного дискурсу в сучасному рекламного просторі (на матеріали телевізійний рекламних слоганів). Також емпірично виявлено й проаналізовано феномени мотиваційної грамотності особистості, трансформації мотиваційного дискурсу та мотиваційної експансії (у контексті владно-підвладних стосунків).

1. У інтеракційному просторі соціальних мереж, у яких є можливість віртуальної інтеракції між користувачами, прямого впливу на контент, вдалося виявити ряд мотиваційних проблем, із якими стикається сучасна молодь: мотивація вибору ідентичності у контексті потенційної можливості множинної ідентичності, іманентна мотивація членства у соціальній мережі, перманентний мотиваційний конфлікт і домінування стратегії його уникання, трансформація первинної мотивації у «спілкування-заради-спілкування», мотивація мінімізації тексту, імпліцитна підтримка демонстративної мотивації. Виявлені проблеми не вичерпують усієї складності трансформацій, які переживає особистість у процесі занурення до світу соціальних мереж, однак свідчать про те, що такі трансформації відбуваються, і є одним із викликів, які постають перед людиною у сучасному світі.

2. У інтеракційному просторі телевізійної реклами, в якому можливість інтеракції цілком відсутня, крім кількох типів дискурсивних

практик, вдалося виокремити ряд конкретних граматичних, лінгвістичних та психосемантичних орієнтирів аналізу дискурсу, які є маркерами мотиваційних тем та водночас – конструктивними елементами мотиваційного дискурсу макро-рівня. Завдяки цим елементам відбувається вбудовування у мотиваційний дискурс особистості мотиваційних конструкцій макро-рівня, і навпаки конструкції із мікро-дискурсів уплітаються в макро-дискурс.

3. Аналіз результатів експериментального дослідження, проведеного у інтеракційному просторі діалогу, дає підстави для твердження про існування феномену мотиваційної грамотності. Виділені параметри мотиваційної грамотності: тематична релевантність та структурна релевантність. Виявлено ряд чинників, які сприяють вищому рівню мотиваційної грамотності: 1) збільшення тривалості інтеракції у безпосередньому контакті; 2) мета-дискурсивна позиція; 3) концентрація на партнері (активне слухання та увага до екстра-лінгвістичних параметрів мікро- та макро-рівнів); 4) спроби відтворення мотиваційно-дискурсивних ланцюгів; 5) готовність до рефлексивної позиції відносно власного мотиваційного дискурсу; 6) наявність у дискурсі партнера ментативної частки (у вигляді самоописів).

4. Підсумовуючи результати дослідження трансформаційних процесів у мотиваційному дискурсі особистості, які відбуваються при зміні інтеракційного простору, можна виокремити кілька типів трансформацій: тематичні (перебудова тематики мотиваційного дискурсу); структурні (зміна наративно-ментативної структури дискурсу); трансформації практик (зміна звичних практик конструювання дискурсу). Тематичні трансформації здійснюються із використанням ряду тактик, виокремлених В.О. Моляко. Вони відбуваються у напрямках: 1) зміна змістового наповнення вже існуючої тематики, зміна її полюсу, центрованості; 2) додавання нових тем із їх наступним розвитком; 3) розчинення окремих

тем, їх зміщення на периферію. Структурні трансформації відбуваються у напрямку ускладнення наративно-ментативних структур, зокрема, зростання мотиваційно-дискурсивного навантаження наративів та зміщення наративно-ментативного балансу у ментативний бік (до середини процесу реабілітації) із наступним поверненням до попереднього рівня (при наближенні до завершення реабілітації). Відтак, загальний вигляд трансформаційних процесів близький за формою до рекурсивної спіралі (велика спіраль, яка складається із малої спіралі, мотиваційно-дискурсивна трансформаційна спіраль). Трансформації практик конструювання мотиваційного дискурсу відбуваються за подібним принципом: стратегіальні практики конструювання наративу (початок реабілітації), розхитування й ментативізація, запуск ризомо-подібних процесів, потому – стабілізація за рахунок стратегіального конструювання наративів й тематик мотиваційного дискурсу. Основними вчинковими процесами, які запускають реконструкцію, є транс-дискурсивне позиціонування та мотиваційно-дискурсивне контекст-конструювання (у новому інтеракційному просторі присутні люди-джерела нових дискурсів, які сукупно утворюють контекст).

5. Підсумовуючи результати дослідження феномену мотиваційної експансії (у інтеракційному просторі полілогу), можна зробити висновки про те, що він знайшов своє емпіричне підтвердження на матеріалі експансії дискурсів зовнішньої/внутрішньої мотивації. Виявлено значущі зв'язки між мотиваційно-дискурсивними елементами і не-дискурсивними показниками мотивації особистості; з'ясовані три типи практик взаємодії із мотиваційними дискурсами (споживання, ігнорування та інтеракція) і умови їх використання особистістю у груповій інтеракції.

РОЗДІЛ V. СТРУКТУРОВАНІ ПРАКТИКИ МОТИВАЦІЙНО-ДИСКУРСИВНОГО АНАЛІЗУ ТА ФАСИЛІТАЦІЇ МОТИВАЦІЙНО-ДИСКУРСИВНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

5.1. Мотиваційний дискурс особистості у онтогенетичному вимірі

5.1.1. Математичне моделювання життєвого шляху як базис мотиваційно-дискурсивної картографії

Стратегія дослідження мотиваційного дискурсу особистості в інтеракційному просторі її життєвого шляху, розроблена й використана у розділі III, дозволяє оприятити змістові й структурні компоненти дискурсу, однак, для практичного застосування потребує змін з метою: 1) спрощення сприймання учасником дослідження; 2) появи можливостей групової роботи; 3) можливості дистанційного проведення дослідження, у офф-лайн та он-лайн форматі. Відтак, зважаючи на те, що першим кроком є виявлення життєвих ситуацій, зафіксованих у наративній формі, то перший дослідницький блок зберігається (наративне інтерв'ю). Наступний блок, введений спеціально для досягнення цілей, сформульованих вище, полягає у математичному моделюванні життєвого шляху, схему якого наведено нижче.

Зауважимо, що Т.М. Титаренко вважає саме наративний підхід до життєвого шляху найперспективнішим, оскільки він передбачає авторство особистості, а відтак – і її здатність змінювати текст свого життя [207], що особливо важить у світлі завдань п. 5.2.

Постановка проблеми дослідження життєвого шляху належить Ш. Бюлер, Н.А. Рибінкову, П. Жане [179]. Глибоке теоретичне та емпіричне обґрунтування цього поняття було зроблено С.Л. Рубінштейном [189], Б.Г. Ананьєвим [2], К.О. Абульхановою-Славською [1], Л.І. Анцифоровою [4], Н.А. Логіною [124], І.С. Коном [97], В.А. Роменцем [184], Т.М. Титаренко [207], Ф.Ю. Василюком [35]. Для експериментального вивчення життєвого шляху було створено ряд

методик: психобіографічний метод З. Фрейда [216], каузометрія Є.І. Головахи, О.О. Кроніка [52], психологічна автобіографія Є.Ю. Коржової [99], вчування І.П. Манохи [136] тощо.

Життєвий шлях особистості не можна представити у вигляді прямої лінії, спрямованої у майбутнє – він має складну ієрархічну рівневу структуру, багато різноспрямованих векторів сил, велику кількість можливих напрямків розгортання тощо. Як зазначає Т.М. Титаренко: «Життєвий шлях у сучасному його розуміння втрачає колишню векторність, лінійність, ієрархічну підпорядкованість та набуває виразної динаміки, несподіваності, різнобарвності. Людина вільно мандрує власним життєвим шляхом... Детермінація життєвого шляху віком людини, її статтю, походженням, освітою, професією стає еластичнішою, гнучкішою, забезпечуючи пластичне засвоєння нових соціокультурних ролей» [207, С. 378].

Одним з підходів до аналізу життєвого шляху особистості може стати використання методів багатомірного статистичного аналізу, завдяки якому цю багаторівневість та багатовекторність можна емпірично виявити, кількісно довести та візуально представити, проявити. Методом, який можна покласти у основу такого моделювання, є каузометрія – особливо, зважаючи на виділені раніше практики конструювання мотиваційних дискурсів: «тому-що» та «для-того-щоб» (див. п. 3.2.3), синтонні із каузометричною процедурою. Первинно автори розробляли методику для вивчення проблеми психологічного часу особистості. Однак, швидко було помічено увесь дослідницький потенціал методики, і було створено моделі парної каузометрії і техніки її використання у консультуванні подружніх пар, розроблено програму Life Line тощо. Коротко наведемо основні етапи каузометричного дослідження [52, с.77]: 1 етап – біографічна розминка; 2 етап – формування списку подій; 3 етап – датування подій; 4 етап – причинний аналіз міжподієвих відношень; 5 етап – цільовий аналіз міжподієвих відносин; 6 етап – позначення сфер належності подій.

Для реєстрації результатів аналізу використовують каузоматрицю, а для графічного представлення результатів – каузограму. В каузоматриці фіксуються причинні зв'язки між подіями (над діагоналлю) та цільові зв'язки (під діагоналлю). Оскільки інструкція передбачає однозначну відповідь (так або ні), то і в матриці ці відповіді позначаються відповідно “+” або “-”. По завершенню заповнення каузоматриці обчислюються показники включеності кожної з подій у міжподієву сітку [52, С. 105], і на їх основі будують каузограму. А далі – етап інтерпретації, побудови додаткових індексів тощо.

В ході роботи над результатами каузометричних досліджень нами було помічено цікаву тенденцію. Каузоматриця – це асиметрична матриця подібності (близькості) об'єктів (подій). А як відомо, саме до матриці подібності об'єктів можна застосовувати такий метод багатомірної статистики, як багатовимірне шкалювання [65, 89, 105]. З іншого боку, матриця подібності легко перетворюється на матрицю відстаней, і тоді до неї застосовний метод кластерного аналізу. Однак, є суттєва проблема – асиметрія матриці. Адже і для багатовимірного шкалювання, і для кластерного аналізу необхідно, щоб матриця була симетричною відносно діагоналі. Вихід ми вбачаємо у розщепленні каузоматриці по цій діагоналі, і подальшому аналізі окремо матриць “причини-наслідки” («тому-що»-матриці) та “цілі-засоби” («для-того-щоб»-матриці). Ще один важливий аспект – це дихотомічність та однозначність зв'язків між подіями (є зв'язок – “+”, немає зв'язку – “-”). Щоб багатовимірний аналіз був більш змістовним і коректним, ми пропонуємо видозміну дихотомії (+ –) на 10-бальну шкалу. У цьому випадку в інструкції будемо говорити не просто про вплив однієї події на іншу, а про ступінь цього впливу (наприклад, за 10-бальною шкалою). Тоді, чим вищим балом зв'яже учасник дослідження події, тим вищий ступінь зв'язку буде між ними, і навпаки. Таким чином, отримуємо важливе доповнення до класичної процедури каузометричного

аналізу. Ми зможемо відшукувати не просто причинно-наслідкові та цільові зв'язки між явищами (важливо, що вони сформульовані саме у термінах «тому-що» і «для-того-щоб», що релевантно практикам конструювання мотиваційного дискурсу людини), але і оприявнювати базові виміри життєвого шляху людини; виявляти історичні конфігурації інтеракційного простору людини.

Моделювання життєвого шляху з допомогою багатовимірної шкалювання у чистому вигляді, із реалізованими кроками, продемонструємо на прикладі. У дослідженні брала участь Ірина С. Ірина – торговий агент, одружена, має 2-х дітей. Вік – 35 років. У вступній бесіді з'ясовано, що Ірина працює вже 3 роки, в колективі – найдосвідченіша, відіграє роль порадиці. До того – працювала бухгалтером, але була звільнена через занадто велику увагу до не зовсім законних обходів керівника. Емоційний стан на першій бесіді – пригнічений; почуття безпорадності та бажання звільнитися з цієї нестабільної роботи. З іншого боку – небажання “підставити” керівника, який покладав на неї великі надії, довіряв і усіляко підтримував. У результаті стандартної каузометричної процедури було отримано перелік подій (табл. 5.1).

Таблиця 5.1.

Хронологічно впорядковані елементи життєвого шляху

№	Подія	Дата	Базова емоція чи почуття
1	Перший клас	1972	розгубленість, страх, радість
2	Навчання в технікумі	1983-1985	щастя, безпроблемність
3	Перша робота	1985	радість, боязнь
4	Весілля	1987	щастя, все йде за планом
5	Народження сина	1988 (1)	страшна подія
6	Хвороба сина	1988 (2)	негативні емоції
7	Смерть батька	1991	негативні емоції
8	Хвороба мами і смерть	1993-1995	важче, ніж смерть батька
9	Народження доньки	1996	щастя
10	Звільнення з 2 роботи	1999	суцільний негатив
11	Випуск сина	2000	радість, важкість
12	1 клас доньки	2001	радість, щастя
13	1 дзвінок сина в технікумі	2001	страх, розпач
14	Початок роботи торговим	2002	дуже погано, не було

№	Подія	Дата	Базова емоція чи почуття
	агентом		підтримки
15	Приємна ситуація з оператором	2005 (1)	піднесення, радість
16	Сварка з свекрухою	2005 (2)	неприємно
17	Неприємна ситуація з колегою	2005 (3)	образа
18	Весілля сина	2010	щастя
19	Народження онуків	2011	щастя
20	Весілля доньки	2015	щастя

З допомогою модифікованої інструкції було проаналізовано міжподієві зв'язки і побудовано каузоматрицю (табл. 5.2), в якій оцінку сили впливу одних подій на інші позначено балами (10 – максимальний вплив, 1 – мінімальний вплив)

Таблиця 5.2.

Каузоматриця, підготовлена до моделювання

Not Found

В табл. 5.2 наведено лише ту частину матриці, яка стосується причин та наслідків («тому-що» ланцюги). Однак, аналогічний аналіз можна проводити і з нижньою частиною матриці «цілі-засоби» («для-того-щоб» ланцюги).

Багатомірне шкалювання та подієвий простір життєвого шляху особистості. Обробка даних проводилася за допомогою процедури багатомірного шкалювання у програмі Statistica 7.0. Оптимальною виявилася конфігурація з 4-х вимірів, для якої показник стресу рівний 0,09. Графічне зображення отриманих конфігурацій наведено на рис. 5.1, 5.2. У зв'язку з тим, що елементами конфігурації є події, можемо її назвати «подієвий простір». Простір – бо він має більше 2-х вимірів. У випадку лише 2-х вимірів – це може бути подієве поле.

Not Found

Рис. 5.1. Перший та другий виміри подієвого простору

Проаналізуємо 1 та 2 виміри. Найпростіший спосіб – це вивчити, якими подіями ці виміри утворені. Вимір 1 – це події 10, 14, 15, 17 (події, повністю пов’язані з роботою). Найвіддаленіші від них події – 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 19, 20. Це події зі сфери особистісної, не пов’язаної з роботою. Тому ми можемо проінтерпретувати цей вимір як “особисте – професійне”. Вимір 2 – це з одного боку події минулого, пов’язані з радістю, чимось новим - №1, 2, 3; а з іншого боку – події недавнього теперішнього, які не втратили своєї актуальності, і мають значний заряд тривожності та негативності – № 6, 7, 11, 13, 16. Це дає підстави визначити другий вимір як “щасливе минуле – нещасливе і тривожне теперішнє”.

Основною характеристикою цього подієвого поля є його біполярність. Це говорить про те, що ряд подій життя у свідомості Ірини С. структуровані так, що конфліктують між собою, і тим самим блокують адекватне сприйняття реальності. Пригадаймо, хоча б одну з основних ознак кризи – спрощення прийняття реальності та бачення світу у чорно-білих тонах. На рис. 5.1 ми маємо графічне зображення саме такої

спрощеної картини світу, характерної для людини у кризовому стані. Є щасливе минуле і нещасливе теперішнє. Як наслідок – спроба жити цим минулим. Але зробити це неможливо. Ірина робить ще одну спробу – жити роботою. Наслідок цього – ще один розкол життя на дві половини – професійне і особисте, адже в особистій сфері є події, відсторонитися від яких роботою неможливо. Ще більше прояснити ситуацію може аналіз 3-го та 4-го вимірів подієвого простору (рис. 5.2).

Not Found

Рис. 5.2. Третій та четвертий виміри подієвого простору

Третій вимір – це знову конфлікт між важким минулим (смерть батьків – події 7 та 8) та теперішнім (події 11, 12, 14, 15). Що їх може об'єднати – може, відчуття провини? Подальша бесіда з Іриною С. підтвердила це факт. Дійсно, почуття провини супроводжувало ці дві групи подій – події 7 та 8 (“мало була з батьками”, “не підтримала їх”) та 5-6 (“може, син захворів через мене?”).

Четвертий вимір утворений дуже емоційно навантаженою подією 13 (перший дзвінок сина в технікумі). Ірина С. змушена була відпустити сина

самого на це свято, і через це переживала доволі сильний страх. Водночас протилежний полюс цього виміру утворений подіями радісними (9, 12), і водночас – не дуже приємною подією 17. Вочевидь, знову відчуття провини перед сином змушує радісні події прикривати подіями неприємними.

Підводячи підсумки аналізу подієвого простору, можна зробити висновки про поляризацію її життєвого наративу. Вивчення змісту подієвого простору, можливе завдяки багатомірному шкалюванню, дає змогу визначити параметри цієї поляризації у координатах «минуле-теперішнє» та «особисте-професійне». Відмітимо, що уся робота проводилася спільно із учасницею дослідження, відтак – висновки ці характеризуються високою валідністю.

Узагальнюючи результати проведеної роботи, можна стверджувати, що багатомірне шкалювання є доволі цінним доповненням до традиційної процедури каузометричного дослідження. Адже дослідник отримує можливість аналізувати життєві події не просто у хронологічній послідовності, але і у вигляді симультанного зрізу з життєвого шляху особистості. Багатомірне моделювання подієвого простору життєвого шляху особистості із долученням до цієї процедури мотиваційного виміру дасть змогу надбудувати над отриманим результатом мотиваційно-дискурсивну частину аналізу. Це дозволить з одного боку, оприаявити індивідуальні закономірності конструювання мотиваційного дискурсу у ході життєвого шляху (див. далі п. 5.1.2, 5.1.3), з іншого – дасть додаткову змогу учаснику дослідження стати спів-дослідником і взяти участь у конструюванні проекту свого дискурсу (п. 5.2).

5.1.2. Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія подієвого простору особистості

Центральним елементом реальності, від якого відпочатковується

життєва історія, наратив особистості, є подія, яка може мати різні вияви й характеристики: приміром, перебувати ближче до полюсу Вчинку або ж до полюсу Практики; мати більше або менше зануреності у інтеракційний просторі; а також – бути по різному наративізовною у мотиваційному вимірі життєвого світу особистості. Кожен із наративів, у яких описані певні події життєві, може включати у себе мотиваційні конструкції різної тематики, а психосемантичні методи дають змогу цю мотиваційну тематику системно репрезентувати у багатомірному просторі життєвого шляху.

Базуючись на презентованій у п. 5.1.1 підході до багатомірного математичного моделювання життєвого шляху особистості, на розробленій нами «Методиці дослідження внутрішньої мотивації» (В.В. Горбунова, В.О. Климчук) [90], на загальній методології психосемантичного дослідження (див. п. 3.1.1), створено комплексну процедуру мотиваційно-дискурсивної тематичної картографії подієвого простору особистості, зміст, етапи проведення та результати якої тут презентовано.

Наративне моделювання життєвого шляху особистості. На цьому кроці основне завдання – створити перелік життєвих подій особистості у їх хронологічному порядку (із дискурсивної точки зору – систему наративів, які в даний момент конструюють життєвий шлях особистості). Для цього можна використовувати вже раніше апробований нами варіант проведення наративного інтерв'ю, або ж у каузометричному варіанті – біографічну розминку та формування списку подій.

Тематичний аналіз мотиваційного дискурсу особистості. Наступний крок – виявлення домінуючої тематики мотиваційного дискурсу. Зважаючи на складність такої процедури при мотиваційному дискурс-аналізу (див. розділ III), для практичного вжитку оптимальним способом виявилася пропозиція учасникам дослідження оцінити значимість для себе усієї тематики (за 10-бальною шкалою), та взяти до наступного аналізу ті теми, які набрали 5 балів і вище.

Можливість такого спрощення підтверджена окремим валідизуючим дослідженням, у якому ми зіставляли результати мотиваційно-дискурсивного аналізу наративного інтерв'ю та прямого оцінювання значимості тематик мотиваційного дискурсу (див. додаток М., табл. М.1). Отримані коефіцієнти кореляції (від 0,47 до 0,78) із рівнем статистичної значущості $p < 0,05$ свідчать про близькість цих двох рядів оцінок, і про можливість використання спрощеної прямої оцінки із метою подальшого багатомірного моделювання.

Створення наративно-тематичної матриці. Завданням цього кроку є створення матриці оцінок релевантності відповідних наративів та мотиваційно-дискурсивних тем. Учаснику дослідження пропонують оцінити, наскільки кожна із важливих для нього тем релевантна кожному мікро-наративу, з яких складається його життєвий шлях. Використовується 10-бальна шкала (1 бал – відсутня відповідність, 10 балів – максимальна відповідність).

Індексування. Наступна можливість створеної процедури – це можливість індивідуального конструювання ряду мотиваційних індексів, наповнених особливим значенням для кожного учасника дослідження. Звісно, що на їхній основі міжіндивідне порівняння не є можливим (що часто стає завданням дослідження), як і нормування на генеральній сукупності, однак можливе порівняння динамічне інтраіндивідне порівняння – зіставлення показників однієї особи протягом певних проміжків часу (що особливо важить у контексті мотиваційно-дискурсивної фасилітації, див. п. 5.2). Разом з тим, якщо завдання динамічного інтраіндивідного порівняння не ставиться, то цей крок може бути вилучений із процедури, або використовуватися виключно у описовому контексті.

Багатомірне математичне моделювання. Зважаючи на використання для оцінювання шкали Лайкерта, стосовно якої точаться

суперечки щодо можливості генерування на її основі середніх арифметичних показників та застосування параметричних статистик [66, 269, 270, 273, 276, 283], можливе використання багатомірного шкалювання та кластерного аналізу, в основу яких може бути покладена не кореляційна, а дистантна модель аналізу даних [89]. Також інший варіант, який дозволяє використати факторний аналіз – це факторизація на основі кореляційної матриці [94], побудованої на основі непараметричного коефіцієнта кореляції Спірмена. У результаті застосування методів багатомірної статистики до наративно-тематичної матриці мотиваційного дискурсу особистості відбувається трансформація числових даних у графічний формат, зменшення розмірності матриці та з'являється змога візуалізувати наративно-грунтовані конфігурації тематики мотиваційного дискурсу, виділити основні мотиваційно-дискурсивні виміри життєвого шляху людини.

Застосування мотиваційно-дискурсивної тематичної картографії.

Для демонстрації стандартного алгоритму застосування мотиваційно-дискурсивної тематичної картографії подієвого простору наведемо покроковий зразок усіх вище описаних процедур.

Наративне моделювання життєвого шляху особистості. У результаті попереднього наративного інтерв'ю із учасницею дослідження М. (25 років, дизайнерка, фрілансер) вдалося виокремити ряд значущих життєвих подій, презентованих у форматі мікро-наративів, назви яких були такі (впорядковано за хронологією): «перший день народження», «дружба у початковій школі», «двійка з математики», «вимоглива вчителька», «перший вступ у художню школу», «вдалий дизайн», «перші гроші за роботу», «невдала робота на фірмі», «втеча на свободу», «зустріч із коханим».

Тематичний аналіз мотиваційного дискурсу особистості.

Тематичний аналіз проводився за спрощеною процедурою, із метою

виявлення центральних і периферійних тем мотиваційного дискурсу. У результаті такого аналізу виявлено 6 тем, з яких центральними виявилися «самодетермінованість» (9 балів), «досягнення успіху» (9 балів), «творчість» (8 балів), «визнання» (8 балів), а периферійними – «значущі стосунки» (5 балів) та «почуття гідності» (5 балів). Із точки зору типології (див. п. 3.1.3) – це мотиваційний дискурс із політематичними центрами та периферією.

Створення наративно-тематичної матриці. Відтак, маючи наративну модель життєвого шляху та перелік тем мотиваційного дискурсу, можна створити наративно-тематичну матрицю. Для цього учасниця дослідження оцінила ступінь релевантності кожної із тем кожному із наративів, результат чого відображено у табл. 5.3.

Індексування. Індексування, як уже зазначалося вище, має індивідуальний характер – тобто, змістове наповнення індексів визначається залежно від тематики мотиваційного дискурсу. Разом з тим, структурно розроблені індекси можна до певної міри уніфікувати.

Так, *індекс тематичного мотиваційного потенціалу*, розрахований для кожної теми, може слугувати мірою її значущості, а відтак – мірою її сили внеску у конструювання мотиваційного дискурсу.

$$МП_{Ti} = \sum_{j=1}^n TH_{ij} ; \quad (5.1)$$

де:

$МП_{Ti}$ – мотиваційний тематичний потенціал i -ї теми;

TH_{ij} – оцінка релевантності i -ї теми j -му мікро-наративу;

n – кількість мікро-наративів.

Високі показники цього індексу свідчать про значний внесок відповідної тематики у конструювання мотиваційного дискурсу впродовж життя. Низькі ж – як про незначний внесок, так і про дефіцитарність відповідної тематики, вплив її на життя парадоксальним чином, через

«нестачу».

Індекс мікро-нарративного мотиваційного потенціалу, який можна розрахувати для кожного мікро-нарратива слугуватиме для оприявлення мікро-нарративів із більшою чи меншою наповненістю мотиваційною тематикою та відповідно – виявлення їх подієвого внеску у конструювання мотиваційного дискурсу.

$$МП_{Hj} = \sum_{i=1}^m TH_{ij} ; \quad (5.2)$$

де:

$МП_{Hj}$ – мікро-нарративний мотиваційний потенціал j -го мікро-нарративу;

TH_{ij} – оцінка релевантності i -ї теми j -му мікро-нарративу;

m – кількість тем.

Чим вищий показник (наближається до 10 балів), тим внесок мотиваційної тематики у конструювання відповідного нарративу більший. Відтак, можна виявити мікро-нарративи, які в цілому мають більший або менший рівень навантаженості мотиваційної тематикою.

Загальний мотиваційний потенціал життєвого нарративу розраховується як сума усіх оцінок у матриці (форм. 5.3).

$$МП = \sum_{i,j=1}^{n,m} TH_{ij} ; \quad (5.3)$$

де:

$МП$ – мотиваційний потенціал нарративу;

TH_{ij} – оцінка релевантності i -ї теми j -му мікро-нарративу;

m – кількість тем;

n – кількість мікро-нарративів.

У табл. 5.3 наведено розрахунки усіх описаних індексів для кожної теми та для кожного мікро-нарративу.

Таблиця 5.3.

Наративно-тематична матриця учасниці дослідження М.

Мікро-наративи	Тематика мотиваційного дискурсу						Тематичний мотиваційний потенціал
	самодетермінованість	досягнення успіху	творчість	визнання	значущі стосунки	почуття гідності	
«перший день народження»	9	8	6	10	10	8	51
«дружба у початковій школі»	6	6	5	9	10	9	45
«двійка з математики»	2	3	2	3	6	9	25
«вимоглива вчителька»	2	9	3	6	3	3	26
«перший вступ у художню школу»	3	3	4	3	4	4	21
«вдалий дизайн»	9	9	9	9	10	10	56
«перші гроші за роботу»	7	10	7	10	4	9	47
«невдала робота на фірмі»	3	4	3	4	5	6	25
«втеча на свободу»	10	9	9	4	5	9	46
«зустріч із коханим»	7	4	6	4	10	10	41
Мікро-наративний мотиваційний потенціал	58	65	54	62	67	77	383

Аналіз індексів показує, що з точки зору тематичного мотиваційного потенціалу – усі теми мотиваційного дискурсу перебувають у зоні «вище середнього», однак жодна не наближається до свого максимального показника. Це пов'язано із наявністю кількох мікро-наративів, у яких відповідні мотиваційні теми були заблоковані: «двійка з математики», «вимоглива вчителька» та «невдала робота на фірмі» та «перший вступ у художню школу». Останні події – мають найнижчі показники за індексом мікро-наративного мотиваційного потенціалу (від 21 до 26). Ряд інших мікро-наративів – наближається до високого значення індексу (від 41 до 56): «перший день народження», «дружба у початковій школі», «вдалий дизайн», «перші гроші за роботу», «втеча на свободу».

Вказані мікро-наративи є тими, в яких максимально повно реалізовано конструювання центральних і периферійних мотиваційних

тем; вони відкривають можливість оглянути процес їх конструювання в онтогенетичному ракурсі і простежити генезис їх значущості.

Багатомірне математичне моделювання. Завдяки наступному кроку, багатомірному математичному моделюванню, з'являється змога подивитися на цей процес цілісно й системно, причому – у системі координат, максимально релевантній самій учасниці дослідження, її дискурсу. У описаному варіанті використано факторний аналіз, із наступною варімакс-нормалізацією та застосуванням процедури біплоту, яка дозволяє у просторі факторів (утворених мотиваційними темами) розташувати мікро-нарativi відповідно до ступеня їхньої близькості фактору. Деталізовані кількісні результати наведено у додатку М., табл. М.2-М.4. Факторне поле мотиваційно-дискурсивної тематики наведено на рис. 5.3.

У результаті факторизації наративно-тематичної матриці утворилася двохфакторна структура, зображена на рис. 5.3. Перший фактор (59% дисперсії) утворений діяльними темами «досягнення успіху» (0,97), «творчість» (0,76), «визнання» (0,75), «самодетермінованість» (0,70).

Not Found

Рис. 5.3. Карта мотиваційно-дискурсивної тематики особистості

Другий фактор – переважно стосунковими темами «значущі стосунки» (0,90), «почуття гідності» (0,88) та «самодетермінованість» (0,64). Остання тема навантажує обидва фактори, і є свого роду «об'єднуючою» ланкою між двома ортогональними вимірами мотиваційного дискурсу досліджуваної М.

На рис. 5.4 зображено результат застосування процедури біплоту. На ньому видно, як відповідні мікро-нарativi пов'язані із двома вимірами мотиваційного дискурсу, діяльним та стосунковим.

Діяльнісний вимір – має близькості із мікро-наративами «перші

гроші за роботу» (1,36), «втеча на свободу» (0,89), «вдалий дизайн» (0,99), «перший день народження» (0,70). Стосунковий вимір – це мікро-наративи «зустріч із коханим» (1,33), «вдалий дизайн» (0,97), «дружба у початковій школі» (0,77).

Відтак, на побудовані карті можна побачити індивідуальні системи зв'язки між мотиваційними темами та мікро-наративами, які конструюють життєвий шлях особистості.

Not Found

Рис. 5.4. Карта мікро-наративів у вимірах мотиваційно-дискурсивної тематики особистості

Підсумовуючи процедурні аспекти дослідження, можна зробити висновок, що розроблена й апробована мотиваційно-дискурсивна тематична картографія дозволяє у структурований і економний (з точки зору часових ресурсів) спосіб оприятити тематику мотиваційного дискурсу особистості у її зв'язку із мікро-наративами життєвого шляху особистості, та візуалізувати взаємозв'язки між самими мотиваційними темами та між мотиваційними темами та подіями життєвого шляху особистості.

5.1.3. Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія діяльнісного та інтеракційного простору особистості

Життєвий шлях особистості крім подієвого виміру реальності, реконструйованого у вигляді життєвих наративів, має й інші дискурсивні виміри, серед яких діяльнісний та інтеракційний, які мають прямий стосунок до конструювання мотиваційного дискурсу особистості. Діяльнісний вимір стосується тих активностей, які можуть бути не зафіксовані у подієвій наративній конструкції, однак мати суттєвий вплив на процеси дискурсивного конструювання мотиваційного виміру, а інтеракційний вимір – має відношення до мережі спілкування та взаємодії, у яку занурена особистість, і яка конструє її дискурс, і як його субвимір –

дискурс мотиваційний.

Відтак, виникає можливість створення додаткової процедури, яка би дозволила оприаявити саме вказані виміри життєвого шляху, і їхню роль у конструюванні тематики мотиваційного дискурсу.

Методика, яка є рефлексивною по своїй суті, та торкається обох цих вимірів – це «Методика вивчення динаміки здібностей» О.Л. Музики [158]. В оригіналі методики передбачено п'ять етапів, а також – її відкритість до модифікацій та адаптацій: «...методика є відкритою. Її теоретична основа, завдання, які вона вирішує, і процедура проведення передбачають модифікацію запитань і способу їх постановки відповідно до: 1) особливостей вікового періоду; 2) діяльності, яка досліджується; 3) характеру міжособистісних стосунків, які виявляються; 4) нових завдань, які виникли у результаті попереднього дослідження» [158, С. 53]. Як описує автор, перший етап – це бесіда, спрямована на створення довіри і співробітництва, у ході якої аналізуються успіхи та невдачі людини у різних діяльностях крізь призму стосунків. Другий етап – заповнення спеціально розробленого бланку, де досліджуваний виділяє діяльності і вміння, якими володіє, і оцінює їх, виділяє й оцінює рівень розвитку окремих дій і операцій, референтних людей і власні якості. Третій етап – це аналіз кількісних показників. Четвертий етап – аналіз та інтерпретація даних. П'ятий етап – це здійснення ціннісної підтримки.

Відтак, зважаючи на можливості й особливу рефлексивну структуру методики, її можна покласти у основу мотиваційно-дискурсивної картографії діяльнісного та інтеракційного простору особистості. Така картографія буде продовженням картографії подієвого простору, її доповненням та цінним уточненням.

Діяльнісне / інтеракційне моделювання життєвого шляху. На основі наративного інтерв'ю, або ж у разі неможливості його проведення, - структурованої бесіди, оприаявнюються активності, діяльності, вміння, які були значущими для людини впродовж життя, є значущими зараз або

будуть такими у майбутньому. У такий же спосіб оприявнюється перелік значущих осіб, тих, які в певний спосіб вплинули на життя людини, її активності та життєві ситуації. Оформлюється перелік у вигляді простого списку, і вже потому – переходимо до наступного кроку.

Створення діяльнісно / інтеракційно-тематичної матриці.

Тематика мотиваційного дискурсу вже виявлена у передньому дослідженні, однак, якщо ця картографія проводиться як окрема процедура, то оприявнення тематики здійснюється у ті ж способи, що й у п. 5.1.2. Потому – створюється діяльнісно-тематична або / та інтеракційно-тематична матриця, в якій рядками є діяльності / значущі особи, а стовпчиками – теми мотиваційного дискурсу. Потому – перед учасником дослідження постає завдання оцінити відповідності між усіма мотиваційними темами та усіма активностями / значущими особами.

Індексування. Отримана матриця передусім може бути використання для розрахунку індивідуальних індексів, подібно до процедури індексування у п. 5.1.2. Зберігаються усі вище описані характеристики етапу індексування, а приклади типів індексів – наведено далі. Зважаючи на використання шкали Лайкерта, в якості основної агрегуючої процедури використовується сума, а не середнє арифметичне. Зважаючи на це, також важливим є наголосити на неможливості міжіндивідуальних порівнянь на основі цих індексів.

Багатомірне математичне моделювання. У результаті застосування методів багатомірної статистики до діяльнісно-тематичної / інтеракційно-тематично матриці мотиваційного дискурсу особистості відбувається трансформація числових даних у графічний формат, зменшення розмірності матриці та з'являється змога візуалізувати наративно-грунтовані конфігурації тематики мотиваційного дискурсу, виділити основні мотиваційно-дискурсивні аспекти діяльнісного та інтеракційного вимірів життєвого шляху особистості.

Застосування мотиваційно-дискурсивної тематичної картографії.

Для демонстрації стандартного алгоритму застосування мотиваційно-дискурсивної тематичної картографії діяльнісного / інтеракційного простору наведемо по-кроковий зразок усіх вище описаних процедур на прикладі діяльнісного виміру.

Діяльнісне моделювання життєвого шляху. У результаті структурованої бесіди із учасницею дослідження М. виявлено такий перелік значущих активностей (позначка «м» – були значущі у минулому, позначка «т» – значущі в теперішньому): малювання фарбами (м), малювання олівцем (м, т), веб-дизайн (т), робота з графічними редакторами (м, т), випікання солодощів (т), спорт (т), поезія (м), спілкування з подругами (м, т), роликові ковзани (т).

Створення діялісно-тематичної матриці. Для цього учасниця дослідження оцінила ступінь релевантності кожної із тем кожній із активностей, результат чого відображено у табл. 5.4.

Індексування. Індексування, як уже зазначалося вище, має індивідуальний характер. Разом з тим, розроблені індекси можна до певної міри уніфікувати.

Так, *індекс тематичного мотиваційного потенціалу*, розрахований для кожної теми, може слугувати мірою її значущості, а відтак – мірою її сили внеску у конструювання мотиваційного дискурсу.

$$МПА_{Ti} = \sum_{j=1}^n TA_{ij} ; \quad (5.4)$$

де:

$МПА_{Ti}$ – мотиваційний тематичний потенціал і-ї теми;

TA_{ij} – оцінка релевантності і-ї теми j-й активності;

n – кількість активностей.

Високі показники індексу свідчать про значний внесок відповідної тематики у конструювання мотиваційного дискурсу у просторі життєвої активності людини. Низькі ж – як про незначний внесок.

Індекс мотиваційного потенціалу активності, який можна розрахувати для кожного виду активності, слугуватиме для оприявлення діяльностей із більшою чи меншою наповненістю мотиваційною тематикою та відповідно – виявлення їх внеску у конструювання мотиваційного дискурсу.

$$МПА_{Aj} = \sum_{i=1}^m TA_{ij} ; \quad (5.5)$$

де:

$МПА_{Aj}$ – мотиваційний потенціал j-ї активності;

TA_{ij} – оцінка релевантності i-ї теми j-й активності;

m – кількість тем.

Чим вищий показник, тим, відповідно, внесок певної активності у конструювання мотиваційної тематики більший.

Загальний мотиваційний потенціал діяльнісного простору розраховується як сума усіх оцінок у матриці (форм. 5.6).

$$МПА = \sum_{i,j=1}^{n,m} TA_{ij} ; \quad (5.6)$$

де:

$МПА$ – мотиваційний потенціал;

TA_{ij} – оцінка релевантності i-ї теми j-й активності;

m – кількість тем;

n – кількість активностей.

У табл. 5.4 наведено розрахунки усіх описаних індексів для кожної теми та для кожної активності.

Таблиця 5.4.

Діяльнісно-тематична матриця учасниці дослідження М.

Активності, діяльності	Тематика мотиваційного дискурсу	Тема тичн
------------------------	---------------------------------	--------------

	самодетермінованість	досягнення успіху	творчість	визнання	значущі стосунки	почуття гідності	
малювання фарбами (м)	5	6	4	9	6	4	34
малювання олівцем (м, т)	8	8	9	10	6	7	48
веб-дизайн (т)	9	4	9	8	5	6	41
робота з графічними редакторами (м, т)	9	10	10	8	7	8	52
випікання солодоців (т)	10	2	9	9	10	4	44
спорт (т)	10	10	3	9	9	8	49
поезія (м)	9	3	9	3	5	9	38
спілкування з подругами (м, т)	3	3	4	9	10	3	32
роликові ковзани (т)	10	10	7	8	8	5	48
Мотиваційний потенціал активності	73	56	64	73	66	54	386

Мотиваційний потенціал активності найвищий, як видно з табл. 5.4, у таких тем (максимум – 90, мінімум – 9): самодетермінованість (73), визнання (73), «значущі стосунки» (66), «творчість» (64). Менший, але однак вище середнього – у тем «досягнення успіху» (56), «почуття гідності» (54). Саме теми, які мають найвищі бали, максимально релевантні діяльностям, важливим у життя людини. Тематичний мотиваційний потенціал високий (максимум – 60, мінімум – 6 балів) у таких активностей, як малювання олівцем (м, т), веб-дизайн (т), робота з графічними редакторами (м, т), випікання солодоців (т), спорт (т), роликові ковзани (т). Найменший – у таких активностях, як малювання фарбами (м), поезія (м), спілкування з подругами (м, т). Загальний мотиваційний потенціал діяльнісного простору рівний 386 балів, що є показником вище середнього для цієї учасниці дослідження (максимум – 540 балів, мінімум – 54 бали).

Таким чином, у мотиваційному дискурсі учасниці дослідження М.

вдалося виокремити кілька значущих активностей, які мають найбільший вплив на конструювання та підтримку її існуючої тематики, а також ряд тем, максимально релевантних тому діяльнісному полю, у якому вона перебуває.

Багатомірне математичне моделювання. Завдяки наступному кроку, багатомірному математичному моделюванню, з'являється змога побачити цілісну картину тематично-діяльнісного мотиваційно-дискурсивного простору. Деталізовані кількісні результати наведено у додатку М., табл. М.5-М.7. Факторне поле мотиваційно-дискурсивної тематики, побудоване на діяльнісному базисі, наведено на рис. 5.5.

Not Found

Рис. 5.5. Карта мотиваційно-дискурсивної тематики особистості у діяльнісному просторі

У результаті факторизації наративно-тематичної матриці утворилася двохфакторна структура, зображена на рис. 5.5. Перший фактор (44% дисперсії) виявився біполярним. Його позитивний полюс утворений темою стосунковими темами «визнання» (0,83) та «значущі стосунки» (0,72), а негативний – темами «творчість» (-0,71) та «почуття гідності» (-0,62). Причини такої тематичної опозиції лежать у діяльнісних джерелах цих тем, і проясняються далі. Другий фактор (24% дисперсії) – утворений переважно діяльнісною тематикою «досягнення успіху» (0,88), «самодетермінованість» (0,71) та «почуття гідності» (0,65). На рис. 5.6 зображено результат застосування процедури біплоту. На ньому видно, як відповідні діяльності та активності пов'язані із двома виявленими вище вимірами мотиваційного дискурсу.

Not Found

Рис. 5.6. Карта діяльностей у вимірах мотиваційно-дискурсивної тематики особистості

Такі активності, як «спілкування із друзями» (1,14) та «спорт» (0,94) виявилися максимально близькими до позитивного полюсу першого фактору, до тем «визнання» та «значущі стосунки», а максимально віддаленою від нього виявилася діяльність «поезія» (-2,13). Другий фактор маю найбільше близькості із такими діяльностями, як «спорт» (1,34), «робота з графічними редакторами» (1,09), «роликові ковзани» (0,80) – теми «досягнення успіху», «самодетермінація», «почуття гідності».

Відтак, на побудовані карті можна побачити індивідуальні системи зв'язки між мотиваційними темами та діяльностями, які утворюються діяльнісний вимір життєвого шляху особистості. Видно, що на відміну від результатів у п. 5.1.2, діяльнісний вимір виявився поляризований через наявність діяльностей, у яких конструюються мотиваційні теми із протилежною релевантністю – теми, релевантні одним діяльностям, оцінювалися як нерелевантні іншим, і навпаки.

Підсумовуючи процедурні аспекти дослідження, можна зробити висновок, що розроблена й апробована мотиваційно-дискурсивна тематична картографія діяльнісного простору дозволяє у структурований спосіб оприятити тематику мотиваційного дискурсу особистості у її зв'язку із діяльнісним виміром життєвого шляху особистості, та візуалізувати взаємозв'язки між самими мотиваційними темами та між мотиваційними темами та діяльностями. Разом із тим, процедура є цінним доповненням до попереднього типу картографії, оскільки дозволяє оприятити ті аспекти тематики мотиваційного дискурсу, які не були виявлені у подієвій картографії, та виявити додаткові джерела

мотиваційно-дискурсивного конструювання.

Обидві розроблені процедури мають стандартизований (у плані проведення та аналізу) характер, і мають індивідуально-дослідницьку мету; зважаючи на їх психосемантичну природу – вони не привносять нових змістів у тексти учасників досліджень, а лиш дозволяють оприятити уже існуюче, відобразити його у зручному для сприйняття вигляді.

5.2. Мотиваційно-дискурсивна фасилітація як практика сприяння тематичній та структурній трансформації мотиваційного дискурсу особистості

5.2.1. Соціально-психологічне конструювання та наративний підхід у контексті психологічної допомоги

Психологічна практика, як зазначає В.О. Татенко «... ініціює необхідність: а) максимального наближення до психічного життя, орієнтації на його реальні проблеми; б) розкриття унікальних, індивідуально-неповторних форм, змістів і смислів, що їх несе в собі конкретне психічне; в) запровадження голістичного принципу; г) зміщення акцентів у бік якісних методів констатувального дослідження, а також природного формувального експерименту; суб'єкт-суб'єктної, діалогової моделі взаємодії дослідника й досліджуваного тощо» [200, С. 271].

Підходи до психологічної допомоги, її методи і техніки активно розвиваються та трансформуються (див. [107]). Сьогоднішні психоаналіз, гештальт-терапія, психодрама, позитивна терапія, клієнт-центрована терапія, когнітивно-поведінкова терапія чи транзакційний аналіз суттєво різняться від своїх класичних прототипів. Яскраво проявляються тенденції: 1) зближення їх загально-психологічних засад та переплетіння методичного інструментарію, незважаючи на начебто різні моделі структури особистості, її розвитку та дисгармоній; 2) пошуків способів скорочення кількості сесій без втрати якості; 3) виходу за терапевтичні межі – у організаційну, педагогічну, економічну та політичну сфери. Усі вони пов'язані із зрушеннями у розумінні людської психіки та соціальних процесів, які свого часу отримали назву «наративного повороту» у психології, оформилися на культурно-філософському рівні у понятті постмодернізму, а на гносеологічному рівні – у концепціях соціального конструювання світу та постнекласичної раціональності. Відтак – 4) поява ряду нових підходів, які на описаній основі ґрунтуються.

Особиста модель практичної діяльності психолога, його мета-модель методології психологічної практики, ґрунтується на певній імпліцитній теорії психічного та системі уявлень про особистість. Ці теорії можна класифікувати як класичну, модерну і постмодерну. Якщо *теорія класична* – розвиток особистості, як пише Т.М. Титаренко, є «лінійно детермінованим і векторно спрямованим від народження до смерті» [205, С. 8]. Така особистість існує поза контекстом (суспільством, ситуацією, значущим оточенням, читачем тощо). Вона є вмістилищем духу, сили, темних пристрастей і світлих поривань. *Некласичне уявлення* про особистість (модерна особистість) виникає після доби індустріальних революцій. Така людина прагматична й експансивна, вона прагне до самоактуалізації і самореалізації, вона структурована і «технологічна». Вона займається своєю справою, йде в ногу з часом, людством, досягає цілей і ставить нові. Звісно, вона взаємодіє зі світом, але в центрі цього світу – її «єго». Недаремно так багато «само-» у модерних концепціях. Разом із тим логічний наслідок цих «само-» – самотність [212]. І класична особистість була самотньою. От тільки якщо вона у своїй самотності рівнялася до чогось духовно-вищого (богів, героїв, титанів), то модерна самотність – це самотність гвинтика у машині серед сотень таких же гвинтиків.

Особистість із *постмодерних теорій* із сумнівом і скепсисом дивиться на цю самотність, не розуміючи ні її вищого призначення, ні її об'єктивних причин. Постмодерна особистість занурена у інтеракційну мережу настільки, що стає її фрагментом-фракталом. Вона конституційована комунікаційною сіткою, і вона ж її конститує. Як зазначає Т.М. Титаренко, така особистість «чутлива до культурного багатоголосся, плинна, неієрархізована і контекстуальна» [205, С. 5]. Вона оповідає своє життя як історію, вплітаючи її у глобальний культурно-історичний дискурс.

Метафорично, ідентичність класичної особистості – це переважно заданість, модерної – те, що крім заданого, є створеним і що відстоюється

як своє, а постмодерної – те, що (окрім заданого і створеного) оповідається, інтерпретується, перебуває у діалозі зі світом. К. Джерджен пише: «... те, що ми вважаємо світом, суттєво залежить від того, як ми до цього підходимо, і цей підхід залежить від соціальних стосунків, частиною яких ми є. Саме в цих стосунках ми у той чи інший спосіб конструюємо світ. Саме у стосунках світ стає для нас тим, чим він є... Соціальний конструкціоніст не каже: «Немає нічого» або ж «Не існує реальності». Важливо зрозуміти: коли люди визначають реальність – смерть реальна, чи тіло, чи сонце, чи крісло, на якому вони сидять, – вони говорять із індивідуальної точки зору... У певній розмові ми можемо знайти багато чого неправильного у світі – щоденний стрес, нестача коштів та можливостей тощо. В іншій розмові ми знаходимо захоплення, ентузіазм і надію. Реальність, у якій ми живемо, є наслідком спілкування, в яке ми включені...» [305].

Напрямки соціально-конструкціоністської психотерапії. Наразі можна виділити такі напрямки (за [353]): наративна терапія (Narrative Therapy), короткотермінова терапія, фокусована на рішенні (Solution Focused Brief Therapy), колабораційна терапія або терапія співробітництва (Collaborative Therapy), соціальна терапія (Social Therapy), стосунковий транзакційний аналіз (Relational TA). Р. Неймейєр [356] додає до цього переліку терапію фіксованої ролі Дж. Келлі. Огляд трьох наступних напрямків терапії – наративної, центрованої на рішенні і колабораційної – проведемо із опорою на порівняльний аналіз Х. Андерсен [253].

Наративна терапія та терапія ре-авторства. Засновниками напрямку вважаються М. Вайт та Д. Епстон [407], активно його розвивають Дж. Фрідмен та Дж. Комбс [217], Є.С. Жорняк [73] та ін. Основа наративної терапії – **наративна метафора**: люди осмислюють своє життя, включаючи інших людей і події, через наративи, історії, які вони розповідають іншим і собі, і історії, які вони вже розповіли. Так наративи про інших чи про себе формують досвід, а відтак – життя. Людські

наративи – це їхня реальність. Ми народжуємося у **домінуючих наративах** нашої культури, певних істинах, які приймаємо на віру, і включаємо у свій світ – і живі наративи особистості підкоряються домінуючому наративу. Відповідно, **завдання** наративного терапевта – допомогти людям «деконструювати» історії, які керують їхнім життям; звільнити від обмежуючих, деспотичних історій, і жити історії, власноруч обрані чи написані.

З точки зору наративної терапії, історії, які люди приносять у психотерапію, зумовлені домінуючими наративами. Оскільки наше суспільство має потужний дискурс патології, домінують, відповідно, проблемно-насичені історії. Ці проблемно-насичені історії провокують у людей проблемну ідентичність, а відтак – самоосуд і почуття безнадії: «Зі мною не все ОК!» Вважається, що проблема насправді не всередині людини, не в сімейних системах чи паттернах взаємодії, проблема розглядається як зовнішня по відношенню до людини, така, що обмежує і тисне на неї та на інших членів її системи. Таки чином, люди не обвинувачуються у їхніх проблеми, не несуть тягара провини за них, але водночас – наділяються відповідальністю за зміни на краще.

Здійснюючи аксіопсихологічну реконструкцію психотерапевтичного дискурсу, З.С. Карпенко зазначає, що у наративній психотерапії визнається за смислопороджувальне начало контекстуальний окіл міжособистісної взаємодії, відтак, йдеться про залежність ціннісного проєктуального життя людини від наявності підтримувальних чи патологізуючих контекстів [84].

Механізм наративної терапії ґрунтується на припущенні, що рішення проблеми вимагає зміни наративу. Наративний терапевт хоче допомогти людині «ре-авторизувати» (“re-author”) своє життя і стосунки, сформувати в такий спосіб нові ідентичності та звільнити їх від наративів, які тиснуть і обмежують. Ре-авторизація вимагає «пере-уявлення» минулого і

майбутнього, надання видимості невидимим раніше примусовим проблемно-підтримуючим дискурсам та допомоги людям конфронтувати із дискурсами, які тиснуть чи обмежують, коли вони намагаються йти власним шляхом у житті. Нова історія стає рушієм для нової ідентичності.

У роботі наративні терапевти використовуються специфічні інтервенції (або практики). *Деконструкція*. За допомогою запитань терапевт реконструює проблемну історію клієнта – деталізує її, вивчає у контексті – щоб відкрити собі й клієнту домінуючі соціальні, культурні і політичні практики, які свого часу допомогли створити і зараз підтримують проблему. Деконструкція – це свого роду «розархівування» смислів. *Екстерналізація*. Терапевт ставить питання і робить коментарі, які підкреслюють точку зору на проблему як зумовлену більшою мірою зовнішнім впливом на людину, ніж її особистісними характеристиками, її внутрішніми вадами чи її діями. Екстерналізація відділяє особистість від проблеми; часто проблемі дають ім'я чи персоніфікують її. *Згущення історій*. За допомогою запитань допомагають створити якомога повніший опис і розуміння живого досвіду клієнта, і в такий спосіб запрошують його обрати нові життєві історії. *Усвідомлення унікальних подій і створення бажаних наслідків*. У ході роботи терапевт знаходить унікальні, яскраві події, які суперечать проблемі і слугують шляхом до альтернативної чи бажаної історії. Ці події ідентифікують, підкреслюють, і допомагають їм стати ресурсом для клієнта. Так само працюють із майбутнім, щоб сконструювати нову історію, бажанішу і кориснішу. *Відкритість*. Щоб мінімізувати владу різниці позицій між терапевтом і клієнтом, наративний терапевт ділиться з клієнтом інформацією про себе і запрошує клієнта запитувати про свій досвід і переконання. *Рефлексія*. Терапевт дає можливість клієнту, терапевтичній команді або будь-якому спостерігачу (якщо він присутній) можливість рефлексії щодо своєї взаємодії із клієнтом, у той час як сам він і клієнт лише слухають. *Лист клієнту*.

Терапевт пише лист зі своїми думками, рефлексіями почуттів і надсилає його клієнту після терапевтичної сесії або в кінці курсу терапії. Лист підтримує клієнта у його змінах, і клієнт може його (їх) читати й перечитувати тривалий час після терапії. Форма листів може бути найрізноманітніша, все залежить від конкретного випадку. *Створення спільності інтересів (communities of concern)*. Терапевт запрошує клієнта «впустити» у їхню розмову «голоси» значущих людей, щоб допомогти опиратися впливу обмежуючих домінуючих наративів і підтримати нові наративи і бажані результати. Також терапевт надихає клієнта об'єднуватися чи приєднуватися до груп людей зі схожими проблемами. *Розробка завершальних церемоній*. Терапевт пропонує клієнтові створити церемонію чи ритуал, за допомогою якого значущі для нього люди могли б посвідчити їх зміни, цим самим підкресливши їх, підтримавши. Це може бути сертифікат, заява, публічне оголошення, пісня тощо – все обмежено лише уявою учасника терапії.

Завершити огляд наративної терапії можна думками Х. Андерсен, Дж. Фрідмен та Дж. Комбс про те, що для досягнення мети наративної терапії набагато важливіша терапевтична позиція (яка полягає у способі життя, що підтримує співпрацю, соціальну справедливість і локальне, ситуаційне, контекстне знання більше, ніж нормативне мислення, діагностичні ярлики та універсальне «експертне» знання), ніж будь-які техніки, методики та інтервенції.

Короткотермінова терапія, сфокусована на рішенні (SFBT). Засновники напрямку – С. де Шазер та К. Берг, а його витоки – у роботах М. Еріксона [239], Г. Бейтсона [13], Інституту Ментальних Досліджень (Пало-Альто, Каліфорнія), а також у роботах Л. Вітгенштейна (див. [221]).

В основі короткотермінової терапії, сфокусованої на рішенні, лежить уявлення про те, що мова створює реальність. Тому проблема – це реальність клієнта: щоб змінити проблему, необхідно змінити реальність,

змінивши мову. На думку С. де Шазера, критичним моментом у цих змінах є переключення від проблемної розмови (problem talk) до розмови, спрямованої на рішення (solution talk). Терапевт фокусується на позитивних аспектах і потенціалах клієнта, надихаючи його на зміни; терапія центрована на питанні: «Як ми конструємо рішення?», і вихідне положення – інформація про проблему не є необхідною, усе, що необхідно – це розмова, спрямована на рішення чи мету. У термінах Л. Вітгенштейна, С. де Шазер говорить про проблемну розмову і розмову-рішення як мовні ігри, і зазначає, що терапевт, сфокусований на рішенні, просто надає перевагу у своїй роботі грі у розмову-рішення.

У своїй роботі терапевти, які працюють у руслі короткотермінової терапії, сфокусованої на рішенні, використовують спеціальні типи питань, щоб допомогти клієнтам перейти від розмови-проблеми до розмови-рішення. Усі питання ґрунтуються на уявленні про те, що усі рішення проблем уже існують у житті людини, треба їх лише віднайти. Виділяється ряд типів питань, які допомагають цьому пошуку. *Питання-винятки (exception questions)*. Спрямовані на пошук винятків із проблеми, ситуацій чи подій з минулого (теперішнього), коли проблема не була власне проблемою. Це спосіб «деконструкції» проблеми без пошуку її причин і розуміння її і – спосіб конструювання рішення. *Диво-питання (miracle questions)*. Ці питання допомагають людям ставити цілі, пропонуючи їм уявити, яким би могло бути їх життя, якби проблема вирішилася. Основна мета – сфокусуватися на рішенні і розфокусуватися з проблеми. Традиційно питання виглядає так (С. де Шазер): «Уяви, що однієї ночі сталося диво, і поки ти спав, проблема, яка привело тебе у терапію, вирішилася: Як ти про це дізнаєся? Що зміниться? Що ти помітиш уранці нового, що підкаже тобі, що сталося диво? Що помітить твоя дружина?». *Питання-шкали (scaling questions)*. Використовуються так само, як і в інших напрямках терапії, щоб допомогти клієнту бути більш

точним і конкретним, набути здатності вимірювати і оцінювати проблеми і успіхи. Приклади таких питань: «За шкалою від 1 до 10, де 1 – найнижчий рівень, де б ти розмістив свою депресію, коли прийшов уперше? Де ти зараз? Як ти пройшов від 1 до 4?». *Копінг-питання (coping questions)*. Ці питання – щоб допомогти клієнту, якому не вдається побачити жодного винятку із проблеми чи жодного способу руху вперед. Це питання може бути таке: «Мені цікаво знати, чому ти робиш те, що робиш?». *Креативне нерозуміння*. С. де Шазер відмічає, що нерозуміння у терапевтів з'являється набагато частіше, ніж розуміння – тому нерозуміння може бути перевагою терапевта. Наприклад, те, що зазвичай сприймається як опір терапії, розглядається як сигнал про те, що терапевт не зрозумів клієнта і помилився у інтерпретації; це дає можливість терапевту більше навчитися у клієнта і повернутися на шлях рішення.

Колабораційна терапія (терапія співробітництва). Підхід, авторами якого є Х. Андерсен та Г. Гулішян, походить із проекту МТІ (Multiple Impact Therapy – Терапія Множинного Впливу), реалізованого у 70-ті роки у медичній школі Хьюстона, США. Пізніше він отримав назву Колабораційного Системного Мовного Підходу (Collaborative Language Systems Approach), а згодом, у 2000 році, назва скоротилася до Терапії Співробітництва (Collaborative Therapy) (див. [254]).

Х. Андерсен і Г. Гулішян, шукаючи нових описів і розуміння особистості, звернули на шлях філософії, лінгвістики та психології постмодернізму (М. Бахтін, Дж. Брунер, Л. Вітгенштейн, Л. Виготський, К. Джерджен). З'ясувалося, що ідеї сучасної герменевтики та соціального конструкціонізму релевантні їх концепціям і способу мислення, і тому лягли в основу їх колабораційної терапії. Основна ідея: людські системи – це лінгвістичні системи. Знання – лінгвістично сконструйовані. Їх розвиток і зміни – колективний процес, знання і той-хто-пізнає взаємозалежні. Тому знання – ані статичні, ані такі, що віднаходяться, вони плинні та створені.

Мова – це рушійна сила конструювання наших життєвих світів, і набуває вона свого значення і цінності через її використання. Тому вона обмежує і формує думки, досвід і спосіб його вираження, а те, що створено за допомогою мови – завжди є мульти-авторським. Таким чином, реальність, яку ми приписуємо подіям, досвіду, людям не існує сама-по-собі, вона скоріше соціально-сконструйована в певній субкультурі і оформлена певною мовою, і тому є лише одиницею із множини можливостей. Психотерапія тепер стає однією із мов, систем творення смислів (meaning-making system).

Колабораційний терапевт переконаний, що не існує «об'єктивної проблеми». Проблеми формуються «спів-випроміненням» смислів, які існують у спілкуванні-що-триває між іншими та із собою, і не можуть бути відділені від способу концептуалізації світу людиною. Проблеми є частиною нашого повсякденного життя, і те, що є проблемою для одного – зовсім не є проблемою для іншого.

Колабораційна терапія є процесом, який включає стосунки співробітництва та діалогічне спілкування; є процесом спів-пошуку, прояснення і розширення зони відомого; є процесом запрошення чогось нового. При цьому увага концентрується не на самому «новому», а на процесі його отримання.

У колабораційній терапії важко виділити окремі техніки, оскільки автори її вважають більшою мірою філософією терапії, ніж теорією чи моделлю. Х. Андерсен вказує на ряд важливих установок. *Партнерство у спілкуванні*. Це позиція, при якій терапевт і клієнт включаються у діалог і співпрацю, говорячи-один-з-одним, а не один-до-одного. Історія клієнта лежить у центрі роботи, а терапевт вчиться-слухає і намагається зрозуміти клієнта із його позиції. *Клієнт як Експерт*. Клієнт є експертом у своєму житті, і в такий спосіб є для терапевта учителем. *Не-знання*. Колабораційний терапевт займає позицію «не-знання». Це спосіб мислення

терапевта і його ставлення до своїх знань. Він не вірить, що займає вищу позицію у знанні чи має монополію на істину. Він пропонує те, що, як він гадає, він може знати – але завжди у пропозиційний спосіб. *Відкритість і доступність*. Що б терапевт не пропонував – він пропонує це для діалогу, він не ховається за ширмою авторитетів чи безособовими монологами. *Взаємність змін*. Оскільки терапевт не є агентом змін, а радше створює простір і фасилітує процеси діалогу та співробітництва, – то він змінюється разом із клієнтом. *Невизначеність*. Бути КТ-терапевтом означає бути в невизначеності. Коли терапевт супроводжує клієнта у його подорожі, виникає щось нове, яке змінює їх обох, і що це буде – ніколи не відомо наперед. *Буденність*. Терапія з цієї точки зору більше нагадує звичайне, щоденне спілкування і стосунки звичайних людей. Це не означає, що воно перетворюється на балаканину без мети чи дружбу. Терапевтичне спілкування існує у окремому контексті і має свою мету: клієнт просто хоче допомоги, а терапевт хоче допомогти. Клієнт і проблема не описуються як виклик чи складність. Терапевт вірить у те, що дилеми клієнтів – це дилеми їх повсякденного життя.

Вважається, що якщо терапевт приймає ці установки, якщо вони стають для нього природнім способом мислення і способом буття, – він природно і спонтанно буде взаємодіяти з клієнтом, створюючи простір, де він і клієнт зможуть спілкуватися, співпрацювати і спів-конструювати один одного.

Соціальна терапія. Соціальна терапія – напрямок, який виходить за межі терапевтичного кабінету, за межі однієї особистості, і навіть за межі однієї групи. Представники цього напрямку хочуть не мало і не багато: змінити світ на краще [364]. Історія напрямку почалася у 80-ті роки, коли Ф. Ньюмен із групою студентів загорілися бажанням щось змінити у світі, зробити його кращим. Їх було близько 30 осіб, коли вони пішли у общини робітників, малозабезпечених осіб, і почали організовувати безкоштовні

клініки, терапевтичні центри, школи. На сьогодні ця спільнота перетворилася на колективний дослідницький і тренінговий центр «Іст-Сайдський Інститут Групової і Короткотермінової Психотерапії» (East Side Institute for Group and Short Term Psychotherapy) та центри в інших містах.

В основі соціальної терапії – думка про те, що у традиційній (американській) психології свого часу була випущена ідея про те, що хоч ми й індивідуальності, але ми разом з тим є частиною групи, і частиною світу. І ми, як індивідуальності і як світова спільнота, є не лише об'єктами, що пристосовуються до певних умови. Випущено те, що людина має здібності змінювати існуюче та йти іншим шляхом, творити власну історію. І доки ми не почнемо серйозно у цьому напрямку працювати, ми не зможемо зробити нічого з жодною зі світових проблем. Зазначимо, що у соціальних терапевтів США існує величезний інтерес до ідей соціального конструкціонізму та культурно-історичної психології Л.С. Виготського. Для соціальних терапевтів психологія – це не психологія індивідуумів, ярликів, ідентичностей, діагнозів чи спроб зрозуміти людську поведінку. Це психологія прийдешнього, дій, активності і спільності; вона підтримує розвиток людини в трьох напрямках: переживання соціальності людського існування; використання сили спільної творчості; життя у спосіб, який вибудовує спільність.

Л. Хольцман формулює запитання, які стоять перед соціальною терапією: Як проявити нашу турботу про інших, про природу і оточення? Як менше ранити інших і себе, та як продуктивно справлятися із болем і ранами, які ми спричиняємо? Як дорослим зберегти задоволення від навчання, яке є у маленьких дітей? Як стати творцями життя і припинити бути об'єктами маніпуляції? Він пише: «Коли люди приходять в терапію, я намагаюсь допомогти їм стати іншими, ніж ті, ким вони є... Я намагаюсь шукати, як я можу об'єднати людей для справи, для творення чогось спільного, для гри... Як на мене, традиційна психотерапія робить людське

життя тривіальним; для мене використання власних можливостей, щоб стати іншим, є способом прославлення життя. Ми не повинні бути тими, ким є; не повинні приймати, коли хтось каже нам, хто ми є; не повинні приймати, коли ми самі собі кажемо, хто ми є. Ми не повинні сидіти позаду і казати: «Я не можу зробити те, або я не можу зробити це, тому що це не те, ким я є» [364].

Стосунковий транзакційний аналіз. Як влучно пишуть Х. Аргаден і Ш. Сіллс, в часи, коли Е. Берн створював транзакційний аналіз, традиційний клієнт був пригніченим, загнаним у рамки правил, і потребував – метафорично – «розчинника», щоб ослабити межі свого життєвого сценарію. По ходу руху у ХХІ століття типовий клієнт скоріше потребує «клею», ніж «розчинника». Щоб задовольнити цю потребу вони, на основі власного та клієнтського досвіду, сучасних моделей психоаналізу, зокрема, його стосункових і інтерсуб'єктних моделей, сучасних теорій розвитку, почали процес формування нової моделі – стосункового транзакційного аналізу [318, 408].

У стосунковому транзакційному аналізі підкреслюється значення несвідомих процесів, які протікають безпосередньо у ході роботи, їх мови і сили; терапевтичні стосунки – основний агент змін. Розроблена альтернативна модель его-станів, у якій Дитячий та Батьківський его-стани перетинаються, а сам перетин – це і є Дорослий его-стан. Ця зміна спровокована роботами, в яких показується, як «Я» проявляється (emerges) із інтеракції між дитиною та дорослим; «Я» не розвивається незалежно чи спонтанно, але цілком і повністю формується у інтеракційних процесах [392]. Батьки (або ті, хто виховують дитину) забезпечують базову афективно-регуляторну функцію для дитини. З такої позиції – джерело цієї афективної регуляції не ідентифікується як зовнішнє і з часом регуляторна функція інших стає частиною «Я».

Основні принципи стосункового транзакційного аналізу такі:

– *Центрація на стосунках.* Традиційний зараз у психотерапії принцип, згідно з яким ключовою є увага до особливостей стосунків, які складаються між клієнтом і терапевтом; і це змінює їх обох – і в цих стосунках, і за їх межами.

– *Важливість досвіду.* Найпотужніші зміни відбуваються завдяки прожитому досвіду, і найважливіші із них – завдяки досвіду стосунків. Саме тому стосунковий підхід є цілющим.

– *Значущість суб'єктивності.* У різний спосіб увага акцентується на стосунках у всіх їх формах: із собою (що я думаю чи відчуваю до себе), із іншими (що я думаю чи відчуваю до інших), із міжсуб'єктністю (взаємодія, включеність і міжособиста поведінка). Особливо цінним, і водночас – важким є отримувати інший досвід стосунків, ніж очікувався від себе чи від клієнта. Ключовим тут є зіставлення власного суб'єктивного і суб'єктивного клієнта, щоб дізнатися, коли і яка взаємодія покращить знання клієнта про себе, інших чи світ.

– *Важливість взаємного включення.* Обидві сторони процесу терапії активно включаються у процес пошуку нових і більш автентичних шляхів взаємодії один із одним. Ніхто не може бути стороннім спостерігачем чи виконавцем завдань.

– *Рівна значущість неусвідомлених і свідомих паттернів.* Як зазначає П. ДеЮнг «несвідоме – це не річ чи місце; це само-рушійні способи поведінки чи організації себе-у-стосунках, які перебувають поза межами знань особистості про них, але формують її Я-досвід» [289]. Їх розпізнавання дає ключ до розуміння того, як у клієнта з'являються ті чи інші смисли, як вони спів-створені і оформлені його індивідуальними, соціальними і культурними контекстами.

– *Реальність функціонування і зміни Дорослого его-стану.* У стосунковому транзакційному аналізі з клієнтом взаємодіють як зі здібним дорослим, який здатний до стосунків із терапевтом. Така взаємодія кидає

виклик батьківсько-материнській метафорі терапії, відповідно до якої терапевт тимчасово стає заміником батьків і задовольняє потреби клієнта, які свого часу справжніми батьками не задовольнялися. Мета – поява інтегрованого Дорослого як результат зростаючих емпатійних і спів-творчих стосунків.

– *Важливість допитливості, критичної рефлексії і креативності.* Ці речі є фундаментально важливими для стосункового транзакційного аналізу, адже без них неможлива свобода навчання і свобода практики стосунків.

Щодо методів, які використовуються в СТА, то це емпатія та інтерпретації, які слугують, у першу чергу, для аналізу, пояснення, підкреслення і роботи з процесами тут-і-тепер. Терапевт постійно фокусує увагу на впливові клієнта на нього, на своєму впливові на клієнта і на взаємодію тут-і-тепер. Якщо у класичному транзакційному аналізі терапевт об'єднується із клієнтом у боротьбі проти «токсичних» інтроєктів, мобілізуючи енергію Дитини і Дорослого, щоб кинути їм виклик, то у стосунковому вважається, що цього недостатньо, оскільки навіть якщо відбудуться значущі зміни – сам інтроєкт лишиться. Щоб із ними працювати, створюється простір для їх проявлення через стосунки терапевт-клієнт, і лиш потім відбувається перепрацювання їх у стосунках терапевт-клієнт.

Терапія фіксованої ролі. Терапія фіксованої ролі (fixed-role therapy) авторства Дж. Келлі, відноситься до групи аналізованих нами терапій Р. Неймейєром [356], який вказує, що вона була першою формою короткотермінової терапії (2-3 тижні) і провістила використання драматичних і наративних стратегій, які пізніше увійшли до арсеналу багатьох напрямків конструкціоністської терапії. Терапія фіксованої ролі передбачає декілька етапів [226]:

1. *Створення нарису самохарактеристики.* Клієнта просять

написати характеристику на себе від третьої особи.

2. *Розробка нарису фіксованої ролі.* На основі аналізу самохарактеристики терапевтом спільно з клієнтом розробляється опис неіснуючої особистості, яка наділена іншими діяльностями, цінностями та конструктами. Однак це не спроба змінити клієнта, а спонукання самотійного пошуку, розширення бачення своїх можливостей, перегляду свого життєвого досвіду з критичних позицій.

3. *Перевірка засвоєння.* Після того, як нарис фіксованої ролі створено, його обговорюють із клієнтом задля глибшого розуміння.

4. *Реальне життя.* Після перевірки засвоєння нарису, узгодження проблемних моментів та згоди клієнта продовжувати роботу, йому пропонується грати в житті роль із нарису (зазвичай, протягом двох тижнів). Клієнт повинен принаймні тричі на день перечитувати нарис, намагаючись поводитися, думати та говорити, як людина, описана в нарисі. У цей проміжок часу психолог та клієнт часто зустрічаються, обговорюють можливі проблеми. Можливе рольове програвання складних ситуацій.

Є ряд правил, які бажано виконувати при написанні нарису фіксованої ролі: 1) розвивати основну тему нарису, а не виправляти дрібні недоліки; 2) використовувати різкий контраст (людині простіше зіграти ролі, кардинально відмінні від звичних); 3) спонукати до поступового руху, а не створення якогось нового стану; 4) актуальність ролі (роль повинна враховувати реальні події, які можуть трапитися у житті клієнта, вона не повинна бути відірвана від його життя); 5) брати до уваги соціальне оточення клієнта (роль повинна поглиблювати і полегшувати міжособистісні стосунки клієнта); 6) використовувати захисні маски (клієнт, незважаючи на те, що повинен грати роль, не повинен повністю ідентифікуватися з нею, усвідомлюючи, що у певний момент часу він грає роль).

Дотичною до аналізованих підходів є ідея **ціннісної підтримки**

розвитку здібностей, розроблена О.Л.Музикою та адаптована до різних сфер життя В.В. Горбуновою [54], А.Ю. Вишиною [44], І.С. Загурською [152], Н.О. Никончук [150], Н.Ф. Портницькою [151], О.М. Савиченко [155], І.М. Тичиною [153]. Сутнісно ціннісна підтримка, розроблена у рамках суб'єктно-ціннісного підходу, являє собою «...сукупність форм і методів надання психологічної допомоги, спрямованої на гармонізацію особистісних цінностей людини чи їх актуалізацію з метою саморозвитку особистості і підтримання самоідентичності в процесі вирішення життєвих завдань» [149, С. 180].

Основні риси соціально-конструкціоністської терапії. Слідом за Х. Андерсен можна виокремити ряд положень і цінностей, спільних для усіх напрямків цієї терапії: 1) скептичне відношення до ідей існування об'єктивного знання і універсальних абсолютних істин; 2) знання і соціальна реальність лінгвістично і соціально сконструйовані; таким чином – реальність мультиваріативна; 3) мова – це засіб, за допомогою якого люди отримують уявлення про світ, включаючи реальність інших людей, події і життєвий досвід. Ні проблема, ні її рішення не існують всередині окремої людини чи сім'ї; вони оформлюються і осмислюються в стосунковому і діалогічному контексті; 4) метою терапії є створення стосункового і діалогічного контексту для трансформацій; 5) трансформації – наслідки і рішення – неunikно виникають у діалозі; 6) трансформації унікальні для кожного клієнта і учасника терапевтичної бесіди, тому не можуть бути визначені заздалегідь і наперед; 7) особистість і «Я», включаючи розвиток і активність, розглядаються як сутності і процеси взаємозалежні, спільні і діалогічні, а не внутрішні, ізольовані і автономні; 8) люди мають багато ідентичностей, які формуються і переформовуються у соціальній інтеракції. Основні цінності: не-патологічний і не-засуджувачий погляд; визнання, повага і використання клієнтської реальності і унікальності; використання історій і

метафор; співробітництво; уникання ярликів і звинувачувальних класифікацій людей, їх сімей чи поведінки; відкритість і прозорість [253].

Уявлення про соціальне конструювання дійсності, перегляд понять «Я», «особистість» не могли не позначитися на психологічній практиці. Результатом дискурсивного повороту у цій царині стала поява ряду нових методів психотерапії, які послуговуються ідеєю життя-як-тексту, який можна переписати, відновити витерті сторінки або дописати нові: наративна терапія, терапія, фокусована на рішенні, колабораційна терапія, соціальна терапія тощо. Класичні методи психологічної допомоги також усе більше послуговуються наративною метафорою – як от когнітивно-поведінкова терапія, психодрама. Відтак, ідеї соціального та дискурсивного конструювання, здобувши емпіричний базис, здобули і додаткової легітимізації у психологічній науці.

Разом із тим, слід відмітити, що проаналізовані напрямки психологічної допомоги по-перше, ще не є настільки технічно розвинутими, як класичні; по-друге, мають досить невизначену орієнтацію щодо конкретних проблем, запитів, тематики роботи із клієнтом, через що страждає можливість їх фокусування на конкретних сферах психологічної допомоги; по-третє, зважаючи на методологічний базис, вони досить важко адаптуються до «класичної» чи «модерної» особистості, яка не потребує трансформації до пост-модерного стану. Відтак, виникає потреба у: 1) чіткому фокусуванні методики на мотиваційному дискурсі особистості; 2) розробці технічного забезпечення методики за збереження її пост-модерної методології; 3) інтеграції із класичними методами психологічної допомоги для розширення гнучкості та адаптивних можливостей методики.

5.2.2. Мотиваційно-дискурсивна фасилітація: засади, структура, методики

Узагальнюючи результати дослідження структури, практик конструювання та змістів мотиваційних дискурсів особистості (р. III), специфіки макро-рівня мотиваційного дискурсу особистості (п. 4.1) та мотиваційно-дискурсивної інтеракційної феноменології (п. 4.2), а також враховуючи розроблені й апробовані структуровані практики аналізу мотиваційного дискурсу особистості, можна зробити висновки: 1) на рівні структури, практик та змістів мотиваційних дискурсів спостерігаються значущі індивідуальні варіації, при цьому в окремих випадках – ці варіації охарактеризовані учасниками дослідження як «кризові», «неприємні», «складні» тощо; 2) у мотиваційному дискурсі макро-рівня, аналізованому на прикладах соціальних мереж та рекламних слоганів, спостерігається значний конфліктний потенціал, який реалізовується вже на мікро-рівні, провокуючи мотиваційні конфлікти та кризові стани; 3) дослідження трансформаційних процесів мотиваційного дискурсу емпірично продемонструвало можливість змін дискурсу, виявило характеристики дискурсу залежних осіб та умови змін: транс-дискурсивне позиціонування та контекст-конструювання; 4) завдяки структурованим практикам процес аналізу мотиваційного дискурсу можна компактифікувати та візуалізувати.

Відтак, виникає потреба у розробці практик не лише аналізу дискурсу, але й системи практик, які би сприяли особистісним мотиваційно-дискурсивним трансформаціям. Загальний базис таких практик – передусім, не-директивність та дискурсивна чутливість і мотиваційна грамотність фахівця, який здійснюватиме таке сприяння. Реалізація такого базису можлива із опорою на фасилітативний підхід, та на описані вище прикладання ідей соціального конструювання до психологічної допомоги.

Фасилітація у контексті психологічної допомоги. Поняття фасилітації (to facilitate, англ. – полегшувати, допомагати, сприяти)

увійшло у науковий психологічний дискурс після публікацій Ф. Олпорта [250], Р. Зайонца, А. Гейнгарнера, Е. Германа [415], А. Чепмена [274], В. Гарднер, М. Ноулс, Л. Меган [303]. У них обговорювалися результати ряду експериментів, які виявили вплив наявності «спостерігача» на результати діяльності (а саме, покращення цього результату за ряду інших умов). Водночас, у дискурс психологічної допомоги (а згодом у педагогічний дискурс) це поняття вводить К. Роджерс [181], розуміючи під ним сприяння, полегшення, допомоги, яку надає фахівець (психолог, педагог) іншій людині (дорослій чи дитині) у процесі її особистісного росту. Основне завдання такого «сприяння» – то не директивне спрямування у напрямку, який наперед визначений кимось, а створення умов, за яких ріст стає в принципі можливим. К. Роджерсом виокремлено три базових установки, які властиві фасилітатору (необхідні і достатні умови фасилітації) – конгруентність, безумовне прийняття та емпатія. В сучасній вітчизняній психології фасилітативний підхід розвинуто у цілісну концепцію психологічної допомоги В.П. Лушиним, яка отримала назву «екопсихологічна фасилітація» [127, 128, 129]. За визначенням її автора, під екофасилітацією розуміється недирективне управління саморозвитком особистості, створення атмосфери екологічного ставлення до дійсності, підтримка ритму саморозвитку певної психічної чи соціальної системи, сприяння природній програмі саморозвитку особистості. Один із базових принципів екофасилітації, який утворює перетин із методологією нашої роботи, – це принцип екологічності особистісних змін, який полягає у збереженні цілісності системи і підтримці її переходу на новий рівень розвитку; у цьому процесі відбувається активне конструювання дійсності, і ймовірний перехід до нової ідентичності особистості (нелінійний, континуальний або стрибкоподібний).

Відтак, фасилітативний спосіб надання психологічної допомоги, маючи коріння у гуманістичній парадигмі, може бути застосований і в

рамках парадигми конструювання дійсності, давши змогу водночас і надавати цю допомогу, і робити це у максимально ненав'язливий спосіб, дослухаючись до мови особистості, до її варіанту дійсності, й рухаючись у тому напрямку, який валідний у її життєвому світі.

Принципи мотиваційно-дискурсивної фасилітації. Ґрунтуючись на результатах теоретичного аналізу проблем соціального конструювання дійсності (р. I), вивченні напрямків руху сучасної психології мотивації (р. II), розгляді сучасного соціально-психологічного контексту психологічної практики (п. 5.2.1), а також опираючись на результати проведених емпіричних досліджень, можна виокремити ряд принципів, які лежать у основі розробленої структури мотиваційно-дискурсивної фасилітації.

Принципи методологічного рівня – стосуються базових засад, філософського-психологічного підґрунтя мотиваційно-дискурсивної фасилітації. До них належать: лінгвістичний принцип, принцип соціального конструювання дійсності, трансформаційно-дискурсивний принцип.

Лінгвістичний принцип – полягає у розумінні мови як основи конструювання життєвого світу особистості та його мотиваційного виміру зокрема. Увага до мовних актів, до способів і індивідуальних правил творення мотиваційних конструкцій, відкриває перед фахівцем можливість доступу до практик конструювання мотиваційних дискурсів особистості, тематики дискурсу та сутності проблеми. Разом із тим, розуміння лінгвістичної природі дійсності відкриває можливість фасилітації змін через зміну мотиваційної мови, через її збагачення, ускладнення зв'язків між мовними одиницями, знайомство із новими мовними одиницями тощо.

Принцип соціального конструювання – полягає у розумінні дійсності як пізнаної реальності, при цьому сам процес пізнання та його результат зумовлений інтеракційними процесами. Стосунки між людьми, взаємодія, спілкування є джерелами психічного життя людини.

Домінуючою формою причинності є соціальна, а відтак – стосунки між фахівцем та його клієнтом є також джерелом нового конструювання дійсності, і зміни, які відбуваються у особистості – то передусім зміни у тому, як вона конструює свою дійсність у результаті фасилітаційного процесу.

Трансформаційно-дискурсивний принцип – відбиває розуміння того, що дискурси, і мотиваційні зокрема, змінюються; трансформації мотиваційних дискурсів відбуваються у напрямках тематичних, структурних та кількісних змін. Глобальним джерелом цих трансформацій є інтеракційні процеси, а підтримує їх фасилітуюче середовище, у якому нові елементи мотиваційного дискурсу легко легітимізуються. Разом із тим, феномен мотиваційної експансії дозволяє припустити, що подібні трансформаційні процеси існують і на макро-рівні: трансформуються не лише персональні, але й соціокультурні дискурси.

Принципи методичного рівня – стосуються реалізації методологічних принципів у практиці психологічної допомоги та є опорою для розробки конкретних методик і технік мотиваційно-дискурсивної фасилітації. Серед цих принципів є такі: фасилітативний принцип, інтеграційний принцип, вчинковий принцип, інтеракційний принцип, принцип позиціонування.

Фасилітативний принцип – полягає у акценті зусиль психолога не на зміні дискурсів, не на їх «корекції» або спрямуванні мотиваційно-дискурсивних трансформацій у певному наперед визначеному напрямку, а передусім – на створенні умов, за яких у просторі стосунків можливе зняття бар'єрів та перешкод для трансформацій, та створюється новий суб-дискурс: безоціночного безумовного прийняття, емпатії та конгруентності. При дотриманні фасилітативного принципу психолог визнає за особистістю право вирішувати, у якому напрямку їй потрібні зміни, мало того – визнає також він і те, що особистість може бути самоорганізованою

системою, якій подекуди треба не стільки допомога, скільки саме умови для самозмін.

Інтеграційний принцип – полягає у розумінні того, що незважаючи на різні джерела конструювання, а відтак, різні пояснювальні моделі, методично різні напрямки психологічної допомоги є досить близькими і взаємодоповнюючими, оскільки у кожному випадку у центрі їх уваги є один і той же предмет – психіка. Відтак, відкривається можливість до системного поєднання в рамках цілісного підходу до мотиваційно-дискурсивної фасилітації технік і методик наративної терапії, психодрами, позитивної терапії, а також специфікованих авторських технік, розроблених у рамках дослідження мотиваційного дискурсу (див. далі).

Вчинковий принцип – має своїм джерелом розуміння ролі вчинку та практики, а також наративу та ментативу у процесах конструювання мотиваційного дискурсу особистості (див. п. 2.2.2 та п. 4.2.2). Вчинок є полюсом, який відповідає за вихід за межі практик, за рамки звичаєвості, і вчинення того, що перебуває поза домінуючим наративом. Відтак, вчинок дозволяє запустити механізми трансформації дискурсу через не-дискурсивну реальність, яка потому набуває дискурсивної форми у ментативі, і наративізується, за рахунок чого досягнуті зміни кристалізуються. Досягти змін і суттєвих трансформацій без Вчинку – дуже складний і довгий процес, і наразі – навряд чи можливий, оскільки будь-які дискурсивні зміни мають пройти верифікацію як соціокультурною дискурсивною дійсністю, так і не-дискурсивною реальністю. І вчинковий принцип наголошує на цій можливості.

Інтераційний принцип – наголошує на важливості для трансформацій мотиваційних дискурсів і для підтримки досягнутих змін того соціального середовища, у якому перебуває особистість. Інтераційні мережі, до яких залучена людина, продукують дискурси, які можуть дисонувати із трансформаціями, або навпаки – перебувати у консонансі. І в

першому, і в другому випадку роль інтеракційного простору особистості слід враховувати, й або допомагати здобувати уміння опиратися домінуючому дискурсу, або – спиратися на нього у процесі змін.

Принцип позиціонування – наголошує на тому, що місце у мотиваційному дискурсі особистість сама дискурсивно та інтеракційно визначає, а відтак – сама може й перевизначити, якщо матиме для цього достатньо ресурсів. У концепції позиціонування Р. Харре і Б. Девіс наголошують, що у соціальному дискурсі для людини доступною є ряд позицій, набір категорій, із якими вона може себе ідентифікувати у процесі взаємодії із іншими [282, **Помилка! Джерело посилання не знайдено.**]. Вибір тієї чи іншої категорії чи їх набору у конкретний момент часу і є позиціонуванням, яке є по-суті подальшим розвитком понять «роль» та «особистісна риса». Як зазначають автори: «Позиція суб'єкта інкорпорує водночас і концептуальний репертуар, і розташування особи усередині структури прав і обов'язків для тих, хто цей репертуар використовує. Щойно прийнявши певну позицію як свою власну, особа неunikно починає бачити світ із точки зору, властивій цій позиції, і в термінах окремих образів, метафор, сюжетних ліній і концепцій, які релевантні усередині певної дискурсивної практики, в якій вони позиціоновані» [**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**, С. 35]. Що важливо, – то це те, що у теорії позиціонування «інші» розуміються як інтегральна частина процесів позиціонування: воно є спільно створене й стосункове, прийняття позиції передбачає наявність позиції співрозмовника, і позиційні процеси включають позиції власну та іншої людини [401]. Відтак, позиція фахівця при такому розумінні процесів позиціонування, стає ключовою, і власне – може бути тим інструментом, який мотиваційно-дискурсивну фасилітацію та її наслідок – трансформацію – робить можливою.

Структура мотиваційно-дискурсивної фасилітації у просторі принципів та методів психологічної допомоги. Інтегруючи принципи

методологічного та методичного рівнів, два «класичних» методи психологічної допомоги (психодраму та позитивну терапію), та результати емпіричних досліджень мотиваційного дискурсу, розроблено технологічну сітку етапності та технік мотиваційно-дискурсивної фасилітації (табл. 5.5).

В якості двох структуро-організуючих методів обрано психодраму та позитивну психотерапію, через їхню близькість до класичних методів та структурованість. і водночас наявність потужних пост-модерних ознак: поцінування спонтанності, креативності, творчості, готовності до змін та перебудови у разі потреби свого життєвого світу, врахування ролі соціального оточення та дискурсу, у який занурена людина, перебудова цього дискурсу у розмовний (позитивна психотерапія) або діяльнісний (психодрама) спосіб.

Кожна із розроблених технічних процедур перебуває на перетині принципів двох рівнів та двох етапів психодрами та позитивної терапії. Разом із тим, це не означає, що у конкретних методиках реалізуються лише два принципи, – у них вони лише максимально фокусуються, при цьому поширюючись на усі техніки, загальну логіку їх побудови, етапування тощо. У технологічній сітці (табл. 5.5) презентовано увесь набір технік, оформлений у чітку етапну структуру, – однак це є узагальнення, генеральна лінія мотиваційно-дискурсивної фасилітації, яка може змінюватися у кожному конкретному випадку: фахівець може обирати із цієї сітки ті техніки й ті етапи, які необхідні при роботі із конкретною особою, звісно, без деформації самої логіки фасилітації. Слід також зауважити, що одні й ті ж техніки можуть бути використані на різних перетинах технологічної сітки (звісно, за певних модифікацій), залежно від цілей, які ставить перед собою фахівець.

Наведемо описи запропонованих методик, акцентуючи увагу на їх сутності та завданнях, які вони виконують на кожному із етапів.

Дискурсивне дистанціювання. Завдання цієї техніки полягає у

створенні можливостей як для особи, так і для психолога, дистанціюватися від клієнтського дисфункційного мотиваційного дискурсу, спробувавши «прочитати» його із-зовні, із різних точок зору.

Таблиця 5.5.

Технологічна сітка мотиваційно-дискурсивної фасилітації

Методичні принципи	Методологічні принципи			Етапи позитивної терапії
	Лінгвістичний принцип	Принцип соціального конструювання	Трансформаційно-дискурсивний принцип	
Інтеграційний принцип	Дискурсивне дистанціювання	Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія	Реконструкція мотиваційно-дискурсивних ланцюгів	Дистанціювання
Інтеракційний принцип	Збагачення мотиваційного словника	Рольова реконструкція мотиваційного дискурсу	Ментативні провокації	Інвентаризація
Вчинковий принцип	Тематичне збагачення	Трансдискурсивне позиціонування		Ситуаційне підбавдьорення
Фасилітативний принцип	Збагачення практик конструювання мотиваційного дискурсу	Переписування наративу та оновлення ментативів		Вербалізація
Принцип позиціонування	Контекст-конструювання		Наративна фіксація змін	Розширення системи цілей
	«Розігрів»	«Гра»	«Шерінг»	
	Етапи психодрами			

Для цього фахівець використовує активне слухання та уточнюючі запитання «Що це для вас означає? Як ви це розумієте? Якби це було проблема іншої людини, що б ви про неї сказали?». Варіація цієї техніки – «психодраматичне дзеркало», в якому клієнт та фахівець міняються ролями, і фахівець повторює слова клієнта, а той – спостерігає. За рахунок отримання відповідей та розширення рефлексивності особи створюється своєрідна дистанція між нею та її мотиваційним дискурсом. Також ця техніка – підготовчий етап до трансдискурсивного позиціонування.

Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія. Детальний

опис техніки наведено у п. 5.1. Завдання її у контексті мотиваційно-дискурсивної фасилітації – системна візуалізація тематики мотиваційного дискурсу особистості, дистанціювання, виявлення зон для трансформацій.

Реконструкція мотиваційно-дискурсивних ланцюгів. Відбувається за схемою, описаною у п. 3.1.1, у якій особу просять знайти відповіді або продовжити незакінчені речення: «Тому що...», «Для того, щоб...», які йдуть послідовно, дають змогу реконструювати тому-що та для-того-щоб речення, і в такий спосіб оприявнити тематику мотиваційного дискурсу та темпоральний вимір практик його конструювання. Якщо використовується тематична картографія, то ця техніка може бути доповненням до неї.

Збагачення мотиваційного словника. Завданням цієї техніки є розширення мовного мотиваційного репертуару особи, яка бере участь у фасилітаційному процесі. Це необхідна умова розвитку мотиваційної грамотності, одним із вимірів якої є уміння говорити про свої мотиви. Адже не маючи у своєму словниковому запасі слів для позначення мотиваційних змістів свідомості, особистість не може їх відрефлексувати, збагнути і оприявнити – вони не є для неї дійсністю і перебувають поза межами її життєвого світу. Збагачення присутнє уже у попередніх техніках, коли учасник роботи знайомиться із переліком мотиваційних тем. На цьому кроці цей перелік постає у центрі уваги, кожна із тем стає предметом обговорення та пояснення. Створюються умови, за яких клієнт може позиціонувати себе у рамках відповідної тематики, «приміряти» її на себе, і зберегти позицію або відмовитися від неї. У кожному випадку, - фіналом роботи є поява більшої кількості мотиваційних слів, та глибше їх розуміння й вбудовування у мотиваційний дискурс.

Рольова реконструкція мотиваційного дискурсу. Завданням техніки є залучення до «прочитання» клієнтом свого мотиваційного дискурсу не-дискурсивних елементів та зіставлення прочитаного тексту із текстами інших людей, у т.ч. і текстом фахівця; посилення ефекту такого

«прочитання»; занурення фахівця у дискурс клієнта. Сутність техніки рольової реконструкції полягає у психодраматичній побудові «сцени» із життя клієнта, у якій той чи інший фрагмент мотиваційного дискурсу оприявнюється, і рольове програвання вчинків, діалогів, які відбувалися між учасниками певної ситуації. Завдяки побудові сцени, обмінам ролями та техніці «дзеркала» досягається максимально глибоке занурення у певний мотиваційний дискурс і ситуаційна реконструкція його.

Ментативні провокації. Завданням техніки – збагатити наративи клієнта ментативами, і за рахунок цього – допомогти вийти у вимір осмислення, розмірковування й у перспективі – вчинку, адже ментативна форма дискурсу власне і володіє функцією трансформації, на відміну від наративної, яка фіксує особистий досвід і інтегрує його у цілісну систему. Особі ставлять запитання: «Чому? Яким чином? За яких обставин? Який був у цьому сенс?» тощо відносно кожного наративного фрагменту, і всіляко заохочують робити це самостійно: у вигляді домашніх завдань, письмово, усно, у розмовах із іншими.

Тематичне збагачення. Тематичне збагачення є продовженням техніки збагачення мотиваційного словника у поєднанні із рольовою реконструкцією мотиваційного дискурсу. Завдання цієї техніки – поступове включення нових дискурсивних елементів (мотиваційних тем) у персональний мотиваційний дискурс; відстеження тих змін, які відбуваються у особистості та посилення надії. Реалізації техніки містить у собі кілька кроків: 1) вибір теми, яка потребує збагачення; 2) психодраматичне привнесення нових тем у минуле; 3) вчинкові спроби реалізації нової теми у власному житті (приміром, на основі методу фіксованої ролі).

Трансдискурсивне позиціонування. Методика роботи, яка була нами виявлена та описана у п. 4.2.2, стосовно трансформацій мотиваційного дискурсу наркозалежних осіб у закритому реабілітаційному центрі.

Йшлося про фізичне переміщення особи у новий дискурс, і поступове її знайомство із ним, навчання новим текстам та їх вбудовування потому у власний дискурс. Таке позиціонування давало змогу зайняти відносно персонального дискурсу нову, свого роду «над» позицію, й прийняти з часом свідоме рішення щодо перебування у новому дискурсі. Звісно, що форматі, у якому працюють у реабілітаційному центрі, не є фасилітаційним, а більшою мірою – примусовим. Однак, раціональне зерно техніки – знайомство із чимось іншим, новим, незвичним, нестандартним у мотиваційному плані. Помічними тут можуть стати: книги, фільми, нові референтні групи поза межами фасилітації, фасилітаційні групи.

Збагачення практик конструювання мотиваційного дискурсу. Завдання техніки – продовжити дискурсивне збагачення, але вже не у спосіб змістовий, а у спосіб знайомства із новими практиками конструювання дискурсу. Перший крок – знайомство із новими практиками (див. п. 3.2.3). Другий крок – вправлення у спробах конструювання мотиваційних текстів по-іншому, із вживанням нових практик.

Переписування наративу та оновлення ментативів. Мета техніки – допомогти зробити перші кроки до фіксації змін, які відбулися у мотиваційному дискурсі особистості. Досягається ця мета завдяки спільній із особою роботі із огляду пройденого спільного шляху та створення історій: оновленого наративу на тему свого запиту та наративу про свій шлях у контексті участі у фасилітаційному процесі. Додатково – пропонується повторно осмислити пройдений шлях, позначити винесені уроки, зроблені висновки та відмітити власні досягнення.

Контекст-конструювання. Один із останніх кроків, який належить етапу «розширення системи цілей», і джерелом якого є соціальна терапія, у якому йдеться про те, у який спосіб змінити життя навколо себе, щоб

проблема, з якої розпочалася робота, не виникала. Йдеться про зміну контексту власного життя, від мікро-кроків у околі власного психологічного простору, до макро-кроків, у околі родини, друзі, знайомих, незнайомців тощо. За рахунок цього – особистість стає агентом зміни мотиваційних дискурсів, запускаючи процеси мотиваційної експансії (див. п. 4.2.3), які добре слугують і для неї самої, і для оточення. Детально розробляються рівні контекстів, плануються інтервенції, розробляються стратегії на випадок відсутності успіхів. Тривалість роботи – залежить від бажання особи, від її ресурсів та масштабів як контекстів, так і змін. Як правило, лише перші кроки відбуваються за підтримки фахівця, після чого – можливі періодичні зустрічі для обговорення результатів.

Наративна фіксація змін. Завдання техніки – завершити роботу й остаточно підбити підсумки, досягнуті зміни тощо. Перед останньою зустріччю особу просять написати історію свого життя, і на сесії – порівнюють її із тими історіями, які були озвучені на перших зустрічах.

Підсумовуючи результати проведеної роботи, відзначимо, що на основі виокремлення ряду принципів мотиваційно-дискурсивної фасилітації (методологічного та методичного рівнів), у поєднанні із етапами психологічної допомоги у методах психодрами та позитивної терапії, а також із зверненням до технік сучасних напрямків психологічної допомоги соціально-конструкціоністського характеру (наративна терапія, соціальна терапія тощо) вдалося розробити комплекс технік мотиваційно-дискурсивної фасилітації та загальну структуру їх застосування, який передбачає можливість варіювання залежно від конкретних особливостей фасилітаційної роботи. Одне із основних завдань надалі – це експериментально перевірити валідність запропонованого методу, з'ясувавши величину та специфіку трансформацій мотиваційного дискурсу, які відбуваються унаслідок мотиваційно-дискурсивної фасилітації.

5.2.3. Застосування мотиваційно-дискурсивної фасилітації та аналіз її ефективності

Мотиваційно-дискурсивна фасилітація вирішення мотиваційних конфліктів. Мотиваційний конфлікт із точки зору класичної парадигми, можна визначити слідом за К. Левіном як ситуацію, в якій на суб'єкта одночасно діють протилежно спрямовані сили однієї величини [113]. К. Левін пропонує три варіанти конфліктних ситуації, а Г. Гекгаузен [225] описує четвертий: 1) конфлікт «прагнення-прагнення»; 2) конфлікт «уникання-уникання»; 3) конфлікт «уникання-прагнення»; 4) конфлікт «подвійне уникання-прагнення». Основними ж параметрами, які дозволяють людині зробити вибір, за К. Левіном, є цінність мети і відстань до неї (просторова, часова, і ще – подієва). *5-крокова модель психологічної допомоги Н. Пезешкіана* обрана нами через її структурованість та наявність простору для вербалізації, оприявлення дискурсу клієнта. Структура психологічної допомоги у руслі позитум-підходу, за Н. Пезешкіаном, містить 5 кроків: 1) дистанціювання, 2) інвентаризація, 3) ситуаційне підбадьорення, 4) вербалізація, 5) розширення системи цілей. Дистанціювання – дає можливість «відійти» від ситуації і подивитися на неї з певної дистанції, зайняти свого роду «мета-дискурсивну» позицію. Інвентаризація – власне, дослідження ситуації, її відображення у внутрішньому світі клієнта, її прояви у теперішньому/минулому, розбір проблеми на складові. Із дискурсивної точки зору йдеться про виявлення того, що і як людина говорить про свій конфлікт, як його описує, як наративізує та як над ним розмірковує (ментатив, дескриптив) Ситуаційне підбадьорення – пошук ресурсів, які допоможуть клієнту справитися із проблемою, пошук джерел активності, натхнення і змін. Йдеться про пошук нових мотиваційних тем, нових позицій, привнесення у дискурс людини інших елементів, яких або раніше

не було, або вони були від'єднані від її актуального дискурсу. Вербалізація – обговорення шляхів вирішення проблеми із врахуванням результатів роботи на 2 кроці та знайдених ресурсів на 3 кроці. Передбачається активне конструювання нового дискурсу. Розширення системи цілей – аналіз можливостей реалізації намічених кроків, спроби їх реалізації і пошук відповідей на питання – «Як жити після вирішення проблеми?».

Посилення фасилітуючого ефекту можливе за допомогою психодраматичних технік [148]. Суть їх, як формулює П.П. Горностай [56], полягає у тому, що внутрішня драма людини переноситься у зовнішній світ, і програється під керівництвом психодраматиста із використанням ряду технік, основні із яких – побудова сцени, обмін ролями, дублювання та дзеркало. Відбувається переведення імпліцитного змісту свідомості у дискурсивну форму, із долученням фізичних і просторових ресурсів.

Крок 1. Запит на роботу із мотиваційним конфліктом виникає лиш тоді, коли власних когнітивних та емоційних здібностей для його вирішення у людини вже не вистачає. Вона вже не бачить усіх можливих варіантів розгортання ситуації, наслідків, втрачає часову і просторову цільову орієнтацію. Відбувається почуттєве й емоційне виснаження, втрата контакту зі своїм «Я», розмивання чіткості бачення цінності цілей. Тому – слід зняти гостроту конфлікту, необхідно **дистанціювання** на емоційному і когнітивному рівнях. Технічно – відбувається побудова конфліктної ситуації, вихід клієнта зі сцени і погляд на неї із-зовні (психодраматичною мовою – техніка «дзеркало»).

Фрагмент протоколу:

Проблема, з якою звернувся клієнт (А., чоловік, 25 років, неодружений) – складнощі із працевлаштуванням. З'ясувалося, що є декілька робіт, серед яких клієнт ніяк не може обрати ту, яка б його цілком влаштовувала. Для подальшої роботи було обрано формат монодрами, і перший крок – побудова сцени: я попросив А. взяти стільки

стілців, скільки є робіт, на яких він може працювати і розташувати їх відносно свого стільця за рівнем привабливості (чим ближче, тим привабливіша робота). Всього А. взяв 4 стільці-роботи і розташував їх так: 1) телефонний оператор, 2) менеджер з продажу, 3) менеджер з персоналу та 4) започаткування власного бізнес-проекту. Кожен стілець-роботу позначили смужкою певного кольору.

Далі – вирішено взяти в роботу техніку «дзеркало», тому я запропонував клієнту відійти вбік і подивитися на ситуацію начебто із зовні. У результаті – клієнт усвідомив, що насправді не може розставити стільці правильно, бо під привабливістю роботи розуміє не один, а два параметри: легкість її отримання і її цінність для себе. І що привабливою він раніше вважав саме ту роботу, яку легко отримати, тоді як насправді хоче він зовсім іншого, і саме тому ніяк не наважиться остаточно обрати: бо найціннішою, і водночас найскладнішою для досягнення є саме остання робота – власний бізнес-проект.

Крок 2. Наступним логічним кроком є **інвентаризація** – робота із цінностями цілей та часово-просторовими відстанями до них. Завдяки цьому ситуація упорядковується і стає чіткішою. Клієнт уже може диференціювати ступені важливості, починає бачити відстані, наближається до власних почуттів до цілей, які викликали конфлікт. Для клієнта тут цінним є баланс емоційного і когнітивного аспектів аналізу, а також структурування їх життєвого простору, перетворення його із хаосу у диференційовану структуру. Технічно – пропонуємо клієнту стати на місце кожної побудованої цілі, вжитися у її роль і описати себе, почуття, які вона викликає тощо (психодраматичною мовою – техніка «обміну ролями»).

Фрагмент протоколу:

Результатом дистанціювання стало розширення сприймання ситуації вибору роботи. Для поглиблення розуміння ситуації я запропонував клієнту «обмін ролями» - сісти на кожен із стільців-робіт,

начебто він їх уже обрав, розповісти, що він на них думає та почуває та звернутися до А. від імені цих робіт. Стілець «телеоператор» викликав у клієнта багато негативних емоцій: низька самооцінка, одноманітність, нудьга, фізичне бажання по швидше зі стільця встати; звернення: «Я, як твоя робота, висотаю з тебе усі сили». Стілець «менеджер із продажу»: втома, виснаження, почуття гордості за високі досягнення, бажання працювати, вчитися новому; звернення: «Я дам тобі простір для розвитку, але заберу весь час». Стілець «менеджер із персоналу»: складно всидіти на одному місці, зовсім не знайома сфера, багато вчитися заново; звернення: «Ти маєш багато-багато вчитися, якщо хочеш мною займатися, але насправді ти мене не знаєш». Стілець «власний проект»: задоволення від життя, захопленість, почуття щастя, багато енергії, багато сил; звернення: «Ти однаково рано чи пізно мною займешся, наберися досвід».

Після повернення у свою роль, вислуховування звернень від робіт та серії обмінів ролями А. вирішив перебудувати систему: забрав стільці «менеджер із персоналу» та «телеоператор», а «менеджер з продажу» та «власний проект» поставив перед собою у хронологічному порядку: спочатку робота менеджера з продажу, потому – власний проект.

Крок 3. Як правило, після інвентаризації життєвий світ клієнта структурується і він готовий до прийняти рішення. Однак, якщо роботу на цьому обірвати, стикнемося із рядом ризиків, основні із яких – рішення, прийняте на сесії, не пройде екологічної перевірки життям клієнта; клієнт не знайде ресурсів для досягнення обраної цілі; обрана ціль лишиться мрією, в силу своєї високої привабливості, і не буде досягнута в силу відсутності бачення шляхів до неї. Інакше кажучи, робота тут лиш починається: екологічна перевірка, ресурси... Робота над цим – завдання кроку **ситуаційного підбадьорення**. Технічно – дуже гарно працює уявне переміщення у майбутнє, в якому обрана ціль досягнута. Це може бути

перестрибування, якщо у теперішньому клієнта ресурсів немає, і тоді шукаємо їх у майбутньому, або повільний шлях, якщо такі ресурси є. У психодраматичному форматі усе відбувається у просторі – будується нова сцена, в якій є майбутнє і теперішнє, і клієнт переходить у майбутнє, де й інтегрується його «знати» і «любити», і від того народжується сила й досвід досягнення (або не народжується, тоді повертаємося на 2, а то й 1 крок, бо обрана ціль перевірки на екологічність не пройшла). Психодраматична техніка – «подорож у майбутнє».

Фрагмент протоколу:

Результатом інвентаризації стало зменшення альтернатив та прояснення клієнтом своїх бажань. Далі я запропонував йому уявну «подорож у майбутнє» в два кроки: 1 – у час, коли він працюватиме менеджером із продажів; 2 – у час, коли він розпочне свій проект. Для цього ми використали смужки, які розклали на підлозі в одну лінію, і на ній стільцями позначили ці дві роботи. На першій роботі клієнт відчував з одного боку втому і відсутність часу, а з іншого – ресурсний стан через наявність у фокусі уваги зони майбутнього – власного проекту – та розуміння, що робота тут теж є внеском у майбутнє через здобуття нових знань, друзів та корисних знайомств, можливість бачити і вчитися у людей, які відкрили власні бізнес. В часі другої роботи – почуття припливу енергії, поява нових обріїв, вдячність до минулого за досвід і знання.

Крок 4. Крок **вербалізації** дозволяє пошукати конкретні способи досягнення цілей. Адже, пригадаємо К. Левіна – крім цінності важить і відстань, а вона, крім часово-просторової, може бути й «подієва» - як багато подій, дій, кроків треба зробити, щоб дійти до цілі? І головне – яких? Тому, після пошуку ресурсів повертаємося у теперішнє, і йдемо повільно до майбутнього, зупиняючись на кожному кроці, пропонуючи описати свої почуття, фізичні відчуття, бажання і т.д. Може виникнути

бар'єр, і не один – тоді клієнт зустрічається із лінню, страхами, заборонами, чужими впливами тощо. Кожен бар'єр має бути пройдений «чисто» – тобто, не може бути просто відставлений, обійдений абощо. Необхідна конфронтація, зустріч лицем-до-лиця, обмін ролями, аналіз, можливо – окремі роботи з кожним бар'єром/перешкодою, до тих пір, поки «перешкода» сама не відступить/розчиниться або ж не інтегрується із клієнтом. Тут є можливість (а для не-психотерапевта – ризик) переходу у психотерапевтичний формат, адже тут можна вийти і на дуже глибоку тематику, для роботи з якою у консультанта може не бути ресурсів. У всякому випадку, результатом такого шляху є те, що клієнт опиняється у майбутньому (і до речі, цей його другий варіант може відрізнятись від варіанту, вибудованого на 3 кроці – після пройденого шляху мета може втратити свою цінність, з'являться нові цілі тощо), і виникає питання – що далі?

Фрагмент протоколу:

На кроці ситуаційного підбадьорення клієнту вдалося знайти ресурси, і рішення про вибір роботи набуло когнітивної та емоційної чіткості. Після цього ми спробували знову пройтися у майбутнє, але вже не стрибками, а по-кроково, де кожен крок мав символізувати певне зусилля, дію, вчинок, який здійснюватиме А. щоб дійти до своєї мети. У такий спосіб шлях до пошуку бажаної роботи було конкретизовано і вербалізовано. На шляху виникли декілька перешкод – лінь, страх бути оціненим авторитетними людьми, відволікання на комп'ютерні ігри. Для роботи з цими темами ми виділили окрему сесію, де шукали джерела цих перешкод і намагалися з ними справитися. Як результат – після поверненні до сцени зустрічі із бар'єрами вони зникли і А. зміг спокійно дійти до своїх цілей.

Крок 5. Крок **розширення системи цілей** дає можливість відповісти на це питання, і відповіді ці – додаткові ресурси для клієнта. Тут же, у майбутньому, клієнт накреслює і розширює образ *дальнього*

майбутнього. Потому – важливо повернутися у теперішнє, і ще раз подивитися на ситуацію, поспілкуватися із собою-майбутнім – і розширити образ *ближнього майбутнього* – адже життя – це не лише рух до мети, яка стала елементом мотиваційного конфлікту і з якою ми працюємо – воно набагато більше, і не зле про те з клієнтом поговорити.

Фрагмент протоколу: *Діставшись майбутнього (робота над власним бізнес-проектom) ми поставили уявний діалог між «А. з майбутнього» і «А. з теперішнього», в якому А. остаточно вирішив почати пошуки роботи менеджера з продажу, паралельно здійснюючи маленькі кроки для започаткування своєї справи і тримаючи цю мету у фокусі своєї уваги. Крім того, з'явилося розуміння неможливості досягнення цієї мети без команди однодумців, без підтримки друзів та близьких – вийшли на тему складнощів із оприявненням своїх почуттів та проханням про допомогу (на роботу над цими темами було укладено окремий контракт). Також в полі уваги А. опинилися дальні цілі, як то рух своєї справи у напрямку соціально-відповідального бізнесу: «Для мене важливо знати, що те, чого я досяг, - не лише для мене чи для моєї сім'ї. Я точно знаю, що можна щось у цьому світі змінити на краще, нехай не глобально, але на рівні свого району, міста – точно можна!»*

Аналіз ефективності мотиваційно-дискурсивної фасилітації. Розроблена практика мотиваційно-дискурсивної фасилітації потребує перевірки своєї валідності: наскільки вона сприяє тим трансформаціям, для яких власне розроблена. Оптимальний шлях перевірки – експериментальний, у вигляді формувального експерименту. Надалі представимо структуру експерименту, виокремимо параметри, за якими проводитиметься оцінка змін (залежні змінні) та методику цієї оцінки, та наведемо кількісні результати статистичного порівняння величин виокремлених параметрів до та після експерименту.

Для проведення експерименту обрано міжгруповий

експериментальний план із однією експериментальною та однією контрольною групою, вимірами до та після впливу (табл. 5.6).

Таблиця 5.6.

План, за яким було організовано формувальний експеримент*

R	O ₁₁	X	O ₁₂
R	O ₂₁		O ₂₂

* *R* – рандомізація; *X* – формувальний вплив;
O – діагностичні зрізи.

Організація дослідження передбачала формування методом рандомізації двох груп: однієї експериментальної та однієї контрольної (по 14 осіб у кожній). Учасники експериментальної групи брали участь у роботі з схемою мотиваційно-дискурсивної фасилітації (по 10 годин кожен, із інтервалом у тиждень). Учасники контрольної групи брали участь лише у до- та після-експериментальних обстеженнях.

Незалежна змінна: участь учасника дослідження у роботі за схемою мотиваційно-дискурсивної фасилітації.

Залежні змінні: тематика, кількісні параметри та практики конструювання мотиваційного дискурсу особистості.

Методика виміру залежних змінних: наративне інтерв'ю із авторськими доповненнями, описаними у п. 3.1.1.

Підсумкові результати проведеного формувального експерименту наведено у додатку Н. Узагальнені результати із вказівкою на статистичну значущість відмінностей наведено у табл. 5.7.

За усіма показникам до експерименту контрольна та експериментальна групи значуще не відрізнялися (U-критерій Манна-Уїтні). Порівняння значущості змін показників до та після експерименту у контрольній та експериментальній групі (критерій знаків) показало: 1) зміни у контрольній групі статистично незначущі; 2) зміни показників у експериментальній групі – статистично значущі. Відтак, за логікою

статистичного висновку, можна стверджувати, що самі зміни були спричинені участю у процесі мотиваційно-дискурсивної фасилітації. Розглянемо ці зміни кількісних параметрів мотиваційного дискурсу детальніше, відзначивши також, що хоч більшість із них статистично значущі, – але не є значними, переважно їх можна описати зміною у кілька десятих після коми.

Таблиця 5.7.

Узагальнені результати формувального експерименту

Кількісні характеристики мотиваційного дискурсу	До фасилітації		Після фасилітації	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Індекс відносного багатства	2,59*	2,42	2,94	2,39
Індекс зв'язаності	0,85	1,17	1,10	1,16
Індекс фрагментованості	1,02	0,74	0,87	0,73
Індекс темпорального балансу	-0,32	-0,57	-0,21	-0,59
Загальний наративно-ментативний баланс	5,21	7,36	3,43	7,93
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість наративу	0,41	0,39	0,55	0,39
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість спонтанного ментативу	0,66	0,44	0,75	0,44
Абсолютна мотиваційно-дискурсивна навантаженість тексту	1,07	0,83	1,30	0,82
Кількість тем	4,00	4,00	5,93	4,29

* *Напівжирним шрифтом позначено показники, між якими спостерігаються статистично значущі відмінності ($p < 0,05$)*

Індекс відносного багатства мотиваційного дискурсу зріс від 2,59 до 2,94; індекс зв'язаності – від 0,85 до 1,10; індекс фрагментованості знизився від 1,02 до 0,87; так само, але суттєво, знизився загальний наративно-ментативний баланс – від 5,21 до 3,43; зросли показники абсолютної мотиваційно-дискурсивно навантаженості наративу (від 0,41 до 0,55), абсолютної мотиваційно-дискурсивної навантаженості спонтанного ментативу (від 0,66 до 0,75), абсолютної мотиваційно-дискурсивної навантаженості тексту (від 1,07 до 1,30), кількості тем (від

4,00 до 5,93).

Сутнісно дискурс учасників фасилітації став багатшим як на мотиваційні конструкції, так і на мотиваційні теми, став більш зв'язним і менш фрагментованим; вказані зміни стосуються як наративних, так і ментативних форм мотиваційного дискурсу, при цьому – відбувся зсув у бік зростання ментативних форм дискурсу і зменшення наративних.

Окремий показник, індекс темпорального балансу, хоч збільшується від -0,32 до -0,21, однак – статистично незначуще. Разом із тим, більш глибокий аналіз змін оприявнює іншу тенденцію – регресію індексу темпорального балансу до нуля (рис. 5.7).

Not Found

Рис. 5.7. Регресія індексу темпорального балансу

Тенденція до регресії проявляється у тому, що після участі у фасилітації стандартне відхилення показника темпорального балансу зменшується, і відбувається це за рахунок того, що у учасників, темпоральний баланс яких був нижче нуля (домінує орієнтація у минуле), він зростає, а у тих, у кого баланс був вище нуля (орієнтація у майбутнє), він спадає. У тих, хто мав у своєму дискурсі більше «тому-що» речень, - стає більше «для-того-щоб», а у тих, хто мав більше «для-того-щоб» речень – стає більше «тому-що». Статистичну перевірку виявленої закономірності було проведено за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA, програма Statistica 8.0), однак – закономірність виявилася статистично незначущою, що ми пов'язуємо передусім із малими вибірками (див. додаток Н., табл. Н.3). Відтак, мова поки що може йти лише про тенденцію, яка потребує більш масштабних контрольованих рандомізованих досліджень і є однією із перспектив подальших розробок у царині мотиваційно-дискурсивної фасилітації.

Окремий фокус у аналізі змін слід зробити на динаміці якісних характеристик мотиваційного дискурсу, і тому акцентуємо увагу на практиках його конструювання (див. додаток Н., табл. Н.1) та тематичних змінах. Учасники, які мали домінуючу практику уникання конструювання мотиваційного дискурсу, почали використовувати інші практики, зокрема: практику переважно наративного конструювання та практику ментативної компенсації. Учасники із одиничними практиками – почали послуговуватися переважно ланцюговою практикою. Відтак, можна стверджувати, що відбулося збагачення практик конструювання мотиваційного дискурсу (зважаючи на те, що у учасників контрольної групи таких змін не відбулося). Тематичні зміни стосувалися переважно появи нових тем у мотиваційному дискурсу, при тому що старі теми лишалися незмінними (у більшості випадків).

Відтак, можна стверджувати, що у результаті участі у процесі мотиваційно-дискурсивної фасилітації відбуваються значущі зміни у персональних мотиваційних дискурсах, що відображається на кількісному рівні (характеристики дискурсу), змістовому рівні (тематика дискурсів) та рівні практик конструювання мотиваційних дискурсів.

Висновки до п'ятого розділу

У п'ятому розділі дисертаційної роботи розглянуто структуровані практики мотиваційно-дискурсивного аналізу та фасилітації мотиваційно-дискурсивних трансформацій. Зокрема, описано практики аналізу мотиваційного дискурсу у онтогенетичному вимірі, які ґрунтуються на авторській процедурі математичного моделювання життєвого шляху: мотиваційно-дискурсивна тематична картографія подієвого простору особистості та мотиваційно-дискурсивна тематична картографія діяльнісного та інтеракційного просторів особистості. Також представлено розробку методу мотиваційно-дискурсивної фасилітації: проаналізовано загальний контекст сучасного простору методів психологічної допомоги, розроблено засади, загальну структуру та техніки фасилітації, й способом формувального експерименту вивчено її ефективність.

1. Авторська процедура математичного моделювання життєвого шляху, яка ґрунтується на інтеграції методики каузометрії та методів багатомірної статистики (факторного, кластерного аналізів або багатомірного шкалювання) має природу, подібну до наративного інтерв'ю, ґрунтується на вивченні життєвих наративів особистості, й відтак, може слугувати технологічним базисом для розробки структурованих практик аналізу мотиваційного дискурсу у онтогенетичному контексті: мотиваційно-дискурсивних тематичних картографій.

2. Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія подієвого, діяльнісного та інтеракційного просторів є стандартизованою (у частині проведення) практикою, яка дозволяє у структурований і економний (з точки зору часових ресурсів) спосіб оприятити тематику мотиваційного дискурсу особистості у її зв'язку із мікро-наративами життєвого шляху особистості, діяльностями, у які включена особистості та значущими особами, а також візуалізувати взаємозв'язки між самими мотиваційними темами та між мотиваційними темами та подіями, діяльностями за

значущими особами, які пов'язані із життєвим шляхом особистості.

3. Уявлення про соціальне конструювання дійсності, перегляд понять «Я», «особистість» позначитися на психологічній практиці. Результатом стала поява ряду методів психотерапії, які послуговуються ідеєю життя-як-тексту: наративна терапія, терапія, фокусована на рішенні, колабораційна терапія, соціальна терапія тощо. Водночас, ці методи фокусуються на наративній метафорі, не виходячи на рівень дискурсу. Класичні методи психологічної допомоги також усе більше послуговуються наративною метафорою – як от когнітивно-поведінкова терапія, позитивна терапія, психодрама. Відтак, ідеї соціального конструювання, пройшовши емпіричну перевірку, здобули додаткової легітимізації у психологічній науці, і на їх базі можливе вибудовування нового спеціалізованого проекту – комплексу методик мотиваційно-дискурсивної фасилітації, який інтегрує обидві групи методів, водночас виходячи на дискурсивний рівень. Засадничі принципи мотиваційно-дискурсивної фасилітації (лінгвістичний принцип, принцип соціального конструювання дійсності, трансформаційно-дискурсивний принцип, фасилітативний принцип, інтеграційний принцип, вчинковий принцип, інтеракційний принцип, принцип позиціонування) у поєднанні із етапністю психологічної допомоги у методах психодрами та позитивної терапії, лягли у основу технологічної сітки етапності та комплексу методик мотиваційно-дискурсивної фасилітації як методу сприяння трансформаціям мотиваційного дискурсу особистості.

4. Аналіз ефективності застосування комплексу методик мотиваційно-дискурсивної фасилітації, здійснений за допомогою стратегії формульовального експерименту, показав, що у результаті участі у процесі фасилітації відбуваються значущі зміни, що відображається на кількісному рівні (характеристики дискурсу), змістовому рівні (тематика дискурсів) та рівні практик конструювання мотиваційних дискурсів

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення проблеми розвитку соціальної дискурсивної психології мотивації, що виявляється в розбудові концепції мотиваційного дискурсу особистості і його соціально-психологічного конструювання у інтеракційному просторі, а також розробленні та впровадженні у практику психологічної допомоги комплексу методик мотиваційно-дискурсивної фасилітації.

Загальні висновки сформульовані на основі теоретико-емпіричного аналізу проблеми у межах мотиваційно-дискурсивної концепції.

1. Методологічним базисом для вивчення мотивації як соціально-психологічного явища є ідеї та положення, сформульовані у традиціях постнекласичної раціональності у сучасній психологічній науці: парадигмальна толерантність, мультипарадигмальність, міждисциплінарність, надрефлексивність, мережева організація знання та визнання його дискурсивної природи, герменевтична орієнтація дослідницьких стратегій. На цьому базисі відкривається погляд на соціально-психологічний світ, при якому він із наперед заданого стає «привласненим», самостійно спроектованим та побудованим людиною. У такому ракурсі сучасне розуміння базових для соціальної психології мотивації категорій змінюється: «Я» розглядається як процес і результат самооповіді, наративізації інтеракції у контексті значущих подій; «ідентичність», «автентичність особистості» та власне «особистість» переглядаються із точки зору первинності спілкування, соціального життя, та соціо-лінгвістичних закономірностей розгортання дискурсивних процесів. Відповідно, акценти наукового психологічного дослідження зміщуються із вивчення сутності мотивації на вивчення способів її дискурсивного конструювання. Можливість такого дослідження реалізується в межах концепції життєвого світу, в якій розгляд

дискурсивної і соціально-сконструйованої природи особистості, Я, ідентичності та інших процесів – мотивації зокрема – стає методологічно несуперечливим. Перебуваючи і конструюючись у інтеракційному просторі, життєсвіт набуває мотиваційного виміру через дискурс, через вербалізацію людиною самій собі та іншим власних бажань, потреб, причин, а також через їх атрибуцію щодо інших. Вербалізовані – вони стають елементами мотиваційного дискурсу, переважно у наративній або ментативній формах.

2. Категоріально-термінологічний розвиток психології мотивації у соціально-психологічному вимірі є рухом між есенціальним розуміння мотивів як сутностей та екзистенційним розуміння їх як результату життя; наразі відбувається перехід від метафори «відповідності» до метафори «становлення», у межах якої й існує сучасний науковий дискурс «конструювання мотивації». Він характеризується відмовою від постулювання сутностей та розглядом мотивації як процесу дискурсивного конструювання, який відбувається у інтеракційному просторі. Ґрунтуючись на такому розумінні та на сучасних дослідженнях мотиваційного конструювання визначено два рівні мотиваційного дискурсу: дискурс-дія (мікро-рівень, рівень особистісного дискурсу) та дискурс-контекст (макро-рівень, рівень соціокультурного дискурсу). Мотиваційний дискурс особистості визначений як особистісний вербальний процес, у якому собі або Іншому пояснюються/конструюються мотиваційні конструкції; як продукт він є текстом, який створений для Себе або Іншого, може бути прочитаний і містить мотиваційний компонент у вигляді безпосередніх вербальних мотиваційних конструкцій або ж їх опосередкованих описів. Мотиваційний дискурс-контекст визначається як фрагмент цілісного соціокультурного дискурсу, в якому відбувається конструювання мотиваційних дискурсів особистості (на мікро-рівні), і являє собою сукупність текстів із мотиваційними

конструкціями (наявними імпліцитно або експліцитно), які перебувають у полі прочитання окремої особистості, мають адресність і існують в рамках інших дискурсивних жанрів.

3. Наратив та ментатив є двома базовими формами конструювання мотиваційного дискурсу особистості, які в осциляторний спосіб змінюють одна одну, виконуючи різні функції: наратив – стабілізації, ментатив – трансформації. Статистично значущими виявилися такі тенденції: наявність у наративі ментативних фрагментів, навантаженість мотиваційними конструкціями переважно спонтанних ментативів, зв'язок появи ментативів із наявністю у дискурсі наративів без мотиваційних конструкцій, загальне переважання у особистісних текстах дискурсів без мотиваційних конструкцій. Щодо гендерних відмінностей, то з'ясовано, що у чоловіків більше мікро-наративів із мотиваційним дискурсом, у жінок же більше мікро-ментативів. Підбиваючи підсумки аналізу вікової динаміки мотиваційно-дискурсивного конструювання, можна констатувати наявність потреби у мотиваційному дискурсі, яка реалізовується спочатку у наративній формі, а з віком переходить у ментативну. Аналіз тематики мотиваційного дискурсу дозволив виокремити 26 тем, серед яких провідними є такі: значущі стосунки, афіляція, дружба, кохання; визнання, схвалення; підконтрольність, залежність; стабільність; самодетермінованість; досягнення успіху; духовність; матеріальне забезпечення. Також виділено ряд вимірів практик конструювання мотиваційних дискурсів: конструктивно-осциляторний, темпоральний, структурний.

4. У результаті емпіричного дослідження соціокультурного рівня мотиваційного дискурсу на прикладах соціальних мереж та телевізійної реклами з'ясовано, що з одного боку, дискурс може продукувати ряд мотиваційних проблем (як от мотивація вибору ідентичності у контексті потенційної можливості множинної ідентичності, іманентна мотивація

членства у соціальній мережі, перманентний мотиваційний конфлікт і домінування стратегії його уникання), з іншого – вбудовуватися у особистісний мотиваційний дискурс завдяки релевантності тематики, інтеракційному контролю, конструюванню ідентичності, транзитивності, модальності істини і категоричності, та прямих відношень між лексикою, граматикою та семантикою. Дослідження специфіки інтердискурсивної взаємодії призвело до емпіричного підтвердження існування ряду феноменів: мотиваційної грамотності, трансформації мотиваційного дискурсу та мотиваційної експансії. Мотиваційна грамотність як уміння прочитати мотиваційний дискурс партнера по інтеракції, має два параметри: тематична релевантність та структурна релевантність. Виявлено ряд факторів, які сприяють мотиваційній грамотності: збільшення тривалості інтеракції у безпосередньому контакті; мета-дискурсивна позиція; центрація на партнері; спроби відтворення мотиваційно-дискурсивних ланцюгів; готовність до рефлексивної позиції; наявність у дискурсі партнера ментативної частки. Підсумовуючи результати дослідження трансформаційних процесів, виокремлено кілька типів трансформацій: тематичні (перебудова тематики мотиваційного дискурсу); структурні (зміна наративно-ментативної структури дискурсу); трансформації практик (зміна звичних практик конструювання дискурсу). Основними вчинковими процесами, які запускають зміни, є транс-дискурсивне позиціонування та мотиваційно-дискурсивне контекст-конструювання. Підсумовуючи результати дослідження феномену мотиваційної експансії можна стверджувати, що він знайшов своє емпіричне підтвердження на матеріалі експансії дискурсів зовнішньої/внутрішньої мотивації. Виявлено значущі зв'язки між мотиваційно-дискурсивними елементами і не-дискурсивними показниками мотивації особистості; з'ясовані три типи практик взаємодії із мотиваційними дискурсами (споживання, ігнорування та інтеракція).

5. Мотиваційно-дискурсивна тематична картографія подієвого, діяльнісного та інтеракційного просторів є стандартизованою у частині проведення практикою, яка дозволяє у структурований і економний спосіб оприятити тематику мотиваційного дискурсу особистості у зв'язку із її автобіографічними наративами, діяльностями, до яких вона залучена, та її значущими особами, а також візуалізувати взаємозв'язки між самими мотиваційними темами. Авторський комплекс методик мотиваційно-дискурсивної фасилітації сприяє особистості у процесах трансформації мотиваційного дискурсу, зокрема, емпіричне дослідження показало, що у учасників відбуваються значущі зміни на кількісному рівні (зростання ряду кількісних характеристик дискурсу), змістовому рівні (збагачення тематики мотиваційного дискурсу) та на рівні практик конструювання мотиваційних дискурсів (їх ускладнення).

Перспективи подальших досліджень вбачаються у подальшій теоретичній розбудові концепції, її розширенні та вивченні меж її придатності. Зокрема, значущими напрямками є дослідження ролі сімейних стосунків та сімейного дискурсу у конструюванні мотиваційного дискурсу дитини; онтогенетичних аспектів мотиваційно-дискурсивних трансформацій; удосконалення методів мотиваційно-дискурсивної фасилітації, їх адаптація до психотерапевтичного, реабілітаційного, освітнього, організаційного просторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.
3. Андрієвська В. В. Основні дискурси в процесійній діяльності сучасного психолога // Мова і мовлення в просторі наукової і практичної діяльності психологів : монографія / В. В. Андрієвська [та ін.] ; ред. В. В. Андрієвська. Акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К. ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – С. 16-32.
4. Анцыферова Л. И. Личность в динамике: некоторые итоги исследования / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1992. – № 5. – С.12-25.
5. Анцыферова Л.И. Психологическая концепция Пьера Жана / Л. И. Анцыферова // Вопросы психологии. – 1969. – №5. – С. 172-184.
6. Анцыферова Л.И. Психология повседневности: жизненный мир личности и «техники» ее бытия / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1993. – №2. – С. 3-16.
7. Арестова О. Н. Мотивация пользователей Интернета / О. Н. Арестова, Л. Н. Бабанин, А. Е. Войскунский // Гуманитарные исследования в Интернете. [под ред. А.Е.Войскунского]. – М. : Терра-Можайск, 2000. – С. 55-76.
8. Артемьева Е. Ю. Психология субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 128 с.
9. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: Методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2002. – 480 с.
10. Асмолов А. Г. Историко-эволюционная парадигма конструирования разнообразия миров: деятельность как существование / А. Г. Асмолов //

- Вопросы психологии. – 2008. – № 5. – С. 3-11.
11. Балл Г. Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті / Г. Балл // Соціальна психологія. – 2007. – №6. – С. 3-16.
  12. Бегтин И. Мотивация пользователей в Веб 2.0 проектах [Электронный ресурс] / Иван Бегтин // Режим доступа: <http://ivan.begtin.name/2007/08/08/motivatsiya-polzovateley-v-veb-20-proektah/>
  13. Бейтсон Г. Экология разума: избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии / Грегори Бейтсон. – М. : Смысл, 2000. – 476 с.
  14. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
  15. Бергер П.Л. Общество в человеке / П.Л. Бергер // Социологический журнал. – 1995. – № 2. – С. 162–180.
  16. Бибрих Р. Р. Из истории проблемы детерминизма в психологии мотивации / Р. Р. Бибрих // Вестник МГУ. Психология. – Сер. 14. – 1978. – № 2. – С. 75-87.
  17. Бинсвангер Л. Бытие-в-мире / Людвиг Бинсвангер – М. : «КСП+», СПб. : Ювента», 1999. – 300 с.
  18. Блинова О. Є. Психологічні основи соціальної мобільності особистості : навч. посіб / О. Є. Блинова ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2010. – 230 с.
  19. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр – М. : Добросвет, 2000. – 389 с.
  20. Бодров В. А. Нелинейная модель мотивационной сферы личности / В. А. Бодров, Г. В. Ложкин, А. Н. Плющ // Психологический журнал. – 2001. – т. 22 – №2. – С. 90-100.
  21. Бондарчук О. І. Психологічні умови становлення мотивації керівників загальноосвітніх шкіл до професійного вдосконалення / О. І. Бондарчук // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології

- ім. Г.С. Костюка АПН України / ред. С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка. – К. : Міленіум, 2001. – Т. 1. – Випуск 1. – С. 111–114.
22. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія / О. І. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.
  23. Борисюк А. С. Внутрішньоособистісні конфлікти у процесі соціалізації студентської молоді / А. С. Борисюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2013. – № 2 (31). – С. 53-61.
  24. Борисюк А. С. Особливості мотиваційних компонентів пізнавальної активності студентів-медиків / А. С. Борисюк // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Видавництво “Плай” Прикарпатського університету, 2006. – Вип. 11. – Ч.1. – С. 31-36.
  25. Борисюк А. С. Роль професійної ідентичності у становленні фахівця / А. С. Борисюк // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. – Житомир : „Вид-во ЖДУ ім. І. Франка”, 2009. – Т. 7. – Вип. 19. – С. 37-41.
  26. Боришевський М. Й. Провідні теоретико-методологічні принципи та їх розвиток в українській психологічній науці / М. Й. Боришевський // Проблеми заг. та пед. психол. : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2002. – Т. IV. – Ч. 5 – С. 31–36.
  27. Бохонкова Ю. О. Вплив соціокультурного середовища на формування випереджальної стратегії поведінки особистості / Ю. О. Бохонкова // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2012 а. – Т. 24. – ч. 6. – С. 43-50.
  28. Бохонкова Ю. О. Психологічні основи випереджальної стратегії

- поведінки особистості : монографія / Ю. О. Бохонкова; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ : Ноулідж, 2012 б. – 251 с.
29. Братусь Б. С. Психологический анализ изменений личности при алкоголизме / Б. С. Братусь. – М.: Наука, 1974. – 340 с.
  30. Бурлачук Л. Ф. Міжкультурні відмінності вибірок стандартизації тесту мотиваційних орієнтацій / Леонід Бурлачук, Христина Рахубовська // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 186-190.
  31. Бурлачук Л. Ф. Психология жизненных ситуаций / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. – М. : Российское педагогическое агентство, 1998. – 263 с.
  32. Валентик Ю. В. Комплексная оценка статуса и уровни мотивационных установок на проведение реабилитационных и реконструктивных мероприятий у больных с зависимостью от психоактивных веществ / Ю. В. Валентик, Е. М. Новиков, А. А. Дрейзин, Е. С. Соболев // Наркология. – 2009. – № 11. – С. 60-68.
  33. Валлон А. Психическое развитие ребенка / Анри Валлон. – СПб. : Питер, 2001. – 208 с.
  34. Василюк Ф. Е. Методологический анализ в психологии / Ф. Е. Василюк. – М. : МГППУ ; Смысл, 2003. – 240 с.
  35. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М. : Издательство Московского университета, 1984. – 200 с.
  36. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади : монографія / Вадим Васютинський. – К. : КСУ, 2005 а. – 492 с.
  37. Васютинський В. Інтеракційні виміри особистісного і соціального буття / Вадим Васютинський // Соціальна психологія. – 2005 б. – № 3 (11). – С.8-19.
  38. Васютинський В. Психологічні виміри спільноти : монографія / Вадим Васютинський. – К. : Золоті ворота, 2010. – 120 с.
  39. Васютинський В. О. Мотивація влади як чинник і результат

- міжсуб'єктних стосунків // Актуальні проблеми психології. – Т. 1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. – Вип. 2. – С. 15–22.
40. Вацлавик П. Конструирование клинических «реальностей» // Эволюция психотерапии. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – Т.1. – С. 272-282.
  41. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / П. Вацлавик, Д. Бивин, Д. Джексон ; пер. с англ. А. Суворовой. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО Пресс, 2000. – 320 с.
  42. Вашкевич А. В. Дискурс [Електрон. ресурс] / А.В. Вашкевич // История философии: Энциклопедия. – Минск. : Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. – 1376 с. – Режим доступа : <http://www.psylib.org.ua/books/gritz01/diskurs.htm>
  43. Винтерхофф-Шпурк П. Медиапсихология. Основные принципы / Петер Винтерхофф-Шпурк. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 288 с.
  44. Вишина А. Ю. Тренінг ціннісної підтримки розвитку музичних здібностей та грамонізації особистості у юнацькому віці / А.Ю. Вишина // Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / [За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики]. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – С. 212-218.
  45. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога / Ж. П. Вірна. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волинського держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. – 320 с.
  46. Вірна Ж. П. Стиль психічної саморегуляції та мотиваційна спрямованість особистості керівника / Ж. П. Вірна // Вісник Київ. міжнар. ун-т; редкол.: Піроженко Т.О. (голов. ред.) [та ін.]. – К., 2006. – С. 62-72.
  47. Войскунский А. Е. Мотивация хакеров: психосемантическое исследование / А. Е. Войскунский, В. Ф. Петренко, О. В. Смыслова //

- Психологический журнал. – 2003. – Т.24. – №1. – С. 104-118.
48. Волков В. Н. Человек и его жизненные миры / В. Н. Волков // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. – 2012. – № 1. – С. 7-27.
  49. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
  50. Гагарина Н. А. Мотивация наркозависимых в процессе выздоровления [Электронн. ресурс] / Н. А. Гагарина. – Режим доступа: http://www.narkohelp.ru/publications/motivaciya_narkomanov.html
  51. Галіченко О. В. Підходи до визначення категорії ”мотивація” / О. В. Галіченко // Вісник СНАУ. Серія „Економіка та менеджмент”. – вип. 5/1. – 2010. – С. 44-47.
  52. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Крони. – К.: Наукова думка, 1984. – 207 с.
  53. Горбунова В. В. Психологія командотворення: цінісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд : монографія / Вікторія Горбунова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 380 с.
  54. Горбунова В. В. Ціннісна підтримка розвитку здібностей у віці середньої дорослості / В. В. Горбунова // Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / [За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики]. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – С. 242-258.
  55. Горностай П. П. Рольова компетентність як умова гармонійності життєвого світу особистості / Павло Горностай. // Психологічні перспективи. – 2004. – Вип. 6. – С. 23-35.
  56. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности : монография / П. П. Горностай. – К. : "Интерпресс ЛТД", 2007. – 312 с.
  57. Гузенко С. Типи рематичних домінант рекламного дискурсу / С. Гузенко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Випуск 73. – Ч. 2. – С.

116-125.

58. Гусельцева М. С. Постнеклассическая рациональность в культурной психологии / М. С. Гусельцева // Психологический журнал. – 2005. – С. 5-15.
59. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1992. – № 7. – С. 136-177.
60. Джерджен К. Дж. Движение социального конструкционизма в современной психологии / К. Дж. Джерджен [пер. с англ. Е. В. Якимовой] // Социальная психология: саморефлексия маргинальности: Хрестоматия / РАН ИНИОН. Лаб. социологии; Отв. ред. М. П. Гапочка; Ред.-сост. Е. В. Якимова. – М. : ИНИОН, 1995. – С. 51-73
61. Джерджен К. Сотовый телефон и отсутствующее присутствие // Постнеклассическая психология. – 2005. – №1. – С. 31-50.
62. Донченко Е. А. Фрактальная психология (доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни) / Е. А. Донченко – К. : Знание, 2005. – 323 с.
63. Донченко О.А. Ахетиповий менеджмент : монографія / О.А. Донченко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 264 с.
64. Дорфман Л.Я. Метаиндивидуальный мир / Л. Я. Дорфман ; [Предисл. Д. Леонтьева] – М. : Смысл, 1993. – 456 с.
65. Дронов С. В. Многомерный статистический анализ / С. В. Дронов. – Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2003. – 213 с.
66. Дубина Н. И. Математические основы эмпирических социально-экономических исследований / Н. И. Дубина. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2006. – 263 с.
67. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм / [Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана]. — М. : Канон, 1995. – 352 с.

68. Егорченко С. П. Особенности мотивационной сферы и личностных реакций наркозависимых при длительной ремиссии / С. П. Егорченко // международный медицинский журнал. – № 4. – 2008. – С. 18-21.
69. Жадан І. В. Цінності в структурі політичної картини світу молоді: концептуальні засади дослідження / Ірина Жадан // Психологія особистості. – 2013. – № 1(4) – С. 213-221.
70. Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискуссия : сб. статей / [Под ред. Л. Ф. Обуховой и Г. В. Бурменской]. — М. : Гардарики, 2001. – 624 с.
71. Жижина М. В. Исследование взаимосвязи социальных представлений о массмедиа с медиаповедением личности / М. В. Жижина // Социосфера – 2012. – № 4. – С. 43-51.
72. Жорнова О. І. Звичаєвість соціального життя як науковий конструкт соціальної психології (на прикладі дискурсу культуротворчості) / О. І. Жорнова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. пр. – К. : Логос, 2013. – Вип. 18. – С. 138-146.
73. Жорняк Е. С. Нарративная терапия: от дебатов к диалогу [Електронн. ресурс] / Е. С. Жорняк // Журнал практической психологии и психоанализа.— 2001. – №4. – Режим доступа : <http://psyjournal.ru/psyjournal/articles/detail.php?ID=2813>.
74. Журавлев В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях / В. Ф. Журавлев // Социология: 4 М. – 1993-1994. – № 3-4. – С. 34-43.
75. Заграй Л. Д. Конструювання моделі світу особистості як континуальної системи концептів / Л. Д. Заграй // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2014. – Вип.19. – Ч.1. – С. 9-15.
76. Заграй Л. Д. Способи конструювання Я: нові підходи у дослідженні /

- Л. Д. Заграй // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки : збірник наукових праць / за ред. Н. О. Євдокимової. – № 1 (14), травень 2015. — Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – С. 20-24.
77. Загурська С. М. Теорії мотивації: історія виникнення та їх сутність / С. М. Загурська // Проблеми загальної та педагогічної психології [Текст] : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за ред. : С. Д. Максименко. - К. : Ін-т психології, 2009 - Т. 11, Ч. 4. – С .119-129.
78. Засєкіна Л. В. Мова як когнітивно-дискурсивна психомеханіка свідомості / Л. В. Засєкіна // Психологічні перспективи. – 2014. – Вип. 23. – С. 112-127.
79. Засєкіна Л. В. Мовна особистість у сучасному соціальному просторі / Лариса Засєкіна // Соціальна психологія. – 2007. – № 5 (25). – С. 82-90.
80. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис... докт. філолог. наук : спец. 10.02.02 «Рос. мова» / В. В. Зірка. – К., 2005. – 35 с.
81. Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод / М. В. Йоргенсен, Л. Дж. Филлипс. – Х. : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2008. – 352 с.
82. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С.5-20.
83. Карикаш В. И. Основы психологического консультирования в позитивном подходе / В. И. Карикаш, Н. А. Босовская, Ю. Е. Кравченко, С. А. Кириченко. – Черкасы, 2009. – 43 с.
84. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009 – 512 с.
85. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект // Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-

- психологічні студії / [За заг. ред. В.О. Татенка]. – К.: Либідь, 2006. – С. 157-175.
86. Карпенко З. С. Медіаторний потенціал аксіопсихології особистості в сучасному методологічному дискурсі / З.С. Карпенко // Психологія особистості. – 2013. – №1 (4). – С. 68-76.
  87. Квале С. Исследовательское інтервью / Стейнар Квале – М. : Смысл, 2003. – 301 с.
  88. Келли Дж. Теория личности (теория личных конструктов) / Дж. Келли. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
  89. Климчук В. О. Багатомірне шкалювання: використання у психологічних дослідженнях / В. О. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №6. – С. 17-21.
  90. Климчук В.О., Горбунова В.В. Внутрішня мотивація учбової діяльності молоді: теорія, методика, програма розвитку : монографія / В. О. Климчук, В. В. Горбунова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 110 с., іл..
  91. Климчук В. О. До проблеми використання критерію Манна-Уїтні та критерію знаків у психології / В. О. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №7. – С. 6-11.
  92. Климчук В. О. Експериментальне дослідження явища мотиваційного зараження / Віталій Климчук // Соціальна психологія. – 2005. – №3(11). – С.59-71.
  93. Климчук В. О. Опитувальник внутрішньої мотивації / В. О. Климчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Серія 12. – №12 (37). – С. 71-76.
  94. Климчук В. О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях / В. О. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №8. – С. 43-48.

95. Кожевников С. Б. Жизненный мир человека как модус культуры : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.13 «Философия и история религии, философская антропология, философия культуры» / С. Б. Кожевников. – Ростов-на-Дону, 2006. – 49 с.
96. Колісник О. П. Постнекласична парадигма взаємодії особистості зі світом шляхом її духовного саморозвитку / О. П. Колісник // Психологічні перспективи. – 2011. – Вип. 17. – С. 132-147.
97. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
98. Конюхова Л. Вираження спонукання в слогані телереклами / Любов Конюхова // Вісник Львівського університету. Серія «журналістика». – 2003. – Вип. 23. – С. 103–108.
99. Коржова Е. Ю. Методика “Психологическая автобиография” в психодиагностике жизненных ситуаций / Е. Ю. Коржова [Под ред. Л.Ф. Бурлачука]. – К. : МАУП, 1994. – 109 с.
100. Корінь О. Семантичні та синтаксичні особливості побудови слоганів в англomовному рекламному Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Випуск 73. – Ч. 2. – 265 с.
101. Короленко Ц. П. Психосоциальная аддиктология / Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитриева. – Новосибирск : Издательство «Олсиб», 2001. – 251 с.
102. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 368 с.
103. Кочубейник О. М. Автентичність особистості і її життєвому світі: модуси, процеси, статуси : монографія / О. М. Кочубейник. – К. : Видавництво педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2010 а. – 272 с.
104. Кочубейник О.М. Постмодерн: автентичність особистості та трансформація дискурсу соціальності / О. М. Кочубейник // Вісник

- НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 1. – 2010 б. – С. 113-118.
105. Крылов В. Ю. О многомерном шкалировании в неметрических пространствах / В. Ю. Крылов // Психологический журнал. – 1987. – Т.8. – №5. – С. 140-142.
  106. Кулагина И. Ю. Жизненный мир и центральный жизненный принцип / И. Ю. Кулагина, В. Н. Коллюцкий // Психология развития и возрастная психология. – М.: Академический проект: Трикста, 2011. – С. 78-89.
  107. Кулаков С. А. Интегративные тенденции в психотерапии эпохи постмодерна / С. А. Кулаков // Обзорение психиатрии и медицинской психологии имени В.М.Бехтерева. – 2004. – № 3. – С. 8-11.
  108. Кули Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок / Кули Чарльз Хортон. [Пер. с англ.] – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. — 320 с.
  109. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. — 300 с.
  110. Кэмпбелл Д. Т. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях : пер. с англ. / Дональд Т. Кэмпбелл ; [сост. и общ. ред. М. И. Бобнева] ; [авт. вступ. ст. Г. М. Андреева] ; [ред. Э. М. Пчелкина] . – М. : Прогресс, 1980. – 391 с.
  111. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов. – Харьков, 2010. – 368 с.
  112. Лапшина А.Ю. Коммуникативная ситуация нарративного интервью / А. Ю. Лапшина // Вестник СамГУ. – 2008. – № 4 (63). – С. 70-79.
  113. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды / Курт Левин. – М.: Смысл, 2001. – 572 с.
  114. Левинас Э. Избранное: трудная свобода. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 752 с.
  115. Левченко Т. І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності;

- монографія / Тетяна Левченко. – Вінниця: Нова Книга, 2011. – 448 с.
116. Леонтьев А. Н. Психология 2000 года / А. Н. Леонтьев // Философия психологии: Из научного наследия / [Под ред. А. А. Леонтьева, Д. А. Леонтьева]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 286 с.
  117. Леонтьев Д. А. Жизненный мир человека и проблема потребностей / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 1992. – Т.13 – № 2. – С. 107-120.
  118. Леонтьев Д. А. К типологии жизненных миров / Д. А. Леонтьев // 2 Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: Материалы сообщений / [под ред. Д. А. Леонтьева]. – М. : Смысл, 2004. – С. 114-116.
  119. Леонтьев Д. А. Неклассический вектор в современной психологии [Электронн. ресурс] / Д. А. Леонтьев // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1. – Режим доступа : http://narrativepsy.narod.ru/num1-2005_51.html.
  120. Леонтьев Д. А. От инстинктов – к выбору, смыслу и саморегуляции: психология мотивации вчера, сегодня и завтра / Д. А. Леонтьев // Современная психология мотивации / [под ред. Д. А. Леонтьева]. – М. : Смысл, 2002 а. – С. 4-12.
  121. Леонтьев Д. А. Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ / Д. А. Леонтьев // Современная психология мотивации / [под ред. Д. А. Леонтьева]. — М.: Смысл, 2002б. – с. 13-46.
  122. Леонтьев, Д. А. Общее представление о мотивации человека / Д. А. Леонтьев // Психология в вузе. – 2004. – № 1. – С. 51-65.
  123. Лещенко А. М. Социальные сети как механизм конструирования коммуникации в современном обществе : дисс. на соискание научн. степени доктора филос. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Александр Михайлович Лещенко. – Пятигорск, 2011. – 158 с.

124. Логинова Н. А. Жизненный путь человека как проблема психологии / Н. А. Логинова // Вопросы психологии. – 1985. – №1. – С.103-109.
125. Лучинкіна А. І. Аналіз мотиваційної складової інтернет-соціалізації / А. І. Лучинкіна // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – №9. – С. 1-4.
126. Лучинкіна А. І. Міфологічний етап Інтернет-соціалізації / А. І. Лучинкіна // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави : зб. наук. пр. асоціації політичних психологів України, Ін-ту соціальної та політичної психології НАПН України. – К. : Золоті ворота, 2012. – Вип. 13. – С. 330-338.
127. Лушин П. В. Екологічна фасилітація / П. В. Лушин // Психологія: зб. наук. пр. / НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2002. – Вип. 16. – С. 27–30.
128. Лушин П. В. Личностные изменения как процесс: теория и практика. / П. В. Лушин. – Одесса : Аспект, 2005. – 334 с.
129. Лушин П. В. Об экологичности психологического воздействия: экофасилитативная логика / П. В. Лушин // Практическая психология и социальная работа. – 2010. – № 6. – С. 7-9.
130. М'яснянкіна Л. Структурні типи слоганів у телевізійній рекламі / Любов М'яснянкіна // Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Вип. 11. – С. 152–157.
131. Мазилев В. А. Методологические проблемы психологии в начале XXI века // В. А. Мазилев // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – №1. – С. 23-34.
132. Макклелланд Д. Мотивация человека / Д. Макклелланд. – СПб. : Питер, 2007. – 672 с.
133. Максименко С. Д. Психологія особистості: парадигма життєтворення / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2006. – № 4. – С. 8–52.
134. Максименко С. Д. Теоретичні засади психології особистості: генеза

- нужди / С. Д. Максименко // Наук. зап. / АПН України. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2005. – Т. 1, вип. 26. – С. 3-18.
135. Малишенко А. О. Переклад слоганів в англomовному рекламному дискурсі / А.О. Малишенко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2011. – № 973. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 68. – С. 188-192.
  136. Маноха І. П. Методи психології / І. П. Маноха. [Основи психології: Підручник / За ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця]. – К.: Либідь, 1999. – 632 с.
  137. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.
  138. Матурана У. Древо познання / У. Матурана, Ф. Варела ; [перевод с англ. Ю. Данилова]. – М. : Прогрес-Традиция, 2001. – 224 с.
  139. Матурана У. Биология познання / У. Матурана // Язык и интеллект. – М. : Прогресс, 1995. – С. 95-142.
  140. Мерфі Т. Ризома // Енциклопедія постмодернізму ; [за ред. Ч.Вінквіста, В.Тейлора]. – К., 2003. – С. 361-362.
  141. Михалёва О. Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалёва. – М.: URSS, 2009. – 256 с.
  142. Михальский А. В. Психология конструирования будущего / А. В. Михальский. – М.: МГППУ, 2014. – 192 с.
  143. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. з точки зору соціального біхевіориста / Дж. Г. Мід ; [пер. з англ. та передмова Т. Корпалою]. – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 416 с.
  144. Моляко В. А. Психология конструкторской деятельности. / В. А. Моляко – М.: Машиностроение, 1983. – 134 с.
  145. Моляко В. О. Особливості стратегіальної організації свідомості технічно обдарованої особистості / В. О. Моляко, О. Л. Музика //

- Духовність як основа консолідації суспільства. Міжвідомчий науковий збірник. – К. : Інститут “Проблеми людини”, 1999. – Т.16. – С. 131-136.
146. Моляко В.А. Так что же такое восприятие мира? (приглашение к дискуссии) / В. А. Моляко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2012. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 15. Частина I. – С. 39-44.
  147. Моляко В.О. Тактики творчої діяльності / В. О. Моляко // Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень ; [за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики]. – Житомир: вид-во «Рута», 2006. – С. 27-29.
  148. Морено Я. Психодрама / Якоб Морено. – М. : Эксмо-пресс, 2001. – 528 с.
  149. Музика О. Л. Ціннісна підтримка особистісного розвитку як теоретична та прикладна проблема / О. Л. Музика // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах ; [за ред. В.О. Моляко]. – Т. 12. – Вип. 8. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С.177-188.
  150. Музика О. Л. Рефлексивно-ціннісний аналіз розвитку учбових здібностей молодших школярів / О. Л. Музика, Н. О. Никончук // Психологічні перспективи. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського нац. ун-ту ім. Л. Українки, 2008. – Вип. 12. – С. 91-98.
  151. Музика О. Л. Розвиток творчих здібностей у наслідувальній діяльності : навчальний посібник / О. Л. Музика, Н. Ф. Портницька. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 128 с.
  152. Музика О. Л. Самооцінка і розвиток творчих здібностей : навчальний посібник / О. Л. Музика, І. С. Загурська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 144 с.

153. Музика О. Л. Структура ціннісної регуляції особистісного розвитку випускників ВНЗ у процесі професійної переорієнтації / О. Л. Музика, І. М. Тичина // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості. Збірник наукових праць ; [за ред. В.О. Моляко]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – Т. 12. – Вип. 7. – С. 202-209.
154. Музика О. О. Вплив соціальних очікувань на розвиток технічної обдарованості в підлітковому віці / О. О. Музика // Психологія: Збірник наукових праць. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – Вип. 3 (10). – С. 206-210.
155. Музика О. Л. Розробка програми ціннісної підтримки розвитку спортивних здібностей / О. Л. Музика, О. М. Савиченко // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах / За ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 8. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 188 – 195.
156. Музика О. Л. Співвідношення здібностей та обдарованості: суб'єктно-ціннісний підхід / О. Л. Музика // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – К. : Видавництво «Фенікс», 2013. – Т. XII. – Психологія творчості. – Вип. 17. – С. 223-233.
157. Музика О. Л. Ціннісна підтримка регуляції навчальної діяльності студентів в умовах кредитно-модульної системи навчання / О. Л. Музика, Т. М. Майстренко // Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012 р., м. Київ. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2012. – С. 75-82.
158. Музика О.Л. Рефлексія і динаміка здібностей: підходи до побудови

- методики дослідження / О. Л. Музика / Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир : Вид-во «Рута», 2006. – С. 50-54.
159. Найдюнов М. І. Формування систем рефлексивного управління в організаціях / Михайло Найдюнов. – К. : Міленіум, 2008. – 484 с.
  160. Найдюнова Л. А. Вплив медіа на розвиток особистості / Л. А. Найдюнова / [В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк , Д. Ю. Дзюба та ін.] // Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник – К. : Центр вільної преси, 2012. – С. 237-282.
  161. Найдюнова Л. А. Медіапсихологія як нова галузь соціально-психологічного знання: проблеми і перспективи / Л. А. Найдюнова / Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. ст. / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 23 (26). – С. 218–230.
  162. Никольский С. Н. Некоторые социально-психологические и неврологические аспекты наркоманий у женщин, находящихся в местах лишения свободы [Электронн. ресурс] / С. Н. Никольский, О. П. Карпова // Новости украинской психиатрии. — Харьков, 2002. — Режим доступа : <http://www.psychiatry.ua/brief/paper048.htm>.
  163. Новодержкина А. Слоган как центральный компонент рекламной коммуникации [Электронн. ресурс] / А. Новодержкина. – Режим доступа : http://rufa.ru/articles/printing/printing_976.html.
  164. Ньюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Жозеф Ньюттен ; [под ред. Д. А. Леонтьева]. – М. : Смысл, 2004. – 608 с.
  165. Огурцов А. П. «Жизненный мир» и кризис науки [Электронн. ресурс] / А. П. Огурцов // VOX. – 2010. – №9. – Режим доступа : <http://vox-journal.org/html/issues/vox9/133>].
  166. Орлов А. Б. Развитие теоретических схем и понятийных систем в психологии мотивации / А.Б. Орлов // Вопросы психологии. – 1989. –

№ 5. – С. 27-34.

167. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Х. Ортега-и-Гассет ; [сост., предисл. и общ.ред. А. М. Руткевич]. – М. : Весь Мир, 1997. – 704 с.
168. Павлова Н. Д. Метод интент-анализа в изучении дискурса [Електрон. ресурс] / Н. Д. Павлова // Психолінгвістика. – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/psling_2008_1_6.pdf
169. Патяева Е. Ю. Культурно-исторический анализ развития мотивации личности : автореферат дис. ... кандидата психологических наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Патяева Екатерина Юрьевна. – М. , 2010. – 29 с.
170. Пезешкиан Н. Позитивная семейная психотерапия: семья как терапевт / Носсрат Пезешкиан – М. : Смысл, 1993. – 332 с.
171. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивна психотерапия / Носсрат Пезешкиан ; [пер. с нем. Т.В. Куличенко]. – М. : Медицина, 1996. – 464 с.
172. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с.
173. Петровский А. В. Основы теоретической психологии / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Инфра-М, 1998. – 525 с.
174. Петрунько О. В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіасередовищі : монографія / О. В. Петрунько. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2011. – 479 с.
175. Пешё М. Контент-анализ и теория дискурса / М. Пешё // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса ; [пер. с франц.]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 302-336.
176. Полунін О. В. Часове розгортання наративу життєвого шляху в потоці свідомості: перспективи дослідження / О. В. Полунін // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології ; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г.

- Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34). – С. 55-70.
177. Поттер Дж. Дискурс-анализ как метод исследования естественно протекающей речи / Джонатан Поттер // Иностранная психология. – 2004. – №10. – С. 96-100.
  178. Поттер Дж. Дискурс и субъект [Электронн. ресурс] / Дж. Поттер, М. Уезерел. – 1987. – Режим доступа: http://psylib.org.ua/books/_pottu01.htm
  179. Психологія особистості: Словник-довідник / [за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко]. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
  180. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навчально-методичний посібник. / В. В. Рибалка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
  181. Роджерс К. Свобода учится / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
  182. Роменець В. А. Вчинок як осередок історичного поступу психологічної науки / В.А. Роменець // Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття. – К. : Либідь, 1998. – С. 40-82.
  183. Роменець В. А. Історія психології. ХVІІ ст. Епоха Просвітництва : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Роменець. – К. : Либідь, 2006. – 997 с.
  184. Роменець В. А. Психологія творчості / В. А. Роменець. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
  185. Роменець В. А. Історія психології ХІХ – початок ХХ століття : навч. посіб. / В. А. Роменець. – К. : Либідь, 2007. – 832 с.
  186. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – 2-е вид., стер. – К. : Либідь, 2003. – 989 с.

187. Роменець В. А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Роменець. – К. : Либідь, 2005. – 915 с.
188. Рот Г. Реальность и действительность / Г. Рот // Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания. – Мюнхен : Phren, 2000. – С. 289-312.
189. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
190. Семиченко В. А. Психология речи / В. А. Семиченко. – К. : Магістр, – 1998. – 112 с.
191. Серкин В. П. Методы психологии субъективной семантики и психосемантики / В.П. Серкин. – М. : Изд-во ПЧЕЛА, 2008. – 382 с.
192. Сивуха С. В. Дискурс социального конструкционизма: критический анализ дискурсивной психологии / С. В. Сивуха // Философия и социальные науки. – 2009. – №1/2. – С. 77-81.
193. Сирота Н. А. Мотивация в контексте первичной, вторичной, третичной профилактики наркозависимых / Н. А. Сирота, В. М. Ялтонский // Наркология. – 2002. – № 8. – С. 43-49.
194. Словник української мови. [В 11 т.]. Т. 2 : Г-Ж. – К. : Наук. думка, 1971. – 552 с.
195. Слюсаревський М. М. Імперативи правдивості і смиренності: Про парадигмальний “зсув” у психологічній науці та проблему методів емпіричного дослідження / М. М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К., 2005. – Вип. 12 (15). – С. 3-23.
196. Слюсаревський М. М. Соціальна психологія як наука: концептуальні засади, стан і перспективи розвитку / М. М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. ст. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 19 (22). – С. 3-23.

197. Слюсаревський М. М. Концепт “психології у власних межах” В. А. Роменця і проблема визначення предмета соціальної психології / М. М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К., 2007. – Вип. 15 (18). – С. 3-14.
198. Смит Н. Современные системы психологии / Ноэль Смит ; [Пер. с англ. под общ. ред. А. А. Алексеева]. – СПб. : ПРАЙМ_ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
199. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 1999. – 572 с.
200. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навч. посіб. / В.О. Татенко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 288 с.
201. Титаренко Т. М. Вчинок у приватному житті. Погляд психотерапевта / Т. М. Титаренко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії ; [за заг. ред. В.О. Татенка]. – К. : Либідь, 2006. – С. 258-279.
202. Титаренко Т. М. Життєвий вибір як рушійна сила особистісної / Т. М. Титаренко // Особистісний вибір: психологія відчаю та надії ; [за ред. Т. М. Титаренко]. – К. : Міленіум, 2005. – С. 9-45.
203. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
204. Титаренко Т. М. Особистісне самоконструювання: пульсації хаосу і порядку / Т.М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34). – С. 3-11.
205. Титаренко Т. М. Постмодерна особистість у динаміці самоконструювання / Тетяна Титаренко // Актуальні проблеми психології. Т.2. Психологічна

- герменевтика. – К. : Інформаційно-аналітична агенція, 2010. – Вип. 6. – С. 5-14.
206. Титаренко Т. М. Соціально-конструктивістська природа життєвих завдань особистості / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К., 2008. – Вип. 19 (22). – С. 131-139.
207. Титаренко Т.М. Оптимізація способу моделювання життєвого шляху // Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : [наук. моногр.] / [Т.М. Титаренко, О.Г. Злобіна, Л.А. Лєпіхова та ін.] ; за наук. ред. Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – С. 368-378.
208. Титаренко Т.М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних : Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2014. – 206 с.
209. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології / О. М. Ткаченко. – К. : Вища школа, 1979. – 199 с.
210. Труевцев Д. В. Психосемантическое моделирование мотивационного пространства ментальности – новые возможности экспликации смысловой структуры поведения / Д. В. Труевцев, О. А. Сагалакова, Л. Д. Демина, А. П. Супрун // Известия Алтайского государственного университета. – 2003. – №2 (28). – С. 95-99.
211. Труевцев Д. В. Психосемантическое моделирование мотивационного пространства ментальности на основе метафорических языковых конструкторов : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» /

- Дмитрий Владимирович Труевцев. – Барнаул, 2002. – 24 с.
212. Уилер Г. Гештальттерапия постмодерна: за пределами индивидуализма / Г. Уиллер ; [пер. с англ]. – М. : Смысл; PER SE, 2000. – 549 с.
  213. Улановский А. М. Теория речевых актов и социальный конструкционизм / А. М. Улановский // Постнеклассическая психология. – 2004. – № 1. – С. 88-98.
  214. Фёрстер Х. фон. О конструировании реальности / Х. фон Ферстер // Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания. – München : Phren, 2000. – С. 164-183.
  215. Флюссер В. О проецировании / В. О. Флюссер ; [перевод с нем. М.А. Степанова] // Хора. Журнал современной зарубежной философии и философской компаративистики. – 2009. – № 3/4 (9/10). – С.65-76.
  216. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд. – М.: Наука, 1989. – 456 с.
  217. Фридман Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия / Дж. Фридман, Дж. Комбс. – М. : Независимая фирма “Класс”, 2001. – 368 с.
  218. Фролов П. Д. Технології і методики прогнозування наслідків інформаційного впливу на політичні настанови старшокласників : методичний посібник / П. Д. Фролов. – К. : Міленіум, 2008. – 96 с.
  219. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко. – М. : Прогресс, 1977. – 405 с.
  220. Фурман А. В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології / Анатолій Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 78-125.
  221. Фурман Б. Психотерапевтическое консультирование. Беседа, направленная на решение / Б. Фурман, Т. Ахола. – СПб. : Речь, 2001. –

160 с.

222. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас ; [Пер. с нем. под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова]. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.
223. Хазратова Н. В. Страх власної автентичності у постколоніальних спільнотах [електрон. ресурс] / Н. В. Хазратова // Психологічні перспективи. – 2011. – С. 19-28. – Режим доступу : <http://elibrary.kubg.edu.ua/1539/>.
224. Харре Р. Вторая когнитивная революция / Р. Харре // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – №2. – С. 3-15.
225. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Хайнц Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер; М. : Смысл, 2003. – 860 с.
226. Хьелл Л. Терапия фиксированных ролей / Л. Хьелл, Д. Зиглер // Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – С. 471-472.
227. Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания / С. Цоколов. – Munchen : Phren, 2000. – 332 с.
228. Чепелева Н. В. Дискурсивні засоби самопроекування особистості / Н. В. Чепелева // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острог: Вид-во Національний університет «Острозька академія», 2013. – Вип. 24. – С. 7-11.
229. Чепелева Н. В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Том 2. – Вип. 6. – С. 15-24.
230. Чепелева Н. В. Розуміння та інтерпретація соціокультурного досвіду

- в контексті постнекласичної парадигми / Н. В. Чепелева // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К., 2009. – Вип. 20 (23). – С. 3-11.
231. Чепелева Н. В. Самопроектирование как фактор развития личности / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І.Франка, 2014. – Том. II. Психологічна герменевтика. – Вип. 8. – С. 4-15.
232. Чепелева Н. В. Тлумачення особистості в контексті постнекласичної психології / Н. В. Чепелева // Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія [за ред. Н. В. Чепелевої]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – С. 7-16.
233. Черемних К. О. Мотиваційно-сміслові структурування майбутнього як механізм нарративної ідентичності студентської молоді : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи». / К. О. Черемних. – К., 2008. – 25 с.
234. Чернобровкіна В.А. Психологія особистісної свободи : монографія / Віра Андріївна Чернобровкіна . – Луганськ : Вид-во «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 488 с.
235. Шабанов П. Д. Наркомании: патопсихология, клиника, реабилитация / П. Д. Шабанов, О. Ю. Штакельберг. – СПб. : Лань, 2000. – 368 с.
236. Шмелев А. Г. Психодиагностика личностных черт / А.Г. Шмелев. – СПб. : Речь, 2002. – 480 с.
237. Шюц А. Структури життєсвіту / Альфред Шюц, Томас Лукман. – К. : Український Центр духовної культури, 2004. – 560 с.
238. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: Рационально-эмоциональный подход / А. Эллис ; [пер. с англ.]. – СПб. : Изд-во Сова; М. :

- Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272 с.
239. Эриксон М. Мой голос останется с вами / Милтон Эриксон. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2003. – 304 с.
  240. Юревич А. В. Психология и методология / А. В. Юревич // Психологический журнал. – 2000. – Т.21. – №5. – С.35-47.
  241. Юревич А. В. Социальная релевантность и социальная ниша психологи / А. В. Юревич // Психологический журнал. – 2006. – №4. – С. 5-14.
  242. Якимова Е. В. Социальное конструирование реальности: социал.-психол. подходы : науч.-аналит. обзор / Е. В. Якимова / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социал. психологии. – М. : ИНИОН, 1999. – 115 с.
  243. Яремчук О. В. Індивідуальна авторська міфотворчість як самоініціація особистості в культурі / О. В. Яремчук // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць / за заг. ред. М.М. Слюсаревського; упоряд. Л.А. Найдьонова, Г.В. Мироненко. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 9. – С. 261-270.
  244. Яремчук О. В. Культурно-історичний простір самоконструювання "Я" / О. В. Яремчук // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2012. – Т. 24. – ч. 5. – С. 268-277.
  245. Яремчук О. В. Суб'єктивний образ світу та етнокультурна міфотворчість особистості в її саморозвитку / О.В. Яремчук // Психологія особистості. –2010. – №1. – С.69-78.
  246. Abell P. Some aspects of narrative method / P. Abell // Journal of Mathematical Sociology. – 1993. – Vol. 18 (2). – P. 93-134.
  247. Abell P. The Syntax of Social Life: the Theory and Method of Comparative Narratives / Peter Abell. – Oxford : Oxford University Press,

1987. – 120 p.
248. Adams J. S. Inequity in social exchange / J. S. Adams // *Advances in experimental social psychology* ; [L. Berkowitz (Ed.)]. – New York : Academic, 1965. – Vol. 2. – P. 267-299.
  249. Al-Haq F. A. The slogans of the tunisian and egyptian revolutions: a sociolinguistic study [Electronic Resource] / Fawwaz Al-Abed Al-Haq, Abdullah Abdelhameed Hussein // *Issues in Political Discourse Analysis*. – 2014. – Vol. 4 – Iss. 1. – Mode of access : <http://repository.yu.edu.jo/handle/123456789/1733>
  250. Allport F. H. The influence of the group upon association and thought / Floyd H. Allport // *Journal of Experimental Psychology*. – 1920. – Vol. 3 (3). – P. 159–182.
  251. Ames C. Classrooms: Goals, structures, and student motivation / Carole Ames // *Journal of Educational Psychology*. – 1992. – Vol. 84 (3). – P. 261-271.
  252. Andersen M. L. The many and varied social constructions of intelligence / Milton L. Andersen // *Constructing the Social* ; [Edited by Theodore R. Sarbin & John I. Kitsuse]. – London & Thousand Oaks, CA : Sage, 1994. – P. 119-138.
  253. Anderson H. Postmodern social construction therapies / Harlene Anderson // *Handbook of family therapy: The Science and Practice of Working with Families and Couples* ; [G. Weeks, T. L. Sexton, & M. Robbins (Eds.)]. – New York : Brunner-Routledge, 2003. – P. 143-168.
  254. Anderson H. The client is the expert: A nottknowing approach to therapy / Harlene Anderson, Harold Goolishian // *Therapy as Social Construction* ; [Edited by Sheila M. McNamee & Kenneth J. Gergen]. – London : Sage Publications, 1992. – P. 23-29.
  255. Anderson J. R. Language, memory, and thought / John R. Anderson. – Hillsdale, N.J. : Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1976. – 546 p.
  256. Apter M.J. The experience of motivation : the theory of psychological

- reversals. / Michael J. Apter. – Academic Press, 1982 – 378 p.
257. Atkinson J. W. Personality, Motivation and Action : selected papers / John William Atkinson. – New York: Praeger, 1983. – 432 p.
258. Baerveldt C. The body as a selfing device: the case of anorexia nervosa / Cor Baerveldt, Paul Voestermans // *Theory & Psychology*. – 1996. – Vol. 6 (4). – P. 693-713.
259. Balick A. TMI in the transference LOL: psychoanalytic reflections on Google, social networking, and ‘virtual impingement’ / Aaron Balick // *Psychoanalysis, Culture and Society*. – 2012. – Vol. 17(2) – P. 120-136.
260. Baragwanath E. Motivation and Narrative in Herodotus / Emily Baragwanath. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 400 p.
261. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI) / Reuven Dar-On // *Psicothema* – 2006. – Vol. 18. – P. 13-25.
262. Bauer M. The narrative interview: comments on a technique of qualitative data collection / Martin Bauer // *Papers in Social Research Methods – Qualitative Series*. – 1996. – Vol. 1. – P.1-19.
263. Bellak L. The nature of slogans / L. Bellak // *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. – 1942. – Vol. 37 (4). – P. 496-510.
264. Berg M. A. Motivation and discourse in a literate environment: A case study of a Young Adult library / Margaret A. Berg // *Journal of Adolescent & Adult Literacy*. – 2011. – Vol. 54. – Issue 7. – P. 485-493.
265. Best J. But seriously folks: The limitations of the strict constructionist interpretations of social problems / Joel Best // *Reconsidering Social Constructionism: Debates in Social Problems Theory* ; [Edited By J. A. Hoiistein & G. Miller]. –NY : Aldine, DeGruyter, 1993. – P. 129-147.
266. Block N. Conceptual analysis, dualism, and the explanatory gap / Ned Block, Robert Stalnaker // *Philosophical Review*. – 1999. – Vol. 108. – P. 1-46.
267. Blumenberg H. *Theorie der Lebenswelt* / Hans Blumenberg. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2010. – 253 s.

268. Böhme G. Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik / Gernot Böhme. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1985. – 204 s.
269. Boone H. N. Analyzing Likert Data / Harry N. Boone, Deborah A. Boone // Journal of Extension. – 2012 – Vol. 50 (2). – Access mode: <http://www.joe.org/joe/2012april/tt2.php>
270. Brown J. D. Likert items and scales of measurement? / James D. Brown // JALT Testing & Evaluation SIG Newsletter. – 2011. – Vol. 15 (1). – pp. 10-14.
271. Bruner J. Acts of meaning / Jerome Bruner. – London : Harvard University Press, 1990. – 179 p.
272. Cantor N. Personality and social intelligence / John F. Kihlstrom, Nancy Cantor. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1987. – 290 p.
273. Carifio J. Ten common misunderstandings, misconceptions, persistent myths and urban legends about likert scales and likert response formats and their antidotes / James Carifio, Rocco J. Perla // Journal of Social Sciences. – 2007. – Vol. 3 (3). – pp. 106-116.
274. Chapman A. J. Social Facilitation of Laughter in Children / Antony J. Chapman // Journal of Experimental Social Psychology. – 1973. – Vol. 9 (6). – P. 528–541.
275. Chiari G. Psychological constructivisms: A metatheoretical differentiation / Gabriele Chiari, M. Laura Nuzzo // Journal of Constructivist Psychology. – 1996. – Vol. 9. – P. 163-184.
276. Clason D. L. Analyzing data measured by individual Likert-type items / Dennis L. Clason, Thomas J. Dormody // Journal of Agricultural Education. – 1994. – Vol. 35 (4). – pp. 31-35.
277. Cooper M. Motivations for alcohol use among adolescents: Development and validation of a four-factor model / M. Lynne Cooper // Psychological Assessment. – 1994. – Vol. 6 (2). – P. 117-128.
278. Cox W. A motivational model of alcohol use / W. Miles Cox, Eric Klinger // Journal of Abnormal Psychology. – 1988. – Vol. 97(2). – P. 168-180.

279. Cromby J. What's wrong with social constructionism? / J. Cromby, D. Nightingale // *Social Constructionist Psychology: a critical analysis of theory and practice* [D.J.Nightingale and J.Cromby (eds.)]. –Buckingham : Open University Press, 1999. – P. 1-16.
280. D'Andrade R. G. Schemas and motivation / Roy G. D'Andrade // D'Andrade R.G. *Human Motives and Cultural Models*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 23-44.
281. Danziger K. Naming the mind: How psychology found its language / Kurt Danziger. – London : Sage, 1997. – 224 p.
282. Davies B. Positioning: the discursive production of selves / Bronwyn Davies, Rom Harré // *Journal of the Theory of Social Behaviour*, 1990. – Vol. 20 (1). – P. 43-64.
283. de Winter J. C. F. Five-Point Likert Items: t test versus Mann-Whitney-Wilcoxon / Joost C. F. de Winter, Dimitra Dodou // *Practical assessment research & evaluation*. – 2010. – Vol. 15 (11). – P. 1-16.
284. Deci E. L. A Self-Determination Theory Approach to Psychotherapy: The Motivational Basis for Effective Change / Edward L. Deci, Richard M. Ryan // *Canadian Psychology*. – 2008. – Vol. 49 (3). – P. 186-193.
285. Deci E. L. Human autonomy: The basis for true self-esteem / Edward L. Deci, Richard M. Ryan // *Efficacy, agency, and self-esteem* ; [M. Kernis (Ed.)]. –New York : Plenum, 1995. – P. 31-49.
286. Deci E. L. The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior / Edward L. Deci, Richard M. Ryan // *Psychological Inquiry*. – 2000. – Vol. 11 (4). – P. 227-268.
287. Deci, E. L. On happiness and human potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being / Richard M. Ryan and Edward L. Deci // *Annual Review of Psychology*. – 2001. – Vol. 52. – P. 141-166.
288. Denton R. E. The Rhetorical Functions of Slogans. Classifications and Characteristics' / Robert E. Denton, Jr. // *Communication Quarterly*. –1980.

- Vol. 28. – №2. – P. 10-18.
289. DeYoung P. Relational Psychotherapy: A Primer / Patricia A. DeYoung. – New York: Brunner-Routledge, 2003. – 240 p.
290. DiClemente C. C. Motivation for Change and Alcoholism Treatment / Carlo C. DiClemente, Lori E. Bellino, Tara M. Neavins // Alcohol Research & Health. – 1999. – Vol. 23(2). – P. 86-92.
291. Dweck C. S. A social-cognitive approach to motivation and personality / Carol S. Dweck, Ellen E. Leggett // Psychological Review. – 1988. – Vol. 95 (2). – P. 256-273.
292. Eden T. Lebenswelt und Sprache: eine Studie zu Husserl, Quine und Wittgenstein / Tania Eden. – München : Fink, 1999. – 347 s.
293. Edwards, A.G., Rollnick, S. Outcome studies of brief alcohol intervention in general practice: The problem of lost subjects / A. G. Edwards, S. Rollnick // Addiction. – 1997. – Vol. 92(12). – P. 1699-1704.
294. Eley L. Sprache als Sprechakt. Die phaenomenologische Theorie der Bedeutungsintentionen und –erfuellung und die sprachphilosophische Theorie der Sprechakte / Lothar Eley // Aspekte und Probleme der Sprachphilosophie. – Freiburg, Muenchen : K. Alber, 1974. – S. 137-183.
295. Ellis A. How rational emotive behavior therapy belongs in the constructivist camp / Albert Ellis // The handbook of constructive therapies: Innovative approaches from leading practitioners ; [M. F. Hoyt (Ed.)]. San Francisco : Josey-Bass, 1998. – P. 83-99.
296. Ellis A. Postmodern ethics for active-directive counseling and psychotherapy / Albert Ellis // Journal of Mental Health Counseling. – 1997. – Vol. 19. – P. 211-225.
297. Fitkunaga S. A Comparative Analysis of American and Chinese Political Slogans: A Critical Linguistic Perspective / Shintetsu Fitkunaga and Bin Zhang // Bulletin of Faculty of Education, Okayama University. – 2007. – P. 85-92.

298. Flick U. *An Introduction to Qualitative Research* / Uwe Flick. – London: Sage, 1998. – 528 p.
299. Foerster H. *Sicht und Einsicht. Versuche zu einer operativen Erkenntnistheorie* / Heinz von Foerster. – Braunschweig ,Wiesbaden : Vieweg & Sohn, 1985. – 233 s.
300. Fransella F. *George Kelly* / Fay Fransella. – London : Sage, 1995. – 192 p.
301. Gao X. *Shifting motivational discourses among mainland Chinese students in an English medium tertiary institution in Hong Kong: a longitudinal inquiry* / Xuesong Gao // *Studies in Higher Education*. – 2008. – Vol. 33:5. – P. 599-614.
302. Gardner H. *Multiple intelligences: The theory in practice* / Howard E. Gardner. – New York: Basic Books. 1993. – 320 p.
303. Gardner W. L. *Love makes you real: Favorite television characters are perceived as 'real' in a social facilitation paradigm* / Wendi L. Gardner, M. L. Knowles, L. Megan // *Social Cognition*. – 2008. – Vol. 2. – P. 156-168.
304. Georgesen J. C. *The Effects of Motivation on Narrative Content and Structure* / John C. Georgesen, Cecilia H. Solano // *Journal of Language and Social Psychology*. – 1999. – Vol. 18 (2). – P. 175-194.
305. Gergen K. J. *An Invitation to Social Construction* / Kennet J. Gergen. – Thousand Oaks, CA : Sage, 2009. – 200 p.
306. Gergen K. J. *Realities and Relationships: Soundings in Social Construction* / Kennet J. Gergen. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1994. – 356 p.
307. Gergen K. J. *Social construction and the education process* / Kennet J. Gergen // *Constructivism in education* ; [L. P. Steffe & J. Gale (Eds.)]. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1995. – P. 17-39.
308. Gergen K. J. *The saturated self. Dilemmas Of Identity In Contemporary Life* / Kennet J. Gergen. – New York : Basic Books, 2000. – 320 p.

309. Gergen K. Social psychology as social construction: The emerging vision.
/ Kennet Gergen // The message of social psychology: Perspectives on mind
in society [C. McCarty, A. Haslam (Eds.)]. – Oxford : Blackwell, 1997. – P.
113-128.
310. Glasersfeld E. An Interpretation of Piaget's Constructivism / Ernst von
Glasersfeld // Revue Internationale de Philosophie. – 1982. – Vol. 36 (4). –
P. 612-635.
311. Glasersfeld E. An Introduction to Radical Constructivism / Ernst von
Glasersfeld // The invented reality ; [Watzlawick P. (ed.)]. – New York :
Norton, 1984. – P. 17-40.
312. Glasersfeld E. Radical Constructivism: A way of knowing and learning /
Ernst von Glasersfeld. – London : Falmer Press, 1996. – 213 p.
313. Goldstein K. The Organism: A holistic approach to biology / Kurt
Goldstein. – New York : American book company, 1939. – 533 p.
314. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ /
Daniel Goleman. – New York : Bantam Books, 2005. – 384 p.
315. Greenwood J. D. Realism, identity and emotion: Reclaiming social
psychology / John D. Greenwood. – London : Sage, 1994. – 214 p.
316. Greer S. Nietzsche and social construction / Scott Greer // Theory &
Psychology. – 1997. – Vol. 7 (1). – P. 83-100.
317. Guilford J. P. Higher-order structure-of-intellect abilities / J. P. Guilford
// Multivariate Behavioral Research. – 1981. – Vol. 16 (4). – P. 411-435.
318. Hargaden H. Transactional analysis: A relational perspective / Helena
Hargaden, Charlotte Sills. – Hove, England : Brunner-Routledge, 2002. –
224 p.
319. Harre R. Varieties of Realism: A Rationale for the Natural Sciences / Rom
Harre. – Oxford, England : Basil Blackwell, 1986. – 383 p.
320. Hastie R. Person memory: The cognitive basis of social perception / Reid
Hastie, Thomas M. Ostrom, Ebbe B. Ebbesen, Robert S. Wyer Jr., David L.

- Hamilton, Donal E. Carlston. – Hillsdale, N.J. : Erlbaum, 1980. – 324 p.
321. Haug W. F. Kritik der Warenästhetik / Wolfgang Fritz Haug. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1971. – 203 s.
322. Hebb D. O. The organization of behavior: a neuropsychological theory / D.O. Hebb. – Mahwah, N.J. : L. Erlbaum Associates, 2002. – 335 p.
323. Helfrich C. Volition as narrative: understanding motivation in chronic illness / C. Helfrich, G. Kielhofner, C. Mattingly // American Journal of Occupational Therapy. –1994. – Vol. 48 (4). – P. 311-317.
324. Heller A. Can Modernity Survive? / Agnes Heller. – Berkeley, California : University of California Press, 1990. – 184 p.
325. Hickey D. T. Motivation and contemporary socio-constructivist instructional perspectives / Daniel T. Hickey // Educational Psychologist. – 1997. – Vol. 32. – P. 175-193.
326. Hosu I. The Analysis of the Candidates' Slogans in the Romanian Presidential Campaign / Ioan Hosu, Pavelea Anisoa // Journal of Media Research. – 2010. – Vol. 6. – P. 18-30.
327. Howie D. Positioning theory: Vygotsky, Wittgenstein and social constructionist psychology / Dorothy Howie, Michael Peters // Journal for the theory of social behaviour. – 1996. – Vol. 26 (1). – P. 51-64.
328. Hruby G. G. Sociological, postmodern, and new realism perspectives in social constructionism: Implications for literacy research / George G. Hruby // Reading Research Quarterly. – 2001. – Vol. 36(1). – P. 48-62.
329. Jovchelovitch S. Narrative interviewing [Electr. resource] // Sandra Jovchelovitch, Martin W. Bauer // Qualitative researching with text, image and sound: a practical handbook ; [Bauer, Martin W.; Gaskell, G.; Eds.,]. – London, England : SAGE Publications, 2000. – P. 57-74. – Available at : <http://eprints.lse.ac.uk/2633>
330. Kihlstrom J. F. Social Intelligence / John F. Kihlstrom, Nancy Cantor // Handbook of intelligence ; [R.J. Sternberg (Ed.)]. – Cambridge, U.K. :

- Cambridge University Press, 2000. – P. 359-379.
331. Kondratuik I. Role and functioning of slogans in advertising discourse / I. Kondratuik, W. Zukow // Social media: origins, development and prospects. – 2012. – P. 45–62.
  332. Kwan S. Competing Motivational Discourses for Weight Loss: Means to Ends and the Nexus of Beauty and Health / Samantha Kwan // Qualitative Health Research. – 2009. – Vol. 19 (9). – P. 1223-1233.
  333. Lapadat J. C. Evaluative Discourse and Achievement Motivation: Students' Perceptions and Theories / Judith C. Lapadat // Language and Education. – 2000. – Vol. 14 (1). – P. 37-61.
  334. Locke E. A. Motivation through conscious goal setting / Edwin A. Locke // Applied & Preventive Psychology. – 1996. – Vol. 5. – P. 117-124.
  335. Lu X. An Ideological / Cultural Analysis of Political Slogans in Communist China / Xing Lu // Discourse & Society. – 1999. – Vol. 10 (4). – P. 487-508.
  336. Lumley F. E. Slogans as a means of social control / Lumley F. E. // American Sociological Society, Papers and Proceedings of Annual Meeting. – 1921. – №16. – P. 19-34.
  337. Lyddon W. J. Forms and facets of constructivist psychology / William J. Lyddon // Constructivism in psychotherapy ; [R. A. Neimeyer & M. J. Mahoney (Eds.)]. – Washington, DC : American Psychological Association, 1995. – P. 69-92.
  338. Mahoney M. J. Human change processes: The Scientific Foundations of Psychotherapy / Michael J. Mahoney. – New York : Basic Books, 1991. – 608 p.
  339. Mahoney M. J. What Is Constructivism and Why Is It Growing? / Michael J. Mahoney // PsycCRITIQUES. – 2004. – Vol. 49 (3). – P. 360-363.
  340. Mamali C. Balanța motivațională și coevoluție / Cătălin Mamali. – București : Editura Științifică și enciclopedică, 1981. – 299 p.

341. Mamali C. The Gandhian mode of becoming / Cătălin Mamali. – Ahmedabad, India : Gujarat Vidyapith, Peace Research Center, 1998. – 217 p.
342. Mamali C. Dyadic conflicts and motivational empathy: The Method of Motivational Induction and the accuracy of reciprocal inferences about motives [Electr. resource] / Cătălin Mamali // Psihologia socială. – 2008. – Vol. 21. – Available at : <http://www.psih.uaic.ro/~revpsihsoc/category/articole/numarul-21-2008/page/6/>
343. Markland D. Motivational interviewing and self-determination theory / David Markland, Richard M. Ryan, Vanessa Jayne Tobin, Stephen Rollnick // Journal of Social and Clinical Psychology. – 2005. – Vol. 24 (6). – P. 811-831.
344. Matthews P. H. Effects of tutoring discourse structure on motivation among university foreign language learners / Paul Harvey Matthews. – Dissertation, The University of Georgia, 2001. – 169 p.
345. Mattingly C. Learning from Stories: Narrative Interviewing in Cross-cultural Research / Cheryl Mattingly, Mary Lawlor // Scandinavian Journal of Occupational Therapy. – 2000. – Vol. 7 (1). – P. 4-14.
346. Maturana H. Autopoiesis / H. Maturana // Autopoiesis: A theory of living organization ; [Milan Zeleny (Ed)]. – New York : Elsevier North Holland Inc., 1981. – P. 21.
347. Mayfield J. The effects of leader motivating language on subordinate performance and satisfaction / Jacqueline Rowley Mayfield, Milton Ray Mayfield, and Jerry Kopf // Human Resource Management. – 1998. – Vol. 37 (3-4). – P. 235-248.
348. Mayring P. Qualitative Content Analysis [Electr. resource] / Philipp Mayring // Forum: Qualitative Social Research. – 2000. – Vol. 1 (2). – Available at : <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385>

349. Mead G. Mind Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist / George Herbert Mead. – Chicago : University of Chicago, 1934. – 440 p.
350. Mehrabian, A., Ksionzky, S. A theory of affiliation / Albert Mehrabian, Sheldon Ksionzky. – Lexington, Massachusetts : D.C. Heath, 1974. – 212 p.
351. Miller W. Motivational Interviewing: Helping People Change / William R. Miller, Stephen Rollnick. – New York : Guilford Press, 2012. – 482 p.
352. Miller W. R. Motivational Enhancement Therapy Manual: A Clinical Research Guide for Therapists Treating Individuals with Alcohol Abuse and Dependence / William R. Miller, Allan Zweben, Carlo C. DiClemente, Roberto G. Rychtarik. – Rockville, MD: NIAAA, 1994. – Project MATCH Monograph Series. – Vol. 2. – 121 p.
353. Milliken B. Social Construction Therapies [Electr. resource] / Brian Milliken. – Available at : <http://socialconstructiontherapy.com/what-are-social-construction-therapies.php>
354. Mischel W. Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality / // Psychological Review. – 1973. – Vol. 80. – P. 252-283.
355. Morie J. F. Coercive Narrative, Motivation and Role Playing in Virtual Worlds / Jacquelyn F. Morie // Proceedings of the 6th World Multiconference on Systemics, Cybernetics and Informatics. – 2002. – Vol. 12. – P. 473-479.
356. Neimeyer R. A. Constructivist Psychotherapy / Robert A. Neimeyer. – New York : Routledge, 2009. – 168 p.
357. Ochs E. Transcriptions as Theory / Elinor Ochs // Developmental Pragmatics ; [Ochs E. , and Schieffelin, B. (Ed.)]. – New York, NY : Academic Press, 1979. – P. 167-182.
358. Pepper S. C. World hypotheses: A study in evidence / Stephen C. Pepper. – Berkeley, CA: University of California Press, 1942. – Reviewed in Journal of the Experimental Analysis of Behavior. – 1988. – Vol. 50 (1). – P. 97-111.

359. Petrides K. Trait Emotional Intelligence: Psychometric Investigation with Reference to Established Trait Taxonomies / Konstantin Petrides, Adrian Furnham, // *European Journal of Personality*. – 2001. – Vol. 15. – P. 425-448.
360. Phillips N. Discourse Analysis: Investigating Processes Of Social Construction / Nelson Phillips, Cynthia Hardy. – Thousand Oaks, CA : Sage, 2002. – 104 p.
361. Potter J. A model of discourse in action / Jonathan Potter, Derek Edwards, Margaret Wetherell // *American behavioral scientist*. – 1993. – Vol. 36 (3). – P. 383-401.
362. Prochaska J. O. In search of how people change. Applications to addictive behaviors / James O. Prochaska, Carlo C. DiClemente, John C. Norcross // *American Psychologist*. – 1992. – Vol. 47 (9). – P. 1102-1114.
363. Project MATCH Research Group. Matching alcoholism treatments to client heterogeneity: Project MATCH post-treatment drinking outcomes // *Journal of Studies on Alcohol*. – 1997. – Vol. 58 (1). – P. 7-29.
364. Psychological Investigations: A Clinician's guide to social therapy ; [Lois

368. Rollnick S. What is motivational interviewing? / Stephen Rollnick, William R. Miller // Behavioural and Cognitive Psychotherapy. – 1995. – Vol. 23. – P. 325-334.
369. Roth G. Die Konstitution von Bedeutung im Gehirn / Gerhard Toth // Gedächtnis ; [Schmidt S. (Hrsg.)]. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1996. – S. 360-370.
370. Rowe J.P. Motivation in Narrative-Centered Learning Environments / Jonathan P. Rowe, Scott W. Mcquiggan, Bradford W. Mott, James C. Lester // Proceedings of the Workshop on Narrative Learning Environments, AIED. – 2007. – P. 40-49.
371. Ryan R. M. A Self-Determination Theory Approach to Psychotherapy: The Motivational Basis for Effective Change / Richard M. Ryan, Edward L. Deci // Canadian Psychology. – 2008. – Vol. 49 (3). – P. 186-193.
372. Ryan R. M. Initial motivations for alcohol treatment: relations with patient characteristics, treatment involvement, and dropout / Richard M. Ryan, Robert W. Plant, Stephanie O'Malley // Addictive Behaviors. – 1995. – Vol. 20 (3). – P. 279-297.
373. Ryan T. Slogans and Opposition Political Culture: Online Discourse in Iran's Green Movement [Electr. resource] / Trent Ryan // UNT Digital Library. – 2012. – Available at : <http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc177249/>
374. Saarni C. Emotional competence: how emotions and relationships become integrated / Carolyn Saarni // Socioemotional development. Nebraska symposium on motivation. – Lincoln, NE : University of Nebraska Press, 1990. – Vol. 36. – P. 115-182.
375. Sullivan J. Three roles of language in motivation theory / Jeremiah J. Sullivan // Academy of Management review. – 1998. – Vol. 13 (1). – P. 104-113.
376. Salovey P. Emotional intelligence / Peter Salovey, John Mayer //

- Imagination, Cognition, and Personality. – 1989. – Vol. 9 (3). – P. 185-211.
377. Sarbin T. R. A prologue to constructing the social / Theodore R. Sarbin, John I. Kitsuse // *Constructing the Social* ; [Edited by Theodore R. Sarbin & John I. Kitsuse]. – London : Sage, 1994. – P. 1-18.
378. Schütze F. Narrative Repräsentation kollektiver Schicksalsbetroffenheit / Fritz Schütze // *Erzählforschung: Ein Symposium*. – Stuttgart : Metzler, 1982. – S. 568-590.
379. Sepänmaa Y. The beauty of environment / Yrjö Sepänmaa. – Helsinki : Suomalainen Tiedekatemia, 1986. – 183 p.
380. Sexton T. L. Constructivist thinking within the history of ideas: The challenge of a new paradigm / Thomas L. Sexton // *Constructivist thinking in counseling practice, research, and training* ; [T. L. Sexton & B. L. Griffin (Eds.)]. – New York : Teachers College Press, 1997. – P. 3-18.
381. Shamloo Z. S. The relationship between motivational structure, sense of control, intrinsic motivation and university students' alcohol consumption / Zohreh Sepehri Shamloo, W. Miles Cox // *Addictive Behaviors*. – 2010. – Vol. 35. – P. 140-146.
382. Sherif M. The psychology of slogans / Muzafer Sherif // *Journal of Abnormal and Social Psychology*. – 1937. – 32. – P. 450-461.
383. Shotter J. Social accountability and the social construction of "You" / John Shotter // *Texts of identity* ; [J. Shotter and K.J. Gergen (Eds.)]. – London : Sage Publications Ltd, 1989. – P.133-151.
384. Sideridis G. D. Do students with and without learning difficulties have accurate perceptions of their classrooms' motivational climate? / Georgios D. Sideridis, Theodore Ageriadis, Ioanna Irakleous, Maria Siakali, and Maria Georgiou // *Insights on Learning Disabilities*. – 2006. – Vol. 3 (2). – P. 9-23.
385. Sivan E. Motivation in social constructivist theory / Eva Sivan // *Educational Psychologist*. – 1986. – Vol. 21. – P. 209-233.

386. Smith M. Brewster Selfhood at risk: Postmodern perils and the perils of postmodernism / M. Smith // *American Psychologist*. – 1994. – Vol 49 (5). – P. 405-411.
387. Spiller V. Assessing motivation for change in subjects with alcohol problems: the MAC2-a questionnaire / Valter Spiller, Valeria Zavan and Gian Paolo Guelfi // *Alcohol & Alcoholism*. – 2006. – Vol. 41 (6). – P. 616-623.
388. Stadler M. Über Wirklichkeitskriterien / Michael Stadler und Peter Kruse // *Zur Biologie der Kognition* ; [V. Riegas (Hg.)]. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1990. – S. 133-158.
389. Stam H. J. Rebuilding the ship at sea: The historical and theoretical problems of constructionist epistemologies in psychology / Henderikus J. Stam // *Canadian Psychology*. – 1990. – Vol. 31. – P. 239-253.
390. Stam H. J. Personal Construct Theory and Social Constructionism: Difference and dialogue / Henderikus J. Stam // *Journal of Constructivist Psychology*. – 1998. – Vol. 11. – P. 187-203.
391. Steiner C. Emotional Literacy: Intelligence with a Heart / Claude Steiner. – Fawnskin, CA : Personhood Press, 2003. – 275 p.
392. Stern D. N. The Interpersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology / Daniel N. Stern. – New York : Basic Books, 2000. – 352 p.
393. The Social Construction of Emotions ; [Edited by Rom Harré]. – Oxford and New York : Basil Blackwell, 1986. – 316 p.
394. Thorndike E. L. Factor analysis of social and abstract intelligence / Edward L. Thorndike // *Journal of Educational Psychology*. – 1936. – Vol. 27. – P. 231-233.
395. Thorndike E. L. Intelligence and its uses / Edward L. Thorndike // *The Harpers Monthly*. – 1920. – January. – P. 227-235.
396. Toma C. Feeling better but doing worse: Effects of Facebook self-presentation on implicit self-esteem and cognitive task performance / Catalina Toma // *Media Psychology*. – 2013. – 16. – P.199-220.

397. Turner J. C. Motivational Influences on Student Participation in Classroom Learning Activities / Julianne C. Turner, Helen Patrick // Teachers College Record. – 2004. – Vol. 106 (9). – P. 1759–1785.
398. Van Dijk T. A. Ideology: A Multidisciplinary Approach / Teun A. van Dijk. – London : Sage, 1998. – 384 p.
399. Van Dijk T. A. Issues in functional discourse analysis / Teun A. van Dijk // Liber Amicorum for Simon Dik ; [H. Pinkster (Ed.)]. – Dordrecht : Foris, 1990. – P. 27-46.
400. Van Dijk T. A. Principles of critical discourse analysis / Teun A. van Dijk. // Discourse & Society. – 1993. – Vol. 4 (2). – P. 249-283.
401. Van Langehove, L., Harre R. Introducing positioning theory / L. van Langehove, R. Harre // Positioning theory: moral context of intentional action [R. Harr , L. van Langehove (Eds.)]. – Oxford : Blackwell, 1998. – 228 p.
402. Vansteenkiste M. There's nothing more practical than a good theory: Integrating motivational interviewing and self-determination theory / Maarten Vansteenkiste and Kennon M. Sheldon // British Journal of Clinical Psychology. – 2006. – Vol. 45. – P. 63-82.
403. Vroom V. H. Work and motivation / Victor H. Vroom. – New York : Wiley, 1964. – 331 p.
404. Walker R. A. Investigating motivation in context: Developing sociocultural perspectives / Richard Walker, Kimberley Pressick-Kilborn, Lynette Arnold, Erica Sainsbury // European Psychologist. – 2004. – Vol. 9. – P. 245-256.
405. Watzlawick P. How Real is Real? / Paul Watzlawick. – New York : Vintage Books, 1977. – 266 p.
406. White G. M. Ethnopsychology / Geoffrey M. White // New direction in Psychological Anthropology ; [Theodor Schwartz, Geoffrey M. White, Katherine A. Lutz (eds.)]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – P. 38-39.
407. White M. Re-membering and professional lives / Michael White // White

- M. Narratives of Therapists' Lives. – Adelaide : Dulwich Centre Publication, 1997. – p.53-92.
408. Widdowson M. Transactional Analysis: 100 Key Points and Techniques / Mark Widdowson. – New Yourk : Routledge, 2009. – 392 p.
409. Wild C. Effects of perceived extrinsic versus intrinsic teacher motivation on student reaction to skill acquisition / Cameron T. Wild, Michael E. Enzle, Wendy L. Hawkins // Personality and Social Psychology Bulletin. – 1992. – Vol. 18. – P. 245-251.
410. Wild C. Perceiving others as intrinsically motivated: effects on expectancy formation and task engagement / Cameron T. Wild, Michael E. Enzle, Glen Nix, Edward L. Deci // Personality and Social Psychology Bulletin. – 1997. – Vol. 23 (8). – P. 837-848.
411. Williams G. C. Supporting autonomy to motivate patients with diabetes for glucose control / Geoffrey C. Williams, Zachary R. Freedman, Edward L. Deci // Diabetes Care. – 1998. – Vol. 21 (10). – P. 1644-1651.
412. Winograd T. Frame representations and the procedural-declarative controversy / Terry Winograd // Representation and understanding: Studies in cognitive science ; [D. Bobrow & A. Collins (Eds.)]. – New York : Academic Press, 1975. – P. 185-210.
413. Witzel A. Verfahren der qualitativen Sozialforschung / Andreas Witzel. – Frankfurt am Main : Campus Verlag GmbH, 1982. – 136 s.
414. Wood L. A. Doing discourse analysis: Methods for studying action in text and talk / Linda A. Wood, Rolf O. Kroger. – Thousand Oaks, CA : Sage, 2000. – 256 p.
415. Zajonc R. B. Social Enhancement and Impairment of Performance in the Cockroach / Robert B. Zajonc, Alexander Heingartner, Edward M. Herman // Journal of Personality and Social Psychology. – 1969. – Vol. 13 (2). – P. 83-92.
416. Ziman J. Non-Instrumental Roles of Science / J. Ziman // Science and Engineering Ethics. – 2003. – Vol. 9 (1). – P. 17-27.

ДОДАТКИ

Структура дослідження структури та практики конструювання мотиваційного дискурсу особистості	Додаток А.
Кількісний аналіз характеристик мотиваційного дискурсу	Додаток Б.
Змістовий аналіз мотиваційного дискурсу особистості	Додаток В.
Кількісний аналіз характеристик наративів (наративне інтерв'ю)	Додаток Г.
Аналіз лінгвістичних практик конструювання мотиваційних дискурсів	Додаток Д.
Результати аналізу мотиваційного дискурсу в інтеракційному просторі соціальних мережі	Додаток Е.
Аналіз мотиваційного дискурсу рекламного простору	Додаток Ж.
Результати ієрархічного факторного аналізу сприймання тематики мотиваційного дискурсу рекламних слоганів	Додаток З.
Результати дослідження феномену трансформацій мотиваційного дискурсу	Додаток К.
Результати дослідження феномену мотиваційного експансії	Додаток Л.
Результати мотиваційно-дискурсивної картографії	Додаток М.
Результати перевірки валідності мотиваційно-дискурсивної фасилітації	Додаток Н.
Загальна структура дослідження мотиваційного дискурсу особистості у інтеракційному просторі	Додаток О.